

**T.C.
BATMAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**BİRİNCİ TBMM'DE MUŞ MİLLETVEKİLLERİ
VE
MECLİS FAALİYETLERİ**

**HAZIRLAYAN
Burhan DİNÇER**

BATMAN-2018

**T.C.
BATMAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**BİRİNCİ TBMM'DE MUŞ MİLLETVEKİLLERİ
VE
MECLİS FAALİYETLERİ**

**HAZIRLAYAN
Burhan DİNÇER**

**DANIŞMAN
Dr. Öğr. Üyesi Tekin İDEM**

**BATMAN-2018
Her Hakkı Saklıdır**

T.C.
BATMAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ KABUL VE ONAYI

Dr. Öğr. Üyesi Tekin İDEM danışmanlığında Burhan DİNÇER tarafından hazırlanan “**Birinci TBMM’de Muş Milletvekilleri ve Meclis Faaliyetleri**” adlı tez çalışması 17/07/2018 tarihinde aşağıdaki jüri üyeleri tarafından oy birliği ile Batman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı’nda YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri

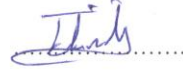
Başkan
Doç. Dr. Selman YAŞAR

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Tekin İDEM

Üye
Doç. Dr. Gülşah ESER

İmza

Yukarıdaki sonucu onaylarım.

Dr. Öğr. Üyesi Ferhat KORKMAZ
SBE Müdür V.

TEZ BİLDİRİMİ

Bu tezdeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edildiğini ve tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını bildiririm.

DECLARATION PAGE

I hereby declare that all information in this document has been obtained and presented in accordance with academic rules and ethical conduct. I also declare that, as required by these rules and conduct, I have fully cited and referenced all material and results that are not original to this work.

İmza

Burhan DİNÇER

17.07.2018

ÖNSÖZ

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra İtilaf Devletleri ile Osmanlı Devleti arasında 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi Osmanlı Devleti'nin de sonu olmuştur. İtilaf Devletleri, Mondros Mütarekesi'nin 7. maddesi gereğince Anadolu'yu işgale başlamışlardır. Bu durum karşısında İstanbul Hükümeti'nin olayı sadece protesto etmekle yetinmesi, işgallere karşı bölgesel direnişlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, 19 Mayıs 1919'da Anadolu'ya geçerek ulusal egemenliğe dayanan yeni bir devletin temellerini atmıştır. Bu amaçla Mustafa Kemal Paşa'nın ilk önemli faaliyeti 22 Haziran 1919' da Amasya Genelgesi'ni yayınlamak olmuştur. Akabinde bunu 23 Temmuz 1919 tarihinde Erzurum ve 4 Eylül 1919 tarihinde Sivas Kongresi izlemiştir. Bu kongrelerin temel amacı halkta milli bilinci uyandırmak olmuştur.

16 Mart 1920 tarihinde İstanbul'un İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmesi Meclis-i Mebusan'ın da basılması ve birçok mebusun tutuklanması ve sürgüne gönderilmesi üzerine Osmanlı Mebuslar Meclisi çalışamaz hale gelmiş ve 11 Nisan 1920 tarihinden itibaren tamamen kapanmıştır. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, 19 Mart 1920 tarihinde bir seçim bildirisi yayınlarak olağanüstü yetkilere sahip bir meclisin Ankara'da açılacağını 15 gün içerisinde bütün seçim bölgelerinde seçimlerin yapılması ve seçilen milletvekillerinin Ankara'ya gelmesi bildirilmiştir. Yeni seçilecek milletvekilleri ile birlikte İstanbul'daki Meclis-i Mebusan üyelerinin de istedikleri takdirde seçime katılabilecekleri bildirilmiştir. Böylece ülke genelinde seçimler yapılmış, seçilen milletvekillerinin büyük kısmı 10 Nisan 1920'de Ankara'ya gelmişlerdir. Bu dönemde Muş'tan da toplamda beş milletvekili seçilmiştir. Bu beş milletvekiline ek olarak iki milletvekili de Osmanlı Mebusân Meclisi'nden katılarak, Birinci Meclis'te Muş milletvekili sayısını yediye çıkartmıştır

Bu dönemde Muş'tan seçilen beş milletvekiline ek olarak iki milletvekili de Osmanlı Mebusân Meclisi'nden katılarak, Birinci Meclis'te Muş milletvekili sayısını yediye çıkartmıştır. Bu yedi milletvekili Ankara'ya geçerek Meclis çalışmalarına katılmışlardır.

“ Birinci TBMM'de Muş Milletvekilleri ve Meclis Faaliyetleri” isimli bu çalışmamızda, Türkiye Büyük Meclis'inde 1920-1923 yılları arasında görev yapmış olan yedi Muş Milletvekilinin Meclis faaliyetleri konu edilmiştir.

I. Yasama dönemi içerisinde görev almış Muş milletvekillerinin, öncelikle bölgelerine sonra da ülke siyasetine katkılarıyla, Türk demokrasisinin gelişimine olan katkılarının araştırılması ve ortaya çıkarılması tarih araştırmaları açısından önemlidir. Bu araştırma, söz konusu alanlarda milletvekillerinin katkılarını araştırırken, diğer yandan, parlamenter sistemin tarihsel gelişim aşamalarını irdelemekte ve yine Muş milletvekillerinin I. Yasama dönemindeki Meclis çalışmaları hakkında bilgi vermeyi amaçlamaktadır.

Çalışmanın ana konusunu Birinci Meclis'te görev alan yedi Muş Milletvekillinin Meclis faaliyetleri oluştursa da konu bütünlüğü bakımından milletvekillerinin özgeçmişlerine de yer verilmiştir. Bununla birlikte araştırmacıların faydalanması adına bu alanda yapılacak diğer çalışmalara da katkı sağlayacaktır.

Bu tez, Önsöz, Giriş, Sonuç, Kaynakça, Ekler ve iki bölümden oluşmaktadır. I. Bölümde Parlamento'nun tarihsel gelişimi ve İngiltere'de uygulandığı, Osmanlı Devleti'nde I. Meşrutiyet'e kadar parlamenter sistemin gelişmesi, I. ve II. Meşrutiyet dönemleri, Son Osmanlı Mebusan Meclisi, I. TBMM'nin açılması ve milletvekili seçimleri, II. Bölümde, Muş milletvekillerinin özgeçmişleri ve meclis faaliyetleri incelenmiştir. Muş Milletvekillerinin mecliste görev aldığı komisyon üyelikleri, meclisteki grup üyelikleri ve yasama faaliyetleri ise alt başlıklar halinde incelenmiştir.

Konunun tespitinde ve tez çalışmam sırasında benden maddi ve manevi hiçbir yardımı esirgemeyen danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Tekin İDEM'e, teşekkürü bir borç bilirim.

Burhan DİNÇER

BATMAN-2018

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

BİRİNCİ TBMM'DE MUŞ MİLLETVEKİLLERİ VE MECLİS FAALİYETLERİ

Burhan DİNÇER

Batman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Tekin İDEM

2018, 208 Sayfa

I. Dünya Savaşı'ndan sonra Osmanlı toprakları her taraftan işgale uğramış, işgal bölgelerinde halka karşı kötü muameleler gerçekleştirilmiştir. İstanbul Hükümeti, yaşanan işgaller ve halka karşı yapılan kötü muamelelere karşı yeterli tepki ve direniş gösterememiştir. Bunun üzerine halk, Mustafa Kemal Paşa öncülüğünde Milli Mücadele'ye başlamıştır. Misak-ı Milli Kararlarının ilanı ve Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nin kapanması üzerine Ankara'da, hem Milli Mücadele'yi sevk ve idare edecek hem de milli egemenliğe dayalı yeni devletin kurulmasını sağlayacak olan TBMM açılmıştır.

Bu çalışmanın amacı; I. TBMM'de yedi kişi ile temsil edilmiş olan Muş milletvekillerinin Meclisteki çalışmaları vasıtasıyla gerek seçim bölgelerine gerekse ülke siyasetine katkılarının ne olduğunun ortaya çıkarılmasıdır. Bu çalışmada 1920-1923 yılları arasındaki I. TBMM Dönemi içerisinde görev yapan Muş milletvekillerinin biyografileri ve TBMM'deki faaliyetleri ele alınmıştır. Muş milletvekillerinin Meclis'teki taktir, teklif, önerge, vb. yasama faaliyetleri ile bağımsızlık ve kuruluş süreci içerisindeki Türkiye'ye ve Muş ve çevresine ne gibi katkılarının olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın neticesinde; Muş milletvekillerinin genel konular hakkında, Kumarnın yasaklanmasına dair, İdarecilerin görev ve sorumluluklarına dair, Şehit ailelerine bir üst dereceden maaş verilmesine dair kanun teklifleri verdikleri tespit edilmiştir. Lozan Barış Konferansı sırasında İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon tarafından yaratılmaya çalışılan Türk-Kürt ayrımına karşı, böyle bir ayrımın olmadığı; bu iki unsurun bir bütün olduğu hususunda Meclis kürsüsünden Lord Curzon'u sert bir dille eleştirdikleri ve Lord Curzon aleyhine Lozan'a protesto telgrafları gönderdikleri görülmüştür. Ayrıca; Muş ahalisine ücretsiz tohumluk verilmesi, Muş sancağındaki köprülerin yaptırılması, Muş'ta niçin doktor olmadığı gibi teklif, taktir ve sual taktirleri ile seçim bölgelerinin sorunlarından Meclis'i haberdar ederek seçim bölgelerinin sorunlarına çözüm bulmaya çalışmışlardır. Muş milletvekillerinin Meclis çalışmaları sadece kendi seçim bölgeleri ile sınırlı kalmamış; I. Dünya Savaşı'ndan sonra Ermeni işgaline uğrayan Doğu Vilayetlerinden göç etmek zorunda kalan "Vilayat-ı Şarkiye Muhacirleri" adına taktir ve teklifler ile pekçok talepte bulunarak Doğu Vilayetlerinin de sesi olmaya çalıştıkları görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Muş, Milletvekilleri, TBMM, Mazbata, Yasama, Denetim

ABSTRACT

Master's Thesis

MUS DEPUTIES IN THE FIRST GRAND NATIONAL ASSEMBLY OF TURKEY (TBMM) AND THEIR ACTIVITIES

Burhan DİNÇER

**THE GRADUATE SCHOOL OF NATURAL AND APPLIED SCIENCE OF
BATMAN UNIVERSITY**

Advisor: Dr. Lecturer Tekin İDEM

2018, 208 Pages

After World War I, the Ottoman lands were occupied from all sides and the people were exposed to ill-treatment in the occupied territories. The government in Istanbul failed to show sufficient reaction and resistance to the occupying forces and the ill-treatment against the public. So, the Turkish nation started the National Struggle under the leadership of Mustafa Kemal Pasha. After the National Pact decisions were declared and the the last Ottoman Parliament was dissolved, the Turkish Grand National Assembly was founded in Ankara to establish a new state based on national sovereignty and for the management of the National Struggle.

This study aims to reveal the contribution of the deputies of Mus province represented by seven people in the First Assembly to their election districts and to the politics of the country through their activities in the assembly. In this study, the biographies of the Mus deputies who served in the First Grand National Assembly between 1920 and 1923 and their activities were discussed. The study also discusses legislative activities of Mus deputies in the parliament such as proposals, and their contribution to Turkey and Mus province during the time of struggle for independence and foundation.

It has been found out that the Mus deputies made proposals on general issues, prohibition of gambling, the duties and responsibilities of administrators and paying salaries to families of martyrs at a higher level. Mus deputies criticized British Foreign Secretary Lord Curzon severely in the parliament, who had attempted to create Turkish-Kurdish conflict during the Lausanne Peace Conference, indicating that there was no such distinction and that these two elements were a whole. They also sent telegraphs to Lausanne to protest Lord Curzon. Moreover, they informed the parliament about the problems of their election districts through proposals and parliamentary questions on providing free seeds to Mus people, restoration of the bridges and absence of physicians in Mus province. The activities of the deputies were not limited to their election districts only. They also attempted to represent eastern provinces as they submitted requests through proposals in the name of refugees from Eastern provinces (Vilayat-ı Şarkıye Muhacirleri), who had to migrate from eastern provinces that were occupied by Armenians.

Keywords: Mus province; deputies; Grand National Assembly of Turkey, certificate of election, legislation, audit

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	iv
ÖZET	vi
ABSTRACT.....	vii
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	xi
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM:	4
DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE PARLAMENTER SİSTEMİN TARİHSEL GELİŞİMİ	4
1.1. Parlamenter Sistemin Tanımı	4
1.2. İngiltere'de Parlamenter Sistemin Ortaya Çıkışı.....	5
1.3. Osmanlı'da Parlamenter Sistemin Doğuşu	8
1.3.1. I. Meşrutiyet'in İlanı ve Kanun-ı Esasi	11
1.3.2. II. Meşrutiyet'in İlanı.....	15
1.3.3. Son Osmanlı Mebusan Meclisi	19
1.4. TBMM'nin Açılması	21
2. BÖLÜM:	30
I. TBMM'DE MUŞ MİLLETVEKİLLERİ VE MECLİS FAALİYETLERİ.....	30
2.1. Abdülgani Bey (ERTAN)	30
2.1.1. Özgeçmişi	30
2.1.2. Abdülgani Bey'in Meclis'te Almış Olduğu Görevler ve Grup Üyelikleri.....	31
2.1.3. Abdülgani Bey'in Meclis Çalışmaları	31
2.1.3.1. Tahrir ve Teklifleri.....	31
2.1.3.1.1. Kendisinin Doğrudan Yaptığı Teklifler	31
2.1.3.1.2. Kanun Teklifleri Üzerine Verdiği Değişiklik Önerileri	36
2.1.3.2. Meclis Konuşmaları	52
2.1.3.3. Sual Tahrirleri	53
2.1.3.4. İmzasının Bulunduğu Ortak Tahrir ve Teklifler.....	58
2.1.3.5. Kullandığı İzinler	59
2.2. Ahmet Hamdi Bey (BİLGİN)	59
2.2.1. Özgeçmişi	59
2.2.2. Ahmet Hamdi Bey'in Meclis'te Almış Olduğu Görevler ve Grup Üyelikleri.....	60
2.2.3. Ahmet Hamdi Bey'in Meclis Çalışmaları.....	60
2.2.3.1. Tahrir ve Teklifleri.....	61
2.2.3.1.1. Kendisinin Doğrudan Yaptığı Teklifler	61

2.2.3.1.2. Kanun Teklifleri Üzerine Verdiği Değişiklik Önerileri	70
2.2.3.2. Meclis Konuşmaları	87
2.2.3.3. Sual Takrirleri	98
2.2.3.4. İmzasının Bulunduğu Ortak Takrir ve Teklifleri	100
2.2.3.5. Kullandığı İzinler	102
2.3. İlyas Sami Bey (MUŞ)	102
2.3.1. Özgeçmişi	102
2.3.2. İlyas Sami Bey'in Meclis'te Almış Olduğu Görevler ve Grup Üyelikleri.....	103
2.3.3. İlyas Sami Bey'in Meclis Çalışmaları	104
2.3.3.1. Meclis Konuşmaları	104
2.3.3.2. Sual Takrirleri	121
2.3.3.3. İmzasının Bulunduğu Ortak Takrir ve Teklifler.....	122
2.3.3.4. Kullandığı İzinler	123
2.3.3.5. Hakkındaki Diğer Bulgular	123
2.3. Kasım Bey (DEDE).....	126
2.4.1. Özgeçmişi	126
2.4.2. Kasım Bey'in Meclis'te Almış Olduğu Görevler ve Grup Üyelikleri	127
2.4.3. Kasım Bey'in Meclis Çalışmaları	127
2.4.3.1. İmzasının Bulunduğu Ortak Takrir ve Teklifler.....	127
2.4.3.2. Kullandığı İzinler	128
2.5. Mahmut Sait Bey (YETGİN).....	129
2.5.1. Özgeçmişi	129
2.5.2. Mahmut Sait Bey'in Meclis'te Almış Olduğu Görevler ve Grup Üyelikleri.....	129
2.5.3. Mahmut Sait Bey'in Meclis Çalışmaları.....	130
2.5.3.1. Takrir ve Teklifleri.....	130
2.5.3.1.1. Kendisinin Doğrudan Yaptığı Teklifler	130
2.5.3.1.2. Kanun Teklifleri Üzerine Verdiği Değişiklik Önerileri	133
2.5.3.2. Meclis Konuşmaları	140
2.5.3.3. Sual Takrirleri	147
2.5.3.4. İmzasının Bulunduğu Ortak Takrir ve Teklifler.....	149
2.5.3.5. Kullandığı İzinler	150
2.5.3.6. Hakkında Diğer Bulgular	151
2.6. Osman Kadri Bey (BİNGÖL).....	151
2.6.1. Özgeçmişi	151
2.6.2. Osman Kadri Bey'in Meclis'te Almış Olduğu Görevler ve Grup Üyelikleri	152
2.6.3. Osman Kadri Bey'in Meclis Çalışmaları	152
2.6.3.1. Takrir ve Teklifleri.....	153
2.6.3.1.1. Kendisinin Doğrudan Yaptığı Teklifler	153
2.6.3.1.2. Kanun Teklifleri Üzerine Verdiği Değişiklik Önerileri	155
2.6.3.2. Meclis Konuşmaları	156
2.6.3.3. Sual Takrirleri	163

2.6.3.4. İmzasının Bulunduğu Ortak Takrir ve Teklifler.....	165
2.6.3.5. Kullandığı İzinler	167
2.7. Rıza Bey (KOTAN).....	167
2.7.1. Özgeçmişi	167
2.7.2. Rıza Bey'in Meclis'te Almış Olduğu Görevler ve Grup Üyelikleri	168
2.7.3.1. Meclis Konuşmaları	169
2.7.3.2. İmzasının Bulunduğu Ortak Takrir ve Teklifler.....	169
2.7.3.3. Kullandığı İzinler	171
2.7.3.4. Hakkındaki Diğer Bulgular	171
SONUÇ	173
KAYNAKÇA	177
EKLER	187
ÖZGEÇMİŞ	208

KISALTMALAR

ARMHC	: Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti
BMM	: Büyük Millet Meclisi
C.	: Cilt
CTAD	: Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi
Çev.	: Çeviren
D.	: Devre
Ed.	: Editör
GCZ	: Gizli Celse Zabıtları
Haz.	: Hazırlayan
İTC	: İttihat ve Terakki Cemiyeti
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
MMZC	: Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TİTE	: Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü
TTK	: Türk Tarih Kurumu
Yay.	: Yayınları
Z.C.	: Zabıt Cerideleri

GİRİŞ

I. TBMM; Kurucu Meclis olması, olağanüstü şartlarda görev yapmasının dışında lider kültü ve parti kültürü olmadan toplanmış bir Meclis olması sebebiyle Türk demokrasi tarihinde özel bir yere sahiptir. Bu dönem TBMM’de görev yapan milletvekillerinin çalışmalarına baktığımızda; gerek Meclis’teki kanun oylamaları sırasında sürekli değişkenlik gösteren tavırları, gerekse zaman içerisinde ortaya çıkan gruplaşmalar arasındaki geçişkenlik nedeniyle I. dönem milletvekillerinin bir lider kültü ya da parti programına bağlı kalmadan daha objektif kararlar verebildikleri ve bağımsız davranabildikleri ortaya çıkmaktadır. Bu durum, tez çalışmasının I. TBMM ile sınırlı tutulmasında belirleyici bir etken olmuştur.

Muş’taki mevcut üniversitede Tarih Bölümü bulunmasına rağmen henüz lisansüstü eğitimin yapılmıyor olması, çevre illerdeki üniversitelerin tarih bölümlerinde akademik anlamda şehirlerin ilçelerine varana kadar kapsamlı çalışmalar yapılmasına rağmen, Muş şehrinin özellikle Cumhuriyet dönemi ile ilgili bilimsel manada yeteri kadar incelenmemesi sonucunu ortaya çıkarmıştır. I. TBMM’de Muş milletvekilleri ile ilgili yapılmış geniş kapsamlı bir akademik çalışma bulunmaması nedeniyle böyle bir tez çalışması yapılmasına karar verilmiştir

Bu tezde, I. TBMM seçimleri ve yasama dönemlerinin önemli gelişmeleri, Muş milletvekillerinin biyografileri ve milletvekillerinin yasama faaliyetleri ele alınarak ülke ve bölge siyasetine katkıları ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Çalışmamızda, Muş milletvekillerinin Milli Mücadele ve yeni devletin kuruluşu içerisinde önemli bir yere sahip olan ve “*Kurucu Meclis*” olarak nitelendirilen I. TBMM döneminde gerek ulusal gerekse bölgesel anlamda ne gibi katkılarının olduğunu ortaya koymak amaçlanmıştır. Acaba, Muş milletvekilleri bölgelerinin kalkınması adına ne gibi çalışmalar yapmışlardır? Kuruluş ve kurtuluş sürecine ne gibi katkılar sunmuşlardır? Milletvekilliği yaptıkları dönemde iz bırakan önemli bir faaliyetleri olmuş mudur? Sorularının karşılıkları bulunmaya çalışılmıştır. Bu çalışmada önce, milletvekillerinin biyografileri verilmiştir. Milletvekillerinin meclis faaliyetleri; görev aldıkları şube ve komisyon üyelikleri, tahrir (önerge) ve teklifleri, kürsü konuşmaları alt başlıklar altında incelenmiştir.

Milletvekillerinin yapmış oldukları tekliflerin, Encümen Mazbataları (Komisyon Kararları) doğrultusunda akıbetinin ne olduğu, Meclis tarafından kabul/red edildiği sonuçları ile ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Bunun yanında I. ve II. TBMM

dönemlerinde yapılacak olan değişikliklere desteği artırmak amacıyla bir milletvekilinin imzasıyla teklifte bulunması yerine ülkenin farklı yerlerinden diğer milletvekillerinin de değişikliği destekledikleri bir metot izlenmiştir. “*Milletvekillerinin Meclis Faaliyetleri*” alanında yapılmış olan çalışmalarda milletvekilinin kendisinin yaptığı tekliflerin dışında, diğer milletvekillerinin taktir ve tekliflerindeki imzaları hakkında bilgi verilmediği görülmüştür. Bu çalışmada ise diğer milletvekillerinin verdiği tekliflerde Muş milletvekillerinin imzaları da ayrı bir başlık altında teklifin içeriği ve akıbeti hakkında bilgi verilmeden liste halinde sunulmuştur.

Tezin zaman sınırlandırmasını, 1920-1923 yılları arasında, TBMM’de I. yasama döneminde görev yapmış yedi Muş milletvekili ve bunların meclis faaliyetlerini içermektedir.

Bu tez çalışmasında; mekânsal olarak; Osmanlı İmparatorluğu’nun son senelerinde Bitlis Vilayetine bağlı bir sancak iken, Cumhuriyet’in kurulmasına müteakip, 1924 yılında vilayet haline getirilen Muş esas alınmış olup bu şehirden gönderilen milletvekillerinin meclis faaliyetleri çalışma alanının kapsamı olarak belirlenmiştir.

Bu çalışmada, 1920-1923 yılları arasında TBMM’de görev yapmış yedi Muş milletvekilinin biyografileri ve milletvekillerinin Meclis’teki faaliyetleri ele alınarak ülke ve bölge siyasetine katkıları ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Böylece şimdiye kadar ele alınmamış bir tarihi dönemin aydınlatılması amaçlanmaktadır.

Tezin hazırlanması sırasında milletvekillerinin biyografilerini hazırlamak amacıyla TBMM Arşivi’nden istifade edilmiştir. TBMM Arşivi’ndeki milletvekillerine ait Tercüme-i Hal Belgeleri ve Seçim Mazbataları tezin hazırlanmasına önemli katkılar sağlamıştır. Milletvekillerinin emeklilik dosyalarından istifade etmek amacıyla Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Emekli Sandığı Arşivi’ne yapılmış olan müracaat, kurumun arşiv yönetmeliği gereğince dosyayı talep eden kişinin ya kanuni mirasçı olması ya da kanuni mirasçılardan izin alınması gerekçesiyle reddedilmiştir. Milletvekillerinin tamamının vefat etmiş olması, bugün kanuni mirasçılarının kim olduğunun tespit edilememesi nedeniyle milletvekili yakınlarıyla yüz yüze görüşme yapma olanağı ve onlardan alınacak izin doğrultusunda Emekli Sandığı Arşivi’ndeki emeklilik dosyalarına ulaşabilmek mümkün olmamıştır.

TBMM Vakfı tarafından hazırlattırılmış olan Türk Parlamento Tarihi isimli I-XI. dönemleri ayrı ayrı ele alan kitap serisi, hem milletvekillerinin biyografilerinin

hazırlanmasında, hem de TBMM seçimleri, TBMM'nin özelliklerini aktarması konusunda önemli bir kaynak olmuştur

Çalışmanın özelliğine uygun olarak önce konuyla ilgili TBMM Arşivi'nde bulunan, Muş Milletvekillerine ait Tercüme-i Hal Kâğıtları, Seçim Mazbataları, TBMM Açık ve Gizli Oturum Zabıt Tutanakları, TBMM Albümü ve Nutuk, Ayrıca, güncel literatür taraması yapılarak bu alanda yayınlanmış kitap, makale ve tezlerden de istifade edilmiştir. Tezin önemli bir kısmını oluşturan milletvekillerinin Meclis faaliyetlerinin tespiti için en önemli birincil kaynak pdf formatında dijital ortama aktarılan TBMM Zabıt Cerideleri olmuştur. Zabıt Cerideleri, meclisin açıldığı ilk günden itibaren itina ile tutulmaya çalışılmıştır. TBMM Zabıt Cerideleri, I. Yasama Dönemi'nde 29 cilt Açık Oturum, 4 cilt Gizli Oturum olmak üzere toplam 33 cilt olarak yayınlanmıştır. Zabıt Cerideleri, parlamento tarihimizin aydınlatılması, TBMM'de yaşanan her olayın milletvekilleri tarafından nasıl yorumlandığı, kanun teklifleri sırasında ne gibi tartışmalar yaşandığını, iktidar muhalefet ilişkilerini vb. olayları birinci elden öğrenmek ve yorumlamak bakımından son derece önemli bir kaynaktır. Bu kaynaktan tezin tarihsel sınırlandırmasını oluşturan 1920-1923 yıllarındaki tutanakların tamamı gözden geçirilerek yararlanılmıştır. Tutanaklarda, herhangi bir bilginin gözden kaçırılmaması adına hem "Muş" adı ile hem de I. TBMM'de görev yapan yedi Muş milletvekilinin adı ile tarama yapılarak milletvekillerinin faaliyetlerinin tamamı tespit edilmeye çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM:

DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE PARLAMENTER SİSTEMİN TARİHSEL GELİŞİMİ

1.1. Parlamenter Sistemin Tanımı

Çağdaş demokratik toplumlarda parlamenter hükümet sistemi yasama ve yürütme temelinde açıklanmaktadır¹. Parlamentarizm, yasama ve yürütme organlarının yumuşak bir şekilde ayrıldığı temsilî bir rejimdir². Parlamenter hükümet sistemi, Britanya Adasında doğmuş ve gelişmiştir³. Kökü Fransızca “*parlare*” (konuşmak) kelimesinden gelmekte, Fransızcada ve Almancada “*parlement*”, İtalyancada “*parlamento*”, İngilizcede “*parliament*”, İspanyolcada “*parlamento*” olarak ifade edilmektedir⁴. Bu sözcük dilimize İtalyanca’dan geçmiştir⁵.

Osmanlıca-Türkçe Sözlüğe göre, Türkçedeki “meclis” ve “divan” kelimelerinin karşılığıdır ve bir konuda konuşma yapmak için bir araya gelmiş kişilerin tamamının karara varmak üzere görüşme yaptıkları encümen anlamına gelmektedir⁶. Hukuk ve siyaset literatüründe ise parlamento,⁷ halk tarafından halkı temsil etmek için belli bir süreliğine seçilen insanlardan meydana gelen, yasa yapan ve devletin önemli işlerine karar veren siyasi merci anlamında kullanılmaktadır⁸.

¹Süleyman Gürdal Sur, *Türkiye’de Parlamenter Sistem Uygulaması*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2013, s. 4.

²Batuhan Ustabulut, *Türkiye’nin Hükümet Sistemi: Parlamenter Sistem ve Başkanlık Sistemi Tartışmaları*, V. Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi-Bildiriler Kitabı II, (Siyaset ve Uluslararası İlişkiler-İktisat - Eğitim), 12-15 Mayıs 2016, Isparta, s. 49.

³Ferruh Tuzcuoğlu, “Demokratik Parlamenter Sistemin Beşiği İngiltere’nin Tarihinden İlginç Anekdotlar”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 1, S. 1, Isparta, 1996, s. 279; Esra Uyanık, I. *TBMM’de Siverek- Şanlıurfa Milletvekilleri ve Siyasi Faaliyetleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa, 2016, s. 4.

⁴Melek Ulusoy, “Türkiye Büyük Millet Meclisi Birinci ve İkinci Dönem Sinop Milletvekilleri”, *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 33, Güz, 2014, s. 124; Tunca Özgişi, *Türk Parlamento Tarihinde Cumhuriyet Senatosu*, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara, 2012, s. 1.

⁵http://web.e-baro.web.tr/uploads/45/Etkinlikler/2015/1_Omer_Donmez.pdf, (Erişim Tarihi, 09.10.2017), Sur, s. 12.

⁶Deniz Doğru, *1923 – 1950 Dönemi Türkiye Büyük Millet Meclisinde Kütahya Milletvekilleri ve Siyasi Faaliyetleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uşak, 2014, s. 11.

⁷Bülent Özgül, *Seçim ve Seçim Sistemleri, Türkiye’deki Seçim Sistemi Uygulamaları ve Bir Model Önerisi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2002, s. 33.

⁸Erhan Alpaslan, *1923-1950 Dönemi Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde Maraş Milletvekilleri ve Siyasi Faaliyetleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş, 2013, s. 34.

1.2. İngiltere’de Parlamenter Sistemin Ortaya Çıkışı

Çağımızın klasik demokrasi anlayışı bir bakıma parlamenter sistemle eşit sayılmaktadır. Parlamenter sistemin esasını, seçime dayanan ve temsil niteliği olan bir hükümetin parlamentoya karşı sorumlu tutulması oluşturmuştur. İşte klasik demokrasi anlayışında bu kadar önemli bir yer tutan parlamento kurumu ve parlamenter sistem İngiltere’de gelişmiş ve dünyaya buradan yayılmıştır⁹. Dolayısıyla, İngiliz Parlâmentosu diğer bütün ülkelerdeki parlâmentoları, hem oluşum olarak hem de görev ve yetkileri bakımından bir şekilde etkilemiştir¹⁰.

İngiliz parlamenter sisteminin ortaya çıkışı uzun tarihsel bir sürece sahiptir. Bu tarihi süreç Ortaçağa kadar uzanır ve Ortaçağda üç gücün (hükümdar, aristokrasi ve halk) devletin kontrolü için mücadelesine tanıklık eder. Kökeni Anglo-Sakson kralların Witangemot adı verilen meclislerinde kadar dayanır¹¹. 1066 yılında Kuzey Fransa’yı yöneten ve aslen bir Viking krallığı olan ancak Hristiyan-Fransız kültürüne asimile olmuş Normanlar, William önderliğinde denizi aşarak Britanya Adası’nı işgal etmişlerdir¹². Normanların Kralı William Anglo-Saksonların örf ve adetlerine saygı gösterdi. Özellikle onların, Kralın witan’lara danışması gerektiği yolundaki örf ve adet kuralına uydu ve onların Witenagemot isimli meclisi dağıtmadı ve dahası bu Meclise kendisini Kral olarak ilân ettirdi.

Normanlar zamanında Witenagemot meclisi feodal beylerin, asilzadelerin ve din adamlarının meydana getirdiği bir meclis halini aldı ve bu meclise Magnum Concilium (Büyük Şura) ismi verildi. Magnum Concilium’un görev ve yetkileri tamamıyla istişari nitelikteydi. Bununla birlikte Kral önemli bir ferman çıkaracağı zaman veya önemli bir dava konusunda hüküm vereceği zaman Magnum Concilium’a danışmasının zorunlu olduğu kabul ediliyordu¹³.

Kralın mutlak yetkilerinin ilk kez sınırlandırılması 1215 tarihli Magna Carta “Büyük Şart” ile olmuştur. 63 maddeden oluşan bu fermanla kişi hak ve özgürlükleri

⁹Gencay Şaylan, *Çağdaş Siyasal Sistemleri*, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, No: 192, Ankara, 1981, s. 37.

¹⁰Kemal Gözler, İngiltere’de Parlâmento Neden ve Nasıl Ortaya Çıktı: Mali Hukukun Anayasa Hukukundan Eksikliği Üzerine Bir Deneme”, *Prof. Dr. Mualla Öncel’e Armağan*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, C. 1, Ankara, 2009, s. 366.

¹¹Sur, s. 41.

¹²Michael G. Roskin, *Çağdaş Devlet Sistemleri*, Adres Yayınları, Ankara, 2007, s. 23; Türkiye Büyük Millet Meclisi Araştırma Hizmetleri Başkanlığı, *Karşılaştırmalı Hükümet Sistemleri: Parlamenter Sistem (Almanya, Güney Afrika, Hindistan, İngiltere, İtalya ve Japonya Örnekleri)*, Yayın No: 8, 2. Baskı / Şubat 2017, Ankara, s. 189.

¹³www.academia.edu/19826836/İNGİLİZ_ANAYASA_TARİHİNİN_TÜRK_ANAYASA_TARİHİ_İLE_KARŞILAŞTIRMASI_ve_İNGİLTERE_ANAYASASI, (Erişim Tarihi: 15.10.2017); Gözler, s. 367.

güvence altına alınmış ve kral, yetkilerini baron adını taşıyan soylularla paylaşmak zorunda kalmıştır. Kralla, feodal soyluların karşılıklı görev ve yetkilerini düzenleyen ferman, kralın mutlak otoritesini yasayla sınırlandırmış ve soylulara kimi hak ve özgürlükler tanınmıştır. Fermanda hükme bağlanan konulardan ilki Krallık Meclisi'nin izni olmadıkça kral herhangi bir ad altında vergi toplamayacak olmasıdır. İkincisi ve belki de en önemlisi bu belgeyle belli bir kesim için de olsa kişi özgürlüğü ve güvenliği tanınarak güvence altına alınmak istenmiştir. Buna göre, bir yargı kararı olmadıkça özgür bir insanın yakalanması, tutuklanması, malına el konması sürgüne gönderilmesi ya da kötü bir davranışa uğraması yasaklanmıştır. Üçüncü olarak krallık görevlilerinin, krallık yasalarını bilen, benimseyen ve onlara uyan kimselerden atanması, kısacası yöneticilerin yasalara saygılı davranması öngörülmüştür¹⁴. Anayasacılık hareketi açısından bakıldığında modern anlamda bir anayasa niteliği taşımasa da sonraki dönemde, 1618 İstida Hakkı ve 1689 İnsan Hakları Bildirgesi gibi önemli İngiliz siyasi belgelerine temel teşkil etmesi açısından son derece önemlidir¹⁵.

Kral Edward zamanına gelinceye kadar “*Concilium*” adı verilen toplantılarla yalnızca aristokrasinin görüşlerine müracaat edilirken, Kral Edward’la birlikte Concilium’un kompozisyonu değiştirilmiş; yüksek rütbeli din adamları, burjuva temsilcileri ve şövalyeler konseye dahil edilerek, (Concilium) “*Magnum Concilium Regis*”, (Büyük Kral Konseyi) adını almış ve bu zümrelerin de görüşlerine önem verilmiştir¹⁶. Bunlar kendi aralarında, yüksek kamara (Yukarı Meclis) ve aşağı kamara (Alt Meclis) olmak üzere ikili bir yapılanma göstermişlerdir. Bu yapılanma, İngiliz Parlamentosunun iki meclisi olan Lordlar ve Avam Kamarası’nın temellerini teşkil etmiştir. Asil ve seçkinlerin kendi aralarında gruplaşmaları Lordlar Kamarasını oluştururken, ruhban ve burjuva sınıfının gruplaşması ise Avam Kamarasını oluşturmuştur¹⁷.

Başlangıçta Lordlar Kamarası haklar bakımından Avam Kamarasına oranla üstün durumdaydı. Ancak Avam Kamarasının, kralın vergi koymasını kabul etmesi karşılığında, kendisinin bazı isteklerinin kabul edilmesini istemesi Avam Kamarasını üstün duruma getirmiştir. Bu yöndeki devamlı gelişme sonucunda Lordlar ve Avam Kamaraları yasa tasarılarını hazırlamak ve kaleme almak hakkını kazandılar ve

¹⁴Muzaffer Sencer, “İnsan Hakları Açısından İngiliz Devrimi”, *Amme İdaresi Dergisi*, Sayı: 23/2, Haziran/ 1990, s. 6.

¹⁵Alpaslan, s. 37-38.

¹⁶Tuzcuoğlu, s. 281-282.

¹⁷Ali Vehbi Teke, *Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde I-V. Dönem Adana Milletvekilleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2009, s. 2.

yasalaşması kralın son onayına bağlı olmasına karşın gerçek bir yasama organı görüntüsüne bürünmüşlerdir¹⁸.

15. yüzyıl ortalarına kadar ne Lordlar ne de Avam Kamarası üyelerinin yasa önerme hakları vardı. Herhangi bir konuda yasa çıkarılacak ise bir dilekçe ile krala başvurulurdu. Kral hangi meclis kendisine başvurmuş ise o isteği öteki meclise inceletir ondan sonra kararını verirdi. Kral istediği vergi kararını meclisten aldıktan sonra çoğu kez kendisine iletilen istekleri unutturdu. İşte bunu önleyebilmek için meclis üyeleri yasal düzenlemeleri kendileri yaparak bunu adeta bir dilekçe şeklinde krala sunmaya başladılar. Her iki meclis tarafından onaylanan belge kral tarafından da onaylanınca yasa olarak uygulanmaya başlandı. Bu uygulama ile meclis yasa yapma yetkisini kendi üzerine geçirmiş oldu. Ancak şunu da unutmamak gerekir ki kralın yasa yapma hakkı elinden alınmış değildir. Kral eskiden olduğu gibi parlamentonun haberi olmadan da yasa çıkarmaya devam etti. Bu durum ancak 17. yüzyıldan sonra değişmiş ve parlamento tam anlamıyla yasa yapma yetkisine sahip olmuştur¹⁹.

17. Yüzyıl'ın başında İngiltere'de kral ve parlamento arasında iktidar mücadelesi yaşanmıştır. Bu mücadelede siyasal faktörlerin yanında dini faktörler de büyük rol oynamıştır. İngiltere'nin siyasal tarihiyle koşut olarak gelişen parlamentarizm açısından XVII. Yüzyılın önemli bir yeri vardır. Tudor Hanedanı'nın mutlakiyeti karşısında varlığını korumakla birlikte etkisini yitiren yasama organının bu durumu Stuart Hanedanı'nın iktidara gelmesiyle değişmiştir. Aynı yüzyılda İngiltere'de ortaya çıkan iki ihtilal hükümler Stuart Hanedanı'nın iktidardan uzaklaştırılmasına sebep olurken, parlamento da mutlak monarşiye karşı zaferini ilan etmiştir. Kralın yetkisi azaldıkça liberal görüş iktidara yansımıştır. İngiltere'de liberal yönetimin kurulması ile bir yandan kişilere bazı temel hak ve özgürlüklerinin tanınması ve güvenceye kavuşturulması ve toplumun temel yasalarının belirlenmesi yönünde sürekli çaba harcanarak mücadele verilmiş, diğer yandan parlamenter rejimin doğuşu ve giderek güçlenmesi iktidara daha liberal bir nitelik kazandırmıştır²⁰. 17.Yüzyılda parlamentonun yetki alanını, kralın yetki alanı aleyhine genişleten; 1628'de kabul edilen Haklar Dilekçesi ile 1641 tarihli parlamentonun krala yaptığı Büyük Uyarı ve 1689 tarihli Haklar Bildirgesi çok önemli adımlardır.

¹⁸Şadiye Deniz, *Türkiye'de Parlamenter Sistem ve Hükümet Sistemi Tartışmaları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla, 2005, s. 6.

¹⁹İhsan Güneş, "*Demokrasi: Anlamı, Tarihsel Gelişimi ve Uygulama Biçimleri*" *Türkiye'de Demokrasi ve Parlamento Tarihi*, (Ed. Şaduman Halıcı), T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 3071 Açıköğretim Fakültesi Yayını No: 2002, Eskişehir, 2013, s. 13.

²⁰Alpaslan, s. 38-39.

İngiltere’de parlamenter rejimin demokratikleşmesi, ancak oy verme hakkının genişlemesiyle olmuştur. 19.Yüzyılın başlarına gelindiğinde, İngiltere’de genel bir temsil sistemi olmadığı gibi adaletli bir seçim sisteminden söz etmek de mümkün değildir. 1832 yılında Lord Grey Kabinesince gerçekleştirilen reform çerçevesinde seçim rejiminin özü değişmemekle birlikte, o zamana kadar önemini tamamen yitirmiş olan 86 kentten temsil edilme hakkının kaldırılmasıyla boşalan 143 meclis üyeliği, temsil edilmeyen büyük kentlere dağıtılmıştır. Bu reform sayesinde seçmen sayısı 500 bin kişiden bir milyona çıkmıştır. 1872 yılında liberal Gladstone tarafından yapılan bir reform ile seçmenlerin sayısını artırma yerine oy vermenin maddî koşullarını düzeltmek yolu ile seçimin dürüst olmasını sağlamak amaçlanmıştır²¹.

20. yüzyılın başlarında İngiltere’de kadınlar, çocuklar ve hizmetkârlar dışında herkes oy hakkına sahip duruma gelmişti. Avam Kamarası artık gerçekten halkı temsil eder duruma gelmiştir. 1918 yılına gelindiğinde yirmi bir yaşına giren her İngiliz erkek vatandaşa oy verme hakkı tanınmıştır. 1928 yılına gelindiğinde ise yirmi dört yaşını dolduran tüm kadın ve erkek yurttaşlara seçmen olma hakkı tanınmıştır. Böylece İngiltere’de genel oy ilkesi kabul edilerek demokrasinin en önemli aşamalarından biri gerçekleştirilmiştir²².

Görüldüğü gibi İngiltere’de parlamenter sistem, uygulama içinde ve yüzyıllar süren aşamalı bir gelişmeyle görece yakın bir zamanda son biçimini almıştır. Bu süreç içinde halkın temsilcisi olan Avam Kamarası 18. yüzyılda üstünlük kurmaya başlamış ve bu üstünlük ancak 19. Yüzyılın başında kesinleşmiştir. Yine ancak 19. Yüzyıl sonunda oy hakkı her kesimden İngiliz yurttaşlarına tanınmış ve ancak I. Dünya Savaşından sonra kadınları da kapsayarak genel oy niteliği kazanmıştır²³.

1.3. Osmanlı’da Parlamenter Sistemin Doğuşu

17. yüzyılın sonlarına doğru, kuzeyde Rusya’nın Osmanlı Devleti’nin karşısında güçlenmesi Avrupa’daki güç dengesini Osmanlı aleyhine bozmuştur. Osmanlı Devleti, girdiği savaşları kaybetmesi büyük toprak kayıplarına sebep olmuş ve devletin temel dayanaklarından biri olan Yeniçeri Ocağı, devlet için ekonomik bir yük olmuştur. Bu durum reformcu aydın ve devlet adamı için de korkulu bir düş biçimine dönüşmüştür. İşte bu ortamda bir yandan devletin kötüye giden durumunu durdurabilmek, diğer taraftan da kendi yönetimlerini sürdürmek isteyen yöneticiler, o güne kadar

²¹Teke, s. 2-3.

²²Deniz, s. 12.

²³Sencer, s. 17.

küçümsedikleri Batı'nın üstünlüğünü kabul etmeye ve Batı'dan yararlanmanın zorunluluğunu dile getirmeye başlamışlardır²⁴.

1789 Fransız İhtilali'nin başladığı sırada tahta çıkan III. Selim, Avusturya ve Prusya'ya elçiler göndererek ve kendisine geniş çaplı reform önerileri sunan yaklaşık yirmi danışmanına raporlar sipariş ederek hazırlıklarını genişletti. Barış ortamı yeniden tesis edildikten sonra bu politikalar uygulamaya konulmuştur. Yaşanılan yenilgilerden dolayı birinci öncelik askeri alanlara verilmiş ve mevcut askeri birlikler yenilenerek teknik hizmetlerin düzeyi yükseltilmiş ve Nizam-ı Cedid adıyla bilinen Avrupa tarzı bir ordu kurulmuştur. Zamanla Nizam-ı Cedid'in, anlamı genişleyerek, III. Selim'in yaptığı tüm reform programının adı olmuştur²⁵. Selim'in yaptığı ıslahatlar için kullandığı bu isim, ilham kaynağını apaçık ortaya koymaktadır. Fransa, ihtilalin getirdiği düzene "yeni düzen" adını vermişti. Bu davranış Selim'in seleflerinden daha ileri gitmek niyetinde olduğunu apaçık ortaya koymuştur²⁶.

III. Selim'in getirdiği Nizam-ı Cedid hakkındaki bilgilerimiz, Osmanlıların da Avrupa Aydınlanmasının "sistemleştirici ruhu"nu yavaş yavaş fark etmeye başladığını gösterir. Selim'in eskiden olduğu gibi geçici elçilikler yerine, sürekli ve karşılıklı diplomatik temsilcilikleri benimsemesi, reformlarının ulaştığı boyutu örnekler. Elçilerin hazırlamış olduğu raporlar, dönemin Avrupa'sı hakkında geniş kapsamlı bilgiler verir; dikkat çekici bazı raporlar ise Osmanlı fikirlerini Aydınlanma fikirleriyle kaynaştırarak ıslahatı savunur. Osmanlı'nın gitgide artan modernleşme eğilimini askeri ve mali reformlardan çok, bu zihniyet değişimi göstermektedir²⁷.

III. Selim'in başlattığı bu yenileşme hareketini, daha köklü temellere oturtan II. Mahmut olmuştur. Ancak ilk tahta çıktığı dönemin koşulları, onu bu konuda dikkatli bir hazırlık yapmasını şart koşturmuştur. Onu tahta çıkararak, en büyük Ayanlardan biri olan Bayrakdar Mustafa Paşa, artık sadrazamdı²⁸. Alemdar Mustafa Paşa, taşrada âdeta fiilen iktidara sahip olan ayanlara dayanmadan iç güvenliğin sağlanamayacağını, iç güvenlik sağlanamadan da devletin güçlendirilemeyeceğini gördü. Merkez ile taşra arasındaki ilişkiyi yeniden güçlendirebilmek ve yarım kalmış reformlara devam edebilmek için

²⁴Ihsan Güneş, *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2997, s. 14.

²⁵Carter V. Findley, *Modern Türkiye Tarihi (İslam, Milliyetçilik ve Modernlik 1789-2007)*, (Çev: Güneş Ayas), Timaş Yayınları, İstanbul, 2012, s. 31.

²⁶Sina Akşin, "III. Selim'in Saltanatı (1789-1807)", *Türkiye Tarihi 3 Osmanlı Devleti 1600-1908*, Cem Yayınevi, İstanbul, 2000, s. 75.

²⁷Suraiya Faroqhi (Ed.), *Türkiye Tarihi 1603-1839 Geç Osmanlı İmparatorluğu*, (Çev. Fethi Aytuna), Kitap Yayınevi, Cilt: 3, İstanbul, 2011, s. 103.

²⁸ Findley, s. 35-36.

ayanlarla bir ittifak yapma ihtiyacı duydu ve ayanları İstanbul'da yapılacak toplantıya çağırıldı. 7 Ekim 1808'de Sened-i İttifak imzalandı²⁹.

Bu sened, bir taraftan padişahın bir taraftan da Ayan ve beylerin karşılıklı taahhütlerini ihtiva ediyordu. Bu taahhütlere göre, her iki taraf da, ülkenin en iyi şekilde yönetilmesi için çaba harcayacaklar ve yenilik hareketlerinin gerçekleşmesine çalışacaklardı. Hukuki bakımdan bu belge,³⁰ padişahın mutlak otoritesini sınırlamak gayesini güden bir vesika olmak haysiyetiyle modern Türk Devleti'nin gelişme tarihinde "ilk amme hukuku kaidesi" ve hukuk devletine doğru gidişin bir belirtisi sayılabileceği ileri sürülmüştür³¹. Bu belge, Osmanlı devlet ve egemenlik anlayışına aykırı olmasına karşılık imparatorluğun içinde bulunduğu karışık ortamdan çıkabilmesi için Padişah tarafından istenmeye istenmeye kabul edilmiştir. Yenilik yanlısı büyük bir âyân olan Sadrazam'ın bir isyan sonucu öldürülmesinden sonra da II. Mahmut, diğer ayanları çeşitli yollarla pasifize ederek bu belgeyi yürürlükten kaldırmıştır³².

Sened-i İttifak'tan sonra padişahın mutlak yetkilerini belli ölçülerde paylaşarak sınırlandıran danışma meclisleri oluşturulmuştur. Meclisi Valayı Ahkâmı Adliye ve Darı Şurayı Babı-Ali bu meclislerin en başında gelir. 1839 Gülhane Hattı Hümayunu ile Meclisi Ahkâmı Adliye kurulmuş ve 1840 yılından itibaren meclisin açış konuşmasını padişahın yapması kararlaştırılmıştır. Gülhane Hattı Hümayun bir anayasa niteliği taşımamaktadır³³. Bu ferman ile padişahın yetkileri tek taraflı olarak kısıtlanmış ve hukuk kurallarına uygun hareket edeceği konusunda iç ve dışa karşı kendisini bağlamıştır³⁴. Bu belge kişilere tanınan hak ve özgürlüklerle ilgili düzenlemeleri ve devlet hayatının çeşitli alanlarında yapılacak yenilikleri içermekteydi. Bu belge ile padişah yasalara bağlı kalacağına söz vermektedir ancak padişahın sadık kalmaması durumunda devreye girecek herhangi bir kurumsal yaptırım yoktu³⁵.

Tanzimat döneminde kurulan "*Meclisi Valayı Ahkâmı Adliye*" ve "*Darı Şurayı Bab-ı Ali*" ilk etapta parlamenter sistem lehinde önemli gelişmeler olarak görülse de, bu

²⁹Suna Kili-Şeref Gözübüyük, Türk Anayasa Metinleri Sened-i İttifak'tan Günümüze, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985, s. 3-7.

³⁰Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarih 1789-1914*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1997, s. 219.

³¹Halil İnalıcık, "Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu", *Belleten*, Cilt: XXVIII – Sayı: 112, Ekim 1964, s. 603.

³²İhsan Güneş, *Türk Parlamento Tarihi Meşrutiyet'e Geçiş Süreci: I. ve II. Meşrutiyet*, Cilt: I, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1997, s. 6.

³³Deniz, s. 44.

³⁴Hüseyin Tosun, "*Türkiye'de Demokrasinin Gelişim Sürecine Genel Bir Bakış*", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt: XVIII, Sayı: 52, Mart 2002, s. 194.

³⁵Deniz, s. 44.

meclislerin niteliği ve uygulamada padişahın yetkilerinde herhangi bir kısıtlamaya gidememesi bu düşüncenin yanıltıcı olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Çünkü ortaya çıkan bu kurumların varlığı tamamen padişahın iradesinden kaynaklanmıştır. Netice itibariyle kanunların oluşturulması konusunda son sözü söyleyecek makam yine padişaktır. Bu meclisler sadece bir danışma organı görevini görmüşlerdir. Merkezi idare tarafından kurulan meclislerin tamamında, merkezi idare yol gösterici olduğundan bu gelişmeler parlamenter sistem yönünde gelişmeler olarak değerlendirilemez. Parlamenter sistemin en belirgin özelliği parlamentonun kendiliğinden harekete geçmesi ve kendi kendine oluşmasıdır. Sadece bu şekilde oluşan bir parlamento, merkezi yönetimin yetkilerini sınırlandıracak bir güç kazanabilir. Bahsedilen dönemde padişahın mutlak otoritesine getirilmeye çalışılan kısıtlama girişimleri, yine padişahın kendi iradesiyle bu sözleşmeleri kabul etmesi sonucu gerçekleşmiştir. Padişahın en üstün otorite olma konumu devam etmiştir³⁶.

Gülhane Hattı Hümayun’undan sonra hemen hemen aynı vaatleri taşıyan 1856 Islahat Fermanı ilan edilmiştir. Ali Paşa tarafından, padişah adına ilan edilen Islahat Fermanı 1839’daki vaatlerin yinelenmesiyle başlıyor, ama daha da ileri gidiyordu³⁷. Bu ferman ile Müslüman ve gayrimüslim halk arasında hak, vergi, askerlik, eğitim ve kamu hizmetlerine girme yönündeki farklar kaldırılarak eşitlik sağlanmak amaçlanmıştır. Ancak bu fermanla da öngörülen vaatlerin belli bir hukuksal yaptırıma bağlanmamıştır³⁸.

1.3.1. I. Meşrutiyet’in İlanı ve Kanun-ı Esasi

1876’ya kadar siyasi dilde pek kullanılmayan “*meşrutiyet*” kavramı, “*şart*” kökünden gelen “*meşrüt*” kelimesinden türetilmiş, “*meşveret*”ten “*parlamenter sistem*”e kadar pek çok manayı karşılamıştır. I. Meşrutiyet, ilk anayasanın ilan edildiği 23 Aralık 1876 ile meclisin kapatıldığı 14 Şubat 1878 tarihleri arasındaki devreyi kapsamakla birlikte; I. Meşrutiyet dönemi denildiğinde, 1908’de ilan edilen II. Meşrutiyet’e kadar olan süreç kastedilir.

Osmanlı Devleti’nde Tanzimat’ın ilanından beri süregelen modernleşme ve yenileşme hareketleri, 1876 Kanun-i Esasi ile anayasal bir rejime geçişle

³⁶Teke, s. 4-5.

³⁷Müzehher Yamaç, “İlk Anayasa (1876 Kanun-İ Esasisi)”, *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 5, 2014, s. 56-57.

³⁸Tosun, s. 194.

sonuçlanmıştır³⁹. Tanzimat'ın ekonomik ve sosyal başarısızlıklarına eklenen siyasi istikrarsızlıklar, dış müdahaleler ve nihayet 1870'den sonra yeniden beliren keyfi ve baskıcı yönetim, anayasacı ya da meşrutiyetçi bir akımın doğuşuna zemin hazırladı. Ülke ekonomisini Batı'nın olumsuz etkilerine açan Tanzimat, yine Batı kaynaklı demokratik ve liberal fikirlerin ülkeye girmesine zemin hazırlamıştır. Özellikle 1860 sonrası gazete ve matbuat hayatında yaşanan gelişmelerle birlikte halkın bilinçlenmesi için birçok yazı kaleme almışlardır. Şinasi, Namık kemal, Ziya Paşa, Ali Suavi gibi fikir adamları yazdıkları yazılarla gündem oluşturmaya başlamışlardır. Bu yazılarda anayasa, hak, hukuk, kanun, meşrutiyet, hürriyet, cumhuriyet, meclis gibi kavramlar işlenmiştir⁴⁰. Daha sonra Genç Osmanlılar adını alacak olan aydınların belirli bir doktrinleri yoktu. Pratikte üzerinde anlaştıkları ortak noktalar; özgürlük, anayasalı bir rejim ve temsilî sistemdi⁴¹.

Genç Osmanlılar, Kanun-ı Esası'yi yürürlüğe koyarak hükümdarın istibdadını azaltmayı, onun hüküm ve nüfuzuna karşı dengeyi sağlayacak bir kuvvet meydana getirmeyi amaçlamışlardır. Çünkü devletin mukadderatının şahsi ve keyfi bir idare elinde bulunmasını, memleketin ilerlemesine mani olan başlıca sebep saymışlardır⁴². Abdülaziz'in baskı rejimine karşı Genç Osmanlılar, aradıkları lideri Midhat Paşa'nın kişiliğinde bulmuşlardır⁴³.

Çok geçmeden Genç Osmanlılar, Abdülaziz'e başlattıkları muhalefeti, mücadeleye dönüştürdüler. Nihayet Mithat Paşa'nın öncülüğündeki yenilikçi idareciler Abdülaziz'i tahtan indirerek yeğeni V. Murat'ı 30 Mayıs 1876'da başa geçirdiler. Ancak V. Murat'ın hastalığı sebebiyle üç ay sonra tahtan indirilmiş ve Kanun-i Esasi'yi ilan edeceğini beyan eden kardeşi II. Abdülhamid Osmanlı tahtına çıkarılmıştır⁴⁴. II. Abdülhamit tahta geçtiği sırada Osmanlı Devleti, Rusya'yla yeni bir savaş tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Kendisini Avrupa'nın aydınlanmış hükümdarları arasına

³⁹Necdet Hayta, Uğur Ünal, *Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri (XVII. Yüzyıl Başlarından Yıkılışa Kadar)*, Gazi Kitabevi, Ankara, 2003, s. 173.

⁴⁰Ahmet Dere, *Sened-i İttifak'tan 1876 Kanun-i Esasi'sine Osmanlı Anayasal Gelişmeleri ve Tanzimat Edebiyatçılarının Kanun-i Esasi'nin Hazırlanmasına Katkıları*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale, 2014, s. 70.

⁴¹Bülent Tanör, "Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, Cilt: I, İstanbul, 1985, s. 17.

⁴²Ertuğrul Düzdağ (Haz.), *Said Halim Paşa Buhranlarımız ve Son Eserleri*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2015, s. 51.

⁴³Necdet Hayta, Uğur Ünal, s. 174.

⁴⁴Tekin İdem, *Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Ders Notları*, Elif Matbaası, Şanlıurfa, 2015, s. 39; Turgay Baştuğ, *1920-1950 Yılları Arasında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Sosyal ve İktisadi Yapısı*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale, 2007, s. 2.

katabilecek bir anayasanın kabul edilmesiyle, Rusya'nın, Batı karşısında yalnız kalacağı ve bunun savaşı önlemeye yetebileceği yanılığısına düşmüştür. Böylece bir anayasa ilan etmeye ve imparatorluğun bir parlamentoya kavuşması için seçimler düzenlemeye karar vermiştir⁴⁵.

Yeni Anayasa çalışmaları, Midhat Paşa'nın sadrazamlık makamına oturmasıyla hemen başlamıştır⁴⁶. Kanun-ı Esasî'yi, 30'a yakın üyesi olan özel bir kurul "*Meclis-i Mahsus*" tarafından hazırlanmıştır. Bu komisyon II. Abdülhamid'in emriyle 30 Eylül 1876 tarihinde kurulmuştur. Başkanı, Sadrâzam Midhat Paşa'dır⁴⁷. Metin yılsonuna doğru tamamlandı. 19. Yüzyıl anayasalarının pek çoğu gibi, o da 1831 Belçika, 1875 Fransa ve 1853 Prusya anayasalarından esinlenerek hazırlandı⁴⁸. Bu metin Bakanlar Kurulu "*Meclis-i Vükela*" tarafından incelenip onandıktan sonra Padişah fetvasıyla 23 Aralık 1876'da yürürlüğe girmiştir⁴⁹. Böylece 1808 Sened-i İttifak ile başlayarak Tanzimat ve Islahat Fermanları ile devam eden gelişmeler Anayasalı bir rejim noktasına gelmiş oluyordu. Osmanlı Devleti böylece parlamenter sistemle tanışmış oluyordu⁵⁰.

11 bölüm ve 199 maddeden oluşan Kanun-i Esasi,⁵¹ devletin temel yapısını, organlarını, bunların arasındaki ilişkileri, vatandaşların temel hak ve özgürlüklerini belirtmiş, böylece ilk defa Osmanlı Devleti'nin hukuki durumu belgelenmiştir. Buna karşın devletin yapısında hiçbir değişiklik yapılmamış, yani padişahın yetkilerine hiçbir sınır konulmamış, yasama ve yürütme güçleri onda birleştirilmiştir. Kanun-i Esasi vatandaşlara mülkiyet hakkı ve inanç özgürlüğü getirmiş ve bu anayasaya göre devletin dini İslam, resmi dil Türkçe'ydi. Yasaya göre milletin seçtiği temsilcilerden meydana gelen bir Meclis-i Mebusan ortaya çıkıyordu⁵².

⁴⁵Hamit Bozarslan, *Türkiye'nin Modern Tarihi*, (Çev. Heval Bucak), Avesta Yayınları, İstanbul, 2008, s. 18.

⁴⁶Ayşegül Demirden Yüzgeç, *Birinci Büyük Millet Meclisi'nin Yapısı Ve Faaliyetleri (1920-1923)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2006, s. 12; Yılmaz Kızıltan, "I. Meşrutiyetin İlanı ve İlk Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı", *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt: 26, Sayı: 1, 2006, s. 258.

⁴⁷Tarık Zafer Tunaya, "1876 Kanun-i Esasîsi ve Türkiye'de Anayasa Geleneği", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, Cilt: I, İstanbul 1985, s. 28.

⁴⁸Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (Çev. Metin Kıratlı), Türk Tarih Kurumu Yayınları, 5. Baskı, Ankara, 1993, s. 163; Z. Arzu Behram, *1876 Osmanlı Kanun-i Esasîsi ile 1924 Tarihli T.C. Anayasasının Karşılaştırılması*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Şanlıurfa, 2006, s. 12.

⁴⁹İlhan Arsel, *Teokratik Devlet Anlayışından Demokratik Devlet Anlayışına (Şeriat Devletinden Laik Cumhuriyete)*, 1. Baskı, İstanbul, 1993, s. 38.

⁵⁰Mustafa Küçükköse, *I. Dönem TBMM'de Amasya Milletvekilleri ve Faaliyetleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2016, s. 8.

⁵¹Güneş, *Türk Parlamento Tarihi Meşrutiyet'e Geçiş Süreci: I. ve II. Meşrutiyet...*, C: I, s. 68.

⁵²Ayşe Pınar Satılmış, *Birinci ve İkinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisinde Kayseri Milletvekilleri*, (Biyografi ve Faaliyetleri), (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2002, s. 8.

Umumi Meclis, Kanunu Esasi konusunda da belirtildiği üzere, biri Ayan diğeri Mebusan olmak üzere iki ayrı meclis ortaya çıkmıştır. İki dereceli seçimle oluşan Meclis-i Mebusan üyeleri halk tarafından seçilecek, diğeri ise üyelerinin sayısı mebusların sayısının üçte birini aşmamak üzere padişah tarafından atanan Meclis-i Ayan'dan oluşmaktaydı. Mebusların seçimi için gerekli kanunun hazırlanması ise Mebuslar Meclisine bırakılmıştır⁵³. İlk Mebuslar Meclisinin seçimi için de geçici bir usul olarak Vilâyet Meclisleri üyelerinin seçiminde kullanılan usule başvurulması kararlaştırılmıştır. İlk seçimler bu sisteme göre yapıldı. Mebus seçimi için ülke, sancak esasına göre yirmi dokuz bölgeye ayrılmış ve 50.000 erkek nüfus için bir milletvekilliği tespit edilmiştir⁵⁴. 28 Ekim 1876'da hazırlanan bir önerge ile seçim hazırlıkları başlamış 120 kişiden oluşacak Meclis'i Mebusan'a seçilebilme şartları ise,⁵⁵ 25 yaşında olmak, Türkçe konuşabilmek, sivil ve politik haklara sahip olmanın yanında saygınlık, güvenilirlik ve vergi mükellefi olmasını sağlayacak haklara sahip olmak gerekiyordu⁵⁶. Seçimler dört yılda bir yapılacak, bir seçim çevresinden seçilen milletvekili sadece o bölgenin değil, bütün Osmanlıların vekili durumundaydı⁵⁷.

Bu şartlara göre yapılan seçimlerde, 56'sı Müslüman, 40'ı Hristiyan olmak üzere toplam 96 mebus seçilmiş ve padişah tarafından atanan 38 ayanın katılımıyla oluşan Umumî Meclis 20 Mart 1877'de, Dolmabahçe Sarayı'nda törenle açılmıştır. Abdülhamit II., açış demecinde, Osmanlı-Rus harbinin safhalarına dair bilgi verdikten sonra, sözü Kanunu Esasiye getirerek şöyle demiştir: "*Kanunu Esasinin çok mükemmel surette işlemesi ve tesir yapması devletimizin selâmeti için tek çaredir. Kanun ve siyaset meselelerinde gerçeği bulmak ve memleketin çıkarını sağlamak Mabusların hürriyet ile fikirlerine bildirmelerine bağlıdır.*"⁵⁸

Meclis-i Umumî ilk kez açılmış ve 50 toplantı yaparak üç buçuk ay çalışmıştır (19 Mart 1877-28 Haziran 1877). Yeni bir seçimle Meclis-i Umumî ikinci kez

⁵³Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi, Cilt: VIII*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2007, s. 230; Sina Akşin, *Türkiye'nin Yakın Tarihi*, 1. Cilt, Yenigün Haber Ajansı, Temmuz 1997, s. 49.

⁵⁴Fatma Ürekli, "Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'dan Sonra Parlamento Denemeleri", *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 2, Bişkek, 2001, s. 346; Kenan Olgun, "Türkiye'de Cumhuriyetin İlanından 1950'ye Kadar Genel Seçim Uygulamaları", *ATAM Dergisi*, C. XXVIII, S. 82, Ankara, 2012, s. 4; Olgun, s. 4.

⁵⁵Huriye Karnap, *I. ve II. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Trabzon Milletvekilleri (Biyografi ve Faaliyetleri)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2004, s. 39-40.

⁵⁶Kemal H. Karpat, *Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma*, (Çev: Dilek Özdemir), İmge Yayınları, İstanbul, 2006. s. 373.

⁵⁷Yılmaz Kızıltan, *I. Meşrutiyetin İlanı ve İlk Osmanlı Meclis-i Mebusanı*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1994, s. 78.

⁵⁸Karal, s. 237-238.

açılmıştır. Bu sefer 30 toplantı yaparak üç ay çalışabilmiştir (13 Aralık 1877-14 Şubat 1878)⁵⁹.

1876 Anayasası devletin siyasi yapısında sürekli bir değişiklik getiremedi. Padişahın yetkilerine gerçekte bir sınırlama konmamış, yürütme yetkisi yine onda toplanmış, yasama yetkisi de padişahın denetimi altına girmişti. Ayrıca padişah istediği zaman parlamentoyu feshetme yetkisine sahipti. Üstelik I. Meşrutiyet, halktan gelen bir talep sonucunda ilan edilmek zorunda kalınan bir hareket de değildi. Türk siyasi tarihindeki önemi, mutlakiyete indirilmek istenen ilk darbe olması ve daha sonraki anayasal gelişmelerin başlangıcını teşkil etmesindedir⁶⁰.

Zaten 1876 yılında yapılan Tersane Konferansı'nda alınan kararların Osmanlı Devleti tarafından kabul edilmemesi üzerine Rusya, Osmanlı Devleti'ne karşı savaş ilan etmiştir. Tarihimize 93 Harbi olarak geçen bu savaşın, yanlış politikalarla sürdürülmesinde padişahın sorumlu olduğu yönünde meclisteki mebusların görüş belirtmesi üzerine II. Abdülhamid tarafından 14 Şubat 1878'de Mebusan Meclisi süresiz olarak tatil edilmiştir⁶¹. Netice itibariyle, II. Meşrutiyet'in ilanına dek süren İstibdat Dönemi başlamıştır⁶². Bundan sonra Jön Türk hareketi 1889 yılında Paris'te yeniden örgütlenmiş ve derneğin adı da Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti olarak değiştirilmiştir⁶³.

1.3.2. II. Meşrutiyet'in İlanı

Bilindiği gibi, I. Meşrutiyet 23 Aralık 1876 tarihinde ilan edilmiş, ancak Osmanlı-Rus Savaşı'nı gerekçe gösteren II. Abdülhamid 14 Şubat 1877'de Mebusan Meclisi'ni kapatmasıyla sona ermişti. Böylece, Birinci Meşrutiyet dönemi kısa sürmüştü ve mutlakiyet yönetimine yeniden geri dönmüştü. Bundan sonra da Padişah 30 yıl süren katı bir istibdatla devleti yönetmeye başlamıştır⁶⁴.

İktidarın bu tavrı kimi gençlik üzerinde olumsuz etki doğurmuştur, istibdat yönetimini meşruti yönetime dönüştürmek için 1889 yılında Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye öğrencisi olan İbrahim Temo, İshak Sükûti, Abdullah Cevdet, Mehmet Reşit ve Hüseyinzade Ali adlı beş tıp öğrencisi bir araya gelerek "İttihad-ı Osmani" adı ile

⁵⁹Rıdvan Akın, *TBMM Devleti (1920-1923)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 39, Tunaya, s. 33.

⁶⁰Oral Sander, *Siyasi Tarih İlçâğlardan 1918'e*, İmge Yayınları, 12. Baskı, Ankara, 2003, s. 317.

⁶¹Uyanık, s. 12.

⁶²Seda Dunbay, *Türk Parlamento Tarihinde Yasama Sorumsuzluğu ve Dokunulmazlığı 1908-1995*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Galatasaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2013, s. 41.

⁶³Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010, s. 100, Sander, 318.

⁶⁴Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-1994)*, Filiz Kitabevi, 4. Baskı, İstanbul, 1995, s. 399.

gizli bir cemiyet kurmuşlardır⁶⁵. Aynı yıl Paris'teki Jön Türkler'in lideri Ahmet Rıza Bey'le ilişki kurulduktan sonra cemiyetin adı değişerek “*Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti*” adını almıştır⁶⁶. Cemiyet kısa zamanda gelişmiş ve Avrupa'ya kaçmak zorunda kalan ve oradan mücadelelerini sürdürmekte olan Jön Türkler ile temasa geçtikten sonra daha da güçlenmiştir. Yeni gelen üyelerinde katılımlarıyla cemiyetin yurt dışı faaliyetleri, Paris, Cenevre ve Kahire gibi merkezlerde daha etkin bir şekilde yürütülmeye başlandı⁶⁷. Bu dönemde Jön Türkler, II. Abdülhamid yönetimine karşı özellikle basın, yayın yoluyla mücadele etmişler ve bu amaçla çeşitli ülkelerde 95'i Türkçe, 12'si Fransızca, 8'i Arapça, 1'i Yahudice olmak üzere, 116 gazete çıkarmışlardır⁶⁸.

Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti XIX. yüzyılda özgürlük ve bağımsızlık için mücadele eden batının çeşitli memleketlerinde kurulmuş ve savaşmış olan gizli cemiyetlerin yapılarını incelemişlerdi, İtalyan Birliği'nin kazanılmasında büyük rol oynayan “Carbonari Cemiyeti'ni” örnek alarak örgütlenmiştir. Ayrıca Makedonya'da Türklere karşı savaşmakta olan Balkan cemiyetlerinin de örgütlerini öğrenmişlerdi. Bundan başka, kuruculardan kimileri Selanik'teki Mason localarına girmişler ve bunların çalışma usullerini yakından görmüşlerdi. Bütün bu kaynaklardan edindikleri bilgi ve deneyimlerle cemiyetlerini gizlilik disiplin ve ülkücülük temelleri üzerine kurdukları anlaşılmaktadır⁶⁹.

Osmanlı Devleti'ndeki düşünce akımlarının öncülüğünü yapan İttihatçıların gerek teoride, gerekse eylemde uzun bir süre birleşemedikleri görülmektedir. Örneğin, 4 Şubat 1902'de Paris'te yapılan I. Jön Türk Kongresi'nde, bu akımın öncüleri olan Ahmet Rıza ve Prens Sabahaddin gibiler ve onlarla birlikte pek çok sürgündeki Jön Türk, siyasal ve sosyal sistemi kökten değiştirmek değil, onu daha kapsayıcı ve modern hale getirmek istiyorlardı. Ahmet Rıza Osmanlı içişlerine Batı müdahalesine karşı çıkarken, Prens Sabahattin ise Batı müdahalesini kullanarak sultanı devirip yeni bir

⁶⁵Sina Akşin, *100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, Gerçek Yayınevi, Birinci Baskı, İstanbul, 1980, s. 15; Tevfik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839 -1950*, İmge Kitabevi, 3. Baskı, İstanbul, 1995, s. 52; Ahmet Bedevi Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve Jöntürkler*, Kaynak Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2000, s. 45; Güneş, *Türk Parlamento Tarihi*, Cilt: 1, s. 223.

⁶⁶Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, Cilt: 1, Hürriyet Vakfı Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1988, s. 19.

⁶⁷Orhan ÖRS, “Kuruluşundan Birinci Dünya Savaşına Kadar İttihat ve Terakki Cemiyeti”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 51, Bahar 2013, s. 692.

⁶⁸Uçarol, s. 400.

⁶⁹Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt: IX, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999, s. 11; Ernest Edmondson Ramsaur, *Jön Türkler ve 1908 İhtilali*, (Çev. Nuran Ülken), Sander Yayınları, İstanbul, 1972, s. 31.

rejim kurmak isteğindeydi. Bu da gösteriyor ki Abdülhamit mutlakiyetini yıkma yöntemi konusunda görüş birliğine varılamamıştır⁷⁰.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Abdülhamid'in mutlak otoritesine karşı tepkilerin büyümesi ve bu durumun dışarıya yansımaları üzerine Avrupa'daki Jön Türkler 27 Aralık 1907'de tekrar Paris'te bir araya gelerek, Osmanlı Devleti'ndeki yönetimi, hemen ve her ne olursa olsun yıkmak düşüncesinde birleşmişlerdir. Bunlar kalemlerle yapılacak olan savaşın yeterli olamayacağını, kesin sonuç almak için bir an önce harekete geçmenin zorunluluğunu dile getirmişlerdir⁷¹.

Osmanlı Devleti'nde yönetim ve aydınlar arasındaki çekişme devam ederken İngiliz Kralı VII. Edward'la Rus Çarı II. Nikola'nın 7 Haziran 1908'de Reval şehrinde bir araya gelerek Boğazlar, İstanbul ve Makedonya'nın geleceği konusunda görüşmeler yaptıkları haberinin alınması üzerine Osmanlı Devleti'nde büyük bir korkuya neden olmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nde İngiltere ile Rusya'nın Osmanlı Devleti'ni paylaşmaya karar verdikleri yönünde bir düşünce meydana geldi. Bu yüzden Reval Görüşmeleri ittilahçıları harekete geçiren en önemli olay oldu. İttihat ve Terakki mensupları, en iyi çarenin 1876 Anayasası'nın yeniden yürürlüğe konması yani meşruti idarenin kurulması olduğuna inandılar⁷².

Reval Görüşmeleri'nin yarattığı panik havasının yanında, başka bir etken, siyasal patlamanın başlangıcı olmuştur. Bu, II. Abdülhamid'in Rumeli'ye göndermiş olduğu güvenilir subaylarının ve Anadolu'dan gönderdiği askerlerinin birbiri ardı sıra vurulmasıyla birlikte sarayla olan bağların tamamen kopması olayıdır. Bu ortam içinde, 400 kişilik çetesiyle Resne'de dağa çıkan Kolağası Niyazi Bey'in bu eylemi, ihtilalin de fiilen başlaması demek oluyordu. Padişah'ın bu ayaklanmayı bastırma girişimleri sonuç vermediği gibi, direnişin boyutları daha da genişledi. Padişaha çekilen telgraflarda anayasanın yeniden yürürlüğe konması ve bir "Millet Meclisi'nin toplanması isteniyordu. Nihayet 23 Temmuz 1908 gecesi 30 yıllık bir istibdat döneminden sonra Kanun-i Esasi yeniden yürürlüğe konuldu⁷³.

⁷⁰Feroz Ahmet, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, (Çev. Sedat Cem Karadeli), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003, s. 71; Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 1992, s. 133; Yuriş Aşatoviç Petrosyan, *Sovyet Gözüyle Jön Türkler*, (Çev. Mazlum Beyhan-Ayşe Hacıhasanoğlu), Bilgi Yayınevi, Ankara, 1974, s. 216-218.

⁷¹Güneş, *Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Düşünce Yapısı...*, s. 22.

⁷²Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki (1908-1914)*, (Çev. Nuran Ülken), Sander Yayınları, İstanbul, 1971, s. 17, Necdet Hayta, Uğur Ünal, s. 195; Armaoğlu, s. 600.

⁷³Eric Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, (Çev. Yasemin Saner Gönen), İletişim Yayınları, 7. Baskı, İstanbul, 2000, s. 136; Mehmet Yavuz, *Türkiye'de Anayasalar ve Demokratik Anayasa Yapım Süreçleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2017, s. 70; Tanör, *Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış...*, s. 24.

Akabinde hemen seçim çalışmaları başlamış ve 28 Ekim 1876'da yayınlanan "*Meclis-i Mebusan azasının sureti intihabı ve tayinine dair talimat-ı muvakkate*"yi esas alarak hazırlanıp 7 Mayıs 1877'de Meclis-i Mebusan'a sunulan, Meclis-i Mebusan'da görüşülüp Meclis-i Ayan'a gönderilen fakat padişahın onayından çıkmadığı için yasalaşamayan bu teklif, meşrutiyetin yeniden ilanından sonra intihab-ı mebusan nizamnamesine dönüştürülmüş ve seçimlerin yasal dayanağını oluşturmuştur. Yeni meşrutiyetin ilk seçimleri bu geçici yasa ve bunun nasıl uygulanacağını gösteren talimat uyarınca yapılmış ve Osmanlı Parlamentosu 17 Aralık 1908'de ikinci kez açılmıştır⁷⁴.

Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti, 23 Ağustos 1908 tarihinde yayınladığı bir bildiriyle adını İttihat ve Terakki Cemiyeti olarak değiştirdi. II. Meşrutiyet'in ilanıyla Kanun-i Esasi yeniden yürürlüğe girdi. Sadrazam Sait Paşa, basın aracılığıyla Meclis-i Mebusan'ı toplanmaya davet etti. Hafiyelik kaldırıldı ve genel af ilan edilmiştir. 1908 yılının Kasım ve Aralık aylarında ülke genelinde seçimlere gidilmiş ve seçimlere İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Prens Sabahattin taraftarlarının kurduğu Ahrar Fırkası katılmıştır⁷⁵.

Kasım 1908'de heyecanlı ve sevinçli bir ortamda yapılan seçimlerin sonuçları, ittihat ve Terakki'nin beklediği gibi çıkmıştı. Prens Sabahattin'in grubu olan Ahrar Cemiyeti mebus çıkaramamış, ittihat ve Terakki adayları seçimi kazanmıştı. 17 Aralık 1908'de açılan Meclis-i Mebusan'da 288 milletvekili yer almış; bunlardan 147'si Türk, 60'ı Arap, 27'si Arnavut, 26'sı Rum, 14'ü Ermeni, 4'ü Musevi ve 10'u Slav temsilcisi olmuştur⁷⁶.

İdareci sınıftan olan Genç Osmanlılar devleti yönetme hakkı kendilerine verilse İmparatorluğu kurtarabileceklerine inanmışlardı. Onlardan bir nesil sonra gelen Jön Türkler ise, kendilerini yönetici olarak yetenekli görmüyorlardı. Dolayısıyla, hiç bir zaman yüksek idari makamları ele geçirmeyi düşünmediler. Ayrıca, Jön Türkler içinde buldukları toplumsal ortamın ne denli tutucu olduğunun da farkındaydılar⁷⁷. Öte yandan, İttihat ve Terakki, iktidarı ele geçirmiş görünmemek için, Sadrazamlığı eline almadığı gibi, kabineye de üyelerinden bir kaçını sokmakla yetindi. Fakat dışardan komuta ile hükümetleri kendi etkisi ve kontrolü altında tutmaktan vazgeçmedi. Bütün oyunlarını perde arkasından oynadı. Bu ise, işlerin normal düzeninden çıkmasından

⁷⁴Güneş, *Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Düşünce Yapısı...*, s. 23.

⁷⁵Süleyman Beyoğlu, "*İmparatorluktan Milli Devlete Geçiş Sürecinde Demokratik Gelişmeler*", (Ed. Şaduman Halıcı), *Türkiye'de Demokrasi ve Parlamento Tarihi*, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 3071 Açıköğretim Fakültesi Yayını No: 2002, Eskişehir, 2013, s. 41.

⁷⁶Necdet Hayta, Uğur Ünal, s. 196.

⁷⁷Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki 1908 -1914...*, s. 39.

başka bir şeye yaramadı. Nihayet, gerek kişilerin gerek partilerin birbirleriyle kıyasıya mücadeleleri de politik hayatı sürükledi⁷⁸.

Çok geçmeden İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı muhalefet örgütlenmiştir. Ahrar Fırkası, Osmanlı Demokrat Fırkası, Heyet-i Müttefika-i Osmaniye Fırkası, Mutedil Hürriyet Perveran Fırkası, Ahali Fırkası ve Sosyalist Fırkası gibi siyasi oluşumlar İttihat ve Terakki'ye karşı olan muhalefetin genişlemesine neden olmuştur. Fakat bunlardan hiç biri, İttihat ve Terakki Fırkası'nın iktidar tekeline karşı gerçek bir tehdit teşkil edecek güçte değildi. Muhalefet en ciddi eylemini 31 Mart Olayı ile gerçekleştirmiş ve İttihat ve Terakki'yi ortadan kaldırmak istemiştir. İsyan üzerine Makedonya'da bulunan Üçüncü Ordu düzenli birliklerinden ve gönüllülerden oluşan, Ordu komutanı Mahmut Şevket Paşa komutasındaki Hareket Ordusu, İstanbul'a gelerek 24 Nisan'da fazla bir direnişle karşılaşmaksızın şehri işgal etmiş ve isyanı bastırmıştır⁷⁹. 27 Nisan'da parlamento, Selanik'e sürgüne gönderilen sultanın tahtan indirilip yerine kardeşi Reşat'ın, V. Mehmet olarak sultan olmasını onaylamıştır⁸⁰.

V. Mehmet'in tahta çıkmasından sonra 8 Ağustos 1909 tarihinde Kanun-i Esasi'de köklü değişiklikler yapıldı. Bu değişiklikler neticesinde padişahın yetkileri sembolik bir seviyeye çekilerek Meclis'in yetkileri ise büyük oranda artırıldı. Yapılan bu değişikliklerle, padişahın meclisi kapatma yetkisi ve diğer yetkileri elinden alındı. Hükümet de bundan böyle padişaha karşı değil meclise karşı sorumlu tutulmuştur⁸¹.

Böylece, Anayasa demokratikleşerek, Osmanlı rejimi de meşruti monarşi halini aldı. İttihat ve Terakki'nin ileri gelenleri, meclisteki muhalefeti sindirmek ve gerektiğinde yeni bir meclis oluşturabilmek için, 1916'da Meclis-i Mebusan'ı dağıtma hakkını Anayasa'da yapılan bir değişiklik ile yine 1876'daki gibi sınırsız şekilde Padişah'a tanıdılar. Padişah Vahdettin bu hakkı 21 Aralık 1918'de İttihat ve Terakkiye karşı kullanarak meclisi feshetti. Böylelikle çoğunluğunu İttihat ve Terakkinin oluşturduğu muhalefetten kurtulmuş oldu. Meşrutiyet devri de son bulmuştur⁸².

1.3.3. Son Osmanlı Mebusan Meclisi

I. Dünya Savaşı'nda, İttifak Devletleri'nin yanında savaşa girerek yenilen Osmanlı Devleti, savaştan sonra 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesini imzalaması

⁷⁸Armaoğlu, s. 604.

⁷⁹Nervzat Erdoğan, *1946-1960 Yılları Arasında Muş'taki Siyasi Faaliyetler*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van, 2015, s. 17-18.

⁸⁰Orhan Örs, *İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Kürt Politikası 1908-1914*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır, 2012, s. 31.

⁸¹Kerem Ozan Girgin, *Türkiye Seçim Tarihi*, Sokak Kitapları Yayıncılık, İstanbul, 2013, s. 54.

⁸²Behram, s. 14-15.

Osmanlı imparatorluğunun da sonu olmuştur. Anlaşma, imzalanışının ertesi günü yürürlüğe konuldu. Anlaşmanın şartları çok ağırdı. Görünürde, vatan için bütün ümit ve kurtuluş kapıları kapanmıştı⁸³.

Ülke sorunlarının giderek artmasına karşılık, bu sorunların çözüm yeri olması gereken Meclis-i Mebusan'ın toplanmasından hiç söz edilmiyordu. Oysa⁸⁴. Kanun-i Esasi'nin ilgili maddesine göre, meclisin dağıtılmasından sonraki dört ay içerisinde seçimlerin yenilenmesi gerekiyordu. Böylece Meclis-i Vükelâ 2 Ocak 1919'da aldığı bir kararla, işgal ve seferberliğin son bulmamasından ötürü seçimlerin yapılamayacağını kabul ediyor ve ancak barış ortamına geçildikten sonraki dört ay içerisinde seçimlerin yapılacağını ilan ediyordu⁸⁵.

Ancak İzmir işgal edildikten sonra hükümetin sorumluluğu paylaşmak, meclisten güç alabilmek ve meclisin toplanması isteklerini etkisizleştirmek amacıyla Saltanat Şurası'nın toplanması kararlaştırıldı. Padişahın başkanlığında 131 kişinin katılımıyla Yıldız Sarayı'nda şura toplandı. Saltanat Şurası'nda Hürriyet ve İtilaf Fırkası başkanı Sadık Bey, seçimin rahat bir şekilde yapılmasını Anadolu'daki durumun düzeltilmesi koşuluna bağladı. Fakat Milliyetçilerin Erzurum'da bir Kongre düzenlemesi hükümeti endişelendirdi. Anadolu'daki hareketini önlemek için Meclis-i Vükela 27 Temmuz 1919'da seçim yapma kararı almıştır⁸⁶.

Yapılan genel seçimlerin sonucunda Meclis-i Mebusan, seçilen 164 milletvekilinden 72'sinin katılımıyla 12 Ocak 1920 tarihinde açılmıştır. Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'da toplanan Meclis-i Mebusan'da kendisinin başkan seçilmesini istemesine rağmen, başkan seçilmemiştir. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa'nın isteğiyle Meclis'i kontrol altına almak için "Müdafaa-i Hukuk" adıyla bir grup kurulmaya çalışılmış, ancak bu isimle olmasa dahi "Felahı Vatan" adı ile bir örgüt kurulabilmiştir. Felah-ı Vatan grubu tarafından bir metin haline getirilen Misak-ı Milli Meclis-i Mebusan'a sunulmuş ve 28 Ocak 1920 tarihinde de kabul edilmiştir⁸⁷.

Son Osmanlı Meclis-i Mebusan'ın üç aylık kısa ömrü boyunca yaptığı en önemli icraat Misak-ı Millî'yi kabul etmesidir. Ülkenin bütünlüğünü ve milletin bağımsızlığını

⁸³İhsan Ehzerli, *Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1992) ve Osmanlı Meclisi Mebusanı (1877-1920)*, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No: 54, Ankara, 1998, s. 2.

⁸⁴Güneş, *Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Düşünce Yapısı...*, s. 44.

⁸⁵Serkan Tuna, "Son Osmanlı Mebusân Meclisi Seçimleri Sürecinde Siyasî Bir Anket: Türk Kadınına Seçim Hakkı Verilmeli mi?", *CTAD*, Yıl: 12, Sayı: 23, Bahar 2016, s. 26-27.

⁸⁶Zafer Koylu, "Millî Devletin Doğuşu ve Millet Egemenliğine Geçiş", (Ed. Şaduman Halıcı), *Türkiye'de Demokrasi ve Parlamento Tarihi*, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 3071 Açıköğretim Fakültesi Yayını No: 2002, Eskişehir, Ekim 2013, s. 53.

⁸⁷Alpaslan, s. 51.

sağlayacak bir barışa kavuşmada Türk milletinin beklenti ve amaçlarını dile getiren ve Millî Mücadelenin başından sonuna kadar değişmez bir parola olarak uygulanan Misak-ı Millî ilkeleri Erzurum Kongresi'nde vücut bulmuş ve Sivas Kongresi kararları ile olgunlaşmıştır. Ancak zor koşullar altında toplanan Osmanlı Mebusan Meclisi'nin sonunu hazırlamış, 16 Mart 1920 İstanbul'u işgal eden İtilaf Devletleri, Meclisi basarak bir kısım milletvekillerini tutuklamışlar ve Malta adasına sürgüne göndermişlerdir⁸⁸.

Ancak kısa bir süre sonra bu Meclis-i Mebusan'ın İstanbul Hükümeti tarafından feshedilmesi üzerine, Mustafa Kemal, illere gönderdiği bir genelgeyle Ankara'da olağanüstü yetkilere sahip bir meclisin toplanacağını bildirerek yeni seçimler yapılmasını istemiştir. Yapılan seçimlerle belirlenen yeni üyeler İstanbul'dan gelen üyelerin katılımıyla 23 Nisan 1920 tarihinde, TBMM açılmıştır. Bu Meclis, bir "kurucu meclis" niteliği taşımaktadır. Olağanüstü yetkilerle donatılması, bu meclisi kurucu meclis yapmaktadır.⁸⁹

1.4. TBMM'nin Açılması

28 Ocak 1920'de Misak-ı Milli'yi kabul eden Son Osmanlı Mebusan Meclisi, İtilaf Devletleri tarafından dağıtılması üzerine bazı mebuslar tutuklanarak Malta adasına sürüldü. Böylece Meclis'in çalışmalarının süresiz olarak ertelenmesine neden oldu ve bu durumda Mebuslar Meclisi, görevlerini yerine getiremeyeceğini hükümete bildirdi. İstanbul'da Mebusan Meclisi'nin çalışma ortamının sona erdiğini gören Mustafa Kemal Paşa, Ankara'da yeni bir meclisin toplanması için hemen harekete geçip, çalışmalara başlamıştır⁹⁰.

Mustafa Kemal Paşa, "Temsil Heyeti Başkanı" sıfatıyla, 17 Mart 1920'de askeri ve mülki yetkililere bir genelge göndermiş ve genelgede Osmanlı anayasasının koruması altında bulunan devletin yasama, yürütme ve yargı güçlerinin ortadan kaldırıldığı, her milletin böyle zor zamanlarda başvurduğu yönetime paralel olarak "Meclis-i Müessisan" (Kurucu Meclis) kurulmasının zorunlu olduğunu bildirmiştir⁹¹.

⁸⁸Rümeysa Tuncer, *Osmanlı Mebusan Meclisi'nin Son Döneminden TBMM I. Dönemine Katılan Bolu Milletvekili Tunah Hilmi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2010, s. 10.

⁸⁹Regaip Uyan, *Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Anayasalarının Hazırlanışı ve Değişiklikler*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hatay, 2009, s. 61.

⁹⁰Rahşan Kılıç, *Birinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde İçel Milletvekilleri ve Siyasi Faaliyetleri* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin, 2015, s. 49.

⁹¹Tekin İdem, *Adana (Seyhan) Milletvekilleri ve Siyasi Faaliyetleri (1920-1960)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa, 2015, s. 19.

Mustafa Kemal Paşa, kurulacak meclisin yasal niteliğe sahip olması için Ayan ve Mebusan Meclislerinin bir arada olması gerektiğini, padişaha bağlı Ayan Meclisi'nin Ankara'ya gelmesinin mümkün olmadığı gerekçesiyle “*Meclis-i Müessisan*” adını kullandığını dile getirmiştir. Ayrıca “*Meclis-i Müessisan*” olarak rejimi değiştirmeyi de düşünmüştür⁹². Buna karşılık 3. Kolordu Komutanı Albay Salahattin Bey ve Sivas Valisi Reşit Paşa, kurucu meclis adını halka kabul ettirme şansının düşük olduğunu belirterek meclisin bu isimle açılmasına karşı çıkmışlardır. Ayrıca 15. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşa da kurucu meclis ismine karşı çıkmıştır⁹³. Komutanların direnmeleri karşısında “*Kurucu Meclis*” deyiminden vazgeçen Mustafa Kemal Paşa,⁹⁴ “*Ben yazdığım ilk müsveddede Kurucu Meclis (Meclis-i Müessisan) deyimini kullanmışım. Fakat bu deyim kullanılması maksadı yeterince açıklayamadığım veya açıklamak istemediğim için halkın alışık olmadığı bir deyimdir gerekçesiyle, Erzurum ve Sivas'tan uyarıldım. Bunun üzerine “Olağanüstü Yetkiye Sahip Bir Meclis deyimini kullanmakla yetindim” sözleriyle, kurucu meclis ismini neden kullanmadığımı açıklamıştır*”⁹⁵.

Mustafa Kemal Paşa, Heyeti Temsiliye Başkanı olarak İstanbul'un işgalinden sonra 19 Mart 1920'de Anadolu'daki bütün komutanlıklara, valiliklere gönderdiği ikinci bir genelge ile⁹⁶ “*makamı devletin masumiyetini, milletin istiklalini ve tahsilini temin edecek tedabiri teemmül ve tatbik etmek üzere millet tarafından selahiyeti fevkaladeyi haiz bir meclisin*” Ankara'da toplanmasını istemiştir⁹⁷. Bunun yanında İstanbul'un işgali sonrası dağıtılan mebusların teyakkuzu elden bırakmamak kaydıyla bir an önce Ankara'ya gelerek açılacak olan milli mecliste görev almaları istenmekteydi⁹⁸. Seçimde her Liva bir seçim çevresi olacak ve her Livadan nüfus büyüklüklerine bakılmaksızın beş milletvekili seçilecekti⁹⁹.

⁹²İdem, s. 20.

⁹³Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 2. Kitap, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1992, s. 121, 122;

⁹⁴Arif Özbeyli, *Mersin Mebusu Salâhaddin Bey'in Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki Faaliyetleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ondokuzmayıs Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Samsun, 2015, s. 3.

⁹⁵İdem, s. 20.

⁹⁶Mücahit Özçelik, “I. ve II. Dönem TBMM'de Niğde Milletvekilleri ve Faaliyetleri”, *Turkish Studies*, Sayı: 7/4, Fall 2012, s. 2487; Yavuz, s. 71.

⁹⁷Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Milli Eğitim Basımevi, Cilt: I, 10. Baskı, İstanbul, 1970, s. 421; Ömür Sezgin, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Siyasal Rejim Sorunu*, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara, 1984, s. 3.

⁹⁸İlhan Haçın, *Birinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Sivas Mebusları ve Faaliyetleri (1920–1923)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas, 2014, s. 28.

⁹⁹Ahmet Demirel, *İlk Meclis'in Vekilleri ve Milli Mücadele Döneminde Seçimler*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 73; Nutuk, s. 422.

Seçim çalışmalarının güvenlik içinde sürdürülebilmesinden mahallin en büyük mülkiye memuru sorumlu olacaktı. Seçimin ilk aşaması yapılmayacak ve ikinci aşamada sadece vilayet ve livalardaki idare ve belediye meclisi üyeleriyle, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin vilayet ve livalardaki idare heyeti oy kullanma hakkına sahip olacaktı. Her parti, cemiyet ve zümre, milletvekili adayı gösterebilecekti¹⁰⁰.

Seçimlerle ilgili genelgenin yayınlanmasından sonra, ARMHC'nin gayretleri ile kolordu komutanları ve valilerin gözetiminde seçimler güven ortamında yapılmış ve seçilen mebuslar Ankara'ya gelmeye başlamışlardır. Bununla birlikte; Dersim, Malatya, Elazığ, Konya, Diyarbakır ve Trabzon'da yöneticiler, seçimlerin yapılmasında güçlük çıkarmışlardır. Bunun üzerine Mustafa Kemal, Trabzon Valisi Hamit Bey, 12. Kolordu Komutanı Fahrettin Bey gibi isimleri de milletvekili seçtirerek, yerel idarecilerin seçimlere engel olmasını önlemeye çalışmıştır. Mustafa Kemal, yetkililerden biran önce seçimlerin yapılmasını ve mebusların Ankara'ya gönderilmesini istemiştir¹⁰¹.

I. TBMM üyelikleri için yapılan seçimler dönemin olağanüstü koşulları nedeniyle aynı anda yapılamamış, seçimlerin tamamlanması uzun bir süre almıştır. Bazı livalarda seçimler Meclis'in açıldığı 23 Nisan 1920'den önce sonuçlanırken, bazı seçimler TBMM açıldıktan sonra tamamlanabilmiştir. Dolayısıyla seçilen ve TBMM'ne katılan mebuslar aynı anda değil farklı tarihlerde Ankara'ya gelmiştir. Mustafa Kemal'in 19 Mart 1920 tarihli tamimi gereğince nüfus oranlarına bakılmaksızın her livadan 5 mebus seçilmesi öngörülürken, bazı livalarda hiç seçim yapılamamış, bazılarında ise 5 yerine daha az sayıda mebus seçilmiştir¹⁰².

Temsil Heyeti ülkede yapılan seçimi yakından takip etmekteydi. Seçim bölgelerine çekilen telgrafla mevcut durum hakkında bilgi istenmekteydi. Bitlis Valisi'nin Temsil Heyeti'ne yolladığı Telgraftan anlaşılacağı üzere, Bitlis vilayetine ait seçimlerin sonuçlandığı, Muş livasında 15 Nisan'da, Siirt ve Genç livalarında ise 20 Nisan'da sonuçlanacağı belirtilmekteydi. Muş Liva'sında seçim 15 Nisan'da yapılmış ve toplamda beş milletvekili seçilmiştir¹⁰³.

¹⁰⁰Sedat İşık, *Birinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Bitlis Milletvekilleri (Biyografileri ve Faaliyetleri)*, (Yayımlanmamış Yüksek lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011, s. 33.

¹⁰¹ Uyanık, s. 21.

¹⁰²Ahmet Demirel, *Birinci Mecliste Muhalefet (ikinci grup)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 87.

¹⁰³Mehmet Özalper, "Birinci Meclis'te Muş Milletvekilleri ve Faaliyetleri (1920-1923)", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 3, Sayı: 13, Haziran 2015, s. 517; İşık, s. 44.

Seçimlerin tamamlandığı yerlerde, milletvekilleri 10 Nisan 1920'den itibaren Ankara'ya gelmeye başlamışlardır. Parlamenter sistemlerde, milletvekillerinin yarıdan fazlası gelmeden meclisin açılması geciktirilerek bu uygulama bir teamüle bağlanmıştır. TBMM'nin açılabilmesi için de en az 169 milletvekilinin açılış günü hazır olması gerekmektedir. Fakat TBMM'nin açılışı, olağanüstü koşullar ve bir an önce ülkenin yönetimine el koyma zorunluluğundan kaynaklanan aciliyet nedeniyle bu teamüle aykırı olarak açılması kararı alınmıştır. Ankara'ya gelen 115 milletvekili, yaptıkları toplantıda meclisin 22 Nisan 1920'de açılmasını kararlaştırmışlardır. Milli Mücadelecilere karşı İstanbul Hükümeti'nin yapmış olduğu dini nitelikli propagandayı etkisiz kılabilmek için, Cuma gününün Müslüman toplum üzerindeki etkisi düşünülmüş ve meclisin açılışı 23 Nisan 1920 Cuma gününe ertelenmiştir. Meclis, 23 Nisan 1920 günü, Hacı Bayram Camii'nde kılınan Cuma namazından sonra halkın yoğun katılımı eşliğinde saat 13.45'te okunan dualarla açılmıştır¹⁰⁴.

115 milletvekilinin katıldığı ilk toplantıda en yaşlı üye sıfatıyla Sinop Milletvekili Şerif Bey yapmıştır. Şerif Bey, metnini Mustafa Kemal'in kaleme aldığı konuşmasında: "*Tüm Müslümanların halifesi ve Osmanlıların Padişahı Sultan Mehmet Hazretlerinin ve saltanatın sürekli merkezi olan İstanbul ile işgal altında türlü zulümler altındaki illerin kurtarılmasında*" başarılı olunması dilek ve dualarını dile getirirken, herkesin paylaştığı duygu ve amaçlara tercümanlık yapmıştır.

24 Nisan günü Meclis Başkanlık seçimine geçilir. Meclis Başkanlığı seçiminde iki aday yarışır. Celaleddin Arif Efendi'nin aldığı 109 oya karşılık Mustafa Kemal Paşa, aldığı 110 oy ile Meclis Başkanı olmuştur¹⁰⁵.

Birinci TBMM'nin kaç mebusan oluşturduğu sorunu ötedenberi tartışmalı bir konu olagelmiştir. Değişik kaynaklarda farklı sayılardan söz edilmektedir¹⁰⁶. Çünkü TBMM üyelikleri için yapılacak olan seçimler, dönemin olağanüstü koşulları nedeniyle aynı anda yapılamamıştır. Dolayısıyla seçilen mebuslar farklı zamanlarda Ankara'ya gelmişlerdir¹⁰⁷. Her sancaktan 5 mebus seçilmesi öngörülürken, bazı sancaklarda seçim yapılmadı. Bazılarında da 5'ten az mebus seçildi. Bazı mebuslar görevi kabul etmeyip, Meclise katılmadan istifa etti. Mebusların bazıları da Meclise katılmadan vefat etti.

¹⁰⁴Tekin İdem, "I. Dönem TBMM'de Kozan Milletvekilleri ve Meclisteki Faaliyetleri", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, Ağustos 2016, Cilt: 2, Sayı: 2, s. 103.

¹⁰⁵Ahmet Cemil Ertunç, *Cumhuriyet'in Tarihi*, Pınar Yayınları, İstanbul, 2013, s. 13.

¹⁰⁶Demirel, *Birinci Mecliste Muhalefet...*, s. 86.

¹⁰⁷Mahmut Şener, *Çorum Mebusu İsmet Bey'in Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki Faaliyetleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2008, s. 35.

TBMM'ye katılma çağrısı yapılan Meclis-i Mebusan üyelerinin bir bölümü TBMM'ye katılırken, bir bölümü Ankara'ya gelmemiştir¹⁰⁸. Bu nedenlerle TBMM'ye katılan mebus sayısı üzerinde yapılan çoğu çalışmalarda farklı sayı telafüz edildiği görülmektedir.

Birinci meclisin üyesi olan Ali Fuat Paşa, Siyasi Hatıraları'nda Birinci Meclis'in, 66 seçim dairesinden gelen 337 mebus tarafından kurulduğunu, 23 mebusun da Meclise gelmeden istifa ettiğini ifade etmiştir¹⁰⁹. Bir başka mebus, Mazhar Müfit Kansu, Birinci Büyük Millet Meclisi'ne 451 kişi seçilmiş, bunların 14'ü iki yerden birden seçildikleri için, bu meclis'e ait, 1944'te yayınlanan Albüm'de 437 kişinin adının geçtiğini, bunlardan 33 kişiden bir kısmı Meclis'e gelmeden istifa ettiğini, birkaçının devamsızlık yüzünden müstafi sayıldığını, bir tanesinin mazbatasını tasdik edilmediğini, 4 kişi öldükleri için meclise gelemediğini belirtmekte ve kalan 399 kişinin adını vermektedir¹¹⁰. Tarık Zafer Tunaya, Birinci Meclis'e 338 mebusun katıldığını, Meclise katılmayanların 199 kişi olduğunu, böylece toplam sayının 537'ye ulaştığını söylemiştir¹¹¹. Ahmet Demirel, "İlk Meclis'in Vekilleri" adlı çalışmasında Milletvekili sayısını 337 olarak ifade etmiştir¹¹². Mahmut Goloğlu ise, yeni yapılan seçimler ile meclise gelenlerin sayısını 294, devlet yönetimi dışında olmasına rağmen Ardahan, Batum, Kars ve Oltu'dan gönderilenleri 12, süresiz olarak tatil edilen Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'ndan gelenleri 70, Malta'ya sürgün olarak gönderilenlerden de I. Meclis'e katılanların sayısını 12 olmak üzere I. Meclis'in 390 üyeden oluştuğunu belirtmektedir¹¹³. İhsan Güneş ise, "Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)" adlı eserinde bu sayının 378 olduğunu ifade etmiştir¹¹⁴.

Çiftçi, tüccar, avukat, gazeteci, bankacı, memur, asker, tarikat şeyhi, belediye başkanı, aşiret reisi, mühendis, doktor, işçi v.b. çeşitli toplumsal tabakaları temsil eden milletvekillerinin dönemin şartları içerisinde yüksek bir eğitim düzeyine sahip oldukları görülmektedir. İmparatorluğun son döneminde, geleneksel eğitim kurumlarının yanında

¹⁰⁸Muammer Bayrak, *Birinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisinde Erzurum Milletvekilleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Erzurum, 2017, s. 33.

¹⁰⁹Şener, s. 35.

¹¹⁰Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Cilt: II, 2. Baskı, Ankara, 1986, s. 574.

¹¹¹Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1838)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003, s.61.

¹¹²Demirel, *İlk Meclis'in Vekilleri...*, s. 79.

¹¹³Mahmut Goloğlu, *Üçüncü Meşrutiyet (Birinci Büyük Millet Meclisi)*, Cilt: 3, İstanbul, 2010, s. 347-386.

¹¹⁴Güneş, *Birinci Meclisin Düşünce yapısı...*, s. 79.

batı tipi eğitim veren okulların açılmasıyla eğitimde çeşitlilik oluşmuş ve bu çeşitlilik, Meclisteki milletvekillerine de yansımıştır. Birçoğu, birkaç eğitim kurumunu birden bitirmiştir. Örneğin, medrese öğreniminin yanında rüştiye veya idadiyi bitirenlerin oranı bir hayli fazladır. Mecliste, Avrupa okullarını hatta birkaç üniversiteyi bitirmiş doktora yapmış milletvekilleri vardır¹¹⁵.

Toplumsal kesimleri, konuştukları şiveleri, giydikleri giysileri yönüyle o günün Türkiye'sini aynen yansıtan milletvekillerinin Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemini yaşamış ve bu dönemin düşünsel akımları, siyasal mücadeleleri içinde yoğrulmuş kişiler oldukları görülmektedir. İçlerinde birbirlerine düşman olan İttihat ve Terakki Partisi ile Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin aktif üyeleri, 1918 sonlarında kurulan çeşitli siyasal partilere bağlı milletvekilleri, hatta profesyonel ihtilalcı olarak niteleyebileceğimiz bazı kişiler de vardır¹¹⁶.

I. Meclis'te tüm mebusların % 25,4'ü bir yükseköğretim kurumunu bitirmiştir % 4,8'lik bölüm harp akademisi mezunudur. Rüştiyeyi bitirenlerin oranı % 20,8 iken, medreselerde öğrenim görenler % 18,8'lik bir grup oluşturmaktadır. TBMM üyelerinin % 8,7'si idadi, % 2,3'ü sultani, % 1,6'sı meslek okulu, % 6,9'u harbiye bitirmiş, % 7,3'ü özel eğitim görmüştür. Herhangi bir eğitim kurumunu bitirmeyen ya da eğitim düzeyleri hakkında bilgi olmayan mebusların oranı da % 14,6'dır¹¹⁷. Birinci Dönem TBMM'deki milletvekillerinin meslekî dağılımlarına bakıldığında, bürokrasi kökenli milletvekillerin yaklaşık olarak Meclisin %43.70'ini oluşturduğu görülmektedir. Hemen hemen her meslekten temsilcilerin olduğu Mecliste en fazla asker kökenli vekillerin varlığı dikkatleri çekmektedir¹¹⁸.

Mesleki açıdan tüm kesimlerin temsilcileri TBMM içinde yer almıştır. Milletvekillerinin seçilmeden önce uğraştıkları son meslekleri göz önünde tutularak yapılan inceleme, bunların yaklaşık yarısının (% 46,9) devlet memuru olduğunu ortaya koymaktadır. Geniş bir kategori olan devlet memurları içine ordu mensupları, müdürlük düzeyinde görev yapan yüksek memurlar, mülki yöneticiler, diplomatlar, öğretim üyeleri, öğretmenler, hakim ve savcılarının yanısıra vergi memurlarından, emniyet görevlilerine, mahkeme zabıt katiplerinden, telgraf memurlarına kadar her dereceden

¹¹⁵Cemal Tekgündüz, *Birinci Millet Meclisi'nde İçel (Silifke) Milletvekilleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde, 2013, s. 20; Güneş, *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı...*, s. 78.

¹¹⁶Güneş, *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı...*, s. 78.

¹¹⁷Demirel, *İlk Meclis'in Vekilleri...*, s. 168.

¹¹⁸Cengiz Şavklı, "Birinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Antep Milletvekili Mehmet Ali Cenani Bey ve Faaliyetleri", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 2, 2008, s. 407.

diğer memurlar girmektedir. Sayısal olarak fazlalığı olan bu sınıfı serbest meslek erbabı ve ilmiyeciler üyeler izlemiştir. Serbest meslekler sınıfı içerisinde çiftçi ve ziraatçıların sayısal fazlalığı dikkatlerden kaçmamaktadır¹¹⁹.

Profesyoneller başlığı altında toplanabilecek avukat, gazeteci, bankacı, doktor ve mühendis üyelerin oranı % 14,0, eşraf olarak nitelendirilebilecek ve çoğu büyük toprak sahibi olan çiftçilerle, tüccar ve aşiret reislerinin oranı % 18,9'dur. Buna karşılık müftü, müderris ve şeyhlerden oluşan din adamları da Meclis'te % 11,2 gibi pek küçümsenemeyecek bir oranla temsil edilmektedir. TBMM'de yalnızca bir işçi vardı. Mebusların % 1,6'sı, mesleği bilinmemekle birlikte TBMM'ne seçilmeden önce belediye başkanlığı yapmaktaydı. Mesleği konusunda hiçbir bilgi olmayan mebusların tüm mebuslara oranı da % 7,1'dir¹²⁰.

I. Meclis'in yaş yapısını tam olarak ortaya çıkarmak mümkün olmamakla beraber yaklaşık olarak tespit edilebilir. Çünkü toplam milletvekili sayısını saptamada karşılaşılan sıkıntıların sebebi burada da geçerlidir. Bunun yanı sıra 29 milletvekilinin doğum tarihleri hakkında herhangi bir bilgi yok. Doğum tarihleri bilinmeyen 29 milletvekili kapsam dışı bırakılırsa, kalan 408 milletvekilin yaş ortalaması 43,3 olarak belirlenmektedir¹²¹. Buna göre; 20'li yaş grubunda olan milletvekillerinin % 4,3, 30'lu yaşlarda olan milletvekillerinin % 38, 40'lı yaşlarda olan milletvekillerinin %35, 50'li yaşlarda olan milletvekillerinin % 17,6, 60'lı yaşlarda olan milletvekillerinin %3,8, 70'li yaş grubunda olanların ise % 0,7 olduğu görülmektedir¹²².

TBMM'deki mebuslar 66 seçim çevresini temsil etmekteydi. Coğrafi açıdan 9 seçim çevresi vardı: Orta Anadolu, Ege Bölgesi, Marmara Bölgesi, Akdeniz Bölgesi, Kuzey Doğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu, Karadeniz Bölgesi, Orta Doğu Anadolu, Orta Güney Anadolu¹²³.

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni oluşturan milletvekillerinin %56,7'si doğduğu yerden, %42'si doğum yeri dışındaki yerlerden milletvekili seçilmiştir. Doğduğu ilin dışındaki yerlerden seçilenlerin %12'sinin doğum yeri de Misak-ı Milli sınırları dışında kalan yerlerdir. Akdeniz Bölgesinden seçilen milletvekillerinin %55'i, Karadeniz Bölgesinden seçilenlerin %59,1, Ege ve Marmara Bölgeleri'nden seçilenlerin

¹¹⁹Cengiz Şavklı, *Atatürk Döneminde Parlamento Faaliyetleri (1920-1938)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstîtüsü, Ankara, 2011, s. 18-19.

¹²⁰Demirel, *Birinci Mecliste Muhalefet...*, s. 148-149; Demirel, *İlk Meclis'in Vekilleri...*, s. 171.

¹²¹Demirel, *Birinci Mecliste Muhalefet...*, s. 167.

¹²²Kılıç, s. 64.

¹²³Bayrak, s. 38.

%34,3'ü Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'nden seçilenlerin %64,3'ü kendi bölgelerinden seçilmiştir¹²⁴.

Akdeniz Bölgesi'nden seçilenlerin %33,3'ü, Karadeniz Bölgesinden seçilenlerin %24,5'i, İç Anadolu Bölgesi'nden seçilenlerin %27,5'i, Ege ve Marmara Bölgeleri'nden seçilenlerin %38,8'i, Doğu ve Güneydoğu Bölgeleri'nden seçilenlerin %30,4'ü doğdukları yerlerin dışındaki illerden seçilmişlerdir. Milletvekillerini, seçtikleri bölgelere göre değerlendirirsek; Meclisteki mebuslar 66 seçim bölgesini temsil etmekteydiler. Seçim bölgeleri kıyaslandığında en çok mebusun Doğu Anadolu Bölgesinde yoğunlaştığı görülmektedir. Öyle ki; mebusların yüzde 21,7'si bu bölgeyi temsil ediyordu¹²⁵.

Kurucu Meclis'te mebusların mensup olduğu herhangi bir siyasi parti olmadığından bunun yerini siyasi gruplaşmalar almıştır. Bunlar; Kemalistler, İstanbul Grubu, Bolşevikler, Enver Paşa taraftarları, Halk Zümresi, Hukuk Zümresi, Müdafaa-i Islahat Grubu, Tesanüd Grubu, İstiklal Grubu'dur. Bu yapı içerisinde Meclis çalışmalarına başlamış ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin sağlam temeller üzerine kurulması tek hedef olmuştur. Misak-ı Milli ilkelerine bağlı kalarak meclisin amacının tam bağımsızlık olduğu ve bunun için çalışılacağı belirtilmiştir¹²⁶.

Bir kurucu meclis misyonu ile hareket eden I. TBMM, milli bağımsızlık ve milli egemenlik mücadelesini başarıya ulaştırabilmek için çok önemli kanunlar çıkarmıştır. TBMM'nin çıkardığı 24 Nisan 1920 Tarih ve 1 Numaralı Kanun Ağnam Resmi Kanunu olmuştur¹²⁷. Daha sonra, 27 Kasım 1920 Tarih ve 65 Numaralı Firariler Hakkındaki Kanun¹²⁸ ve 31 Temmuz 1922 Tarih ve 249 Numaralı İstiklâl Mahkemeleri Kanunu¹²⁹, 20 Ocak 1921 Tarih ve 85 Numaralı Teşkilât-ı Esasiye Kanunu¹³⁰, 5 Ağustos 1921 Tarih ve 144 Numaralı Başkomutanlık Kanunu¹³¹, Tekalifi Milliye Emirleri, İstiklâl Marşının Kabulü, Saltanatın Kaldırılması, 29 Ağustos 1920 Tarih ve 66 Numaralı İstiklâl Madalyası Kanunu¹³² gibi kanunlar bunlar içerisinde en önemlileri olarak dile getirilebilir.

¹²⁴Demirel, *İlk Meclis'in Vekilleri...*, s. 165.

¹²⁵Demirel, *Birinci Mecliste Muhalefet...*, s. 138-139.

¹²⁶Ulusoy, s. 126.

¹²⁷*Düster*, 3. Tertip, C. 1; 02.02.1921 Tarih ve 3 Sayılı Resmi Gazete.

¹²⁸*Düster*, 3. Tertip, C. 1; 04.04.1921 Tarih ve 9 Sayılı Resmi Gazete.

¹²⁹*Düster*, 3. Tertip, C. 3.

¹³⁰*Düster*, 3. Tertip, C. 1; 07.02.1921 Tarih ve 11 Sayılı Resmi Gazete.

¹³¹*Düster*, 3. Tertip, C. 2.

¹³²*Düster*, 3. Tertip, C. 1; 04.04.1921 Tarih ve 9 Sayılı Resmi Gazete.

Mustafa Kemal Paşa liderliğinde, Misak-ı Milli sınırları içerisinde tam bağımsız bir Türk devleti kurabilmek için başlatılan Milli Mücadele’de, Doğu Cephesi’nde Ermenilerin, Güney Cephesi’nde Fransız ve Ermenilerin, Batı Cephesi’nde Yunanlıların mağlup edilmesi neticesinde, hedeflere büyük ölçüde ulaşılmıştır. Büyük Taarruz’da, Yunan işgalinin Anadolu’da tamamıyla son bulması üzerine önce Mudanya Ateşkes Antlaşması imzalanmış, ardından barış görüşmeleri için Lozan Barış Konferansı toplanmıştır. TBMM, özellikle Lozan görüşmeleri, saltanat ve hilafet tartışmalarından ötürü oldukça yıpranmıştır. Aynı şekilde muhalif milletvekilleri, Rauf Bey’i (Orbay) Meclis Başkanı seçirtcek kadar güçlenmişlerdir. Muhalif milletvekillerinin tavrı TBMM’yi çalışamaz duruma getirmiştir¹³³. Meclis’in içine düştüğü bu durumu da göz önüne alan Mustafa Kemal Paşa, TBMM’nin yenilenmesi gerektiğini düşünmekteydi. 1 Nisan 1923’te Aydın milletvekili Esat Bey öncülüğünde, 120 milletvekilinin verdiği önerge ile seçimlerin yenilenmesi kararı alınmıştır. 16 Nisan 1923 günü meclis son toplantısını yaparak dağılmış ve I. Yasama dönemi son bulmuştur¹³⁴.

¹³³ Teke, s. 32.

¹³⁴ *TBMM ZC.*, D. 1, C. 28. s. 283-284; Erdem Çanak, “I. ve II. Dönem TBMM’deki Kozan Milletvekilleri ve Meclis’teki Faaliyetleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 9 Sayı: 43, Nisan 2016, s. 683.

2. BÖLÜM:

I. TBMM'DE MUŞ MİLLETVEKİLLERİ VE MECLİS FAALİYETLERİ

2.1. Abdülgani Bey (ERTAN)

2.1.1. Özgeçmişi

Abdülgani Bey, 1889 yılında Bitlis'te dünyaya gelmiştir. Babasının adı Şevketizade Abdullah Efendi, annesinin adı ise Peri'dir¹³⁵. 1902 yılında Genç Rüştüyesinden mezun olan Abdülgani Bey, 1908'de Liva Maliye Dairesi'nde Kâtiplik, 1909'da Bidayet Mahkemesinde İkinci Kâtiplik, 1915'te Hizan Bidayet Mahkemesinde Başkâtiplik ve 1919'de Muş Bidayet Mahkemesinde görev yapmıştır¹³⁶.

TBMM'nin Birinci Dönemi için yapılan seçimlerde 51 oy alarak Muş'tan mebus seçilen Abdülgani Bey,¹³⁷ yolluğunun zamanında gönderilmemesi nedeniyle başvurusu üzerine 21 Temmuz 1920 birleşiminde, Meclise gelinceye kadar izinli sayılması kararlaştırıldı¹³⁸. 27 Ağustos 1920 tarihinde Ankara'ya geçip Meclis çalışmalarına katılmıştır. Mecliste, Adalet, Dilekçe ve İçtüzük komisyonlarında ve Memurin Muhakemat Tetkik Kurulunda çalıştı. İkinci Toplantı yılında Dilekçe Komisyonunun Kâtipliğini yaptı. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-yı Hukuk Grubunun kurulmasından sonra muhalefetteki İkinci Grupta yer aldı¹³⁹.

Abdülgani Bey, mebusluğu sona erdikten sonra yeniden hizmet isteğinde bulunmuş ve 17 Temmuz 1923'te Siverek İstinaf Mahkemesi Üyeliğine atanmıştır. Bu mahkemenin ilgası üzerine 8 Mayıs 1924 tarihinde Ergani Asliye Ceza Mahkemesi Savcılığına nakledildi. 15 Mayıs 1926'de Bozok Yozgat Ağır Ceza Mahkemesi Üyesi oldu. 9 Ağustos 1927'de isteği üzerine Köyceğiz Asliye Ceza Üyeliğine getirildi. 26 Mayıs 192'da atandığı Sivas Savcı Yardımcılığından 20 Mayıs 1930'da emekliye ayrıldı. 1937 Mayısında Sivas Hazine Avukatlığına atandı. Bu görevi ve sonraki yaşamı hakkında bir bilgi edinilemedi¹⁴⁰. 26 Mayıs 1960 tarihinde vefat etmiştir¹⁴¹.

¹³⁵ *Abdülgani Bey'in Tercüme-i Hal Belgesi*, TBMM Arşivi: Sicil Dosyası No:351.

¹³⁶ Özalper, s. 517; *TBMM Albümü (1920-2010)*, C. 1, s. 52.

¹³⁷ *Abdülgani Bey'in Seçim Mazbatası*, TBMM Arşivi, Devre 1, Sicil No: 351.

¹³⁸ *TBMM ZC.*, D. 1, C. 2. s. 369-370.

¹³⁹ Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923*, C. III, TBMM Vakfı Yay., Ankara, 1995, s. 793.

¹⁴⁰ Çoker, *Türk Parlamento Tarihi TBMM I. Dönem 1919-1923...*, C. III, s. 794.

¹⁴¹ *TBMM Albümü (1920-2010)*, C. 1, s. 52.

2.1.2. Abdülgani Bey'in Meclis'te Almış Olduğu Görevler ve Grup Üyelikleri

Abdülgani Bey'in TBMM çatısı altında almış olduğu görevlere bakıldığında; 2. yasama yılında 4. Şube Üyeliği,¹⁴² 5. Şubeden Sıhhiye Encümeni Üyeliği,¹⁴³ 3. yasama yılında 2. Şube Üyeliği,¹⁴⁴ İstida Encümeni 2. Şube Üyeliği,¹⁴⁵ İstida Encümeni Kâtipliği,¹⁴⁶ 4. yasama yılında 2. Şube Üyeliği,¹⁴⁷ İstida Encümeni Üyeliği,¹⁴⁸ görevinde bulunduğu tespit edilmiştir. Abdülgani Bey, 21 Ocak 1922 tarihinde İstida Encümeni azalığından istifa etmiştir.¹⁴⁹

Meclisteki gruplardan Abdülgani Bey önceleri Birinci Grupta yer almışken sonradan istifa edip İkinci Gruba geçmiştir.¹⁵⁰

2.1.3. Abdülgani Bey'in Meclis Çalışmaları

Abdülgani Bey, I. Yasama dönemi içerisinde 5 taksir vermiştir. Taksirlerden 1'i reddedilirken 2 taksiri ise kabul görülmüş ve 1'i temenni olan 2 taksiri de gerekli işlemlerin yapılması için ilgili Encümene havale edilmiştir. Yasama dönemi boyunca 5 teklif veren Abdülgani Bey'in tekliflerinden ikisi reddedilirken üç teklifi hakkında da ilgili Encümenden bir cevap gelmemiştir. Dönem boyunca ilgili Bakanlıklara 4 sözlü soru yönelten Abdülgani Bey'in soruları cevaplanmıştır. Abdülgani Bey'in I. Yasama dönemi içerisinde 1 konuşma yaptığı tespit edilmiştir. Meclisteki diğer milletvekillerinin hazırlamış olduğu 11 ortak taksir ve teklifte imzası tespit edilen Abdülgani Bey; Meclis tarafından 3 defa izinli sayılmıştır.

2.1.3.1. Taksir ve Teklifleri

2.1.3.1.1. Kendisinin Doğrudan Yaptığı Teklifler

- Kumarın Yasaklanmasına Dair Kanun Teklifi

Abdülgani Bey, Meclis'in 28 Mart 1921 tarihli oturumunda, kumarın yasaklanması hakkında kanun teklifi vermiştir.¹⁵¹

¹⁴²TBMM ZC., D. 1, C. 9. s. 19.

¹⁴³TBMM ZC., D. 1, C. 15. s. 296.

¹⁴⁴TBMM ZC., D. 1, C. 18. s. 21.

¹⁴⁵TBMM ZC., D. 1, C. 22. s. 386.

¹⁴⁶TBMM ZC., D. 1, C. 23. s. 99.

¹⁴⁷TBMM ZC., D. 1, C. 28. s. 20.

¹⁴⁸TBMM ZC., D. 1, C. 28. s. 43.

¹⁴⁹TBMM ZC., D. 1, C. 16. s. 106.

¹⁵⁰Demirel, *Birinci Mecliste Muhalefet...*, s. 127.

Kumarın Men'ine Dair Kanun

“Madde 1. — İskambil kâğıtlarının ve tavla zarlarının Türkiye Büyük Millet Meclisi havzai hükümetine ithali veya her ne suretle ve her ne şekilde olursa olsun imal ve istimali memnudur.

Madde 2. — İşbu kanunun tarihi neşrinden itibaren kahvehanelerde ve esnaf yedinde mevcut oyun kâğıtları ve tavla zarları Hükümete teslim edilecektir.

Madde 3. — İskambil ve tavla oynamak ve oynatmak memnudur.

Madde 4. — Oyun oynatıldığı sureti resmîye ve gayriresmîyede haber alman her hangi bir mahalle duhul'e ve taharriye memurini inzibatiye mezundur.

Madde 5. — İşbu kanuna muhalif harekâta bulunanlar yirmi beş liradan beş yüz liraya kadar cezayı nakdî ve bir haftadan altı aya kadar hapisle mücazat olunurlar

Madde 6. — İşbu kanun tarihi neşrinden muteberdir.

Madde 7. — İşbu kanunun icrasına Dahiliye ve Adliye vekilleri memurdur.”

Gündeme alınan bu teklif, incelenmesi amacıyla Layiha Encümeni'ne havale edilmiştir¹⁵². 11 Nisan 1921 tarihinde Layiha Encümeninden gelen mazbata Adliye Encümenine gönderilmiştir¹⁵³. Abdülğani Bey'in dışında Yozgat Milletvekili Süleyman Sırrı Bey de aynı konuda bir başka kanun teklifi vermiştir¹⁵⁴. 29 Ağustos 1921 tarihli meclis oturumunda, bu iki teklif hakkında Adliye Encümeni Reisi Celaleddin Arif imzasıyla gönderilen yazıda, Ceza Kanununun kumara dair olan 242. ve piyango tertip edenler hakkındaki 243. maddeleri daha evvel yapılan bir teklif üzerine değiştirildiğini ve kumar oynamak ve oynatmak da suçlar arasına alındığını, bununla alakalı kanun tasarısı Komisyonumuz tarafından Meclis Umum Heyetine takdim edildiğini, bu sebeple yeniden tetkikata lüzum görülemediği gibi bu tekliflerin ihtiva ettiği maddeler mesken dokunulmazlığına ve esasen kanuni mevzularda mevcut hükümlere ve tatbik kabiliyeti bulunmayan birtakım meselelere dair olduğundan reddedildiğine dair bir mazbata göndermiştir¹⁵⁵.

¹⁵¹TBMM ZC., D. 1, C. 9. s. 263.

¹⁵²TBMM ZC., D. 1, C. 9. s. 263.

¹⁵³TBMM ZC., D. 1, C. 9. s. 447.

¹⁵⁴TBMM ZC., D. 1, C. 9. s. 447.

¹⁵⁵TBMM ZC., D. 1, C. 12. s. 106-107.

Adliye Encümeni Mazbatası

“Kumarın Men’ine dair Muş Mebusu Abdülgani ve Yozgad Mebusu Süleyman Sırrı beyler tarafından muta merbut iki kıta teklifi kanuni encümenimizce tetkik ve mütalâa olundu. Kanunu Cezanın kumara mütedair olan iki yüz kırk ikinci ve piyango küşadedenler hakkındaki iki yüz kırk üçüncü maddeleri mukaddema vukubulan bir teklif üzerine tadil ve alelûmum kumar oynamak ve oynatmak da ceraimi kanuniye idadına ithal edilmiş ve keyfiyet Heyeti Umumiyece derdesti müzakere bulunmuş olmakla yeniden tetkikat icrasına mahal görülemediği gibi mezkûr tekliflerin ihtiva ettiği mevaddı saire taarruzu meskene ve esasen kavanini mevzuada mevcut ahkâm ve kabiliyeti tatbikiyesi bulunmayan birtakım mesaile mütedair olmakla şayanı iltifat ve kabul olamadığından reddi ittifakla tensibolunarak tasdiki Heyeti Umumiyeye teklif olunur.”

21 Nisan 1337

- Muş Camilerinin Tamiri Hakkında Kanun Teklifi

Meclis’in 18 Haziran 1921 tarihli oturumunda Abdülgani Bey, Muş camilerinin tamiri hakkında kanun teklifi vermiştir. Gündeme alınan bu kanun teklifi incelenmesi amacıyla Evkaf ve Şeriye Vekâletine havale edilmiştir¹⁵⁶. Yasama dönemi sonuna kadar Abdülgani Bey’in teklifi hakkında Evkaf ve Şeriye Vekâletinden bir cevap gelmemiştir.

- Reis Vekili Hasan Fehmi Bey’in İstifasının Geri Aldırılmasına Dair Takriri

Abdülgani Bey, 4 Ekim 1921 tarihli Meclis oturumunda, önceki oturum tutanaklarının değiştirilmesi hakkında oy çokluğu ile bir karar alınmıştır. Bu kararı kendisine karşı güvensizlik telakki eden Meclis Başkan Vekili Hasan Fehmi Bey, görevinden istifa etmiştir. Hasan Fehmi Bey’in istifası üzerine, Abdülgani Bey tarafından istifanın geri alınması hakkında şu takriri vermiştir¹⁵⁷.

Riyaseti Celileye

“Meclisi Âlice ekseriyetle zaptı sabıkın tashihi keyfiyeti Hasan Fehmi Beyefendi hakkında âdemüitimat mânası tazammun etmiyeceğine mebni Hasan Fehmi Beyefendi tarafından vâki olan istifanın geri kaldırılmasını teklif eylerim.”

¹⁵⁶TBMM ZC., D. 1, C. 10. s. 387.

¹⁵⁷TBMM ZC., D. 1, C. 13. s. 90.

Takririn mecliste okutulmasından sonra oylamaya geçilmiş ve yapılan oylamada Abdülgani Bey'in takriri kabul edilmemiştir¹⁵⁸.

- Bir Kütüphane Encümeni Teşkiline Dair Temenni Takriri

Meclis'in 7 Ocak 1922 tarihli oturumunda Abdülgani Bey, bir kütüphane komisyonunun oluşturulmasına dair takrir sunmuştur.¹⁵⁹ Abdülgani Bey'in bu takririne cevap veren Meclis Başkanı, hâlihazırda kitapların zaten İstanbul'dan geldiğini ve en kısa zamanda da bir kütüphane komisyonunun oluşturulacağını ifade etmiştir¹⁶⁰.

- Meclisi İdarelerde Kadıların Memurların Yargılanmasıyla İlgili Hususlara Karışmamalarına Dair Kanun Teklifi

Abdülgani Bey, TBMM'ye kadıların, devlet memurları hakkındaki kararlara müdahale etmemesi hakkında bir kanun teklifinde bulunmuştur. Meclis'in 21 Eylül 1922 tarihli oturumunda gündeme alınan bu teklif, incelenmesi amacıyla Layiha Encümeni'ne havale edilmiştir¹⁶¹. 7 Ekim 1922 tarihinde Layiha Encümeninden gelen mazbata Dâhiliye ve Adliye Encümenine gönderilmiştir¹⁶². Yasama dönemi sonuna kadar Abdülgani Bey'in teklifi hakkında Dâhiliye ve Adliye Encümenlerinden bir cevap gelmemiştir.

- Bazı Suçların Affi Hakkında Kanun Teklifi

Abdülgani Bey, TBMM'ye bazı suçluların affi için kanun teklifi vermiştir. Meclis'in 7 Ekim 1922 tarihli oturumunda gündeme alınan bu teklif, incelenmesi amacıyla Layiha Encümeni'ne havale edilmiştir¹⁶³. 12 Ekim 1922 tarihinde Layiha Encümeninden gelen mazbata Adliye Encümenine havale edilmiştir¹⁶⁴. 25 Ekim 1922 tarihli meclis oturumunda Adliye Encümeni teklifin reddedilmesine dair bir mazbata göndermiştir.¹⁶⁵ Mazbatanın okutulması üzerine Adliye Encümenine iadesi için oylama yapılmış ve yapılan oylamada mazabatanın Adliye Encümenine iadesi kabul edilmiştir¹⁶⁶.

¹⁵⁸ TBMM ZC., D. 1, C. 13. s. 90.

¹⁵⁹ TBMM ZC., D. 1, C. 16. s. 4.

¹⁶⁰ TBMM ZC., D. 1, C. 16. s. 4.

¹⁶¹ TBMM ZC., D. 1, C. 23. s. 134-135.

¹⁶² TBMM ZC., D. 1, C. 23. s. 294.

¹⁶³ TBMM ZC., D. 1, C. 23. s. 293.

¹⁶⁴ TBMM ZC., D. 1, C. 23. s. 369.

¹⁶⁵ TBMM ZC., D. 1, C. 24. s. 146.

¹⁶⁶ TBMM ZC., D. 1, C. 24. s. 157.

- Memurlara Dair Temenni Takriri

Meclis'in 18 Ekim 1922 tarihli oturumunda Abdülgani Bey, memurlara dair temenni takriri vermiştir. Gündeme alınan bu takrir incelenmesi amacıyla Heyeti Vekile Riyasetine havale edilmiştir¹⁶⁷.

- Usulü Muhakematı Cezaiye Kanununun Tadili Hakkında Kanun Teklifi

Abdülgani Bey, 30 Ekim 1922 tarihli Meclis oturumunda, Ceza Mahkemesi kanununun değiştirilmesi hakkında kanun teklifi vermiştir. Meclis'te gündeme alınan bu teklif, incelenmesi amacıyla Layiha Encümeni'ne havale edilmiştir¹⁶⁸. 16 Aralık 1922 tarihinde Layiha Encümeninden gelen mazbata Adliye Encümenine gönderilmiştir¹⁶⁹. Yasama dönemi sonuna kadar Abdülgani Bey'in teklifi hakkında Adliye Encümeninden bir cevap gelmemiştir.

- Aile Harcırahları Hakkındaki Takriri

Abdülgani Bey ve arkadaşları Aile Harcırahlarına dair ortak takrir vermişlerdir. Meclis'in 21 Şubat 1923 tarihli oturumunda gündeme alınan bu teklif incelenmesi amacıyla Kavanini Maliye Encümenine havale edilmiştir¹⁷⁰. Yasama dönemi sonuna kadar Abdülgani Bey ve arkadaşlarının takriri hakkında Kavanini Maliye Encümeninden bir cevap gelmemiştir.

Altıncı Avans Kanununun Yedinci Maddesinin Tefsirine Dair Takriri

Abdülgani Bey ile arkadaşları, Meclis'in 26 Şubat 1923 tarihli oturumunda Altıncı Avans Kanunu'nun yedinci maddesinin tefsirine dair ortak takrir vermişlerdir¹⁷¹.

Riyaseti Celileye

“Azayı kirama aile harcırahi esası kabul buyrulduğu tarihte 1 Teşrinievvel 1338 tarihli Avans Kanununun yedinci maddesi meriyülicra olup mebusan harcırahi dahi maddei mezkûredeki tahdidata tâbi tutulmuş idi. Ahiren Kavanini Maliye Encümenince maddei mezkûrenin tefsiri hakkında tanzim ve Mecisi Âlice kabul buyrulan tefsire nazaran maddei mezkûre ahkâmî kanunu mezkûrun tarihi neşrinden sonra vukuubulan seyahatlere maksur ve münhasır olduğuna ve tarihi mezkûrdan evvel tahakkuk eden aile

¹⁶⁷TBMM ZC., D. 1, C. 24. s. 5.

¹⁶⁸TBMM ZC., D. 1, C. 24. s. 130.

¹⁶⁹TBMM ZC., D. 1, C. 25. s. 408-409

¹⁷⁰TBMM ZC., D. 1, C. 27. s. 419.

¹⁷¹TBMM ZC., D. 1, C. 27. s. 481-482.

harcırahlarına şâmil olmadığına binaen bilaistisna bilûmum memurin ve mebusan haklarında tatbik olunan bu maddede idare heyetince mebusanın istisnası cihetine gidilmekte olduğundan tefsiri mezkûrun mutlak ve şâmil olduğunun idareye bir kararla tebliğini rica eyleriz.”

Bu taktir ile ilgili Kavanin-i Maliye Encümeni mazbata yayınlamış ve sonuçta Meclis Genel Kurulu tarafından kabul görmüştür¹⁷².

Heyeti Umumiyye

“1 Şubat 1339 tarifli ve 110 numaralı mazbata ile tefsir olunan Avans Kanununun yedinci maddesi hükmü ancak kanun mezkûrun tarihi neşrinden sonra vukuulbulan seyahatlere maksur olduğu cihetle mezkûr kanunun tarihi neşrinden evvel vukuubulan seyahatlerde Harcırah Kararnamesi ahkâmının cereyan edeceği tabiî ve bundan mebusanm istisnası kanunun sarahatine nazaran gayricaiz olduğuna, metoni tefsiri mezkûrun mutlak ve şâmil olduğunun ve bu sarahate nazaran keyfiyetin muhtacı tefsir görülmediğinin Heyeti İdareye tebliği zımında Heyeti Umumiyye takdim kılındı.”

Kavanini Maliye Encümeni Reisi

Mardin

Necib

2.1.3.1.2. Kanun Teklifleri Üzerine Verdiği Değişiklik Önerileri

- Şûrayı Devlet Kanunu Tasarısı Görüşmeleri Esnasındaki Teklifi

29 Ocak 1921 tarihli Meclis oturumunda, Şurayı Devlet kanun tasarısı görüşülürken Abdülğani Bey, yapılmış olan kanun teklifinin hükümetin idari bakımdan yapmak istediği değişikliğin anayasanın kabul edilmesiyle belirlenecek yeni kanunlarla uyuşup uyuşmayacağı belli olmadığı için şimdilik bu kanun tasarısının reddedilmesi hakkında şu teklifi vermiştir¹⁷³;

Riyaseti Celileye

“Derdesti müzakere olan işbu lâyihai kanuniye; Hükümetin dünkü sistemine, şekli idaresine göre bir ihtiyaçtan mütevellit teklif olup Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nun kabulüyle tebeddül edecek olan şekli idareye nazaran da böyle bir teşkilâta lüzum olup olmayacağı mezkûr Teşkilâtı Esasiye Kanununun suveri tatbikiyesine ve teferruatı esasiyesine dair Meclisi Âliye takdim edilecek kanunlarla anlaşılacağından şimdilik

¹⁷²TBMM ZC., D. 1, C. 27. s. 482.

¹⁷³TBMM ZC., D. 1, C. 7. s. 428.

mezkûr lâyihai kanuniyenin reddini teklif eylerim.”

Abdülğani Bey’in teklifi, kanun tasarısı görüşmeleri sırasında değişiklik öngörmeyip kendi görüşü olarak kabul edildiğinden oylamaya sunulmamıştır¹⁷⁴.

- Maarif Vekâletinin İstiklâl Marşı Hakkındaki Kararının Görüşülmesi Sırasındaki Teklifi

Abdülğani Bey, Maarif Vekâletince İstiklâl Marşı belirlenmesi için yapılacak yarışmaya ait kararın görüşüldüğü 12 Mart 1921 tarihli Meclis oturumunda, İstiklâl Marşı için Maarif Vekâletince müsabaka ve seçme yapılmış olduğundan ve Mecliste bir edebiyat komisyonu bulunmadığından, yarışmanın Meclis tarafından değil bizzat bakanlık tarafından yapılması gerektiği hakkında şu teklifte bulunmuştur¹⁷⁵:

Riyaseti Celileye

“İstiklâl Marşı Maarif Vekâletince müsabakâ vaz’edilmiş ve intihabı yine Vekâleti mezbureye ait bulunmuş olduğundan ve Meclisi Âli bir meclisi edebî olmadığından intihabının dahi Maarif Vekâletine ait olduğunu arz ve teklif eylerim.”

Teklifin mecliste okutulmasından sonra oylamaya geçilmiş ve yapılan oylama sonucunda Abdülğani Bey’in teklifi kabul edilmemiştir¹⁷⁶.

- Gümüşhane Mebusu Hasan Fehmi Bey’in, Ziyet Eşyasının Yasaklanması ve Bursa Mebusu Operatör Emin Bey’in, Ziyet Eşyasından Gümrük Vergisi Tekliflerinin Görüşülmesi Esnasında Teklifi

Meclis’in 4 Nisan 1921 tarihli oturumunda, ziyet eşyasının yasaklanması hakkındaki kanun teklifi görüşülürken Abdülğani Bey, yurda kaçak yollardan sokulan ziyet eşyasından ayrı, ithal edilecek mallardan ise fazla vergi alınması hakkındaki maddenin de ayrı olarak oylamasını teklif etmiştir¹⁷⁷:

Riyaseti Celileye

“Ziyet eşyasının Men’i duhulü hakkındaki maddenin ayrı; ithal edilecek eşyadan fazla rüsum alınması hakkındaki maddenin de ayrı olarak reye vaz’ını teklif eylerim.”

¹⁷⁴TBMM ZC., D. 1, C. 7. s. 430.

¹⁷⁵TBMM ZC., D. 1, C. 9. s. 88.

¹⁷⁶TBMM ZC., D. 1, C. 9. s. 88.

¹⁷⁷TBMM ZC., D. 1, C. 9. s. 347.

Abdülğani Bey'in teklifi Meclis Genel Kurulunda okunmasına rağmen oylama yapılmamıştır.¹⁷⁸

Meclis'te devam eden görüşmelerde bu kanunla alakalı söz alan Abdülğani Bey, “Efendim, Nizamnamei Dahilînin 99’uncu maddesi mucibince vergi ihdas ve ilgasına mütaallik kanunlarda reyi işari mülgadır. Binaenaleyh bu eşyanın men’i duhulü demek, mevcut olan verginin ilgası demektir. Nizamnamei Dahilînin 99’uncu maddesi mucibince vergi ihdas ve ilgasına dair kanunlar doğrudan doğruya reyi aleniye müracaat suretiyle reye vaz’edilir. Binaenaleyh bunun da reyi aleni olması zaruridir.” sözleriyle kanunun reyi aleniye sunulması gerektiğini ifade etmiştir¹⁷⁹.

- Kütahya Mebusu Besim Atalay Bey’in, Köy Hocası ve Sebilürreşat Mecmualarının Köylere Kadar Ücretsiz Tamimine Dair Kanun Teklifi Hakkındaki Teklifi

Meclis’in 9 Mayıs 1921 tarihli oturumunda, Kütahya Mebusu Besim Atalay Bey’in Köy Hocası ve Sebilürreşat mecmualarının ücretsiz olarak köylere kadar gönderilmesine dair kanun teklifi görüşülürken bu kanunla ilgili olarak Abdülğani Bey, verilen bu kanun teklifinin Maarif Vekâletinin ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesinin görevi olduğundan kanun teklifinin yalnız ilgili kurumlara gönderilmesi hakkında şu teklifte bulunmuştur¹⁸⁰:

Riyaseti Celileye

“İşbu teklifi kanuni İrşat Encümeninin ve Maarif Vekâletinin ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesinin ifasına mecbur olduğu vezai fi esasiyeye göre mesaili feriyeden olduğundan Meclisi Âlinin izaai vaktini mucibolan işbu teklifi kanununun yalnız alâkadarana tebliğiyle iktifa olunmasını teklif eylerim.”

Meclis'te yapılan oylamada Abdülğani Bey'in teklifi kabul edilmiş ve teklifin ilgili kurumlara gönderilmesine karar verilmiştir¹⁸¹.

¹⁷⁸TBMM ZC., D. 1, C. 9. s. 347.

¹⁷⁹TBMM ZC., D. 1, C. 9. s. 348.

¹⁸⁰TBMM ZC., D. 1, C. 10. s. 266.

¹⁸¹TBMM ZC., D. 1, C. 10. s. 267.

- Genel Bütçeler Üzerinde Muvazene-i Maliye Encümenince Yapılan Tenkihatın 1 Temmuz 1337'den İtibaren Mamulünbih Olması Hakkında Muvazenei Maliye Encümeni Mazbatası Görüşmeleri Hakkındaki Teklifi

Meclis'in 18 Haziran 1921 tarihli oturumunda, genel bütçelerde 1 Temmuz 1921 tarihinden itibaren kısıtlamaya gidilmesi hakkındaki Muvazenei Maliye Encümeni mazbatasının görüşülmesi sırasında Abdülgani Bey, Encümen mazbatasının bütçe görüşmelerine kadar ertelenmesi hakkında teklifte bulunmuştur¹⁸²:

Riyaseti Celileye

“Encümenin teklifi veçhile tenkihatın Temmuz iptidasından itibaren tatbikine karar verilmesi ilerde bütçe müzakeratı için müzakere imkânını meneder bir şekilde olmasına ve encümenin noktai nazarına hemen ve bilâmüzakere Meclisi Âli'nin iştiraki ve ihsası rey mânasını işraberder olduğuna binaen bu takririn ve tenkihatın bütçe müzakeresine talik edilmesini teklif eylerim.”

Teklifin Meclis'te okutulmasından sonra oylamaya geçilmiş ve Abdülgani Bey'in teklifi yapılan oylamada kabul edilmemiştir¹⁸³.

- Hekimhan Kazası Adıyla Bir Kaza Kurulması Hakkında Kanun Tasarısı Görüşmeleri Sırasındaki Teklifi

Meclisin 18 Haziran 1921 tarihli oturumunda, Hekimhan, Hasançelebi ve Gelengeç nahiyelerinden müteşekkil Hekimhan Kazası adı ile yeni bir kaza kurulması hakkındaki kanun tasarısının görüşülmesi sırasında Abdülgani Bey, Hekimhan Nahiyesi'nin gelir kaynaklarının tek başına kaza olmaya müsait olduğu hakkında teklifte bulunmuştur¹⁸⁴:

Riyaseti Celileye

“Hekimhan nahiyesinin tevsii varidatı bugünkü teşkilâtiyle kabil olduğuna kaaniim. Binaenaleyh bu nahiyenin içinde bulunduğumuz bu devrei tasarrufa binaen muhafazai teşkilâtiyle mücerret menabii varidatının temini inkişafı için işbu lâyihai kanuniyenin Heyeti Vekiliyeye tevdiini teklif eylerim.”

¹⁸²TBMM ZC., D. 1, C. 10. s. 402.

¹⁸³TBMM ZC., D. 1, C. 10. s. 402.

¹⁸⁴TBMM ZC., D. 1, C. 10. s. 412.

Teklifin Meclis'te okutulmasından sonra oylamaya geçilmiş ve Abdülgani Bey'in teklifi yapılan oylamada kabul edilmemiştir¹⁸⁵.

- Yerli Kumaş Giyilmesi Hakkında Kanun Tasarısı Görüşmeleri Sırasındaki Teklifi

Yerli malı kullanımını artırmak amacıyla yerli kumaş giyilmesine dair kanun hazırlanmıştır. Bu kanunla milletvekilleri, Hükümet memurları, polisler, belediye reisi ve azası, meclisi umumiye azaları, öğretmenler ve öğrenciler yerli kumaştan elbise giymeye mecbur tutulmuştur¹⁸⁶. Meclis'in 20 Haziran 1921 tarihli oturumunda, yerli kumaştan elbise giyilmesi hakkındaki kanun tasarısının görüşmeleri esnasında Abdülgani Bey, bu tasarının sadece devlet erkânına değil; tüm halka uygulanacak biçimde yeniden düzenlenmesi gerektiği ve tasarının İktisat Encümenince yeniden düzenlenmesi gerektiği hakkında şu teklifte bulunmuştur¹⁸⁷:

Riyaseti Celileye

“Bu kanunun kudreti tatbikiyesini teşkil eden mecburiyetin sekenei memleketin sınıfı münevveri olmak ve mamulâtı dâhiliyeyi teşvik ve terğip vazifei milliye ve vataniyesini ifada rehber bulunmak itibariyle yalnız memurin ve müstahdemini Devlete hasrı doğru olmadığı gibi bilumum Türkiye halkına da teşmilinde imkân ve kabiliyeti tatbikiye bulamıyacağından bu kanunu daha ziyade kabili tatbik ve emri tatbikte de hukuku müteakilei umumiyei kâbil bir tarzda tanzim etmek üzere İktisat Encümenine iadesini teklif eylerim.”

Abdülgani Bey'in teklifi Meclis'te okunmasına rağmen oylama yapılmamış ve kanun tasarısı görüşmeleri tamamlanmıştır¹⁸⁸.

- Bitlis Mebusu Yusuf Ziya Beyle Arkadaşlarının, Muhacir ve Mültecilerin Askerliklerine Dair Kanun Teklifi Görüşmeleri Sırasındaki Teklifi

Meclis'in 25 Haziran 1921 tarihli oturumunda, Bitlis milletvekili Yusuf Ziya Bey ve arkadaşlarının muhacir ve mültecilerin askerlikleri hakkındaki kanun teklifi ve Müdafaa-i Milliye Encümeni mazbatası görüşülürken Abdülgani Bey, mevcut kanunda mülteci ve muhacirler iskan edildikten üç ay sonra askere alındığını, ortada bir kanun

¹⁸⁵TBMM ZC., D. 1, C. 10. s. 412.

¹⁸⁶TBMM ZC., D. 1, C. 10. s. 428.

¹⁸⁷TBMM ZC., D. 1, C. 10. s. 445.

¹⁸⁸TBMM ZC., D. 1, C. 10. s. 445.

kararı olmadan Müdafai-i Milliye Vekâletince mülteci ve muhacirlerin iskânı kesin olmadığı halde ne sebeple silâh altına alındığını söyleyerek, mültecilerin memleketlerine iade ve iskânları temin edildikten Müdafai-i Milliye Vekâletince askere alınması hakkında şu teklifte bulunmuştur¹⁸⁹:

Riyaseti Celileye

“Müdafai-i Milliye Encümeni mazbatasında mültecilerin askere celbedilmemeleri ve muhacirlerin iskânı katiden üç ay sonra askere celbedilmeleri mukarreratı kanuniyeden olduğu beyan edildiğine nazaran böyle bir karar mevcut bulunduğu halde Müdafai-i Milliye Vekâletince mülteci ve muhacirlerin iskânı kati olmadığı halde ne sebeple silâh altına davet edildiklerinin ve mülteci Harbi Umumi esnasında ihdas edilmiş bir kelime olup harb dolayısıyla memleketleri istilâya mâruz kalan ve bu sebeple dâhile iltica eden Vilâyatı Şarkiye ahalisine itlak edilmekte olduğundan memaliki ecnebiyeden hicret itibariyle iskânı katiye tâbiolan muhacirlerden memleketleri istilâya mâruz kalmış ve mütaaddit defalar sahneyi harbolmuş bulunması itibariyle pek farklı olması lâzımgelen mültecilerinki emri tevcih ve tavsifinde Müdafai-i Milliye Encümeninin takdim ve tehir suretiyle yanlış mâna verdiği kaaniim dahi memleketlerine iade ve iskânları temin edildikten sonra tahtı silâha celbedilmelerinin Müdafai-i Milliye Vekâletince temin edilmesini teklif ederim.”

Teklifin Meclis Genel Kurulu’nda okutulmasından sonra oylamaya geçilmiş ve Abdülgani Bey’in teklifi yapılan oylamada kabul edilmemiştir¹⁹⁰.

- Batı Cephesinde Fiilen Askeri Harekâtı Sahası Olan Özel Mevkiler Olmak Üzere Aşarın Usulü Vergilerine Dair Kanun Tasarısı ve Kavanin ve Muvazenei Mâlîye Encümenleri Mazbatalarının Görüşülmesi Sırasındaki Teklifi

Meclis’in 14 Temmuz 1921 tarihli oturumunda, Batı Cephesinde ve Kars, Ardahan, Oltu Livalarında askeri harekât bölgesine giren alanlardaki arazinin vergisinin alınması hakkındaki kanun tasarısının 1. maddesi¹⁹¹ görüşülürken Abdülgani Bey, adı geçen Kars, Ardahan ve Oltu livalarının askeri harekât bölgesi içerisinde yer

¹⁸⁹TBMM ZC., D. 1, C. 11. s. 48.

¹⁹⁰TBMM ZC., D. 1, C. 11. s. 48.

¹⁹¹**MADDE 1.** Garp cephesinde bilfiil harekâtı askeriye sahası olan mahallerle Kars, Ardahan ve Oltu livalarına münhasır olmak üzere hasılatı üşriyenin mahallî mecalisi idaresince müntehap mutemet heyetler marifetiyle tarla veyahut harman yerlerinde bittahmin üşrünü sahibinin muvafakatiyle aynen veya bedelen istifaya Hükümet mezdur.

almadığına, kanunun harekât bölgelerinde uygulanması gerektiğine dair şu teklifte bulunmuştur¹⁹²:

Riyaseti Celileye

“Kars, Ardahan, Oltu livalarının harekâtı harbiye icra olunan mahaller vaziyetinde olmadığına ve bu livalara mahsus bir şekli cibayet teshiline ihtiyaç mevcut olmadığına mebni bu kanunun harb sahalarındaki mahallere hasır ve tahsisini teklif eylerim.”

Teklifin Meclis Genel Kurulu’nda okutulmasından sonra oylamaya geçilmiş ve Abdülgani Bey’in teklifi yapılan oylamada kabul edilmemiştir¹⁹³.

- İstiklâl Mahkemeleri Kanunu Hakkındaki Encümen-i Mahsus Mazbatasının 3. Maddesinin Düzenlenmesi Hakkındaki teklifi

Abdülgani Bey, 29 Ocak 1922 tarihli Meclis oturumunda; İstiklal Mahkemeleri Kanununun 3. maddesinin A fıkrası¹⁹⁴ içerisinde geçen “*esbabı muhaffife veya müşeddide mevcut olduğu takdirde*” ifadesinden sonra “*esbabı muafiyeti dahi nazarı takdire almak üzere*” cümlesinin ilavesi için şu teklifte bulunmuştur¹⁹⁵:

Riyaseti Celileye

“İşbu üçüncü maddenin birinci fıkrasında muharrer “*esbabı muhaffife veya müşeddide mevcut olduğu takdirde*” ibaresinden sonra “*esbabı muafiyeti dahi nazarı takdire almak üzere*” cümlesinin ilâvesini teklif eylerim.”

Teklifin Meclis Genel Kurulu’nda okutulmasından sonra oylamaya geçilmiş ve Abdülgani Bey’in teklifi yapılan oylamada kabul edilmemiştir¹⁹⁶.

¹⁹²TBMM ZC., D. 1, C. 11. s. 254.

¹⁹³TBMM ZC., D. 1, C. 11. s. 257.

¹⁹⁴**MADDE 3.** A) Muvazzaf ve gönü ile hizmeti askeriyeye dâhil olup da firar edenler ve kasten veya ihmalen firara sebebiyet verenler ve firarı derdest ve şevkinde tekâsül gösterenler ve firarileri bilihtiyar ihfa ve iâşe ve ilbas edenler hakkında mülki ve askerî kavaninde muayyen cezaları ve esbabı muhaffife veya müşeddide mevcut olduğu takdirde yalnız bu fıkradaki ceraim münhasır olmak üzere tensib edeceği diğer gûna derecatı cezaiyeyi hükmetmek

¹⁹⁵TBMM ZC., D. 1, C. 22. s. 54.

¹⁹⁶TBMM ZC., D. 1, C. 22. s. 55.

- İstiklâl Mahkemeleri Kanunu Hakkındaki Encümen-i Mahsus Mazbatasının 6. Maddesinin Düzenlenmesi Hakkındaki teklifi

31 Temmuz 1922 tarihli Meclis oturumunda, İstiklal Mahkemeleri Kanunu müzakere edilirken Abdülgani Bey, bu kanunun 6. maddesi¹⁹⁷ içerisinde geçen Savcılarının yalnız vazife noktasına dair itiraz haklarının kayıt altına alınması savcılık teşkilatına fayda temin etmeyeceğinden, bu maddede yazılı olan “*yalnız vazife noktasından*” ibaresinin kaldırılması hakkında şu teklifte bulunmuştur¹⁹⁸:

Riyaseti Celileye

“Müddeiumumilerin yalnız vazife noktasına maksur olarak hakkı itirazlarının takyidi ahkâmı umumiyei cezaiyece-Müddeiumumiler teşkilâtından-mutasavver olan faidei adliyyeye münafi olduğundan işbu maddede mezkûr (Yalnız vazife noktasından) ibaresinin tayyını teklif eylerim.”

Teklifin Meclis Genel Kurulu’nda okutulmasından sonra oylamaya geçilmiş ve Abdülgani Bey’in teklifi yapılan oylamada kabul edilmiştir¹⁹⁹.

- Gümrük İdarelerince El Konulan Kaçak Eşya Hakkında Kanun Tasarısının 1. Maddesinin Düzenlenmesi Hakkında Teklifi

Abdülgani Bey, 4 Eylül 1922 tarihli Meclis oturumunda, Hükümet tarafından yurda kaçak yollardan sokulurken yakalanmış ve el konulmuş yasaklı maddelerin hakkında kanun tasarısının 1. maddesinde²⁰⁰ ülkeye kaçak yollardan sokulan yasaklı ürünlerden tarife bedelinde belirtilen miktarının iki katı ceza alınacağı belirtilmiştir. Abdülgani Bey ise el konulan eşyanın değeri kadar ceza alınması hakkında şu teklifte bulunmuştur²⁰¹:

Riyaseti Celileye

“Esasen müsadere edilen eşyanın kanunen memnu ve bunlar için tarifede gümrük bedeli gayrimevzu olduğu için bu maddenin şekli âtide tadilini teklif eylerim.”

Madde 1. — Müsadere olunan eşya bedelinin rub’u derecesinde cezayı nakdî alınır.

¹⁹⁷**MADDE 6.** İstiklâl mahkemeleri kararlarına bu mahkeme müddeiumumisinin yalnız vazife noktasından hakkı itirazı vardır. Müddeti itiraz yevmi tefhimin ferdasından itibaren üç gündür ve itirazı vâki Büyük Millet Meclisince katiyen hallolunur.

¹⁹⁸*TBMM ZC.*, D. 1, C. 22. s. 89.

¹⁹⁹*TBMM ZC.*, D. 1, C. 22. s. 89.

²⁰⁰**MADDE 1.** Memnu ve gayrimemnu olan eşyadan hudutlarımıza kaçak suretiyle ithal edilenler müsadere edilmeyip bunlardan Tarife Kanunu’nda beyan ve tasrih edilen rüsûmun iki misli ceza alınır.

²⁰¹*TBMM ZC.*, D. 1, C. 22. s. 496.

Abdülğani Bey'in teklifi Meclis Genel Kurulu'nda okunmasına rağmen oylama yapılmamıştır²⁰².

- Karahisarı Sahib Mebusu Mustafa Hulusi Efendinin, Konya Eşrafından Başaralı Mustafa Efendinin Affı Hakkında Kanun Teklifi Esnasındaki Teklifi

Meclis'in 6 Eylül 1922 tarihli oturumunda, Konya İstiklâl Mahkemesince rüşvetten dolayı üç sene küreğe mahkûm olan Konyalı Başaralı Mustafa Efendinin affı hakkındaki kanun teklifi görüşülürken Abdülğani Bey, İstiklâl Mahkemesinin dayandığı delilin zayıf olduğunu ve adı geçen şahsın uzun süre mahkûmiyetine gerek olmadığını belirterek affı için şu teklifte bulunmuştur²⁰³:

Riyaseti Celileye

“İstiklâl Mahkemesinin istinadettiği delâilin zayıf ve isimleri mevzuubahsolan eşhasın bu kadar uzun müddet temadii mahkûmiyetlerini istilzam edecek mahiyette olmadığına Adliye Encümeninde bu evrakı esnayı tetkikimde muttali ve kaani olduğuma mebni bunlar hakkında affı hususunin kabulünü teklif eylerim.”

Abdülğani Bey'in teklifi Meclis Genel Kurulu'nda okunmasına rağmen oylama yapılmamıştır²⁰⁴.

- Erzurum Mebusu Salih Efendi'nin, İstiklâl Mahkemesince Mahkûm Olan Kesikköprü ve Caciisafir Karyeli Hasan ve Battal Ağaların Aflarına Dair Kanun Teklifi Esnasındaki Teklifi

Erzurum Mebusu Salih Efendi, İstiklâl Mahkemesince eşkıyaya yardım ve yataklık ettiği için beş sene kürek cezasına çarptırılan Kesikköy ve Camiisafir Karyeli Hasan ve Battal Ağaların yaşlı oldukları için affedilmelerine dair kanun teklifini vermiştir. Meclis'in 13 Eylül 1922 tarihli oturumunda bu kanun teklifi görüşülürken Abdülğani Bey, adı geçen şahıslar için ayrıca bir kanun düzenlenmesine gerek olmadığını belirterek kanunun reddedilmesi hakkında şu teklifte bulunmuştur²⁰⁵:

²⁰²TBMM ZC., D. 1, C. 22. s. 496.

²⁰³TBMM ZC., D. 1, C. 22. s. 525.

²⁰⁴TBMM ZC., D. 1, C. 22. s. 525.

²⁰⁵TBMM ZC., D. 1, C. 23. s. 28

Riyaseti Celileye

“Hiyaneti vataniye mücrimininden bir kısmının affı hakkındaki Kanunun tefsirine dair olup Adliye Encümeni mazbatasına nazaran mezkûr kanundan esasen istifadesi tabî olan isimleri mevzuubahis eşhas hakkında ayrıca kanun tanzimine mahal olmadığından işbu kanunun reddini teklif ederim.”

Teklifin Meclis Genel Kurulu’nda okutulmasından sonra oylamaya geçilmiş ve Abdülgani Bey’in teklifi yapılan oylamada kabul edilmemiştir²⁰⁶.

- İşgalden Kurtarılmış Bölgelerde Geçici Mahkeme Oluşturulması Hakkında Kanun Tasarısının 2. Maddesinin Düzenlenmesi Hakkındaki Teklifi

Anadolu’da Yunan zulmü sona erince, Hükümet işgalden kurtarılmış bölgelere gezici özel mahkemeler gönderilmesi için Meclis’e bir kanun tasarısı sunmuş, fakat bu tasarı Meclis’te bir türlü görüşülememiştir. Sonunda bu yerler için verilen diğer kanun tasarılarıyla birlikte bu tasarı da görüşülmeye başlandı. Ancak Meclis, özel mahkemeler yerine İstiklal Mahkemeleri gönderilmesini benimsedi. Hükümet ise olağanüstü mahkeme sayılan istiklal mahkemelerinin ilerde yapılacak olan Lozan Konferansına olumsuz etki yapacağı düşüncesindeydi. 28 Eylül 1922 tarihli Meclis oturumunda, düşmandan kurtarılmış bölgelere gönderilecek İstiklâl mahkemelerinin vazifesi hakkındaki kanun tasarısının 2. maddesi²⁰⁷ görüşülürken Abdülgani Bey, adı geçen bölgelerde işgal süresince Türkiye kanunlarının geçerli olmadığından daha önce işlenmiş bir suçtan dolayı cezalandırılmanın hukuka aykırı olacağından 2. maddenin *“İstiklâl mahkemeleri istilâ müddetince mevcut olan suçlar yalnız hukuku şahsiyesi itibariyle, tetkik ve rüyet ederler.”* şeklinde düzenlenmesini teklif etmiştir²⁰⁸;

Riyaseti Celileye

“İstilâ, müddetince memaliki müstahlasada Türkiye kavanininin mer’i olmadığına nazaran, daha evvel ika olunan bir cürümden dolayı kavanini ahire ile tecziyesi esasatı hukukiyeye mugayir olduğuna ve istilâ müddetince irtikâb olunan bir cürümden mütevellit zararı şahsiyesinin ihmali daha doğru olamıyacağından işbu maddenin şekli âtide tâdilini teklif eylerim.”

²⁰⁶ TBMM ZC., D. 1, C. 23. s. 28

²⁰⁷ MADDE 2. Bu mahkemeler rüyet ettiği ceraimden mütevellit hukuku şahsiye dâvalarına hüküm edebilir.

²⁰⁸ TBMM ZC., D. 1, C. 23. s. 240.

MADDE 2. — İstiklâl mahkemeleri istilâ müddetince vâki olan ceraimi, yalnız hukuku şahsiyesi itibariyle, tetkik ve rüyet ederler.

Teklifin Meclis Genel Kurulu'nda okutulmasından sonra oylamaya geçilmiş ve Abdülgani Bey'in teklifi yapılan oylamada kabul edilmemiştir²⁰⁹.

- İdarei Kura ve Nevahi Kanun Tasarısının 108. Maddesinin Düzenlenmesi Hakkındaki Teklifi

Abdülgani Bey, 19 Ekim 1922 tarihli Meclis oturumunda, köy ve nahiye kanunu görüşülürken bu kanunun 108'inci maddesi²¹⁰ içerisinde geçen Nahiye Müdür ve Muavinleri ve İdare heyeti azası seçilirken “*kaymakamın mütalâası ve*” fıkrasının kaldırılmasını ve son fıkrasındaki “*Kaymakamlıkça tasdik ve kendilerine tebliğ*” fıkrasının “*Encümeni vilâyetçe tasdik ve kaymakamlıkça kendilerine tebliğ olunur*” şeklinde düzenlenmesini teklif etmiştir²¹¹:

Riyaseti Celileye

“108'inci maddede; “Kaymakamın mütalâası ve” fıkrasının lağvını ve son fıkrasındaki “Kaymakamlıkça tasdik ve kendilerine tebliğ” fıkrasının “Encümeni vilâyetçe tasdik ve kaymakamlıkça kendilerine tebliğ olunur” suretinde tadilini teklif eylerim.”

Abdülgani Bey'in teklifi Meclis Genel Kurulu'nda okunmasına rağmen oylama yapılmamıştır²¹².

- Hıyanet-i Vataniyeden Bir Kısmının Affı Hakkındaki Kanunun Tefsir Edilmesine Dair İcra Vekilleri Heyeti Riyaseti Tezkeresi Hakkındaki Teklifi

Büyük Millet Meclisi açıldıktan sonra çıkardığı kanunlardan biri de Hıyanet-i Vataniye Kanunu'dur. Bu kanun, düşman lehinde propaganda yapanların, düşmanla ilişki içinde olanların, casusluk gibi suç işleyenlerin bölgesel hükümetlerce cezalandırılmalarını öngürüyordu²¹³. 25 Ekim 1922 tarihli Meclis oturumunda, Hıyanet-i

²⁰⁹TBMM ZC., D. 1, C. 23. s. 243.

²¹⁰**Madde 108.** — Nahiye Müdür ve Muavinleri ve heyeti idare âzası iki sene müddetle nahiye şûrasınca intihabolunur. İntihap Meclis âzası meyanından yapılabileceği gibi hariçten de icra olunabilir. İntihap olunan müdür ve muavinler şeraiti kanuniyeyi haiz olmadıkları takdirde kaymakamın mütalâası ve encümeni vilâyetin kararı üzerine intihabı vâki reddolunur. Bu takdirde Meclis şeraiti kanuniyeyi haiz diğer âza intihabına mecburdur. İntihabı reddolunmayan müdür ve muavinlerin memuriyetleri kaymakamlıkça tasdik ve kendilerine tebliğ olunur.

²¹¹TBMM ZC., D. 1, C. 24. s. 38.

²¹²TBMM ZC., D. 1, C. 24. s. 38.

²¹³Ergun Aybars, *İstiklâl Mahkemeleri*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1975, s. 44.

Vataniyeden yargılanan bir kısmının affi hakkındaki kanun görüşülürken Abdülgani Bey, bu kanunun sadece rüşvet alanları değil, ikinci derecede ilgisi bulunanların da aftan yararlanmaları şeklinde düzenlenmesi için şu teklifte bulunmuştur²¹⁴:

“Hiyaneti vataniye mücrimininden bir kısmının affına mütedair olan Kanundaki müstesniyat meyanında rüşvet fiili faili aslilere mütedair olduğu kanunun sarahatinden anlaşılakta olduğuna ve bu sarahate karşı istidlâlen istisnanın fer’an zimedhal olanlara da teşmili kavaidi hukukiyeye mugayir olduğuna mebni işbu mazbatanın rüşvet ceraiminden fer’an zimedhal olanların dahi aftan istifade edecekleri suretinde tadilini teklif ederim.”

Meclis’in 25 Ekim 1922 tarihli oturumunda Abdülgani Bey’in dışında Gaziantep Mebusu Yasin Bey ve Yozgat Mebusu Süleyman Sırrı Bey de aynı konuda bir başka kanun teklifi vermiştir. Gündeme alınan bu teklifler incelenmesi amacıyla Adliye Encümenine havale edilmiştir.²¹⁵ Bu üç teklifi birlikte inceleyen Adliye Encümeni, 8 Ocak 1923 tarihli meclis oturumunda bu konuya dair bir mazbata göndermiştir. İlgili mazbatada Abdülgani Bey’in af teklif ettiği rüşvet suçları hakkında bir bulguya rastlanılmamıştır²¹⁶:

Adliye Encümeni mazbatası

“Hiyaneti vataniye mücrimininin affına mütedair olan Kanunun tefsiri talebini mutazammın İcra Vekilleri Heyeti Riyaseti Celilesinin 20 . IX . 1338 tarihli 6/1561 numaralı müzekkeresi Heyeti Umumiyyeden encümenimize tevdi buyurulmuş ve encümence keyfiyet tetkik olunarak encümenin noktai nazarı 4 . X . 1338 tarihli ve % numaralı mazbata le Heyeti Umumiyyeye arz edilmişti. Esnayı müzakerede Muş Mebusu Abdülgani, Gazianteb Mebusu Yasin, Yozgad Mebusu Süleyman Sırrı Beyler tarafından verilen takrirler üzerine tekrar tetkikat icrası zımında evrakın Adliye Encümenine iadesine karar verilmiş olmakla Adliye Vekili huzuriyle tetkik ve müzakere olundu. Takrirlerden birisi, aftan müstesna olan irtikâp ve irtişa cürmünde fer’an zimethal olanların da aftan istifadeleri lâzım geleceğinin tasrihi, diğeri de hangi nevi ceraimin hiyaneti vataniye cürmünden mâdud olduğunu Hiyaneti vataniye Kanununa tevfiikan tâyin ve tasrih edilmek suretiyle tefsiri, üçüncüsü de şekavet ve sirkat gibi ceraimin yalnız İstiklâl mahkemelerinin zâti meseleye vaziyed etmesi hasebiyle hiyaneti vataniye

²¹⁴TBMM ZC., D. 1, C. 24. s. 155.

²¹⁵TBMM ZC., D. 1, C. 24. s. 157.

²¹⁶TBMM ZC., D. 1, C. 26. s. 223-224.

cürmünden addedilmesi doğru olmayacağından kanunun hiyaneti vataniyeden addettiği mücrimlere aidolduğu yolunda tefsirin tamimini talepten ibaret olduğu anlaşıldı. Bunlardan aftar müstesna olan irtikâp ve irtişa cürmünden fer'an zimethal olanları affa dâhil olması için metni kanunda delâlet, işaret, iktiza gibi hiçbir şey görülemediğinden ve aslın tâbi olacağı hükme fer'in de tâbiyeti derkâr idüğüne binaen affin fer'an zimethal olanlara da teşmili hususunun tefsiren kabulüne imkân olmadığına müttefikan karar verildikten sonra müeddaları yekdiğerine mutabık olan iki takrir hakkında icra kılman müzakere neticesinde hiyaneti vataniye mücrimininin affına dair olan Kanunun tefsirini mutazammın Adliye Encümeninden 16 Şubat 1338 ve 25 Mart 1338 tarihlerinde tanzim kılınıp Meclisi Âlinin kabul ve tasdikine iktiran eden mazbatalarda istiklâl mahkemeleriyle diğerk mahakim tarafından Hiyaneti vataniye Kanununa tevfiikan muhakemeleri icra kılınıp mahkûm edilenlerden Meclisi Âlinin tasdikine muhtaç olanlar hini tetkikte ceraimi âdiyeden görüldüğü takdirde mahakimi umumiyeye sevk edilmek suretiyle vukua gelen zühul ve hatayı kanuni islah ettirilmekte ise de Meclisi Âlinin tetkikine tâbi olmıyan istiklâl mahkemeleri mahkûminini Devletin kurayı maddiye ve mâneviyesini her ne suretle olursa olsun kesrütenkisa sây'eden mücriminden addederek muhakeme ve mahkûm etmiş addolunacağından ve bu ise hiyaneti vataniye cürmünde dâhil bulunduğundan ve istiklâl mahkemelerince mahkûm edilen ve asker firarilerinden maadasına mütedair bulunan mahkûmiyetin hiyaneti vataniye mücrimini meyanında dâhil olduğundan Hiyaneti vataniye mücriminin tâyin ve tasrihine hacet olmadığına ve binaenaleyh aftar istisna edilenlerden maade her ne suretle olursa olsun istiklâl mahkemeleri tarafından mahkûm edilmiş olanların evvelce kabul ve tasdik olunan tefsir mazbatalarındaki sarahat dairesinde muamele görmeleri lâzım gelip ayrıca tefsir icab etmiyeceğinin müttefikan ve yalnız zaman ve mekân ve eşhas müttehid olarak ika edilmiş cürüm faillerinden bir kısmı İstiklâl mahkemesinde muhakeme edilmesiyle aftar istifade edeceklerse de diğerk bir kısmının mahakimi umumiyede muhakeme ve mahkûm edilmeleriyle aftar istifade edip etmiyecekleri hakkındaki mütalâa mutlaka mahakimi umumiyede muhakeme ve mahkûm edilmiş olmalarıyla aftar istifade edemiyebilecekleri şeklinde ekseriyetle kabul edümiş ve azadan Müfid Efendi zaman ve mekân ve failleri müttehid olarak ika edilen cürmün faillerinden bir kısmı hakkında hiyaneti vataniye ve diğerk bir kısmı hakkında ceraimi âdiye mücrimini demek hususunda hiçbir esası hukukîye tesadüf edilemediği cihetle onların da diğerklerine tebean tam istifade etmeleri lâzım geleceği mütalâasında bulunmuş olmakla Heyeti Umumiyenin nazarı tetkik ve tasvibine arz ve takdim kılınmıştır.”

- Lozan Barış Konferansına Gidecek Delegelerin Seçimi ve Hariciye Vekili İsmet Paşa'nın Açıklamaları ve Bu Hususta Cereyan Eden Müzakere Sırasındaki Teklifi

Meclis'in, 3 Kasım 1922 tarihli oturumunda, Lozan Barış Konferansına gönderilecek delegelerin seçiminin Hükümet tarafından yapılması teklifi Meclis'te tartışmalara sebep olmuştur. Uzun ve tartışmalı görüşmeden sonra bu delegelerin Hükümet tarafından seçilerek izin için Meclis'e sunulması kabul edilmiştir. Farklı düşüncelere sahip bulunan iktidar yanlısı grup ile muhalif grup, el ele vererek Hükümetten gelen Teskereyi desteklemişlerdir. Lozan Konferansı'na gidecek Delege Heyeti ve danışmanların takip edeceği siyaset görüşülürken Abdülgani Bey, Lozan Antlaşması'nda Ermenilerin Van, Bitlis, Erzurum vilâyetleri içinde toprak isteme ile ilgili hükümler yer aldığını belirterek bu konunun daha önce Milli Hükümet ile Ermenistan Hükümeti arasında resmi olarak çözüldüğünden bunun Lozan'da gündeme getirilmesinin söz konusu olamayacağı hakkında Delege Heyetinin dikkate alınmasını teklif etmiştir²¹⁷:

Riyaseti Celileye

“Ermeniler, Van, Bitlis, Erzurum vilâyetleri arazisi dâhilinde millî yurt temini hakkında Sevr Ahidnamesinde mevcut ahkâmın ahiren Hükümeti Milliye ile Ermenistan Hükümeti arasında münakit mukavele ve hâdisat ile, merfu olduğunun ve hiçbir zaman mevzu bahis olamayacağıнын Heyeti Murahhasımızca nazarı dikkate alınmasını teklif eylerim.”

Abdülgani Bey'in teklifi Meclis Genel Kurulu'nda okunmasına rağmen oylama yapılmamıştır²¹⁸.

- İkinci Kolordu Mütaahhidi Sabıkı Hacı Mehmed Efendinin Ordu Teslimatına Karşılık Olan Senedinin Kaybolması Dolayısıyla Tanzim Olunacak İkinci Nüshası Hakkında Bir Karar Alınmasına Dair İcra Vekilleri Heyeti Riyaseti Tezkeresi Hakkındaki Teklifi

13 Ocak 1923 tarihli Meclis oturumunda, İkinci Kolordu eski komutanı Hacı Mehmed Efendi tarafından orduya emval alımı için düzenlenen senedin kaybolması hakkındaki kanun görüşülürken Abdülgani Bey, bu meselenin genel ve özelliği hakkında Meclis Başkanlığının yanlış görüş bildirdiğini, çünkü müzakerenin konusu her

²¹⁷TBMM ZC., D. 1, C. 24. s. 374.

²¹⁸TBMM ZC., D. 1, C. 24. s. 374.

ne kadar bir şahsa ait ise de Meclis tarafından alınacak kararın geneli hakkında fikir ve mülâhaza bir tadil mahiyetinde olacağından bunun düzenlenmesini teklif etmiştir²¹⁹;

Riyaseti Celileye

“Meselenin umumiyet ve hususiyeti hakkında Makamı Riyasetçe dermeyan buyurulan noktai nazar yanlıştır. Çünkü müzakerenin mevzuu her ne kadar bir şahsa, aid ise de Meclisi Âlice ittihaz olunacak kararın umumiyeti hakkında dermeyanı fikir ve mülâhaza bir tadil mahiyetinde olduğuna ve herhangi bir meselenin tadil teklifi kaabil olabileceğine binaen bu meselenin dahi şekli, âtide bir kararla tadilini teklif eylerim.”

Abdülğani Bey’in teklifi Meclis Genel Kurulu’nda okunmasına rağmen oylama yapılmamıştır²²⁰.

- Kastamonu Mebusu Abdülkadir Kemali Bey’in, Ceza Kanunu’nun 203’üncü Maddesine Eklenecek Kanun Maddesi Hakkında Kanun Teklifi Hakkındaki Teklifi

8 Şubat 1923 tarihli Meclis oturumunda, Kastamonu Mebusu Abdülkadir Kemali Bey’in Ceza Kanunu’nun 203’üncü maddesine eklenecek iki maddelik kanun değişikliğinin 2. maddesi²²¹ görüşülürken Abdülğani Bey, Ceza Kanunu’na eklenecek bu maddenin savcıların davalarda serbest karar almalarını kısıtladığından bu maddenin kaldırılması için şu teklifte bulunmuştur²²²:

Riyaseti Celileye

“Memurin muhakematı hakkındaki Kanun müddeiumumilerin ikamei dâvadaki serbestilerini takyit ve tahdid eder ahkâmı gayrimuhtevi bulunmasına ve kanunu mezkûr memurin aleyhindeki ceraimin usulü tahkikine ve mercii tahkiki tâyine mütedair olmasına mebni bu maddenin tayyını teklif eylerim.”

Abdülğani Bey’in teklifi Meclis Genel Kurulu’nda okunmasına rağmen oylama yapılmamıştır²²³.

²¹⁹TBMM ZC., D. 1, C. 26. s. 343.

²²⁰TBMM ZC., D. 1, C. 26. s. 343.

²²¹**MADDE 2.** — Her hangi bir sebep ihdas ve nüfuz ve tegallüp ikaiyle memurini tehdid edenler ve serbestli memuriyetini ifâdan imtinaa sebep olanlar ve memurini istifa ve terki memuriyete mecbur edenler veya maksatlarını tervice icbar eyliyenler beş seneden akal olmamak üzere kalebent cezasiyle mahkûm edilirler.

²²²TBMM ZC., D. 1, C. 27. s. 244.

²²³TBMM ZC., D. 1, C. 27. s. 244.

- Hıyanet-i vataniyeden Üç Sene Küreğe Mahkûm Mercanoğlu Cemil Yaşar Hakkındaki Evrakı Hükmiyenin Gönderildiğine Dair Adliye Vekâleti Tezkeresine Dair Teklifi

Meclis'in, 22 Şubat 1923 tarihli oturumunda, Hıyanet-i vataniye suçundan üç sene kürek cezası verilen Mercanoğlu Cemil Yaşar hakkındaki kanun görüşülürken Abdülgani Bey, Vali Ziver Bey'in adamı olan Mercanoğlu Cemil Yaşar'ın Milli Hükümet aleyhine işlediği suçun aşikâr olduğunu, ancak suçun niteliğinden dolayı cezasının hafifletilmesi ve bir seneye indirilmesi için şu teklifte bulunmuştur²²⁴:

Riyaseti Celileye

“Müzakere kâfidir, mahkûmun Hükümeti Milliye aleyhine harekâtı aşikâr olan Vali Ziver Beyin tâyingerdesi olmasına ve Meclisi Âlinin meşruiyetine fiilen isyan ettiği şahadatla sabit bulunmasına göre hükmü vâkım isabeti aşikâr ve ancak işgal keyfiyetinin esbabı muhaffife teşkil edeceği dengâr olduğuna binaen hükmü vâkım bir seneye tenzilini teklif eylerim.”

Abdülgani Bey'in teklifi Meclis Genel Kurulu'nda okunmasına rağmen oylama yapılmamıştır²²⁵.

- Lozan Barış Antlaşmasının Fasil, Fasil Müzakeresi Hakkında Teklifi

2 Mart 1923 tarihli gizli Meclis oturumunda, Lozan Barış Antlaşmasının bölümleri müzakere edilirken Abdülgani Bey, Hükümetçe kabul edilen bir plan çerçevesinde Barış Konferansı müzakerelerinin yürütülmesi ve konferansa katılanların beyanatları dinlendikten sonra meclis görüşmelerine devam olunması hakkında şu teklifte bulunmuştur²²⁶:

Riyaseti Celileye

“Heyeti Vekilece mukabil bir proje ihzar ve esasının Meclisi Âli'ye arz edildiği Rauf Beyefendi tarafından beyan ve neticei müzakerede bu projeye Meclisi Âlinin ıttılatı tabiî olacağına nazaran her fasıl üzerinde Meclisi Âli'nin icrayı müzakere ve izharı kanaat etmesi icabetmeyeceğine ve azayı kiramin hakkı mütalâa ve kanaatini mütehasısların beyanatından ve mukabil projenin Meclisi Âliye arzından sonra istimal

²²⁴TBMM ZC., D. 1, C. 27. s. 434.

²²⁵TBMM ZC., D. 1, C. 27. s. 434.

²²⁶TBMM GCZ., D. 1, C. 4. s. 27-28.

edebileceğine binaen muahhedenin Heyeti Umumiiyesi hakkındaki umumi müzakeremin mütehasısların beyanatı neticesine ve mukabil projenin arzına talikini ve mütehasısların istimaina devam olunmasını teklif eylerim.”

Abdülğani Bey’in teklifi Meclis Genel Kurulu’nda okunmasına rağmen oylama yapılmamıştır²²⁷.

2.1.3.2. Meclis Konuşmaları

- Eskişehir Eski Muhasebecisi Salih Sabri Bey Hakkında Adliye ve Dahiliye Encümenlerinden Oluşan Çeşitli Encümen Mazbatası Münasebetiyle Sözleri

31 Temmuz 1922 tarihli Meclis oturumunda, Eskişehir Eski Muhasebecisi Salih Sabri Bey Hakkında Adliye ve Dahiliye Encümenlerinden Oluşan Çeşitli Encümen Mazbatasının görüşülmesi esnasında söz alan Abdülğani Bey, mahkeme heyetinin Eskişehir eski Muhasebecisi Salih Sabri Bey hakkında verdiği kararı eleştirerek bu kararın Memurin Muhakematı hakkındaki Kanunu’nun 16’ncı maddesi gereğince Meclis idare kararı olmadığı için onaylanmasının mümkün olmadığını belirtmiş ve Muhakemat Heyetince tanzim olunan mazbatanın reddini teklif ettiği şu konuşmayı yapmıştır²²⁸:

“Mevzuubahsolan Muhakemat Heyetinin mazbatası birçok noktai nazardan muvafiki kanun değildir. Tasdika muhtaçolan tevkif kararları; Memurin Muhakematı hakkındaki Kanununun 16’ncı maddesi mucibince, meclisi idareden verilen kararlara maksurdur. Bu meselede bir meclisi idare kararı olmadığı için tasdik meselesi de mevzuu bahsolamaz. Maznunun aleyhimin esasen bu meseleye olan itirazları fuzuli ve bisuddur, Çünkü buradaki tevkif cinayetle lüzumu mahkeme zaruretinden müteferridir. Bu sebeple de asıl ve fer’i keyfiyetleri de tetkik edilebilir, cinayetle lüzumu mahkeme kararının mercii itirazı mülga usulü ittihamiye mucibince Mehkemei Temyize ait iken bugün iddiayı mefsuhiyet hakkı merfu ve binaenaleyh cinayetle lüzumu muhakeme kararına karşı hakkı itiraz dahi gayrime ve uttur. Şu haide aslına tebean fer olan işbu tevkif kararına karşı maznunlara hakkı itiraz kabul etmek varit değildir. Bundan başka bu meselede ister tevkif kararı tasdik edilsin, ister edilmesin bu muamele ittihaz olunan

²²⁷TBMM GCZ., D. 1, C. 4. s. 27-28.

²²⁸TBMM ZC., D. 1, C. 22. s. 453-454.

cinayetle lüzumu muhakeme kararının tadilini veya tehirini istilzam edemez. Hulâsa Heyeti Müşarünileyha tevkif kararının tasdik ve ademi tasdiki lüzumuna maksur olması icabeden tetkikatını tahliyei sebile kadar tevsî ve teşmil etmiştir ki, doğru değildir. Esbabı mâruzaya binaen bendeniz dahi Muhakemat Heyetince tanzim olunan mazbatanın reddini teklif eylerim.”

2.1.3.3. Sual Takrirleri

- Muş Mebusu Abdülğani Beyle Arkadaşlarının, Muş Maarif Müdürü Hakkında Maarif Vekâletinden sual takriri

Abdülğani Bey ve arkadaşları, 12 Mart 1921 tarihli Meclis oturumunda, Muş Maarif Müdürü hakkında cevaplaması istemiyle Maarif Vekâletine sual takriri vermişlerdir. Gündeme alınan bu teklif incelenmesi amacıyla Maarif Vekâletine havale edilmiştir²²⁹. Abdülğani Bey ve arkadaşlarının sual takririne yasama dönemi boyunca Maarif Vekâleti’nden bir cevap gelmemiştir²³⁰.

- Bulanık ve Malazgirt Kazalarında Telgrafhane Açılmaması Sebebine Dair Dâhiliye Vekâletinden Sual Takriri

Abdülğani Bey, 4 Mart 1921 tarihli Meclis oturumunda, Muş’a bağlı Malazgirt ve Bulanık kazalarında iki yıldır telgrafhane bulunmaması; bu bölgedeki posta işlerinin hususi postalar vasıtasıyla karşılandığı ve bu iki kazaya telgrafhane kurulmasının geciktirilmesinin sebeplerinin açıklanması hakkında Dâhiliye Vekâlet’ine sual takriri vermiştir²³¹.

Makamı Celili Riyasetpenahiye

“Bir iki seneden beridir Muş’a mülhak Bulanık ve Malazgirt kazalarında telgrafhane gayrimevcut ve müstacel ve gayrimüstacel muamelât hususi postalarla teati edilmekte bulunduğundan biran evvel bu iki kazada telgraf merkezlerinin tesisıyla şimdiye kadar tehiri esbabının Dâhiliye Vekâletinden istihsarını sual ve teklif eylerim.”

Meclis’in 17 Mart 1921 tarihli oturumunda gündeme alınan sual takririne cevap verilmesi amacıyla Dâhiliye Vekâlet’ine havale edilmiştir²³². 2 Nisan 1921 tarihli Meclis

²²⁹TBMM ZC., D. 1, C. 9. s. 84.

²³⁰Sual takririne cevap verilmediğinden takririn içeriği hakkında bilgi sahibi olunmamıştır.

²³¹TBMM ZC., D. 1, C. 9. s. 302.

²³²TBMM ZC., D. 1, C. 9. s. 130.

oturumunda Dâhiliye Vekâleti'nden Dâhiliye Vekili namına Hariciye Vekili Ahmet Muhtar imzasıyla gönderilen yazıda; söz konusu iki kazanın 1915 yılında istilaya uğramış olması hasebiyle, sonraki dönemde ise önceliğin Muş merkezdeki telgrafhanenin kurulmasına verildiği, en kısa zaman içerisinde bu iki kazada da telgrafhane kurulma çalışmalarının başlatılacağına dair bir cevap göndermiştir²³³.

Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

“Bulanık ve Malazgirt kazalarında birer telgraf merkezinin tesis ve küşadiyle şimdiye kadar tehhürü esbabının izahına dair Muş Mebusu Abdülğani Bey tarafından takdim olunup 18 Mart 1337 tarih ve 61-114 numaralı Tezkerei Aliyei Riyasetpenahileriyle emir ve tebliğ buyurulan takrir sureti mütalâa olundu. Mevzu bahis merkezlerin bin üç yüz otuz bir senesinde istilâyeye mâruz olmak sebebiyle mesdud kalarak fıkdanı levazımdan şimdiye kadar küşadına imkân bulunamadığı ve ahvali haziranın icabatı mübremesine binaen ilk derpiş olunan cihet esasen mevcut hutut ve merakizden âzami derecede istifade edilecek surette işletme hususatinin temininden ibaret ve islahat ve tevsiaata doğru atılacak hatvenin bizzarure mezkûr makasından husulünden sonraya talik edilmiş bulunduğu ve fakat halen yavaş yavaş netayici mathuba iktitaf ve bir taraftan da noksan levazimat ihzar edilmekte bulunmasına mebni mutasavver islahata başlanılmak üzere olup yakında mezkûr merakizin de küşadına çalışılacağı Posta ve Telgraf Müdüriyeti Umumiyesinden bildirilmekle arzı keyfiyet olunur efendim.”

29 Mart 1337

Dahiliye Vekili Namına

Hariciye Vekili Ahmet Muhtar

- Tecil Kararnamesinin Sureti Tatbikatına Dair Adliye Vekâletinden Sual Takriri

TBMM'ye 26 Eylül 1922 tarihli meclis oturumunda, Tecili Takibat Kanunu görüşmeleri esnasında Abdülğani Bey, bu kanunun haydutluk yapan ve firarda bulunanlara mahsus olduğuna göre, kanunun aynı suçtan tutuklu bulunan şahısları kapsayıp kapsamadığı hakkında cevaplama amacıyla Adliye Vekâletine sual takririni vermiştir²³⁴.

²³³TBMM ZC., D. 1, C. 9. s. 302.

²³⁴TBMM ZC., D. 1, C. 24. s. 187.

Riyaseti Celileye

“*Tecili Takibat Kanunu hali şekavet ve firarda bulunanlara mahsus olduğuna nazaran aynı fiilden mevkuf eşhas hakkında ne yolda muamele edilmekte olduğunu, yani kanunu mezkûrun dairei kabulü dâhilinde bulunan bir fiilden dolayı bâzı eşhas derdest ve tevkif edilmişken, diğer faillerin hali firarda ve hali şekavette bulunmaları itibariyle kanunu mezkûr ahkâmından istifade edebildikleri halde aynı meseleden dolayı mevkuf bulunan eşhas hakkında tatbikatta bu istifadenin şâmil olup olmadığını Adliye Vekâleti Celilesinden sual eylerim.*”

Gündeme alınan bu teklif incelenmesi amacıyla Adliye Vekaleti’ne havale edilmiştir.²³⁵ Meclis’in 9 Aralık 1922 tarihli oturumunda, Adliye Vekili Rıfat Bey imzasıyla gönderilen yazıda, Tecili Takibat hakkında 21 Kânunusani 1338 tarihli kanunun birinci maddesi gereğince haydut erbabından olup şimdiye kadar teslim olan ve bu kanunun ilanından itibaren bir ay zarfında teslim olanları kapsadığını, kanunun hukuki yönünden daha ziyade idari yönü ele alınarak hazırlandığını belirtmiştir. Ayrıca kanunun uygulanmasının yarattığı adaletsizliğin giderilmesi amacıyla yeni bir kanun teklifinde bulunulduğuna dair bir cevap göndermiştir²³⁶:

Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

“*Tecili takibat hakkında 21 Kânunusani 1338 tarihli Kanunun birinci maddesinde tecili takibatın Şakavet erbabından olup da şimdiye kadar istîman etmiş veyahut işbu kanunun tarihi ilânından itibaren bir mah zarfında istîman edecek kesana şâmil bulunduğu musarrah ve işbu kanun adlî olmaktan ziyade idari bir kanun olmasına binaen kanunun neşrine kadar istîman etmiş veya ilânından itibaren bir mah zarfında dehalet eylemiş olan erbabı şekavetin isimleri mahallî müddeiumumileri ile idare memurları tarafından tesbit edilerek Dahiliye Vekâleti Celilesinden Heyeti Vekileye sevk edilmekte ve orada kanunun tarifi veçhile ittihazı karar buyurulduktan sonra Adliye Vekâletince, müttehaz Heyeti Vekile kararı dairesinde mevdu isimler üzerine ittihazı muamele olunmaktadır. Ruhu kanun; memleketin emin ve asayişî itibariyle vadii firarda bulunan erbabı şekaveti salâhi hale davet etmekten ibaret ve ceraimi mezkûre erbabının şahıslarına münhasır bulunduğu musarrah bulunmasına nazaran ilânından evvel veya sonra istîman ederek müstefî dolmuş olan erbabı şekavetin hem fiilleri veya kendileriyle fer’an zimedhal olanları hariç kalmakta ve şimdiye kadar cereyan eden muamele de sarahati kanuniyeye, ancak, vekâlet, kanunun tatbikatından*

²³⁵TBMM ZC., D. 1, C. 24. s. 187.

²³⁶TBMM ZC., D. 1, C. 25. s. 307.

husule gelen şu adaletsizliği nazara alarak Dalhiliye Vekâleti Celilesiyle bilmuhabere Meclisi Âliye ayrıca bir teklifi kanunide bulunarak Adliye Encümenine tevdi buyurulmuş olduğunu arz eylerdin efendim.”

11 Teşrinisani 1338

Âdiye Vekili Rifat

- Posta ve Telgraf Memurlarının Sureti İstihdamına Dair Dâhiliye Vekâleti'nden Sual Takriri

Abdülğani Bey, Meclis'in 23 Kasım 1922 tarihli oturumunda, Posta ve Telgraf idaresinin memur alımında belli bir programı takip etmediğini, üzerine düşen sorumluluğu yerine getirmediğini ve Milli Hükümet'in kurulmasına kadar yürürlükte olan öğrenci yetiştirme esasını ihmal ettiğini açıkladıktan sonra Posta ve Telgraf idaresinin neden öğrenci yetiştirmedeğini, ayrıca çalışacak yeterli memur olmadığından mevcut memurlara fazla mesai yaptırıldığı halde neden fazla ücret verilmediğine dair Dâhiliye Vekâlet'ine sual takriri vermiştir²³⁷;

Riyaseti Celileye

“Evvelâ Posta ve Telgraf İdaresi Hükümeti Milliyenin teessüsünden sonra (idarei sabıkasınca evvel ve âhir kabul edilen), şakirt kabulü esasını neden ihmal etmiştir? Saniyen: Bu idare, «mamurlarına (fazla ücret vermediği ve onları her hangi bir suretle bu tarzı saye ırza etmediği halde) yirmi dört saat mesai neden tahmil etmektedir? Dünyanın her hangi bir memleketinde ve her hangi bir müessesesinde cari olmıyan bu şekli İstihdam müstahdeminin sıhhatini muhil değil midir?”

Meclis'in 23 Kasım 1922 tarihli oturumunda gündeme alınan sual takriri cevaplanması amacıyla Dahiliye Vekaletine Havale Edilmiştir. Aynı gün içerisinde Dâhiliye Vekili Ali Fethi Bey imzasıyla gönderilen yazıda, işgalden kurtarılmış bölgelerde işgal zamanından beri memur istihdamının bu yönde seyrettiğinden öğrenci yetiştirmeye gerek duyulmadığını, ayrıca idare bütçesinde öğrenci yetiştirmek için yeterli para bulunmadığından sonraki seneler için bir bütçe oluşturulacağını, muhabere memurlarının fazla mesai konusunda ise, büyük merkezlerde memurların daha önce yirmi dört saat nöbet tutup kırk sekiz saat dinlendiğini daha sonra bunun değiştirildiğini, memurların on iki saat çalışarak otuz altı saat dinlendiğini, işgalden kurtarılmış bölgelerde ise memurların yirmi dört saat nöbet tutup yirmi dört saat dinlendiğini bunun

²³⁷TBMM ZC., D. 1, C. 25. s. 57.

geçici bir durum olduğunu ve en kısa sürede uygun bir şekilde düzeltileceğine dair bir mazbata göndermiştir²³⁸

Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

“Evvelen: Şakirt kabulü lüzumuna müstenid olmak tabiidir. Halbulki Hükümeti Milliye'nin tesisinden beri şimdiki memaliki müstahlasa memurları istilâ hengâmında cihati sairede istihdam edilegelmekte oldukları için münhallâtın şakirtlerle imlâsına lüzumu ciddî yok idi ve bu lüzum mevcut değilken mahza idarei sabıkaca kabul edilmiş olduğu için bu usulü tatbikte devama mahal görülememek bedihi idi. Böyle olmakla beraber memurin bahsinde az çok müzayakada bulunan Trabzon Dairesine altı şakirt kalbulü için iki mah akdem müsabaka açılmış. Ve Ankara için beş ay mukaddem müsabaka yapılmış fakat; evsafı lâzimeyi haiz talip bulunamamıştır. Esasen idare bütçesinde şakirtler için mevcut tahsisat her baş müdüriyet dairesinde şakirt alınmasına kâfi miktarda değildir. Ahvali ahirenin gösterdiği ihtiyaca mebni senei âtiye bütçesine bu bapta tahsisatı kâfiye vaz'edilmiştir ve kabulü halinde icabının icrası bedihî bulunmuştur.

Saniyen: Muhabere ve muamelâtı mahdudolan yerlerde posta ve telgraf memurları filen ancak şubabatı sairede mer'i saatle mütenasip surette çalışırlar. Gece ve gündüz muhaberesi mütevali merkezler yani büyük merkezlerde (Ankara, Kastamonu, Trabzon, Konya, Sivas ilâhiri...) Muhabere memurları, evvelce yirmi dört saat nöbet tutar, kırk sekiz saat istirahat eylerlerdi. Bu tarz bilâhara tebdil olunarak son zamana kadar on iki saat çalışır, otuz altı saat istirahat ederler. Yani mesaileri altı saatten ibaret bulunurdu. Fakat; ahiren memaliki müstahlasaya birçok memur göndermek zaruretiyle nöbetler yirmi dört saat yapılmış ve yirmi dört saat istirahat verilmek suretiyle idare edilmekte bulunmuştur. Bu usule yalnız şimdi değil, ahiren tahaddüs etmiş olduğu veçhile âni ihtiyaçlar karşısında evvelce de seferberlik bidayetinde, Harbi Umumi esnasında defaatle müracaat edilmiş ve o vakitler olduğu gibi münhallâtın derdest olan imlâsına kadar devam etmek üzere muvakkat bir tedbir olup kariben usulü sabıkaya irca edilmek üzere bulunmuştur.”

22 Teşrinievvel 1338

Dahiliye Vekili Ali Fethi

²³⁸TBMM ZC., D. 1, C. 25. s. 57-58.

2.1.3.4. İmzasının Bulunduğu Ortak Takrir ve Teklifler

- Diyarbekir Mebusu Hacı Şükrü Beyle seksen arkadaşının, mahâlî muhtelifede azamî mukavemetin ihzarı için salâhiyeti mahsusayı haiz zevatın acilen teşkilâta memur edilmesi hakkındaki takriri²³⁹.
- Canik Mebusu Nafiz Beyle arkadaşlarının, Konya hâdisesini tahkik için Meclis'ten seçilecek yedi kişilik bir heyetin izamına dair takriri²⁴⁰.
- Muş Mebuslarının, Muş kasabasında harap olan su yollarının tamirine ve tamir bedelinin evkaftan itasına dair takrirleri²⁴¹.
- Genç Mebusu Fikri Beyle Rûfekasının, Kulp - Muş Şosesiyle bir köprünün tamirine dair takriri²⁴².
- Aydın Mebusu Esad Efendi İle Arkadaşlarının, Hiyaneti Vataniye mücrimininden bir kısmının affi hakkındaki kanun teklifleri üzerine Adliye Encümenince tanzim edilmiş olan mazbatanın, ruznameye alınması hakkında takriri²⁴³.
- Burdur Mebusu İsmail Subhi Beyle Arkadaşlarının, memaliki müstahlasa için tedabir ittihazı hakkındaki takriri²⁴⁴.
- Kastamonu Mebusu Abdülkadir Kemali Beyle Arkadaşlarının, Meclisin Ankara'dan başka bir mahalle nakli hakkındaki 115 imzalı takrirleri²⁴⁵.
- Kastamonu Mebusu Abdülkadir Kemali Beyin ve Erzurum Mebusu Salih Efendi İle Arkadaşlarının, Ceza Kanununun 203'üncü maddesine zeyledilecek mevad hakkındaki kanun teklifinin müzakere edilmesine dair takriri²⁴⁶.
- Bitlis Mebusu Yusuf Ziya Beyle Arkadaşlarının muhacir ve mültecilerin askerliklerine dair kanun teklifi²⁴⁷.
- Bitlis Mebusu Yusuf Ziya Beyle 75 Refikinin Heyeti Umumiye içtimainin dört ay olmasına ve saireye dair kanun teklifi²⁴⁸.
- Lâzistan Mebusu Esad Beyin, Karadeniz sahiline hariçten ithal edilecek hububat ve dakığın muvakkaten gümrük resminden istisnasına dair kanun teklifi²⁴⁹.

²³⁹TBMM ZC., D. 1, C. 4. s. 42-43.

²⁴⁰TBMM ZC., D. 1, C. 6. s. 41.

²⁴¹TBMM ZC., D. 1, C. 6. s. 117.

²⁴²TBMM ZC., D. 1, C. 6. s. 173.

²⁴³TBMM ZC., D. 1, C. 15. s. 36-37.

²⁴⁴TBMM ZC., D. 1, C. 22. s. 609-610.

²⁴⁵TBMM ZC., D. 1, C. 24. s. 25-26.

²⁴⁶TBMM ZC., D. 1, C. 26. s. 42-43.

²⁴⁷TBMM ZC., D. 1, C. 11. s. 27.

²⁴⁸TBMM ZC., D. 1, C. 16. s. 143-146.

2.1.3.5. Kullandığı İzinler

Abdülgani Bey'in, I. Yasama dönemi içerisinde 19 Mayıs 1921 tarihinde üç ay,²⁵⁰ 16 Mart 1922 tarihinde üç ay,²⁵¹ 8 Mart 1923 tarihinde üç ay,²⁵² olmak üzere 3 defa izin kullandığı tespit edilmiştir.

2.2. Ahmet Hamdi Bey (BİLGİN)

2.2.1. Özgeçmişi

1869 yılında Siirt'te dünyaya gelen Ahmet Hamdi Bey'in Babasının adı İsmail annesinin adı Fatma'dır²⁵³. İlk ve orta öğrenimini Sıbyan Mektebi ve Rüştiyede tamamlayan Ahmet Hamdi Bey, daha sonra Büyük Cami Medresesinde öğrenimine devam ederek Arapça ve Farsçayı öğrenmiştir²⁵⁴.

13 Mart 1883 tarihinde Siirt Muhasebe Kaleminde kayıt memuru olarak devlet hizmetine giren Ahmet Hamdi Bey, 13 Ağustos 1887 tarihinde Rıdvan İlçesi Mal Müdürü olmuştur. 2 Temmuz 1888 tarihinde bir süre Eruh İlçesi Mal Müdürlüğüne vekâlet eden Ahmet Hamdi Bey, memuriyetinin lağvı dolayısıyla dört ay Siirt Muhasebe Kaleminde çalıştı. 20 Ocak 1891'de Şirvan İlçesi Mal Müdür Yardımcılığına tayin edilmiştir. 13 Ekim 1894'de Siirt Ziraat Bankası şube tahsildarı olarak görevlendirilen Ahmet Hamdi Bey, 25 Mayıs 1897 tarihinde Siirt Düyûn-u Umumiye Nezareti Tahrirat Kalemine nakledildi. 22 Eylül 1898'den 11 Kasım 1900'e kadar Tuzla Kâtipliği görevinde bulunmuştur. 31 Temmuz 1901'de Çapakçur, 8 Aralık 1908'de Kulp Kazası Mal Müdürlüklerinde bulunan Ahmet Hamdi Bey, 26 Kasım 1909 tarihinde Muş tahsil memuru, 12 Mayıs 1912 tarihinde de Muş Vergi İdaresi Başkâtibi olmuştur²⁵⁵. Muş Tahsil memurluğu ve Vergi idaresi Başkâtipliği görevlerinde bulunduğu sırada yapılan seçimlerde²⁵⁶ 48 oy alarak Muş'tan milletvekili seçilmiştir²⁵⁷.

Mecliste Bütçe, Malî Kanunlar, Tapu-Kadastro ve Sayıştay komisyonlarında çalışan Ahmet Hamdi Bey, mebusluğu bu dönemde sona erince memleketine

²⁴⁹ TBMM ZC., D. 1, C. 17. s. 124-125.

²⁵⁰ TBMM ZC., D. 1, C. 10. s. 320.

²⁵¹ TBMM ZC., D. 1, C. 18. s. 236.

²⁵² TBMM ZC., D. 1, C. 28. s. 40.

²⁵³ *Hacı Ahmet Hamdi Bey'in Tercüme-i Hal Belgesi*, TBMM Arşivi: Sicil Dosyası No:352.

²⁵⁴ Özalper, s. 518, *TBMM Albümü (1920-2010)*, C. 1, s. 52.

²⁵⁵ Çoker, *Türk Parlamento Tarihi I. Dönem 1919-1923...*, C. III, s. 795.

²⁵⁶ Özalper, s. 518.

²⁵⁷ *Ahmet Hamdi Bey'in Seçim Mazbatası*, TBMM Arşivi: Sicil Dosyası No:352.

dönmüştür²⁵⁸. Görevi bitince tekrar Diyarbakır Tasfiye Komisyonunda ve Ardahan' da tahsil memurluğuna devam eden Ahmet Hamdi Bey, bu görevde iken 1 Haziran 1927 tarihinde emekliye ayrıldı. Sonraki yaşamında herhangi bir işle meşgul olmayan Ahmet Hamdi Bey, 18 Kasım 1943 tarihinde vefat ettiğinde Evli olup üç çocuk babasıydı²⁵⁹.

2.2.2. Ahmet Hamdi Bey'in Meclis'te Almış Olduğu Görevler ve Grup Üyelikleri

Ahmet Hamdi Bey'in TBMM çatısı altında almış olduğu görevlere bakıldığında; 2. yasama yılında 4. Şube Üyeliği,²⁶⁰ 4. Şubeden Müvazenei Maliye Encümeni Üyeliği,²⁶¹ 3. yasama yılında Tetkiki Hesabat Encümeni Üyeliği,²⁶² 4. yasama yılında 3. Şube Üyeliği,²⁶³ Kavanini Maliye Encümeni Üyeliği,²⁶⁴ görevinde bulunduğu tespit edilmiştir.

Ahmet Hamdi Bey, Meclisteki gruplardan Birinci Grupta yer almıştır.²⁶⁵

2.2.3. Ahmet Hamdi Bey'in Meclis Çalışmaları

Ahmet Hamdi Bey, I. Yasama dönemi içerisinde 6'sı seçim bölgesi ile ilgili olmak üzere 12 tavrır vermiştir. Tavrırlardan 6 tavrıri kabul görülmüş ve 1'i temenni tavrıri mahiyetinde olan 6 tavrıri de gerekli işlemlerin yapılması için ilgili Encümene havale edilmiştir. Yasama dönemi boyunca 5 teklif veren Ahmet Hamdi Bey'in tekliflerinden 2'si reddedilirken 2 teklifi de ilgili bakanlıklara gönderilmiştir. Dönem boyunca ilgili bakanlıklara 2 sözlü soru yönelten Ahmet Hamdi Bey'in sorularından 1'i cevaplanırken diğeri de ilgili bakanlıklara havale edilmiştir. Ahmet Hamdi Bey'in I. Yasama dönemi içerisinde çeşitli konular üzerine 14 konuşma yaptığı tespit edilmiştir. Meclisteki diğeri milletvekillerinin hazırlamış olduğu 24 ortak tavrır ve teklifte imzası tespit edilen Ahmet Hamdi Bey; Meclis tarafından 3 defa izinli sayılmıştır.

²⁵⁸Çoker, *Türk Parlamento Tarihi I. Dönem 1919-1923...*, C. III, s. 796.

²⁵⁹*Hacı Ahmet Hamdi Bey'in Tercüme-i Hal Belgesi*, TBMM Arşivi: Sicil Dosyası No:352, Özalper, s. 518.

²⁶⁰TBMM ZC., D. 1, C. 9. s. 18.

²⁶¹TBMM ZC., D. 1, C. 14. s. 147.

²⁶²TBMM ZC., D. 1, C. 19. s. 72.

²⁶³TBMM ZC., D. 1, C. 28. s. 21.

²⁶⁴TBMM ZC., D. 1, C. 28. s. 42.

²⁶⁵Demirel, *İlk Meclisin Vekilleri...*, s. 258.

2.2.3.1. Takrir ve Teklifleri

2.2.3.1.1. Kendisinin Doğrudan Yaptığı Teklifler

-Muş Sancağı Dahilindeki Köprülere Dair Takriri

Ahmet Hamdi Bey, Meclis'in 30 Kasım 1920 tarihli oturumunda Muş sancağı dahilindeki köprülerle ilgili temenni takriri vermiştir. Gündeme alınan bu teklif Nafia Vekâletine havale edilmiştir²⁶⁶. Meclis'in, 27 Aralık 1920 tarihli oturumunda Umuru Nafia Vekili İsmail Fazıl Bey imzasıyla gönderilen yazıda; bu köprülerin tamirine bir sonraki sene başlanacağını ve ayrıca 1937 bütçesine bu köprülerin tamiri için ödenek ayrılacağını belirten bir cevap göndermiştir²⁶⁷.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

“1 Kânunuevvel 1336 tarih ve 1566 - 765 numaralı tezkerei Riyasetpenahileri cevabıdır. Harbi umumide Rusların istilâsiyle tâhrib edilen Muş, - Hınıs ve Erzurum tariki üzerindeki Karnı ve Karasu köprülerinin derecei harabisi hakkında vukubulan istilâma, cevaben Diyarbekir Turuk ve muabir müfettişliğinden alman telgrafa mezkûr köprülerin on bin lira ile tamirleri kabil olacağını bildirmiş olmakla gelecek sene hemen tamirlerine başlattırılmak üzere üç yüz otuz yedi senesi bütçesine icabeden tahsisatın konduğu arz olunur efendim.”

15 Kânunuevvel 1336

Umuru Nafia Vekili

İsmail Fazıl

- Muş Kasabasındaki Camilerin Tamir Edilmesi Hakkında Takriri

Ahmet Hamdi Bey, Muş kasabasındaki camilerin tamiri hakkında takrir vermiştir. Meclis'in 14 Aralık 1920 tarihli oturumunda gündeme alınan bu takrir incelenmek üzere Şeriye ve Evkaf Encümenlerine havale edilmiştir²⁶⁸. Yasama dönemi sonuna kadar Ahmet Hamdi Bey'in takriri hakkında Şeriye ve Evkaf Encümenlerinden bir cevap gelmemiştir.

- Muş Ahalisine Verilen Tohumluk Bedeller Hakkında Kanun Teklifi

Ahmet Hamdi Bey, Meclis'in 18 Aralık 1920 tarihli oturumunda, Muş halkının Seferberlik sebebiyle yaşadığı mağduriyetin giderilmesi için hükümet tarafından tohumluk buğday ve öküz alımı için tahsis edilen yardımın şartlar gereği

²⁶⁶TBMM ZC., D. 1, C. 6. s. 148.

²⁶⁷TBMM ZC., D. 1, C. 7. s. 52-53.

²⁶⁸TBMM ZC., D. 1, C. 6. s. 356.

yapılamadığına vurgu yaparak, bir senelik olan yardımın dört seneye çıkarılması hususunda teklif sunmuştur. Gündeme alınan bu teklif incelenmek üzere Layiha Encümenine havale edilmiştir²⁶⁹. Yasama dönemi sonuna kadar Ahmet Hamdi Bey'in teklifi hakkında Layiha Encümeninden bir cevap gelmemiştir.

- Memurların Azil ve Terfileri Hakkında Kanun Teklifi

Meclis'in 17 Ocak 1921 tarihli oturumunda Ahmet Hamdi Bey; memurların görevden alma ve terfileri hakkında kanun teklifinde bulunmuştur. Gündeme alınan bu teklif incelenmek üzere Layiha Encümenine havale edilmiştir²⁷⁰. 1 Şubat 1922 tarihinde Layiha Encümeninden gelen mazbata Adliye, Dahiliye ve Maliye Encümenine gönderilmiştir²⁷¹.

Meclis'in 16 Ocak 1922 tarihli oturumunda, Ahmet Hamdi Bey'in tavrına cevap verilmesi amacıyla Adliye Encümeni Reisi Celaledin Arif Bey imzasıyla gönderilen yazıda; memurların görevden alma ve terfileri hakkında Muş Mebusu Ahmed Hamdi Bey'in vermiş olduğu kanun teklifi, Kanunu Esasının 39'uncu ve 81'inci maddelerinde açık olduğunu ve yeni bir kanun düzenlenmesine gerek olmadığını, ve bu teklifin çoğunlukla reddedildiğine dair bir cevap göndermiştir²⁷²:

Adliye Encümeni mazbatası

“Memurin ve müstahdemini Devletin bilâmuhakeme azledilmemden lüzumuna dair Muş Mebusu Ahmed Hamdi Beyin 23 Kânunsâni 1337 tarihli teklifi kanunisi tetkik ve müzakere olundu. Teklifi vâki Kanunu Esasının 39'uncu ve 81'inci maddeleriyle kavanini sairede esasen muayyen ve masarrah olduğundan yeniden ahkâm vaz'ına lüzum olmadığı cihetle teklifi mezkûrun reddi ittifakla, ancak ahkâm ve kavaidi kanuniye hilâfında azil ve tebdil olunan memurin için mercii itiraz ve tetkik olan Şûrayı Devletin henüz teşekkül edemediği cihetle Şûrayı mezkûrun teşekkülüne değin bu kabîl itirazat ve tetkikatm memurin tarafından doğrudan doğruya Riyasete ita edecekleri istida üzerine, Büyük Millet Meclisinin aidolduğu encümenlerinde sureti kafiyyede halli hususunun usul ittihazı ekseriyetle tensibolunarak bermucibi havale Dahiliye Encümenine tevdi kılındı.”

Reis

Erzurum

²⁶⁹TBMM ZC., D. 1, C. 6. s. 402.

²⁷⁰TBMM ZC., D. 1, C. 7. s. 291.

²⁷¹TBMM ZC., D. 1, C. 8. s. 37.

²⁷²TBMM ZC., D. 1, C. 16. s. 68.

Celaleddin Arif

Teklifin Meclis Genel Kurulu'nda okutulmasından sonra oylamaya geçilmiş ve Ahmet Hamdi Bey'in teklifi yapılan oylamada kabul edilmemiştir²⁷³.

Ahmet Hamdi Bey'in takriri hakkında Dâhiliye Encümeni Reisi Mazhar Müfid Bey imzasıyla gönderilen yazıda ise, Ahmet Hamdi Bey'in verdiği kanun teklifinin zaten Memurin Nizamnamesiyle tâyin edilmiş olduğundan Dâhiliye Encümenince yapılan tetkik ve müzakare sonucunda reddedildiğine dair bir cevap göndermiştir²⁷⁴.

Dâhiliye Encümeni Mazbatası

“Memurin ve müstahdemini Devletin bilâmuliakeme azledilmemeieri lüzumuna dair Muş Mebusu Ahrated Hamdi Beyin 23 Kânunusani 1337 tarihli teklifi kanunisi tetkik ve müzakere olundu. Adliye Encümeni mazbatasında da zikredildiği üzere, bilâlüzumu kanuni azledilmemeleri Kanuni Esasinin ahkâmı esasiyesinden olduğu gibi, memurini mülkiyenin azil ve nasbi memurin nizamnamesiyle tâyin edilmiş olduğundan ve Şûrayı Devlet teşkili hakkındaki lâyihai kanuniye Heyeti Umumiyyede derdesti müzakere bulunduğundan işbu lâyihai kanuniyenin Dâhiliye Encümenince de reddi muvafık görülmekle keyfiyet Heyeti Umumiyyeye arz olunur.”

Dâhiliye Encümeni Reisi

Hakkâri

Mazhar Müfid

Teklifin Meclis Genel Kurulu'nda okutulmasından sonra oylamaya geçilmiş ve Ahmet Hamdi Bey'in teklifi yapılan oylamada kabul edilmemiştir²⁷⁵.

Ahmet Hamdi Bey'in takriri hakkında Kavanini Maliye Encümeni Reisi Hüseyin Avni Bey imzasıyla gönderilen yazıda ise; Ahmet Hamdi Bey'in verdiği kanun teklifinin kurumumuzla alakalı olmadığından Encümenince yapılan tetkik ve müzakare sonucunda reddedildiğine dair bir cevap göndermiştir²⁷⁶:

Kavanini Maliye Encümeni Mazbatası

“Memurin ve müstahdemini Devletin bilâmuhakeme azledilmemeieri lüzumuna dair Muş Mebusu Ahmed Hamdi Beyin Heyetin Umumiyyeden muhavvel 23 Kânunusani 1337 tarihli teklifi kanunisi tetkik ve müzakere olundu. İşbu teklifi kanuninin encümenimizce veçhi taalluku görülememiş olduğundan Adliye ve Dahiliye

²⁷³TBMM ZC., D. 1, C. 16. s. 68.

²⁷⁴TBMM ZC., D. 1, C. 16. s. 68.

²⁷⁵TBMM ZC., D. 1, C. 16. s. 68.

²⁷⁶TBMM ZC., D. 1, C. 16. s. 68.

encümenlerinin mazbatası mucibince işbu lâyihai kanuniyenin reddi muvafık görülmekle keyfiyet Heyeti Umumiyyeye arz ve takdim olunur.”

Encümen Reisi

Hüseyin Avni

Teklifin Meclis Genel Kurulu'nda okutulmasından sonra oylamaya geçilmiş ve Ahmet Hamdi Bey'in teklifi yapılan oylamada kabul edilmemiştir²⁷⁷.

- Tekâlifin Sureti Tahsili Hakkında Kanun Teklifi

Ahmet Hamdi Bey; Meclis'in 26 Ocak 1921 tarihli oturumunda Tekâlifin Sureti Tahsili Hakkında kanun teklifinde bulunmuştur. Gündeme alınan bu teklif incelenmek üzere Layiha Encümenine havale edilmiştir²⁷⁸. 21 Şubat 1921 tarihinde Lahiye Encümeninden gelen mazbata Kavanini Maliye ve Muvazenei Maliye Encümenine gönderilmiştir²⁷⁹. Yasama dönemi sonuna kadar Ahmet Hamdi Bey'in teklifi hakkında Kavanini Maliye ve Muvazenei Maliye Encümenlerinden bir cevap gelmemiştir.

- Toplantıya Yetişemeyen Milletvekillerinin Geldikten Sonra Sürelerini Tamamlaması Hakkında Takriri

Ahmet Hamdi Bey, Meclis'in 12 Şubat 1921 tarihli oturumunda, gerek iklim şartlarından gerekse uzaklık gibi çeşitli nedenlerden dolayı toplantıya yetişemeyen milletvekillerinin geldikten sonra görevlerini yerine getirmelerine dair şu takriri vermiştir²⁸⁰:

Riyaseti Celileye

“Musteğniî arz ve izahtır ki, Heyeti Umumiyenin bir çok Âzayi Kiramı mezundur. Kimi memlekete muvasalat etmiş, müddeti mezuniyeti hâlâ hitam bulmamıştır. Kimi henüz memlekete vâsıl olmadığından yollardadır. Bazıları da en bait mesafedeki devair azalarıdır. Hâsılı mezun âzalar meyanında bir çokları Memaliki baideden olup hasbelmevsim karların mâniasile Mart iptidasına yetişemeyecekleri bedihidir. Binaenaleyh 23 Nisana kadar mezun olup Mart ihtidasında isbatı vücut edemeyecek olan Âzayi Kiramın, Mart mahı mebde kabul edildiği takdirde, geçirecekleri müddeti devrei içtîmâiyeden sonra ikmal eylemeleri hususuna karar itasını ve bu suretle karar verilmediği takdirde Teşrinisaninin mebdei içtima itibar edilmesini teklif eylerim.”

²⁷⁷ TBMM ZC., D. 1, C. 16. s. 68.

²⁷⁸ TBMM ZC., D. 1, C. 7. s. 373.

²⁷⁹ TBMM ZC., D. 1, C. 8. s. 327.

²⁸⁰ TBMM ZC., D. 1, C. 8. s. 198.

Takririn Meclis Genel Kurulu'nda okutulmasından sonra oylamaya geçilmiş ve Ahmet Hamdi Bey'in takriri yapılan oylamada kabul edilmiştir²⁸¹.

- Mülkiye Memurlarının Vazifelerinin Tesbiti Hakkında Kanun Teklifi

Meclis'in 1 Kasım 1921 tarihli oturumunda Ahmet Hamdi Bey, mülki amirlerin görevleri esnasında özellikle eğitim, bayındırlık ve ziraat alanlarında görev yaptıkları şehirlere kalıcı eserler bırakamadıkları, bu alanlarda kalıcı eserler bırakılabilmesi için Dahiliye Vekaletince kontrol edilen yıllık programlar doğrultusunda planlamaların yapılması, halef selef amirlerinin yapılan işleri devam ettirmesi, mazaretsiz bir şekilde planlamadaki eserleri tamamlayamayan amirlerin görevlerinden azledilmesi sayılması hakkında şu kanun teklifinde bulunmuştur²⁸²:

Riyaseti Celileye

“Tahmin edilemez ki, hiçbir nahiye, kaza, liva, vilâyet tarihi teşekkülünden itibaren yüz, yüz elli hattâ iki yüzü mütecaviz müdür, kaymakam, mutasarrıf, vali görmüş olmasın. Ve yine farz edilemez ki, hiç bir müdür, kaymakam, mutasarrıf ve valilerin, mâruf simalılar müstesna olmak üzere, işgal ettikleri makam ile mütenasip bir eseri ümran bırakmış ve, meselâ maarif, nafıa, ziraat gibi müessesata ait mektep, kıraathane, ziraat deposu veyahut yirmi kilometrelik bir şose yolunu zamanı idaresinde yaptırmış bulunsun. Bu derece lâubaliliğe içtihadımca sebebi müstakil ellerinde katıyülmüfat hat ve hareketlerini mutazammın bir programın bulunmaması ve maatteessüf seleflerinin bed'ettiği bir eserin halefleri tarafından beğenilmeyerek ikmal değil, hattâ tahrib edilmek istenilmesidir. Ve buna delil nahiye, kaza, liva ve vilâyetlerimizin hemen kısmı âzami measırı umraniyeden elyevm muarra bulunmasıdır. Çünkü her bir müdür, kaymakam, mutasarrıf, vali eğer adedleriyle mütesavi olsun, birer eser vücuda getirmiş olsaydı, şimdi bütün memleketlerimiz cennet ruhnevaz, measırı ümran ile malâmal olurdu. Binaenaleyh (inne âsarena, tebeddele aleyna fenzur badena ilelâsar) mantukunca Büyük Millet Meclisi Hükümeti zamanında dahi o gibi lâubaliliğe revaç kalmış olmamak üzere nahiye müdürleriyle kaymakam, mutasarrıf, valiler için zamanı idaresinde beher sene vücuda getirebilecekleri asarı nafıayı tâyin eder mecburiyüllinfaz bir program ile hattı hareketlerinin tahdidi zımında enzârı dikkati celbeyler, zirdeki mevaddın kanuniyetini teklif eylerim.”

²⁸¹ TBMM ZC., D. 1, C. 8. s. 201.

²⁸² TBMM ZC., D. 1, C. 14. s. 11

MADDE 1.— Nahiye müdürleriyle kaymakam, mutasarrıf, valilerin senede maarif, nafia ziraat umuruna mütallik ihdas, inşa edebilecekleri asar vacibülicra bir program ile tesbit edilecektir.

MADDE 2.— Halef, selefinin başladığı eseri behemmelhal itmam mecburiyetindedir.

MADDE 3.— Birinci maddede mebhüs programda muayyen asan esbabı manıayı muknia ve kaviyeye müstenid olmaksızın vücuda getirmiyen müdür, kaymakam, mutasarrıf münazildir.

MADDE 4. — İşbu kanun tarihi neşrinden meriyülicradır.

MADDE 5. — İşbu kanunun infazı ahkâmına Dahiliye Vekâleti memurdur.

Gündeme alınan bu teklif Layiha Encümenine havale edilmiştir²⁸³. 10 Kasım 1921 tarihinde Lahiyeye Encümeninden gelen mazbata Dahiliye Encümenine gönderilmiştir²⁸⁴. Meclis'in 16 Ocak 1922 tarihli oturumunda, Ahmet Hamdi Bey'in takririne cevap verilmesi amacıyla Dahiliye Encümeni Reisi Haydar Bey imzasıyla gönderilen yazıda, mülki amirlerin yapacağı işlerin takibine ve tamamlanmasına kanunen mecbur olduklarından yeni bir kanun düzenlenmesine ihtiyaç duyulmadığına dair bir cevap göndermiştir²⁸⁵:

Dahiliye Encümeni Mazbatası

“Memleketin ümran ve saadetine mütaallik olup da natamam kalan asarın itmamına, ahlâfin mecbur tutulmasına dair, Muş Mebusu Hacı Ahmed Efendi tarafından verilen ve Heyeti Umumiyyeden encümenimize havale edilen işbu takrir tetkik edildi. Esasen memurini mülkiye bu gibi hususatı takip ve ikmale kanunen mecbur olduklarından yeniden kanun vaz'ına lüzum görülemedi. Heyeti Umumiyyeye arz edilmek üzere Riyaseti Celileyeye takdim kılınır.”

Dahiliye Encümeni Rs.

6 Kânunuevvel 1337

Van

Haydar

²⁸³TBMM ZC., D. 1, C. 14. s. 11.

²⁸⁴TBMM ZC., D. 1, C. 14. s. 144.

²⁸⁵TBMM ZC., D. 1, C. 16. s. 55-56.

- 1. Dünya Savaşı'nda Evleri Yıkılmış ve Zarar Görmüş Olanlar Hakkındaki Takriri

Ahmet Hamdi Bey; 1. Dünya Savaşı sırasında düşman saldırıları sonucunda evleri yıkılan veya zarar görenler hakkında takrir vermiştir. Meclis'in 7 Kasım 1921 tarihli oturumunda gündeme alınan bu takrir incelenmesi amacıyla İktisat Encümenine havale edilmiştir²⁸⁶. Yasama dönemi sonuna kadar Ahmet Hamdi Bey'in takriri hakkında İktisat Encümeninden bir cevap gelmemiştir.

- 1922 Yılı Bütçesi İçin Birtakım Tedbir Almasına Dair Takriri

Meclis'in 11 Mart 1922 tarihli oturumunda Ahmet Hamdi Bey, 1922 yılı bütçesi için bir takım tedbir alınması hakkında takrir vermiştir. Gündeme alınan bu takrir bütçeyle alakalı olduğundan bütçe müzakereleriyle birleştirilmiştir²⁸⁷.

- Bütçe Müfredatının Düzenlenmesi Hakkında Takriri

Meclis'in 16 Mart 1922 tarihli oturumunda Ahmet Hamdi Bey, bütçe gelir ve gider toplamının kısa rakamlardan ibaret olduğunu, bu kısa rakamlara bakarak sağlıklı bir karar verilemeyeceğini bundan dolayı her daireye ait bütçeyle ilgili müfredat kadrolarını gösteren matbu cetvellerin düzenlenmesi ve dağıtılması hakkında şu takriri vermiştir²⁸⁸:

Riyaseti Celileye

“Bütçe varidat ve masarifatı umumiyenin zübdesini yani her faslın ihtiva ettiği mevaddın yekûnu umumisi erkanımı gösterir mücmel erkamdan ibarettir. Böyle müphemiyeti ifadeden bu icmalleri tetkik ve ona nazaran imali fikir ise müşküldür. Binaenaleyh her daireye ait bütçeye mütalâallik müfredat kadrolarını irae eder matbu cetvellerin tertip ve tevzii lüzumunu teklif eylerim”

Gündeme alınan bu takrir bütçe müzakereleri sırasında okunmasına karar verilmiştir²⁸⁹.

- Hapishane Koşullarının İyileştirilmesine Dair Takriri

Meclis'in 8 Nisan 1922 tarihli oturumunda Ahmet Hamdi Bey, hapishane koşullarının kötü olduğuna değinerek bir çok hapishanenin nefes alacak bir penceresi

²⁸⁶TBMM ZC., D. 1, C. 14. s. 95-96.

²⁸⁷TBMM ZC., D. 1, C. 18. s. 144.

²⁸⁸TBMM ZC., D. 1, C. 18. s. 214.

²⁸⁹TBMM ZC., D. 1, C. 18. s. 214.

olmadığı gibi çok nemli ve ıslak olduğunu, hapisane koşullarının iyileştirilmesi gerektiğini, ayrıca maddi durumu kötü olan mahkumlar için de yaşamlarını geçindirecek sanatlarla uğraşmaları için devlet bütçesinden ödenek ayrılması gerektiği hakkında Dahiliye Vekâletine tahrir vermiştir²⁹⁰:

Riyaseti Celileye

“Mahbushaneler, birçok mahallerde mahbushane değil maktelhane itlakına sezadır denilebilir hattâ öyle hapisaneler vardır ki, teneffüs edecek bir penceresi olmadığı gibi âdeta su membaı denilecek kadar ratıptır. Binaenaleyh hapisanelerin sıhhate hadim olacak bir hale kalbi veyahut mahbusin için sıhhati temin edecek mahallerden intihabı ve bununla beraber tamamiyle dârüssanaalara tahvili vakte muhtaç ise her mevkiin müsaadesine göre, kendi mesailerıyla geçindirebilecek sanatlarla iştigalleri suretiyle maişetlerinin temini esbabının bütçeye mevzu muhassasatla istikmali lüzumunun Dahiliye Vekâletine tasviben havalesini teklif eylerim.”

Gündeme alınan bu tahrir incelenmesi amacıyla Dahiliye Vekâletine havale edilmiştir²⁹¹. Yasama dönemi sonuna kadar Ahmet Hamdi Bey’in teklifi hakkında Dahiliye Vekâletinden bir cevap gelmemiştir.

-Nisabı Müzakere Kanunu’nun, Aza Harcırahlarıyla İlgili Olan Yedinci Maddesinin Tefsirine Dair Kanunu Esasi Encümeni Mazbatasının Ruznameye Alınmasına Dair Tahriri

Ahmet Hamdi Bey ve arkadaşları, Meclis’in 28 Ekim 1922 tarihli oturumunda, Nisabı Müzakere Kanununun Aza Harcırahlarına dair 7. maddesinin²⁹² tefsiri hakkında Kanunu Esasi Encümeninden gelen mazbatanın takdimen müzakeresi için şu teklifte bulunmuşlardır²⁹³:

Riyaseti Celileye

“Nisabı müzakere Kanununun yedinci maddesinin tefsiri hakkında Kanunu Esasi Encümeninden mevrut mazbatanın takdimen müzakeresini arz ve teklif eyeriz.”

28 Teşrinievvel 1338

²⁹⁰TBMM ZC., D. 1, C. 19. s. 53.

²⁹¹TBMM ZC., D. 1, C. 19. s. 57.

²⁹²**Madde 7.** İstedğim bir hakkı sarıhi kanunidir. Yoksa butlanı zahir veyahut bir talebi nahak değildir.

²⁹³TBMM ZC., D. 1, C. 24. s. 227-228.

Ahmet Hamdi Bey ve arkadaşlarının teklifi okunmuş ve Pazartesi ruznamesine alınması kabul edilmiştir²⁹⁴.

- Meclis'in Erken Bir Saatte Toplanmasına Dair Takriri

Ahmet Hamdi Bey, Meclis'in 11 Kasım 1922 tarihli oturumunda, günlerin kısa olduğunu, konuşulan meselelerin de ne kadar çok ve önemli olduğundan bahsetmiştir. Ayrıca Ahmet Hamdi Bey, Meclis'in geç toplanmasından dolayı Meclis'te müzakere edilen konuların geç vakte kadar sürdüğünü bu durumun da birçok milletvekilinin dağılmasına sebep olduğundan meclisin 12 buçukta toplanmasına dair şu takriri vermiştir²⁹⁵:

Riyaseti Celileye

“Günler kısadır. Vakit nakittir. Bugünlerdeki mesailin kesreti kadar ehemmiyeti dahi fevkalâdedir. Bermutat alafranga bir buçukta içtima geç vakte kadar devamı müstelzim ve bu da bilhassa birçok arkadaşlarımızın dağılmasını daidir. Binaenaleyh alafranga saat yarımında içtima edilmesinin takarrürünü teklif eylerim.”

Takririn Meclis Genel Kurulu'nda okutulmasından sonra oylamaya geçilmiş ve Ahmet Hamdi Bey'in takriri yapılan oylamada kabul edilmiştir²⁹⁶.

- Meclis Görüşmelerinin Usulü Hakkındaki Dair Takriri

Ahmet Hamdi Bey; Meclis'in 18 Kasım 1922 tarihli oturumunda; Usulü Müzakere hakkında takrir vermiştir. Gündeme alınan bu takrir incelenmesi amacıyla Nizamnamei Dahilîye Encümenine havale edilmiştir²⁹⁷. Yasama dönemi sonuna kadar Ahmet Hamdi Bey'in takriri hakkında Nizamnamei Dahiliye Encümeninden bir cevap gelmemiştir.

²⁹⁴TBMM ZC., D. 1, C. 24. s. 228.

²⁹⁵TBMM ZC., D. 1, C. 24. s. 454.

²⁹⁶TBMM ZC., D. 1, C. 24. s. 455.

²⁹⁷TBMM ZC., D. 1, C. 24. s. 549.

- Tecili Takibat Kanununun Muş Livası Dâhilinde Yeniden İlân Edilmesine Dair Temenni Takriri

Ahmet Hamdi Bey, Meclis'in 30 Kasım 1922 tarihli oturumunda; Tecili Takibat Kanunu'nun Muş kazasında tekrar ilan edilmesi hakkında Hükümete temenni takriri vermiştir. Gündeme alınan bu takrir Heyeti Vekileye havale edilmiştir²⁹⁸.

- 30 Nisan 1921 Tarihli Kanun Gereğince Dağıtılmış Olan Yemeklik ve Tohumluk Bedellerin Muş Havalisinde de Tecil Edilmesine Dair Takriri

Ahmet Hamdi Bey, Meclis'in 9 Aralık 1922 tarihli oturumunda, 30 Nisan 1921 tarihli kanun gereğince Muş ahalisine de yemeklik ve tohumluk bedel verilmesi hakkında temenni takrir vermiştir. Gündeme alınan bu takrir İktisat Vekaletine havale edilmiştir²⁹⁹. Yasama dönemi sonuna kadar Ahmet Hamdi Bey'in teklifi hakkında İktisat Vekaletinden bir cevap gelmemiştir.

2.2.3.1.2. Kanun Teklifleri Üzerine Verdiği Değişiklik Önerileri

- Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nun 5. Maddesinin Düzenlenmesi Hakkındaki Teklifi

Meclis'in 13 Aralık 1920 tarihli oturumunda, Teşkilât Esasiye Kanunu'nun; 5. maddesi³⁰⁰ ile ilgili olarak Ahmet Hamdi Bey, “*Büyük Millet Meclisi her biri kendini seçen il veya meslek grubunun ayrı ayrı vekili olmayıp milletin vekilidir.*” fıkrasının “*Büyük Millet Meclisi üyesinin her biri kendini seçen vilayet halkının vekili olmayıp genel milletin vekilidir.*” şeklinde düzeltilmesini ve müddetin de “*iki sene*” yerine “*dört sene*” olarak düzenlenmesini teklif etmiştir³⁰¹:

Riyaseti Celileye

“Beşinci maddenin berveçhiâti tadilini teklif eylerim.”

MADDE 5. — Büyük Millet Meclisinin intihabı dört senede bir kerre icra olunur, intihap olunan âzanm âzalık müddeti dört seneden ibaret olup fakat tekrar intihap olunmak caizdir, Sabık heyet lâhik heyetin içtimasına kadar vazifeye devam eder. Yeni intihabat ierasına imkân görülmediği takdirde içtima devresinin bir sene temdidi

²⁹⁸TBMM ZC., D. 1, C. 25. s. 128.

²⁹⁹TBMM ZC., D. 1, C. 25. s. 277.

³⁰⁰**MADDE 5.** — Büyük Millet Meclisinin intihabı iki senede bir kere icra olunur. İntihap olunan azanın âzalık müddeti iki seneden ibaret olup fakat tekrar intihap olunmak hakkını haizdir. Sabık heyet lahik heyetin içtimama kadar vazifeye devam eder. Yeni intihabat icrasına imkân görülmediği takdirde içtima devresinin bir sene temdidi caizdir.

³⁰¹TBMM ZC., D. 1, C. 6. s. 337.

caizdir. Büyük Millet Meclisi âzasının her biri kendini intihap eden vilâyetin vekili hassı olmakla beraber bütün milletin dahi vekili âminidir.”

Teklifin Meclis Genel Kurulu’nda okutulmasından sonra oylamaya geçilmiş ve Ahmet Hamdi Bey’in teklifi yapılan oylamada kabul edilmemiştir³⁰².

- Bolu Mebusu Dr. Fuad Beyin, Frengi Hastalığının Engellenmesi Hakkındaki Kanun Tasarısının 5. Maddesinin Düzenlenmesi Hakkındaki Teklifi Sırasındaki Teklifi

1492 yılında Amerika’nın keşfinden sonra Avrupa’ya yayılarak büyük salgınlara yol açan ve çeşitli temaslar sonucu Asya ve Afrika kıtalarına kadar yayılan Frengi, zührevi bir hastalık olarak karşımıza çıkmaktadır³⁰³. Osmanlı topraklarına bu hastalık Kırım Savaşı ile sirayet etmiş, Balkan Harbinde ve sonra Birinci Dünya Savaşı’nda memleketimizin her tarafına yayılmıştır. 23 Nisan 1920’de Meclis açıldıktan sonra Frengi hastalığıyla mücadele en önemli gündem maddesi olmuştur. Bu hastalığın önlenmesi ile ilgili doktor milletvekilleri büyük çaba gösterirken, özellikle kadınları muayene edecek bayan doktor bulunmaması, kadın hastaların erkek doktorlar tarafından muayeneleri sorun teşkil etmiştir. Meclis’in 1 Kasım Aralık 1921 tarihli oturumunda; “Frengi Hastalığının Engellenmesi Hakkındaki Kanun tasarısının” 5. maddesinin³⁰⁴ görüşülmesi esnasında, Ahmet Hamdi Bey, doktorlar tarafından muayyene edilecek kadınların tedavilerinin gizli yapılmasını, buna aykırı hareket eden doktorların ağır ceza alacaktır ibaresinin 5. maddeye ilave edilmesi hakkında şu teklifte bulunmuştur³⁰⁵:

Riyaseti Celileye

“Seyyibelerîn yalnız mekşuf mahallerinin mahremleri huzurunda muayenesi icra edilecektir. Hilafı hareket eden doktorlar hakkında şediden mücazat yapılacaktır» ibaresinin beşinci maddeye ilâveten dercini teklif eylerim.”

Teklifin Meclis Genel Kurulu’nda okutulmasından sonra oylamaya geçilmiş ve Ahmet Hamdi Bey’in teklifi yapılan oylamada kabul edilmemiştir³⁰⁶.

³⁰²TBMM ZC., D. 1, C. 6. s. 337.

³⁰³Fatma Bulut, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Tehlikeli Bir Miras: Frengi”, *Tarih Okulu*, Sayı: III, İlkbahar 2009, s. 110.

³⁰⁴**MADDE 5.** — Her tabip tedavi ettiği frengili eşhasa marazın eşkâli mühimmei sirayetini ve buna muktazi vesâyayı vazıh olarak beyan ve tefhime mecburdur.

³⁰⁵TBMM ZC., D. 1, C. 7. s. 117.

³⁰⁶TBMM ZC., D. 1, C. 7. s. 117.

- Antalya Mebusu Rasih Efendi'nin, Talebe ve Muallimlerin Askerlikten Tecillerine, Oltu Mebusu Yasin Bey'in, Muallimlerin Askerlikten Tecillerine Dair 1. Maddesinin Düzenlenmesi Hakkındaki Kanun Teklifleri Sırasındaki Teklifi

Meclis'in 30 Ocak 1921 tarihli oturumunda, "Talebe ve Muallimlerin Askerlikten Tecillerine Dair Kanun" görüşmeleri esnasında Ahmet Hamdi Bey, öğrenci ve öğretmenlerin askerlikten tecillerine dair kanunun birinci maddesinin ikinci fıkrası³⁰⁷ içerisinde geçen öğrenimlerini tamamlandıktan sonra zorunlu hizmetlerini yapmayıp istisna görevlerde bulunanların ibaresindeki "*istisna görevlerin*" ne olduğunun Encümence belirlenmesi için ilgili Encümene havale edilmesi hakkında şu teklifte bulunmuştur³⁰⁸:

Riyaseti Celileye

"Birinci maddenin ikinci fıkrasında (ikmali tahsilden sonra hizmeti maksuresini ifa etmeyenlerin tâyin olunacakları muallimliklerle haizi istisna memuriyetleri nazarı itibara alınmaz) ibaresi münderiçtir. Ancak haizi istisna memuriyetler tesbit olunmadığından bittabi bilâhara dairei şümulünü tevsie müstaitdir ki caiz olamaz. Binaenaleyh haizi istisna memuriyetlerin bir madde ile tasrihen tâyin ve tahdidi zımında encümeni mahsusuna havalesini teklif eylerim."

Gündeme alınan bu teklif incelenmek üzere Müdafaai Milliye Encümenine havale edilmiştir³⁰⁹. Yasama dönemi sonuna kadar Ahmet Hamdi Bey'in teklifi hakkında Müdafaai Milliye Encümeninden bir cevap gelmemiştir.

- İdarei Kura ve Nevahi Kanununun 16. Maddesinin Düzenlenmesi Hakkındaki Takriri

Meclis'in 11 Kasım 1921 tarihli oturumunda; "Köy ve Nahiye Kanun Tasarısı" görüşmeleri esnasında Ahmet Hamdi Bey, bu kanunu'nun 16. maddesi³¹⁰ içerisinde

³⁰⁷**MADDE 1.** — Bilûmum mekâtibi âliye ve tâliye ve tâli derecede ziraat ve orman mektepleriyle resmî Darülmualimin ve Darülhilâfetülaliyye talebeleri, eimme medarisi müdavimininin hizmeti fiiliyesi ikmali tahsillerine kadar tecil olunur. İkmali tahsilden sonra hizmeti maksuresini ifa etmeyenlerin tâyin olunacakları muallimliklerle haizi istisna memuriyetleri nazarı itibare alınmaz. Medarisi ilmiye müdavimleri ihtiyat sınıfına nakletmezden bir sene evvel hizmeti maksureyi badelifa tahsillerine devam etmek üzere tecil olunurlar.

³⁰⁸*TBMM ZC.*, D. 1, C. 7. s. 456.

³⁰⁹*TBMM ZC.*, D. 1, C. 7. s. 457.

³¹⁰**MADDE 16.** — Mütaaddit köylerden mürekkep kurada birkaç köyden intihabedilmiş olan âza üç gün müddetle hakkı ihtiyarı haizdir. Bu müddet zarfında hakkı ihtiyarını istimal etmezse en ziyade rey veren köyün âzası olur.

geçen “Birkaç köyden seçilmiş olana âza” ibaresi mevcut kanun tasarısı içinde yer aldığından “müteaddit köylerden mürekkep kurada” ibaresinin gereksiz olduğunu belirterek kaldırılması için takrir vermiştir³¹¹:

Riyaseti Celileye

“(Mütaaddit köylerden mürekkep kurada) tâbiri içtihadımca zaittir. Çünkü mabadında (Birkaç köyden intihabedilmiş olana âza) ibaresi münderiçtir ki, o ibare kâfidir. Binaenaleyh (müteaddit köylerden mürekkep kurada) İbaresinin maddeden tayyını teklif ederim.”

Takririn Meclis Genel Kurulu’nda okutulmasından sonra oylamaya geçilmiş ve Ahmet Hamdi Bey’in takriri yapılan oylamada kabul edilmemiştir³¹².

Meclis’in 21 Kasım 1921 tarihli oturumunda, “Köy ve Nahiye Kanun Tasarısı” görüşmeleri esnasında Ahmet Hamdi Bey, bu kanunu’nun 39. maddesi³¹³ içerisinde geçen “hangi seçimin geçersiz olduğu vilâyet şûrasınca tâyin olunur.” şeklindeki ibarenin bir belirsizlik içerdiğinden yeniden düzenlenmesi hakkında Encümene iadesi için şu takriri vermiştir³¹⁴:

Riyaseti Celileye

“39.üncü madde bir meçhuliyeti tazammun ediyor. Hangi intihabın keenlemyekûn olacağını sarahaten irae eder. Keyfi muameleye gayrimüsait bir tarzda tedvini zımında encümene iadesini teklif eylerim.”

Ahmet Hamdi Bey’in takriri Meclis Genel Kurulunda okunmasına rağmen oylama yapılmamıştır³¹⁵.

- Canik Mebusu Nafiz Beyle Arkadaşlarının, Eski Maarif Vekili Zamanındaki Yolsuzlukları Araştırmak İçin Beş Kişilik Bir Heyet Seçilmesine Dair Takrirleri Sırasındaki Takriri

Meclis’in 22 Aralık 1921 tarihli oturumunda, Canik Mebusu Nafiz Beyle arkadaşlarının Milli Eğitim eski vekili zamanındaki yolsuzlukları araştırmak için beş

³¹¹TBMM ZC., D. 1, C. 14. s. 133.

³¹²TBMM ZC., D. 1, C. 14. s. 134.

³¹³**MADDE 39.** — Hangi intihabın keenlemyekûn olduğu vilâyet şûrasınca tâyin olunur.

³¹⁴TBMM ZC., D. 1, C. 14. s. 285.

³¹⁵TBMM ZC., D. 1, C. 14. s. 285.

kişiden oluşan bir heyet seçilmesine dair tavrileri görüşülürken bu tavrile ilgili Ahmet Hamdi Bey, Milli Eğitim bünyesinde birtakım yolsuzlukların yapıldığını, maaşça olmasa da harcırahça devletin zarara uğratıldığını, bu yüzden harcırahların tamamının geri alınması hakkında şu tavrile vermiştir³¹⁶:

Riyaseti Celileye

“Maarif kadrosunda yirmi maarif müdüriyeti tesbit olunmuş iken mücerret dilediklerini kayırmak fikriyle yirmi beş müdüriyet ihdası dolayısıyla gerçi maaşça bir fark hâsıl olmamış ise de harcırahça birçok israfatı davet ettiği tabiidir. Binaenaleyh beş müdüre verilmiş olacağı tabii olan azimet ve memuriyetlerine hatime verildiği takdirde avdet harcırahlarının bilhesap tazminini teklif eylerim.”

Tavrilerin Meclis Genel Kurulu’nda okutulmasından sonra oylamaya geçilmiş ve Ahmet Hamdi Bey’in tavrile yapılan oylamada kabul edilmemiştir³¹⁷.

- Seferberlik ve Cephe Zammı Maaş Kanununun 1. Maddesinin Düzenlenmesi Sırasındaki Tavrile

Meclis’in 11 Mart 1922 tarihli oturumunda, “Seferberlik ve Cephe Zammı Maaş Kanunu’nun” 1. maddesinin³¹⁸ düzenlenmesi ile ilgili görüşmelerde Ahmet Hamdi Bey, cephe gerisindeki subayların maaşlarına beşer yüz kuruş zam yapılması hakkında tavrile vermiştir³¹⁹.

Riyaseti Celileye

“Cephe gerilerindeki zâbitana beşer yüz kuruş maaşlarına zamimeten seferberlik zammının itasını teklif eylerim.”

Tavrilerin Meclis Genel Kurulu’nda okutulmasından sonra oylamaya geçilmiş ve Ahmet Hamdi Bey’in tavrile yapılan oylamada kabul edilmemiştir³²⁰.

³¹⁶TBMM ZC., D. 1, C. 15. s. 203.

³¹⁷TBMM ZC., D. 1, C. 15. s. 204.

³¹⁸**MADDE 1.** — Seferberlik müddetince bilûmum berrî, bahrî, havai erkân, ümera, zâbitan ve mensubin ve esnafî askeriyeye ve sahra posta memurları ve muhasebe memurlarında ve zabıt namzetleriyle muzika muallim ve muavinlerinden ve takım başlarıyla kıdemli küçük zabıtan ve bahriyede gedikli zabıt namzetlerinden âtideki maddelerde muharrer hidemat ve vazaipte fiilen bulunanlara maatahsisatı fevkalâde almakta oldukları maaşlarına zammem berveçhi âti seferberlik zammı verilir.

³¹⁹TBMM ZC., D. 1, C. 18. s. 155.

³²⁰TBMM ZC., D. 1, C. 18. s. 155.

- Subay, Kıdemli Yüzbaşı ve Askeri Memurlardan Eşdeğer Maaş Alanlar İçin Elbise ve Teçhizat Bedeli Verilmesi Hakkındaki Kanunun 1. Maddesinin Düzenlenmesi Sırasındaki Takriri

Meclis'in 14 Mart 1922 tarihli oturumunda; subay, kıdemli yüzbaşı ve askeri memurlardan eşdeğer maaş alanlar için elbise ve teçhizat bedeli verilmesi hakkındaki kanunun 1 maddesi³²¹ içerisinde geçen “*Kara, deniz ve hava kuvvetleri bütün subaylardan kıdemli yüz başı rütbesine kadar (kıdemli yüzbaşı dahil) olanlarla eşdeğer memurlar ve askeriye mensup olanlara yılda bir defa elbise ve teçhizat bedeli olarak sekiz lira verilir.*” şeklindeki birinci maddesi üzerine Ahmet Hamdi Bey, “*kıdemli yüzbaşılara kadar elbise teçhizat bedeli olarak altmış lira geri hizmette bulunanlara da kırk beş lira verilmesi*” hakkında takrir vermiştir³²²:

Riyaseti Celileye

“Kıdemli yüzbaşılara kadar (yüzbaşı dâhil) elbise bedeli olarak cephedekilere altmış lira, geri hidematta bulunanlara kırk beş liranın defaten itasını teklif eylerim.”

Takririn Meclis Genel Kurulu'nda okutulmasından sonra oylamaya geçilmiş ve Ahmet Hamdi Bey'in takriri yapılan oylamada kabul edilmemiştir³²³.

- Mükellefiyeti Nakliye Askeriye Kanunu'nun 2. Maddesinin Düzenlenmesi Hakkındaki Takriri

Başkomutanlık Kanunu'nun kabulü ve Tekâlif-i Milliye Emirleri ile halktan ve tüccardan alınacak mal ve malzemelerin ordunun ihtiyaç duyduğu yerlere ulaştırılması sorunu ortaya çıkmıştır. Ancak ordunun sınırlı sayıdaki ulaştırma birliği ile Anadolu'nun tamamından toplanacak malzemenin taşınması mümkün görülmediğinden bunun üzerine halkın taşıma yükümlülüğünün geçici bir vergi ile alınması yoluna gidilmiştir.³²⁴ Meclis'in 20 Mart 1922 tarihli oturumunda “*Mükellefiyeti Nakliye Askeriye Kanunu*” görüşmeleri esnasında Ahmet Hamdi Bey, bu kanunun 2.

³²¹**MADDE 1.** — Berrî, bahrî, havai bilûmum zâbitandan kıdemli yüzbaşı rütbesine kadar (Kıdemli yüzbaşı dâhil) olanlarla muadilleri memurin ve mensubini askeriye senede bir defa elbise ve teçhizat bedeli olarak sekiz lira ita olunur

³²²TBMM ZC., D. 1, C. 18. s. 213.

³²³TBMM ZC., D. 1, C. 18. s. 214.

³²⁴Mehmet Evsile, “Kurtuluş Savaşı'nda Askerî Nakliye Hizmetleri”, (Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), *Türkler*, Cilt: 16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 383.

maddesinin³²⁵ son fıkrasındaki “*Kısmı müterakki*” ibaresinden sonraki “*kısmı maktuun da ilâvesiyle*” ibaresinin kaldırılmasına dair takrir vermiştir³²⁶:

Riyaseti Celileye

“İkinci maddenin son fıkrasındaki kısmı müterakki tâbirinden sonraki (kısmı maktuun da ilâvesiyle) fıkrasının tayyını teklif eylerim.”

Takririn Meclis Genel Kurulu’nda okutulmasından sonra oylamaya geçilmiş ve Ahmet Hamdi Bey’in takriri yapılan oylamada kabul edilmemiştir³²⁷.

“Mükellefiyeti Nakliyei Askeriye Kanunu’nun” devam eden görüşmelerinde Ahmet Hamdi Bey, bu kanunun 2. maddesi³²⁸ içerisinde A fıkrasında geçen, “*köylerde 101 kuruştan*” ifadesinin yerine “500 kuruştan” ve B fıkrasında geçen “*şehirler ve kasabalarda 51 kuruştan*” ifadesinin yerine de “300 kuruştan” ibaresinin ilavesine dair şu takriri vermiştir³²⁹:

Riyaseti Celileye

“Mevzu, mevkii müzakere olan ikinci maddenin «a» köylerde zirinde mebde itibar olunan (101) kuruştan ibaresinin yerine (500 kuruştan ve «b» şehirler ve kasabalarda) ibaresi zirindeki (51 kuruştan) fıkrasının yerine de (300 kuruştan) ibaresine tahvil olunarak olveçhile kabulünü teklif eylerim.”

Takririn Meclis Genel Kurulu’nda okutulmasından sonra oylamaya geçilmiş ve Ahmet Hamdi Bey’in takriri yapılan oylamada kabul edilmemiştir³³⁰.

- Lâzistan Mebusu Ziya Hurşid Beyle Arkadaşlarının, 18 Madde Üzerine Adliye Vekaletinden İstizah Takriri Sırasındaki Takriri

Meclis’in 27 Mart 1922 tarihli oturumunda, Lâzistan Mebusu Ziya Hurşid Beyle arkadaşları, Adliye Vekaletinde meydana gelen usulsüzlükler hakkında Adliye Vekilinden 18 maddelik istizah takriri istemişlerdir. Meclis’teki bu kanun görüşmesi

³²⁵**Madde 2.** — Mükellefiyeti nakliye maktu ve müterakki olmak üzere iki kısımdır. Kısmı maktu, her fert için siyyan olup köylerde elli, şehir ve kasabalarda yüz kuruştur. Kısmı müterakki: Kısmı maktuun da ilâvesiyle ve Arazi ve Temettü vergileriyle Ağnam Resminin miktarına göre berveçhi âti nispetler dâhilinde tarh ve istifa olunur.

³²⁶TBMM ZC., D. 1, C. 18. s. 298.

³²⁷TBMM ZC., D. 1, C. 18. s. 302.

³²⁸**Madde 2.** — Mükellefiyeti nakliye maktu ve müterakki olmak üzere iki kısımdır. Kısmı maktu, her fert için siyyan olup köylerde elli, şehir ve kasabalarda yüz kuruştur. Kısmı müterakki: Kısmı maktuun da ilâvesiyle ve Arazi ve Temettü vergileriyle Ağnam Resminin miktarına göre berveçhi âti nispetler dâhilinde tarh ve istifa olunur.

³²⁹TBMM ZC., D. 1, C. 18. s. 299.

³³⁰TBMM ZC., D. 1, C. 18. s. 303.

devam ederken Ahmet Hamdi Bey, Gensoru önergesine karşı verilen izahatların meseleyi tamamıyla açıkladığını ve İçişleri Vekâleti hakkındaki itimadı takviye etmiştir. Bundan dolayı gündem müzakeresine geçilerek İçişleri Vekili Fethi Bey'e itimat oyu verilmesi hakkında taktir vermiştir³³¹:

Riyaseti Celileye

“Devam eden izah ve istizah meseleyi tamamiyle tenvir etti. Binaenaleyh; müzakere kâfidir. Ruznameye geçilerek Adliye Vekiline beyanı itimad olunmasını teklif eylerim.”

Ahmet Hamdi Bey'in taktiri Meclis Genel Kurulunda okunmasına rağmen oylama yapılmamıştır³³².

- Mükellefiyeti Nakliye Askeriye Kanun Tasarısının 5. Maddesinin Düzenlenmesi Hakkındaki Taktiri

Meclis'in 17 Nisan 1922 tarihli oturumunda, Askeri Nakliye Mükellefiyeti Kanunu görüşmeleri esnasında Ahmet Hamdi Bey, bu kanunun beşinci maddesi³³³ içerisinde geçen “A-Muharip kıtaat zâbitanı” fıkrasının yerine “Muharip, gayrimuharip kıtaat zâbitanı” şeklinde düzenlenmesine dair taktir vermiştir³³⁴:

Riyaseti Celileye

“Beşinci maddenin zirindeki (A-Muharip kıtaat zâbitanı) fıkrasının yerine (Muharip, gayrimuharip kıtaat zâbitanı) fıkrasının ikamesini teklif eylerim.”

Taktirin Meclis Genel Kurulu'nda okutulmasından sonra oylamaya geçilmiş ve Ahmet Hamdi Bey'in taktiri yapılan oylamada kabul edilmemiştir³³⁵.

- İşgalden Kurtarılmış Yerlerde Firar Eden veya Yerinde Bulunmayan Ahalinin Taşınır veya Taşınmaz Mallarının İdaresi Hakkındaki Kanunun 1. Maddesinin Düzenlenmesi Hakkındaki Taktiri

Düşman istilasından kurtulan yerlerde sahiplerinin firar etmeleri veya kaybolmaları sebebiyle sahipsiz kalan taşınır ve taşınmaz mallar ile ekili dikili araziler

³³¹TBMM ZC., D. 1, C. 18. s. 384.

³³²TBMM ZC., D. 1, C. 18. s. 384.

³³³**MADDE 5.** — Âtedikiler yalnız kısmı maktudan müstesnadır. A) Muharip kıtaat zâbitanı. B) Kısmı nispi ile mükellef olmayıp mükellefiyeti maktuasını dahi ifaya muktedir olmadıkları sabit olan mâlûlin. C) 18 yaşından aşağı ve 60 yaşından yukarı olanlar.

³³⁴TBMM ZC., D. 1, C. 19. s. 264.

³³⁵TBMM ZC., D. 1, C. 19. s. 266.

bazı kimseler tarafından gasp edilerek tahrip ve imhalarına ve sahiplerinin zarar görmelerine sebebiyet vereceği ve geri dönecek olanların bu malların iadesi bahis mevzu olacağı için bu kanun lüzumlu görülmüştür. Meclis'in 20 Nisan 1922 tarihli oturumunda bu kanunun 1. maddesinin³³⁶ görüşülmesi esnasında Ahmet Hamdi Bey, Hükümetçe kanun hükümlerine uygun olarak bu yerlerde keşif yapıldıktan sonra ev ve arsa fiyatlarının belirlenmesi ve sahibinin hesabına kaydedilmesine dair takrir vermiştir³³⁷:

Riyaseti Celileye

“Birinci maddede muharrer sahipsiz emvali gayrimenkule arsaları üzerinde alınan mezuniyete müsteniden keşfi evvel ve sani muameleleri yaptırılmak suretiyle tamir ve inşa edilmiş mebani mecellei celile ahkâmına tevfikân hemen keşfedilerek mebani arsa kıymetinden fazla ise arsa kıymetinin ahzi ile binanın inşa edenlere temlik ve şayet arsanın kıymeti mebani kıymetinden ziyade ise o halde mebani kıymetinin ahziyle raebaninin arsa sahibine temlik namına kaydının..... nci madde olarak kabulünü teklif eylerim.”

Takririn Meclis Genel Kurulu'nda okutulmasından sonra oylamaya geçilmiş ve Ahmet Hamdi Bey'in takriri yapılan oylamada kabul edilmemiştir³³⁸.

- Müecceliyeti Askeriye Vergisi Kanun Tasarısı Hakkındaki Takriri

Meclis'in 1 Mayıs 1922 tarihli oturumunda “Müecceliyeti Askeriye Vergisi Hakkında Kanun” görüşülürken Ahmet Hamdi Bey, askerleri mensupların genel durumunun kötü olduğuna değinerek ziraat mühendisleri ve askeri mensuplar için teklif edilen miktarın indirilmesi hakkında takrir vermiştir³³⁹:

Riyaseti Celileye

“Ekser mahallerde orak ve harman makinistleri pek nâdirdir. Ve kır bekçileri de kısmen erbabı yesardan ise de kısmı âzami efgari fukara takımındandır. Bu iki sınıf için

³³⁶**MADDE 1.** — Düşman istilâsından kurtulan mahallerde ashabının firar veya gaybubetine mebni sahipsiz kalmış olan emvali menkule Hükümetçe usulü dairesinde bilmüzayede fûruht ve emvali gayrimenkule ile mezruat keza Hükümetçe idare edilerek esman ve bedeli icar ve hâsılatı sairesi ve masarifi vakıa badettenzil emanet hesabına kaydedilmek üzere mal sandıklarına tevdi olunur. Ancak bunlardan avdet edenlerin emvali gayrimenkuleleriyle emaneten mal sandığına teslim edilmiş olan mebalîğ kendilerine iade olunur.

³³⁷TBMM ZC., D. 1, C. 19. s. 320.

³³⁸TBMM ZC., D. 1, C. 19. s. 320.

³³⁹TBMM ZC., D. 1, C. 19. s. 474.

ikinci derece itibariyle mebdei teklif gösterilen 50 liranın 10 liraya ve haddi âzami gösterilen 150 liranın dahi 50 liraya tenzilen tadilini teklif eylerim.”

Takririn Meclis Genel Kurulu’nda okutulmasından sonra oylamaya geçilmiş ve Ahmet Hamdi Bey’in takriri yapılan oylamada kabul edilmemiştir³⁴⁰.

- İzinli Bulunan Nafia Vekili Feyzi Bey’in Yerine Bir Vekil Seçilmesi Hakkındaki Takriri

Meclis’in 4 Haziran 1922 tarihli oturumunda Nafia Vekili Feyzi Bey’in, yerine bir vekil seçilmesi hakkında kanun görüşülürken Ahmet Hamdi Bey, Meclis’in ilk teşekkülünde bütün üyelerin vekâletlere aday olduğunu, bu usulün ise karışıklığa sebep olduğundan Namzetler Kanunu’nun çıkartıldığını, bu yüzden gösterilen adaylar arasında en çok oy alan iki aday için dördüncü defa olarak oylamanın yapılması hakkında takrir vermiştir³⁴¹:

Riyaseti Celileye

“Meclisi Âlinin ilk teşekkülünde bilûmum Azayı kiram vekâletlere namzet idi. Bu hal tekerrür eden emsaliyle sabit olduğu üzere teşettütü arayı ve şimdiki mükerrer intihabatı istilzam etmesi gibi bir zaruret, Namzetler Kanununu vücuda getirdi. Buna riayet şartı azamdır. Binaenaleyh gösterilen namzetlerde en ziyade rey alanlar iki zattır. Diğerleri madem ki ekallikalil bir rey almışlardır. Namzetlikten sakıt olmuş demektir. Şu halde zaten cereyan eden müzakerat meseleyi tenvir etmiştir. Müzakerenin kifayeti tahakkuk etmiştir. En ziyade rey alan iki zattan birinin tercihan intihabı lâzımdır. Bu iki zat için intihap yapılırsa ekseriyeti mutlaka hâsıl ve teşettütü âra zail olur. Buna nazaran dördüncü defa olarak intihabın icrasını teklif eylerim.”

Ahmet Hamdi Bey’in teklifi Meclis Genel Kurulunda okunmasına rağmen oylama yapılmamıştır³⁴².

Meclis’te Nafia Vekili Feyzi Bey’in yerine bir vekil seçilmesi hakkındaki tezkere görüşmeleri devam ederken söz alan Ahmet Hamdi Bey, *“Efendim bu mesele etrafında bu kadar söz söylendiğine ben acıdım. Hatırnişam âlileridir ki mebadii teşekkülde namzetler meselesi ortada yoktu. O zaman bütün azayı kiram namzet idi, bu biltecrübe sabit olduğu üzere kıylükali muciboldu. Ve namzet gösterilsin dendi, Namzet*

³⁴⁰TBMM ZC., D. 1, C. 19. s. 475.

³⁴¹TBMM ZC., D. 1, C. 20. s. 158.

³⁴²TBMM ZC., D. 1, C. 20. s. 158.

Kanununun vucubu tahakkuk edince teklifler yapıldı, bu Namzetler Kanunu vücut buldu. Bu Namzetler Kanunu şimdi mevcuttur. Muta'dır, lâyetegayyerdir. Bunu diğer bir kanun ile kaldırmadıkça bu kanuna tebaiyet etmek mecburiyetindeyiz. Ahiren Namzet Kanunu çıktıktan sonra 3, 4, 5 âza namzet gösteriliyor. Bunu da biz çok gördük; muvafık görmedik. Evet... Namzetler Kanunu mevcut bu kanun ahkâmma tevfikan beş on zat ne ise namzet gösterilmiş yani namzetler mütaaddit olmak itibariyle âra teşettüdediyor, bu tabiidir. En son intihabatta iki zat arasında reyler tekasüf etmiştir. Şimdi demek ki diğerleri sakıt olmuştur. Bu iki zat arasında şimdi intihap yapılırsa tabii ekseriyeti mutlaka hâsıl olur ve iş neticelenir. Binaenaleyh bundan başka yapılacak bir şey göremiyorum. Bendeniz bu yolda da bir takrir verdim. Meselenin hitamını rica ederim, mesele bir an evvel çıksın... gitsin.”³⁴³ sözleriyle düşüncelerini ifade etmiş.

- İdarei Kura ve Nevahi Kanunu'nun 42. Maddesinin Düzenlenmesi Hakkındaki Takriri

Ahmet Hamdi Bey, 7 Haziran 1922 tarihli Meclis oturumunda, Köy ve Nahiye Kanunu'nun 42. maddesi³⁴⁴ içerisinde geçen “*bir mazaret bildirmeyip işe gelmeyen veya işe gelip de işini ifa etmeyen azaların beş lira ile on beş lira arasında ceza alır*” şeklindeki ibarenin yerine “*bir liradan beş liraya kadar ceza alır*” şeklinde düzenlenmesi hakkında takrir vermiştir³⁴⁵:

Riyaseti Celileye

“Maddede muayyen ceza pek fazladır. Maksat intibah olduğundan maddenin dördüncü satırındaki (Beş liradan on beş liraya) tâbirinin tayyi ile yerine (Bir liradan beş liraya) kadar ibaresinin dercini teklif eylerim.”

Takririn Meclis Genel Kurulu'nda okutulmasından sonra oylamaya geçilmiş ve Ahmet Hamdi Bey'in takriri yapılan oylamada kabul edilmemiştir³⁴⁶.

³⁴³ TBMM ZC., D. 1, C. 20. s. 157-158.

³⁴⁴ **MADDE 42.** — Yevmi intihapta muayyen saatte bir sebebi meşrua müstenidolmaksızın vazifesi basma gelmiyen veya geldikten sonra bilâsebep ifayı vazifeden imtina eden heyeti intihabiye reisi've âzası beşer liradan on beş liraya kadar cezayı nakdiye mahkûm olurlar. Hakkı intihaba malik olup da muayyen günde şûra intihabına meşru bir mazerete müstenid olmaksızın iştirak etmedikleri tahakkuk edenler dahi bir liradan beş liraya kadar cezayı nakdiye mahkûm olurlar. İşbu cezalar nahievice irat kaydolunur.

³⁴⁵ TBMM ZC., D. 1, C. 20. s. 238.

³⁴⁶ TBMM ZC., D. 1, C. 20. s. 238.

- İdarei Kura ve Nevahi Kanunu'nun 48. Maddesinin Düzenlenmesi Hakkındaki Takriri

Ahmet Hamdi Bey, 14 Haziran 1922 tarihli Meclis oturumunda; “Köy ve Nahiye Kanunu'nun” 48. maddesi³⁴⁷ içerisinde geçen, “suçlara ait davalar sulh mahkemesinde sulh mahkemesi olmayan yerlerde kaza bidayet mahkemesinde sulh hâkimlerine dair olan kanun gereğince hal ve faslolunur. Bu gibi davalarla alakadar olanların yada heyeti intihabiyenin şikâyet ve müracaatı üzerine savcılar tarafından ikame olunur.” şeklindeki ibarenin yerine, “suçlara ait davalar mahallî mahkemesince sulh hâkimlerine dair olan kanun gereğince hal ve faslolunur. Bu gibi davalarla ilgili ihbar veya şikâyet üzerine savcılar tarafından ikame olunur.” şeklinde düzenlenmesi hakkında takrir vermiştir³⁴⁸.

Riyaseti Celileye

48'inci maddenin berveçhi zir tadilini teklif eylerim.

Madde: 48.—Mevaddı mütekaddimedede beyan olunan ceraime ait dâvalar, mahallî mahkemesince sulh hâkimlerine dair olan kanun mucibince hal ve faslolunur. Bu kabîl deavi vâki olacak ihbar veya şikâyet üzerine müddeiumumi tarafından ikame olunur.

Takririn Meclis Genel Kurulu'nda okutulmasından sonra oylamaya geçilmiş ve Ahmet Hamdi Bey'in takriri yapılan oylamada kabul edilmemiştir³⁴⁹.

- Vilâyatı Şarkiye'de Muhtaç Olanlara Parasız Kereste Verilmesine Dair Kanun Tasarısının 1. Maddesinin Düzenlenmesi Hakkındaki Takriri

Meclis'in 17 Haziran 1922 tarihli oturumunda, Doğu Vilayetlerinde muhtaç olanlara parasız kereste verilmesi hakkındaki kanununun 1. maddesi³⁵⁰ görüşülürken Ahmet Hamdi Bey, işgalden dolayı evleri harap olan Van, Bitlis ve Muş gibi yerlerde kereste bulunmadığından dolayı “O gibi mahallerde hasbel istilâ harap hanelerini

³⁴⁷**MADDE 48.** — Mevaddı mütekaddimedede beyan olunan ceraime ait dâvalar, sulh mahkemesinde sulh mahkemesi olmıyan mahallerde kaza bidayet mahkemesinde sulh hâkimlerine dair olan kanun mucibince hal ve fas'lolunur. Bu kabîl deavi alâkadar olanların yahut heyeti intihabiyenin şikâyet ve müracaatı üzerine müddeiumumi tarafından ikame olunur.

³⁴⁸*TBMM ZC.*, D. 1, C. 20. s. 416-417.

³⁴⁹*TBMM ZC.*, D. 1, C. 20. s. 417.

³⁵⁰**MADDE 1.** —Harik, seylâp, hareketi arz ve istilâdan mütevellit afat neticesinde tamir ve inşasına lüzum görülen mesakin ve mekâtip ve medaris ve meabid için mahallî meclis veya nevahi heyeti idareleri tarafından tanzim edilecek mazbataları üzerine İktisat Vekâletince tâyin olunan müddet zarfında muktazi kerestelerin mirî ormanlarından meccanen kat'ına müsaade olunur.

kendi parasiyle imar ve inşaa edenlerden on senelik Müsakkafat Vergisi³⁵¹ affolunmuştur.” ibaresinin birinci maddeye ilavesi hakkında takrir vermiştir³⁵²:

Riyaseti Celileye

“İstîlâ dolayısıyla ihrak, tahribedilen ve orman memurlariyle kerestesi bulunmıyan Van, Bitlis, Muş gibi mahaller ahalisinin meccanen kereste kat’ından istifade edememesi emri tabîdîr. Bunlar mal ve menalinden kalmış, fakrîhale duçar olmuşlardır. Binaenaleyh, (O gibi mahallerde hasbel istilâ harap hanelerini kendi parasiyle imar ve inşaa edenlerden on senelik Müsakkafat Vergisi affolunmuştur.) ibaresinin birinci maddenin nihayetine ilâvesini teklif eylerim.”

Ahmet Hamdi Bey’in teklifi Meclis Genel Kurulunda okunmasına rağmen meseleyle alakası görülmediğinden oylama yapılmamıştır³⁵³.

- Halife Vahdettin’in Firari ve Hal’i Hakkında Müzakerat ve Halifelîğ'e Abdülmecid Efendinin Seçilmesi Görüşmeleri Sırasındaki Teklifi

Meclis’in 20 Kasım 1922 tarihli oturumunda, BMM İstanbul Yüksek Temsilcisi Refet Paşa’dan gelen telgraf okunmuştur³⁵⁴. Telgrafta Halife Vahdettin’in İngiltere’nin himayesine sığınarak bir İngiliz gemisi ile İstanbul’dan ayrıldığı yazmıştır. Bu konu müzakere edilirken Ahmet Hamdi Bey, Erzurum Kongresinden sonra Vahdettin’e yazdığı ve bizler tarafından bilinen beyannamesiyle doğru yolda olduğunu ispat eden Abdülmecid Efendi Hazretlerinin Halife olarak seçilmesi hakkında teklif vermiştir³⁵⁵:

Riyaseti Celileye

“Erzurum kongresini müteakip münhal’i Vahidüddin’e yazdığı malum beyannamesiyle rüşdünü ispat eden Abdülmecid Efendi Hazretlerinin intihabını teklif eylerim.”

³⁵¹ Meşrutiyetle birlikte emlak vergisinde görülen eksiklikleri gidermek üzere bina ve arazi vergilerini ayıracak şekilde bir değışiklik yapılması isteğinden doğan vergi.

³⁵² TBMM ZC., D. 1, C. 20. s. 474.

³⁵³ TBMM ZC., D. 1, C. 20. s. 477.

³⁵⁴ **Refet Paşa’nın telgrafı:** Vahidüddin Efendi bu gece saraydan gaybubet eylemiştir. İstanbul kumandanı ve polisi müdürünü tahkikat ve tedaibri lâzîmî itüihazı için saraya gönderdim. Alacağım malumatı ayrıca arz ederini. Vahidüddin, azhebi ihtimal Mabeyincisi ve ve bir kaç mukaribini i’e beraber ve İngilizlerin delaleti ile gaybubet eylemiştir. Emanatii mukaddesenin, İngilizler tarafından herhangi bir suretle alınması ihtimaline karşı dairesindeki muhafaza tertibatı hazırasını hiç bozmaksızın emanatı emiin b’ir mahalle kaldırtacağım. Vahidüddin’in firarına ve harekâtı muhtemelesine karşı esasen kendisinin’u mahlu olduğunu derhal ilân sureti ile mücadeleyle başlamağı pek lüzumlu görüyorum. Bu bapta iradei samilerine makina başında mümtazırım.

³⁵⁵ TBMM GCZ., D. 1, C. 3. s. 1059.

Ahmet Hamdi Bey'in teklifi Meclis Genel Kurulunda okunmasına rağmen oylama yapılmamıştır³⁵⁶.

- Halife Abdülmecid Hazretlerine Kutsal Emanetleri Teslim Etmek Üzere Meclisten Bir Heyet Seçilmesine Dair Büyük Millet Meclisi Riyaseti Tezkeresi Sırasındaki Tavrı

Meclis'in 20 Kasım 1922 tarihli oturumunda, Hilafet Makamına seçilen Müslümanların Halifesi Abdülmecid Hazretlerine, Büyük Millet Meclisi adına Mübarek Emanetleri teslim etmek ve tebrik etmek üzere gidecek heyetin seçilmesi hakkında Meclis Başkanlık kararı okunmuştur. Bu konuyla alakalı olarak Ahmet Hamdi Bey, Mübarek Mukaddes Emanetleri devir ve teslim gibi bir muhterem vazifeyi hakkıyla ve tamamıyla yerine getirmek üzere gönderilecek Heyetin en az otuz üye olarak Meclisten kura ile seçilmesi hakkında tavrı vermiştir³⁵⁷:

Riyaseti Celileye

“Emanatı mukaddesi mübarekeyi devir ve tevdi gibi bir vazifei mübecceleyi hakkiyle ve tamamıyla kemayelik hüsnüüfa ile biy'at etmek üzere gönderilecek heyetin lâakal otuz zat olarak Heyeti Umumiyece kura ile intihalbını teklif eylerim.”

Teklifin Meclis Genel Kurulu'nda okutulmasından sonra oylamaya geçilmiş ve Ahmet Hamdi Bey'in teklifi yapılan oylamada kabul edilmemiştir³⁵⁸.

- İstanbul'da İlga Edilen Daire Memurlarına İzin Maaşı Tahsis Edilmesine ve İstanbul Teşkilâtı Hazırası İçin Üç Milyon Lira Avans Verilmesine Dair Kanun Tasarısının 3. Maddesinin Düzenlenmesi Hakkındaki Tavrı

Meclis'in 7 Aralık 1922 tarihli oturumunda, İstanbul'da ilga edilen daire memurlarına izin maaşı tahsis edilmesine ve İstanbul teşkilâtı için üç milyon lira avans verilmesine dair kanun tasarısının 3. maddesi³⁵⁹ görüşülürken Ahmet Hamdi Bey, İstanbul'da ilga edilen daire memurlarına ait maaşların Hanedan üyeleri için ayrılan bütçe dışından karşılanması ve İstanbul'da hizmet eden memurlara Kasım ayı maaşlarının tam verilmesi ve Meclis'çe alınacak bir karar gereğince bir defaya mahsus

³⁵⁶TBMM GCZ., D. 1, C. 3. s. 1059.

³⁵⁷TBMM ZC., D. 1, C. 25. s. 16.

³⁵⁸TBMM ZC., D. 1, C. 25. s. 17.

³⁵⁹**MADDE 3.** — İkinci madde mucibince icra kılınacak tetkikatın hitamına kadar bir defaya mahsus olmak üzere Teşrinisaniye mahsuben evvelce Meclisin tasvibine iktiran eden beyanname mucibince bilûmum memurin ve mütakaidîn ve eytam ve eramile bir nısıf maaş ita, olunacaktır.

olmak üzere emekli, dul ve yetimlere yarım maaşın avans olarak verilmesi hakkında takrir vermiştir³⁶⁰:

Riyaseti Celileye

“Üçüncü madde — Mülga devairi merkeziyeye ait maaşat ve azayı Hanedan namı tahtındaki muhassasat hariç kalmak üzere elyevm İstanbul vilâyetinde müstahdem memurlara Teşrinisani maaşları tam ve Meclisin tasvibine iktiran eden beyanname mucibince bir defaya mahsus olmak üzere mütekaidin ve eytam ve eramile bir nısıf maaş avans olarak ita olunacaktır. Üçüncü maddenin berveçhi bâlâ tadilini teklif eylerim.”

Ahmet Hamdi Bey’in teklifi Meclis Genel Kurulunda okunmasına rağmen oylama yapılmamıştır³⁶¹.

- Lozan Konferansındaki Tekâlifi Sathîye Üzerinde Müzakere Hakkında Takriri

Lozan Konferansı’nın kesilmesi ile ilgili müzakerelerin uzaması üzerine görüşmeler Meclis’in 5 Mart 1923 tarihli gizli oturumunda kalındığı yerden devam etmiştir. Bu görüşmeler esnasında Hükümet’in icraatlarını savunan grupla, eleştiren grup arasında sert tartışmalar yaşanmıştır. Lozan Konferansı ile ilgili görüşmelerde Ahmet Hamdi Bey, Lozan konferasına giden heyetimiz bir nevi Sevr’in bir diğer biçimi olan ve kendilerine dayatılan projeyi kabul etmeyip Ankara’ya geri döndüklerini, akabinde vekil heyeti ile delege heyetinin kendi aralarında müzakere ederek bir proje hazırladıklarını, bu proje detaylarının ise niçin meclise verilmeyip beyanatlarla geçiştirildiğini, bunun da kimsenin aklında kalmadığını, bundan dolayı her madde üzerinde Meclis’te müzakere edilmesi hakkında takrir vermiştir³⁶²:

Riyaseti Celileye

“Müzakerenin böyle günlerle uzamasına sebep müstagil gördüğüm bir noktayı ki içtihadınca heyeti umumiyemizin efkârından mülhemdir, tavzih ediyorum. Diyorlar ki heyeti mürahhasamız Lozan’a gitti. Üç ay mutamadiyen var kuvvetin sarf etmek suretiyle her türlü hudut fevkine çıkarcasına çalıştı. Bu mesaflerine rağmen müttehit bir cephe hailinde arza endam eden heyeti düvelîye tarafından tertip olunmuş bir proje berayı imza yedilerine verildi. Sevr’in bir nevî diğer ve hattâ ağrebi mahiyetinde

³⁶⁰TBMM ZC., D. 1, C. 25. s. 256.

³⁶¹TBMM ZC., D. 1, C. 25. s. 256.

³⁶²TBMM GCZ., D. 1, C. 4. s. 141.

görülmekle bittabi kabul etmeyerek Ankara'ya hareket ettir. On gündür heyeti veklile, heyeti Murahhasa beraber başbaşa vererek devam eden müzakerat neticesinde elbette kendilerince kabili kabul bir şekil bulunmuştur. Bu bulunan şekle dair ihzar olunan proje niçin Meclise verilmiyorda yalnız beyanatları arasında şu veya bu tarzdadır, deniliyor? Halbuki bu beyanat kimsenin zihninde tamamı ile kalmıyor ki imali fikir kabil olabilsin. Binaenaleyh karanlıkta tabanca sıkmak kabilinden rey vermek gibi hataya sabik değil midir? işte bu kabil mehazire mahal kalmamak ve her madde üzerine âza bihakkın imali fikir edebilmek üzere ihzar olunan mukabil projenin tabı ve tevzâi teshil ve taksiri müzakerat emniyesi ile teklif eylerim.”

Lozan Konferansındaki tekâlifi sathıye üzerinde Meclis Genel Kurulunda müzakereler devam ederken Ahmet Hamdi Bey, Musul'un, Misakî Milli dahilinde vatanın bölünmez bir parçası olduğunu, Musul'un geleceğinin İngilizlerin güdümünde olan Cemiyeti Akvam'a bırakılmasının alehimize olacağını, Vilayeti Sitte adını taşıyan 6 vilayettin dahi durumunun karışık olduğunu, bundan dolayı buralarda Havalii Şarkiya'yı da içine alacak şekilde Musul'da düzeni yeniden tesis etmek amacıyla İngiliz Kuvayı Berriye ve Bahriyesinden tahliye edildikten sonra geçici bir yerel idarenin kurulması ve Musul'un harici nüfustan tecrit edildikten sonra bir yıl içinde barışı sağlamak amacıyla umumiyyeye müracat edilmek suretiyle bir çare bulunması hakkında takrir vermiştir³⁶³:

Riyaseti Celileye

“Musul misakî milli dahilinde vatanın lâyetecenza bir cüz'ü olduğu halde bir sene zarfında müzakere tenhal olunamaz ise Cemiyeti Akvama tevdi edilerek orada verilecek karara ittiba gibi bir fikri Hariciye Vekâleti vazıhan söyledi. Cemiyeti Akvam İngiliz mahiyetinden gayri bir şey olmadığı kaziyesi müttetikünaleyh olduğuna nazaran her halde aleyhimize berveçhi peşin hüküm vereceği pek, pek aşikârdır Şu halde Musul'un şimdiden ziyai bariz bir hakikat olduğu tabii ve bu takdirde vilâyatı sitte namını bir vakit taşıyan malûm 6 vilâyetin dahi vaziyeti müşevveş bir hal iktisap edeceği de pek bedihidir. Binaenaleyh buralarına hacet ve havalii Şarkiya itibariyle haizi ehemmiyeti azime olan Musul'un her türlü tertibat ve tesvilâta merkez ittihazına imkân kalmamak üzere İngiliz Kuvayı Berriye ve Bahriyesinden tahliyesi ile bir idarei muvakkatai mahalliye tesis ve her suretle harici nüfustan tecrit edildikten sonra bir sene

³⁶³ TBMM GCZ., D. 1, C. 4. s. 142.

zarfında arayı umumiyeye müracaat sureti ile halli gibi sulh kaziyei mühimmesinin teminine hâkim olacak bir çarei mutavassıta taharrisini teklif eylerim.”

Ahmet Hamdi Bey’in bu iki takriri Meclis Genel Kurulunda okunmasına rağmen oylama yapılmamıştır³⁶⁴.

- Havalii Şarkıye Muhacirlerinin Memleketlerine Sevk ve İadeleri ve Savaş Dolayısıyla Harap Olmuş Meskenlerinin İnşası İçin Sıhhiye ve Maliye Vekâletlerinin 1922 Yılı Bütçelerine Tahsisat İlâvesine Dair Kanun Tasarısınının 1. Maddesinin Düzenlenmesi Hakkında Takriri

Meclis’in 31 Mart 1923 tarihli oturumunda, Havalii Şarkıye Muhacirlerinin Memleketlerine Sevk ve İadeleri ve Harp Dolayısıyla Harap Olmuş Meskenlerin Tamir ve İnşası İçin Sıhhiye ve Maliye Vekâletlerinin 1922 Yılı Bütçelerine Tahsisat İlâvesine Dair Kanun Tasarısınının 1. Maddesi³⁶⁵ görüşülürken Ahmet Hamdi Bey, Doğu’da Rus istilasına maruz kalan muhacirlerin memleketlerine gönderilecek sayısına değinerek, muhacirler için ayrılan 150 bin liranın yetersiz olduğunu, bu miktarın 250 bin liraya yükseltilerek 1. maddeye ilave edilmesi hakkında takrir vermiştir³⁶⁶:

Riyaseti Celileye

“Sevk olunacak muhacirlerin adedi (23 000) nüfus olduğuna nazaran gayrikâfi olan (150) bin liranın (250) bin liraya iblağıyle maddeye olveçhile ilâvesini teklif ederim.”

Ahmet Hamdi Bey’in takriri Meclis Genel Kurulunda okunmasına rağmen oylama yapılmamıştır³⁶⁷.

³⁶⁴TBMM GCZ., D. 1, C. 4. s. 141-142.

³⁶⁵**MADDE 1.** — Havalii Şarkıyede Rus istilâsına mâruz kalan mahaller ahalisinden dâhildeki memalike hicret etmiş olanların tamamen memleketlerine sevk masraflarına karşılık olmak üzere Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiyenin üç yüz otuz sekiz senesi bütçesinde açılacak faslı mahsusa yüz elli bjn ve havalii mezkûrede muharebeler dolayısıyla kısmen veya tamamen duçarı harabiolan mesakmin tamir veya yeniden inşası masarifi karşılığı olmak üzere Maliye bütçesinde küşadolunacak faslı mahsusa beş yüz bin lira tahsisat vaz’olunmuştur.

³⁶⁶TBMM ZC., D. 1, C. 28. s. 278.

³⁶⁷TBMM ZC., D. 1, C. 28. s. 278.

2.2.3.2. Meclis Konuşmaları

- Teşkilâtı Esasiye Kanunu Tasarısı ve Encümeni Mahsus Mazbatası Münasebetiyle sözleri

Meclis'in 30 Kasım 1920 tarihli oturumunda, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu içerisinde tartışılan, meslek erbaplarından Meclis'e temsilci gönderilmesi konusunda konuşan Ahmet Hamdi Bey, Doğu bölgesinde meslek erbaplarının genellikle gayrimüslimler olduğunu eğer bu karar çıkarsa gayrimüslimlerin Meclis'e gireceklerinden bahsetmiş ve bunun yanında bölgede yaşayan Müslümanların genellikle ziraat erbabı olduğunu ve Türkçeyi dahi düzgün konuşamadıkları hakkında şu konuşmayı yapmıştır³⁶⁸:

“Efendiler, emin olunuz öyle yerler vardır ki, islâmdan meslek sahibi beş altı insan ancak bulunabilir, mütebakisi hep mileli gayrimüslimedir. Dairei intihabiyemden bahsedeyim. Bu dairede elyevm 10 - 15 kadar ermeni mevcut bulunuyor. Bunların her biri ayrı ayrı meslek sahibidir. Maamañh Ermeni Hükümetiyle akdedilen sulh mucibince onlardan bir iki yüz kişi buraya gelirlerse gelecek olanların kâffesi emin olunuz sanayii müteferria erbabıdır, islamların en ziyade mütevağğil olduğu meslek ziraattir, Ziraat erbabından çıkacak bir mebusa mukabil; sanayii saire kendilerine mezç ve ilâve edildiği takdirde, yine mileli gayri müslimeden 8 mebus çıkabilmek gibi mehazir vardır. Bununla beraber Doğu Vilayetlerinde ihalei nazar edilecek olursa görülecek ki, ahalinin yüzde sekizi türkçe tekellüm değil, hattâ tefehhüm bile edemez ve yüzde (95) dahi okumak ve yazmaktan bibehredir. Bunlar geldiği vakitte yanlarında birer tercüman mı getirecekler?...”

- 1920 Yılı Defter-i Hakani Bütçesi Münasebetiyle Sözleri

Meclis'in 27 Şubat 1921 tarihli oturumunda, 1920 Yılı Defter-i Hakani³⁶⁹ bütçesi görüşülürken bütçe ile alakalı söz alan Ahmet Hamdi Bey, kendisinin daha önceden Mal

³⁶⁸TBMM ZC., D. 1, C. 6. s. 156-157.

³⁶⁹Defter-i Hakani İmparatorluk tapu kayıtlarını tutan bir Nezaret olarak örgütlenmişti. Ankara Hükümeti genel müdürlük düzeyinde Maliye Vekaletine bağlamıştır. İmparatorluğun 1858 Arazi Kanunnamesi sonrası tarihi aynı zamanda bir tapu keşmekeşi tarihi olmuştur. Uygulanan usuller, merkez ve taşra yönetiminde yapılan suistimaller Defteri hakani kayıtları bir taraftan içinden çıkılmaz bir hal alırken, öte taraftan atıl bir taşra bürokrasisi yaratmış oluyordu. Defter-i Hakani temel kayıtlarının İstanbul'da bulunması kadastro ve tahrir ihtiyacını acil bir hale getiriyordu. Bu kapsamda vilayet Defter-i Hakani teşkilatı liva düzeyinde yeniden örgütlenerek personel tasarrufu sağlanmaya çalışıldı. Bkz. Rıdvan Akın, “TBMM'nin İlk Bütçe Yasası: 1336 Muvazene-i Umumuye Kanunu”, Yakın Dönem Türkiye

Müdürlüğünde görev almış olması hasebiyle fikrini beyan ederek Defter-i Hakani dairesinin müstail bir dairede yaşamasını uygun bulmadığını ve Defteri Hakani dairesiyle vergi dairesinin birleştirilmesi hakkında şu konuşmayı yapmıştır³⁷⁰:

“Efendim, bendeniz bu Defterihakani dairesinin müstakil olarak bir dairede yaşamasını doğrusu muvafık bulamıyorum, Bu daire gayet müzebzepe ve kayıtları da müşevveş, meselâ bir zatın uhdesinde bir parça arazi var farzedelim. Bunun kaydını ihraç için kırk deftere müracaat ediliyor. Hepiniz biliyorsunuz ki, vergide bir kaç parça değil, hattâ beş yüz parça olsa bir sayfada geliyor, iki yaprak ancak istiap ediyor. Maliye Vekili Beyefendi vergi ile bu Defterihakani dairesini tevhit edebilir. Maliye Vekili şimdi bunun kabili tatbik olmadığını söyledikleri için o hususta beyanatta bulunmayacağım. Yalnız vilâyati müstahlasa, meselâ Bitlis, Van Defterihakanelerinde defterlerde birşey kalmamış, bazılarının yarısı kalmıştır. Vergi kayıtları bile yoktur. Böyle olduğu vakit bittabi muamelât tehhür ediyor, yapılamıyor. Demek orada Defterihakani memurları bulunuyorlar. Bunlara beyhude yere maaş veriliyor. Böyle haber aldım ve sahihtir. Elyevm bu memurlar müstahdemdir. Bilâimtihan ve hiçbir vakit Defterihakani dairesinde hizmeti sebkememiş. olduğu halde, doğrudan doğruya, memuriyeti sabıkası da sorulmaksızın birisi defterihakani dairesine tâyin olunmuştur. Bunun tâyini gerçi Maliye Vekili Beyin malûmatıyla değil, livanın müstakil olması üzerine mutasarrıf tarafından doğrudan doğruya tâyin edilmiştir ve elhaletülhazihî orada hizmet ediyor. Amma maaş verilmeyecekmiş. Orasını bilmem. Binaenaleyh bu gibi memurların tâyini tabii olamaz. Vakti merhuni hululünde behemehal Defterihakani dairesiyle vergi dairesinin yekdiğerine mezç ve tevhidini muvafık görüyorum. Tevhidini teklif ederim.”

- Büyük Millet Meclisi Bütçesinin Görüşülmesi Münasebetiyle Sözleri

Meclis’in, 8 Ocak 1921 tarihli gizli oturumunda Büyük Millet Meclisi Bütçesinin Görüşülmesi esnasında söz alan Ahmet Hamdi Bey, seferberlik öncesi ve seferberlik sonrası eşya fiyatlarını karşılaştırarak değerlendirmede bulunmuş ve aradaki uçurumdan bahseden şu konuşmayı yapmıştır³⁷¹:

Araştırmaları (İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi), Sayı: 2, 2002, s. 30.

³⁷⁰TBMM ZC., D. 1, C. 8. s. 478-479.

³⁷¹TBMM GCZ., D. 1, C. 1. s. 314.

“Efendiler, gerçi bendeniz mezunum ve gideceğim, tazminatta tabî hakkım olamaz. Fakat doğrusunu söylemek lâzım gelirse, bazı arkadaşlar pek muztardır. Meselâ bir hâne kirasına yirmi liradan aşağı verilmiyor ve farzedelim ki bir elbise alacak, yüz lira... Evet bunu talep etmek bir haktır. Ben her vakit herkesi sükûnetle dinliyorum. Bu mesele, şahsî bir faideye dokunduğu cihetle vehleiulâda garip görünüyor. Fakat, hakikat her zaman hakikattir ve hakikati olduğu gibi kabul edelim. Tekrar ederim ki ayda verilen yüz lira tazminat, istiksar olunacak derecededir, ve doğru... Ancak cümlelerin malûmudur ki galayı es’ar her bir hududun fevkindedir. Her bir kalem eşya için seferberlikten evvelki fiyatların bir çok misli fiyat isteniyor. Misal göstermek uzun düşer. Yalnız zarurî olan meselâ elbise kısmından bahsedeyim. Giyilecek bir kat elbisenin fiyatı yüz liradır. Halbuki seferberlikten evvel giyilen en iyi bir elbise üç altına idi... Yani evrakı naktiye hesabı yirmi, yirmibir liraya alınabilirdi. Bir kat elbise 3,5; 4 metre kumaştan ancak hâsıl oluyor. Şu halde yalnız kumaş 70-75 lira... Meselâ ben dairei intihabiyeme gidiyorum, mesafe 30-35 gündür. Üçyüz bu kadar lira da harcırah alacağım. Ben harcırah alıp gittikten sonra eğer ticaretim varsa, ziraatim varsa ben bunu temin ederim. Ben bunu temin ederken arkadaşım da burada otursun, yüz liraya kanaat etsin... Teklifin kabulünü rica ederim.”

- Sevr Antlaşması Hakkında İstanbul’da Tevfik Paşa’ya Çekilen Telgraf Münasebetiyle Sözleri

Meclis’in 8 Mart 1921 tarihli gizli oturumunda, Burdur Mebusu Mehmet Akif Bey tarafından Sevr Antlaşması Hakkında İstanbul’a Tevfik Paşa’ya çekilen telgraf metni müzakere edilmiştir. Bu müzakereler esnasında söz alan Ahmet Hamdi Bey, milletin iradesini yok sayarak Sevr Antlaşmasını kabul eden Padişah’a gereken tepkinin gösterilmesi gerektiğini ve Milli hudutlarımızı muhafaza ve Halife Makamını düşmandan kurtarmak maksadıyla teşekkül etmiş olan Büyük Millet Meclisi’nin, Anadolu’yu emperyalizm ve kapitalizm tahakkümünden ve zulmünden kurtarmak ve başarıya ulaştırılabilmesi için de Meclis’in üstünde başka bir kuvvetin kabul edilemeyeceği hakkında şu konuşmayı yapmıştır³⁷²:

“Efendiler, bendeniz de Mehmet Akif Beyin fikirlerine iştirak etmekle beraber bazı mütalâatta bulunacağım. Celse mademki hafidir, serbestçe, fakat ruhu meseleye dair muhtasarane söyleyeceğim. Ben derim ki siyaset, duruşu maslahatâmez terkiyinden

³⁷²TBMM GCZ., D. 1, C. 1. s. 412.

ibarettir. Binaenaleyh mademki milletin ekseriyete karip bir kısmı hilâfet ve saltanata lâyenkasem bir rabitai maddiye ve menviye ile merbuttur ve elyevm Halife namı tahtında bulunan Sultan, hakkı Hilâfeti zirûzeber edercesine efkân umumiyeyi milletten mülhem olmayan bir muahedeyi tasdik etmiş ve milletin mebhüsün'anı kısmı ise halifei hazırın hakkı kaza sakıt, iyiyi ve kötüyü takdirden âciz, ecnebilere münkat bir mahlûktan gayri bir şey olamayacağına gayri muttali bulunmuştur. Şu halde bir taraftan o kısmı milleti bu hususta tenvir, diğer taraftan da millî hudutların muhafaza ve halife makamını düşmandan tahlis maksadiyle teşekkül etmiş olan B. M. Meclisi, Türkiye halkını emperyalizm ve kapitalist tahakkümünden ve zulmünden kurtarmak irade ve hâkimiyetin bilâ kaydü şart milletin olduğu anlatılmalı.”

- Harcırah Kararnamesinin 10. Maddesinin Tefsir Edilmesine Dair Büyük Millet Meclisi Riyaseti Tezkeresi Münasebetiyle sözleri

Meclis'in 11 Nisan 1921 tarihli oturumunda, düşman istilasını dolayısıyla mevkilerini terk etmeye mecbur kalan memurlar ve ailelerine harcırah verilmesi hakkındaki kanun teklifinin 10. maddesinin görüşülmesi esnasında söz alan Ahmet Hamdi Bey, *“Bir memur buraya gelmiş de buradan tâyin olunmuş ise artık buradan nereye gidecek ise oraya kadar harcırah alabilir. Fakat buraya kadar harcırah verilmiş ise bunu tazmin ettirmelidir.”*³⁷³

- 1921 Yılı Bütçesi Münasebetiyle Sözleri

Meclis'in 25 Nisan 1921 tarihli oturumunda, 1921 yılı bütçesi üzerine söz alan Ahmet Hamdi Bey, *“Efendim; 1337 senesi Haziranının 18'inci günü Heyeti Celilece bir karar veriliyor ki, Marttan Haziran nihayetine kadarki maaşat 1336 kadrosu mucibince verilsin. Bâzı kadrolarda da tenzilât ve zammiyat vardır. Tenzilâtı kabul ediyor. Yani 1337 senesi Temmuzundan itibaren tatbikini kabul ediyor. Tenzilât mucibince tediyat yapılsın deniyor. 1337 senesi Temmuzundan sonra zamaim varsa Heyeti Umumiyece bütçenin kabulünden sonra verilmesine Hükümet razı idi. Maliye Vekâleti, mal memurlarına sureti resmîyede tamim ve tebliğ ediyordu; (Sarfıyat bermucibi tenzilât yapılsın. Zemaim de bütçenin tasdikine taliken tehhür etsin.) deniyordu. Bugün senenin son ayına girdik ve son ayı da hitam bulmak üzereyiz. Zemaim şimdiye kadar verilmemiştir. Bunu, Martta böyle heyetiyle kabul edecek olursak bu Hazineyi tamamiyle ızzar ederiz. Burada; (18 Haziran tarihli karar mucibince kabul edilen avans ve kadro esasatı dâhilinde tenkîsat yapılmak üzere beş*

³⁷³TBMM ZC., D. 1, C. 9. s. 451.

milyon lira avans) deniliyor ki, 25 milyona ilâve ediliyor demektir. O vakit halimiz kalmaz. Binaenaleyh maddenin Selâhaddin Bey'in teklifleri veçhile tashihini teklif ediyorum.”³⁷⁴ sözleriyle 1921 yılı bütçesiyle ilgili görüşünü beyan etmiştir.

- Dahiliye Vekaletinin 1922 Yılı Bütçesi Münasebetiyle Sözleri

Meclis'in 25 Nisan 1921 tarihli oturumunda, 1922 yılı Dahiliye Vekaleti bütçe görüşmeleri sırasında söz alan Ahmet Hamdi Bey, 1920 ve 1921 yılı bütçe görüşmeleri sırasında aynı sorunları dile getirdiğini, Dahiliye Vekalet bünyesinde işlevsiz pek çok müdüriyet bulunduğunu ve bu durumun ciddi masraflar ortaya çıkardığını beyan etmiştir. Ayrıca Adana ve civarının kuruluşu ile 70 civarı vilayet ortaya çıktığını, her vilayetin takip ettiği bağımsız politikaların da bütçeye ciddi bir külfet getirdiğini, israfın önlenmesi için vilayetlerin 7 eyalet altında toplanması gerektiğini beyan ettiği şu konuşmayı yapmıştır³⁷⁵:

“Teşkilâtı mülkiye ve dahiliyemizde zevait lââyât ve lâyuhsaldır. Rica ederim sözlerim acıdır, muahaze etmeyiniz. Biz mebuslar her birimiz bir taraftan müracaat ettik. Livamızın müstakil olmasını talebettik. Bir vilâyete meselâ evvelce beş liva mülhak iken bilâhara elviyesi kesbi istiklâl eden o vilâyet el'an eski kadrosunu muhafaza ediyor. Biz bunun uhdesinden nasıl gelebileceğiz? Tabî böyle emrivakiler karşımıza gelecek ve bu sene de öylece nihayet bulacak. Buna bir çare bulmak lâzımdır. Evet hutabayı kiram, bilirim; bu fazayı lâyetenahiyeti kavliyyede söylemedik söz bırakmadılar. İki senedir bu bütçe etrafında söylendi. Fakat sahai fîliyata hiçbirimiz geçmedik. Binaenaleyh her şey kavilde kalıyor. Asıl olan fîliyattır. Binaenaleyh 64 livaya baliğ olan elviyemizi ve hamdolsun ahiren Adana ve havalisinin istirdadiyle 70 livaya baliğ olan elviyemizi idare için bana kalırsa yedi eyalet gibi bir şeyle iktifa edebiliriz ve eski teşkilât birden bire yıkılmamalıdır. Evet vakıa vilâyet daima haildir. Şöyledir, böyledir. Vilâyet her şeyi zaptediyor. Vilâyet asarı naftayı hep kendi muhitinde yapıyor, deniyordu. Onu da bir kanunla tesbit edelim. Mamefih her livanın kendi varidatı zaten Teşkili Nevahi Kanunu mucibince kendisine sarf edilecek. Artık bu mâni de zail olmuş oluyor. Binaenaleyh artık ne lâzım geliyorsa kararlaştırıp, bu teşkilâtı vastayı tenkis etsek fena olmaz. Devairi merkeziyeye gelince görüyorum ki, bir müddettir Dahiliye Müsteşarı yoktur. Memurin Müdürü Bey güzel bir surette idare ediyor. Müsteşara lüzum yoktur.

³⁷⁴TBMM ZC., D. 1, C. 17. s. 91.

³⁷⁵TBMM ZC., D. 1, C. 18. s. 449-450.

Her daireye ait istişare meselesi aidolduğu daire müdürüne tevcih edilse kâfi ve vafidir. Rica ederim evvel beevvel fiiliyata intikal edelim. Vâsi teşkilâtta vazgeçelim. Kalemî Mahsus Müdüriyeti nedir? Ve daha kabili tasarruf buna mümasil müdürlükler vardır. Hâsılı zevaidi tay ve kadroyu tahfif suretiyle bütçemizi tevzin etmek çaresini düşünelim. Kavliyat artık kâfidir. Zaten on üç madde üzerine bir takririm vardır. Bunlarda tasarrufu vacip bildiğim noktalar arz edilmiştir. Her daireye ait fusul ve mevadda gelince: Hakkı kelâmım mahfuz olmak üzere sözümü nihayet veriyorum.”

- İşgalden Kurtarılmış Bölgelerde Firar Eden veya Yerinde Bulunmayan Ahalinin Taşınır veya Taşınmaz Mallarının İdaresi Hakkındaki Kanun Münasebetiyle Sözleri

Meclis'in 20 Nisan 1922 tarihli oturumunda, Düşman istilasından kurtulan yerlerde sahiplerinin firar etmeleri ve kaybolmaları sebebiyle sahipsiz kalmış olan taşınır ve taşınmaz mallarının idaresi hakkındaki kanun üzerine söz alan Ahmet Hamdi Bey, Muş, Bitlis ve Van gibi şehirlerin üç yıl boyunca düşmanın özellikle de Ermenilerin istilasında kaldığını ve buralarda çok büyük talan ve tahribatın yaşandığını, daha önce ahalinin Hükümete müracat ederek tamire kabiliyeti olan evleri tamir etmek için izin istendiğini, Hükümet de buna izin verdiğini, şimdi kabul olunan kanun gereğince bunların da Hükümetçe idare edileceğini belirtmiş ve Hükümet'ten bu bölgeler için yardım talep eden şu konuşmayı yapmıştır³⁷⁶:

“Bilirsiniz ki, dairei intihabiyem Muş'tur. Muş ve civarı Bitlis; Van, bunlar düşmanın ayağı altında payimal oldu. Keza, hele dairei intihabiyem ebniyesi kerpiçten ibarettir. Bu kasaba üç sene mütemadiyen düşmanın ve bilhassa ermenilerin istilâsında kaldı. Kimini ihrak ve tahribettiler. Muş kasabası 6000 haneden ibaret iken badel'istihlâs gerek ahalinin ve gerek Hükümet memurlarının ricatında 13 haneden başka sağlam bir hane kalmamıştır. Bunlar hepsi yerle yeksan ve harabazar oldu. Bilûmum ahali ve memurin nerede yatsın? Bu kadar halk gelmiş, jandarma ve memurin gelmiş, zarureti sükna noktasından müztar kaldılar. Hükümete müracaat ettiler: Dediler ki, biz me'vasız kalıyoruz. Mezuniyet verirsiniz emvali metrukeden tamire kabiliyeti olan haneleri tamir ederiz. Hükümet de buna muvafakat etti. Hattâ hatırımda kaldığına göre o vakit İstanbul Hükümetine Bitlis vilâyeti tarafından arz ettiğim cihetler yazılmıştı. Alman cevaplarda evet bu keşif muameleleri yaptırılacak olursa iyi olacak

³⁷⁶TBMM ZC., D. 1, C. 19. s. 319-320.

deniliyordu. Hattâ emrin suretini müsaade ederseniz okuyayım. Hülâsa verilen mezuniyete müsteniden herkes kendine bir arsa intihabetti. Hükümete müracaat etti ve Hükümetin müsaadesiyle badelkeşif şu kadar kuruşa çıkar denildi ve bu suretle inşa ve tamire başladılar. Tamir hitam bulduktan sonra ikinci defa tekrar Hükümete müracaat edildi. Keşfi sanisi de yapıldı. Meselâ şu kadar bin kuruş ile bu hane meydana gelmiştir. Şimdi bu kabul olunan kanun mucibince bunlar da tabii Hükümetçe idare edilecek. Badessarf esmanı sairsi irat kaydolunacak filân... Şimdi bunların haneleri tahribedildi. Eşhas zaten hali firarda ve gaybubettedir. Doğrusu âdeta muharebe yaptılar. Orada topu ile, tüfeği ile mütemadiyen bir hafta geceli gündüzlü askere karşı muharebe ederek tahribettiler. Evleri hâk ile yeksan ettiler. Şimdi bunların arasında yapılmış bir hane için benzeniz bu takriri veriyorum. Eğer münasip görürseniz ahali beyhude mağdur olmasın. Çünkü en ziyade zavallı kalacak bu civar ahalisidir. Bugün bunların hiçbir şeyi kalmamıştır. (6) bin haneden 13 hane sağlam kalmıştır.”

- Genel Bütçe Kanun Tasarısı Münasebetiyle Sözleri

Meclis'in, 10 Ekim 1922 tarihli gizli oturumunda, Genel Bütçe Kanun tasarısı üzerine söz alan Ahmet Hamdi Bey: “Encümenince tespit olunan kanunun işbu kanun tarihi neşrinden muteberdir tarzındaki maddesi kabul edildiği takdirde, acaba, azalar arasında tesavi hâsıl oluyor mu?”³⁷⁷ sorusunu sormuştur. Araya giren Karahisarî Şarkî Mebusu Ali Süruri Efendi: “Ne gibi tesavi efendim?”³⁷⁸ sözleriyle karşılık vermiştir. Konuşmasına devam eden Hacı Ahmet Efendi: “Şimdiye kadar dairei intihabiyelerine gitmiş olan azayı kiram 4000 kuruş üzerinden harcırah almıştır. Şimdiden sonra gidecekler ise 10000 kuruş üzerinden alacaklardır. Zaten maddede tahsisatı asliyenin 10000 üzerinden kabulü esasına müstenit olduğundan ve mahı marttan beri muteber olacağına göre, bunun da marttan muteber olması daha muvafık değil midir?”³⁷⁹ demiştir.

- Divanı Riyasete İki Kâtip İntihabı Münasebetiyle Sözleri

Meclis'in 27 Kasım 1922 tarihli oturumunda, Divan Başkanlığına iki katip seçimi hakkındaki kanun görüşmeleri üzerine söz alan Ahmet Hamdi Bey: “Efendim; bu sene Divanı Riyaset kâtipleri için yapılan intihapta daha birçok arkadaşlarımız rey

³⁷⁷TBMM GCZ., D. 1, C. 3. s. 947.

³⁷⁸TBMM GCZ., D. 1, C. 3. s. 947.

³⁷⁹TBMM GCZ., D. 1, C. 3. s. 947.

almışlardır. Fakat akalliyette kaldıkları için kazanamamışlardır. Şimdi bunlardan en fazla reyi olanları reyi işari ile kabul ederek intihabını yapalım”³⁸⁰. demiştir.

Meclis’te katip seçimi hakkındaki tartışmalar devam ederken Ahmet Hamdi Bey tekrar söz alarak: “*Reis Bey, mesele niçin bu kadar uzuyor? sene başında intihabedilenler meyanında en fazla rey alan vardır. Onlardan intihabedilsin.*”³⁸¹. sözleriyle fikrini beyan etmiştir.

- Müsakkafat Vergisi ve Ağnam Resmiyle Gümrük Tarifesinin Tadiline ve 15 Ağustos 1920 Tarihli Kanunun İlgasına ve Memaliki Müstahlasa Aşar Muamelâtına ve Aşar Mültezimlerinden Edayı Deynedenlerin Emlâki Merhune ve Mütefevzularının İadesine ve Aşar Nizamnamesine ve Vilâyetlerin Hissei Menafi Ve Masarifina ve Tömbekiler Beyiye ve İstihlâk Resmine ve 9 Kânunuevvel 1922 Tarihli Avans Kanununa Bir Madde İlâvesine Dair Kanun Münasebetiyle Sözleri

Meclis’in 16 Aralık 1922 tarihli oturumunda, Müsakkafat Vergisi³⁸² Kanunu’na eklenecek bir madde ³⁸³için yapılan görüşmelerde söz alan Ahmet Hamdi Bey, Muş’un da dahil olduğu Doğu Vilayetlerinin pek çoğunun 3 yıl boyunca Ermeni işgalinde kaldığı ve buradaki binaların pekçoğunun yıkılmak zorunda kaldığını, yıkılan binaların yerine halkın kendi imkanlarıyla daha düşük bütçeli binalar yaptığını belirtmiştir. 1920 yılından itibaren 6 misli verginin tahakkuk etmesi halinde bu durmun yöre halkı için katlanılamaz bir ekonomik külfet ortaya çıkaracağını belirttiği şu konuşmayı yapmıştır³⁸⁴:

“Bilirsiniz ki istilâ görmemiş havzei hükümranimizdeki Türkiye memalikinde ancak altı, yedi vilâyet vardır. Hepsi istilâ ve istihlâs görmüştür, hepsi hicret görmüş, muzmahil ve haneleri harap olmuştur. Ezcümle dairei intihabiyemiz Muş ki evvelce altı bin haneden ibaret olduğu halde Ermeni ve Rusların memleketimizde üç sene kalması itibariyle istihlâstan sonra İslâmlara aidolmak üzere yedi hane sağlam elimize geçmiştir. Şimdi farz ediniz altmış bin kuruş kıymetinde bir hane sahibi gelmiş, elinde

³⁸⁰TBMM ZC., D. 1, C. 25. s. 87.

³⁸¹TBMM ZC., D. 1, C. 25. s. 89.

³⁸²Meşrutiyetle birlikte emlak vergisinde görülen eksiklikleri gidermek üzere bina ve arazi vergilerini ayıracak şekilde bir değişiklik yapılması isteğinden doğan vergi. <https://www.uludagsozluk.com/k/musakafat-vergisi/>, (Erişim Tarihi 10.04.2018).

³⁸³**MADDE 1.** — 14 Haziran 1336 tarihli Kanun mucibince müsakkafat ve bu hükümde bulunan arsalara mütedair iradi gayrisâfiler bin üç yüz otuz dokuz senesinden itibaren ikametgâh olarak istimal edilen müsakkafatta üç ve ticaretgâh olarak kullanılanlarda altı misil itibar edilerek vergileri ona göre tahakkuk ettirilir.

³⁸⁴TBMM ZC., D. 1, C. 25. s. 429-430.

tamir edecek beş parası yok ne malı var, ne mülkü var. Her şeyden muarra, müceret, vareste kalmış, bir insana zarureti sükna hâsıl olursa ne yapmak lâzım gelir? Tabî kendisine bir kulübe yapar. O kulübe için yanında yoksa arkadaşından para alır ve onu inşa eder. Fakat bunu yapmak için ameleye ihtiyaç vardır. Amelele yevmiye üç yüz kuruş veriliyor. Yirmi günde on amele çalışsa altmış bin kuruş tutar. Şu halde o hanenin, o süknanın kıymeti mukabilinde, kıymeti tahririyesi nispetinde bir masrafla ancak bir kulübe vücuda getirebilir. Tabî bu hane vücuda geldikten sonra bunun bir kıymeti tahririyesi de vardı. Çünkü bunun yerinde eskiden güzel bir ev vardı ve altmış bin kuruş kıymetinde idi. Fakat şimdi bu hale geldi. Ve bu kadar sarf etti de bu hale getirdi. Tabî bu kayıt altmış bin üzerinden ise altı misli 360 bin kuruş alacaktır. Çünkü ferağ, intikal muamelesi görmemiştir. 14 Haziran 1336 tarihli ve 2 Temmuz 1302 tarihli Emlâk Nizamnamesi cari olan mahallerdeki müsakkafattan bahsediliyor. O müsakkafat ki altı misil zam ile mükellef olacak. Artık bu adamın hali ne olacak. İşte bizim bundan dolayı şikâyetimiz vardı. Bugün biz ümid ediyorduk ki Maliye Vekilimiz bu derde bir deva bulsun ve çaresiz olsun. Çünkü kendileri de oraya yakın oldukları için bilirler. Arkadaşımızın beyanettiği gibi Muş, Van, Bitlis, Bayezid ve o havali düşmanın ayağı altında üç sene çiğnenmiştir. Bir şey kalmamıştır. Bu kanun bu gibi yerlerde tatbik olunacak bir kanun değildir. Tatbiki halinde orada emin olunuz, ahali hanelerini terketmekten başka çare bulamazlar. Binaenaleyh tezyidi varidat, tenkisi varidat hakkındaki teşebbüslerinden ve Ağnam hakkındaki tekliften dolayı teşekkür etmekle beraber bunun hakkındaki teessüratımızı da izha etmek isteriz ve bunun katiyen reddini teklif ederiz.”

Meclis'in 20 Aralık 1922 tarihli oturumunda, Müsakkafat vergisi ve Ağnam vergisiyle³⁸⁵ ilgili devam eden görüşmelerde Ahmet Hamdi Bey bu kanunla ilgili tekrar söz alarak, Müsakkafat vergisi ve Ağnam vergisinin ikinci maddesinde³⁸⁶ içerisinde

³⁸⁵ Ağnam vergisi de tıpkı aşar gibi dine dayalı olarak alınan bir vergiydi. Şeri hükümlere göre verginin oranı kırkta bir (%2,5) iken Osmanlı'da %10 olarak uygulanmıştır. Vergi önceleri aynı olarak tahsil edilmekteyken son zamanlarda değer üzerinden de tahsil edilmeye başlanmıştır. Vergi önceleri hayvan varlığı üzerinden yani servet üzerinden alınmaktayken 1859 yılından itibaren gelir üzerinden alınmaya başlanmıştır. Her eyalet ve sancakta bir koyun ve keçinin bir yılda yavrusu, sütü ve yünü itibariyle getirebileceği hasılat tespit ediliyor ve bu hasılat üzerinden %10 ağnam resmi alınıyordu. Bu resme mali güçlükler nedeniyle çeşitli tarihlerde zamlar yapılmıştır, hatta 1918-1919 döneminde verginin oranı 4 kat artırılmıştır. Oranların artırılmasının dışında ağıl resmi, selamet akçesi, toprak bastı parası, çit parası, oğlak resmi, kışlak resmi, yaylak resmi gibi çeşitli adlarla alınan vergilerde aslında ağnam resmine yapılan zamlar şeklindedir. Bkz. Onur Eroğlu, “Osmanlı Devleti'nin Son Dönemlerinden Cumhuriyet'in İlk Yıllarına Kamu Maliyesi”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 12, Özel Sayı, 2010, s. 62.

³⁸⁶ **Madde 2.**— 2 Temmuz 1302 tarihli Emlâk Vergisi Nizamnamesi cari olan mahallerde müsakkafat ve müsakkafat hükmünde olan arsalarla bilâd ve kasabat civarında bulunan daimî sebze bahçelerinin tahrir

geçen “Emlâk Vergisi Nizamnamesi cari olan mahallerde” kelimesinden sonra “Gayri ezsükna” kelimesinin ilâvesi hakkında şu konuşmayı yapmıştır³⁸⁷:

“Yalnız maddedeki; (Emlâk Vergisi Nizamnamesi cari olan mahallerde) kelimesinden sonra (Gayri ezsükna) kelimesinin ilâvesini teklif ediyorum ve bu suretle bir teklif takdim ettim. Yalnız 1332 senesinden evvel ferağ muamelesi görmiyenlere altı misli zammolunmıyacak ise, şu halde süknanın istisnasını teklif eylerim. Madde aynen kalsın, yalnız (Gayri ezsükna) tâbiri ilâve edilsin.”

Meclis’in 23 Aralık 1922 tarihli oturumunda, Müsakkafat Vergisi ve Ağnam vergisiyle ilgili devam eden görüşmelerde Ahmet Hamdi Bey tekrar söz alarak: “Anadolu ve vilâyatı Şarkiyede Ağnam Resmi aslisi dört kuruştur. Ve şimdi beş misli üzerinden yirmi kuruş alınacak. Malûmuâliniz Vilâyatı Şarkiyenin birçok kısmı mütemadiyen kar yatağıdır. Altı ay kar yağar. Bunların ağnamı daima içerde otlataayyüş eder, diğer yerlerde, yani bilâdı hârrede bunlar çölde yayılır. Binaenaleyh ikisinin müsavi olması muvafık mıdır?”³⁸⁸.

Muş Mebusu Mahmud Said Bey İle Hacı Ahmed Hamdi Efendinin, Mebusluğa İntihaplarından Evvelki Zamanı Memuriyetlerine Ait Lüzumu Muhakeme Kararının Memurin Muhakemat Tetkik Encümenine Havale Edilmesine Dair Takrirleri ve Kanunu Esasi Encümeni Mazbatası Münasebetiyle Sözleri

Ahmet Hamdi Bey, Meclis’in 14 Şubat 1923 tarihli oturumunda söz alarak, bazı milletvekillerinin seçilmeden önceki memuriyetlerine ait evrakların bir yıldan fazla mecliste bekletildiğini belirterek, müzakeresinin yapılması hakkında şu konuşmayı yapmıştır³⁸⁹:

“Efendim, bâzı mebus arkadaşların intihaptan evvelki memuriyetlerine ait evrak vardır. Bu evradın bâzısı men’i muhakeme ve bâzısı lüzumu muhakeme kararlarını hâvidir. İşbu evrak encümene gelmiş ve tetkik edilmektedir. Halbuki sıfatı hazirai mebusiyetleri nazarı dikkate alınarak encümende bunların tasdikinde tereddüt hâsıl

kıymeti 1339 senesi Martı iptidasından altı misline iblâğ olunmuştur. Ancak, 1332 senesiyle onu takibeden senelerde tamamen veya kısmen tadil ve ferağ muamelesini görmüş olanların kıymetlerine vukubulan zamaimi kıymeti muharrerei safıkanm I altı mislinden noksan ise altı misline iblâğ olunur. 1331 senesinden sonra müceddeden inşa edilmiş olan emlâkin Tadil komisyonlarınca takdir edilmiş olan kıymetlerine zamaim icra edilmez. 1339 senesinden itibaren bilûmum küsuratı munzamına alınmaz.

³⁸⁷TBMM ZC., D. 1, C. 25. s. 492-493.

³⁸⁸TBMM ZC., D. 1, C. 26. s. 32.

³⁸⁹TBMM ZC., D. 1, C. 27. s. 321.

olmuştur. Bu bapta yazdığı tahrir üzerine zannederim Kanunu Esasi Encümenince mazbataya raptedilmiş, gelmiş burada duruyor. Mazbata ise bunların alelûsul evraklarının tetkikiyle şayet men'i muhakemelerini müstelzim ise men'i muhakemelerine, değilse Heyeti Umumiyyeye şevkine dairdir. Bu hemen bir seneye karibdir burada yatıyor. Halbuki bunlar sizin arkadaşlarımızdır. Bunların böyle zan ve şüphe altında kalmalarını zannederim, tecviz edecek kimse yoktur. Binaenaleyh bu Kanunu Esasi Encümeni mazbatasının bugün müzakeresini rica ederim.”

- Havalii Şarkıye Muhacirlerinin, İadesi ve Meskenlerin Tamir ve İnşası İçin Bütçe Ayrılmasına Dair Kanun Münasebetiyle Sözleri

Meclis'in 31 Mart 1923 tarihli oturumunda, Havalii Şarkıye muhacirlerinin memleketlerine sevk ve iadeleri ve harb dolayısıyla harab olmuş meskenlerinin inşası için Sıhhiye ve Maliye Vekâletlerinin 1338 senesi bütçelerine tahsisat ilâvesine dair kanun tasarısı görüşmeleri esnasında söz alan Ahmet Hamdi Bey, “Efendim; yurtlarına gidecek mültecilerin yirmi üç bin nüfustan ibaret olduğunu beyan buyurdunuz. Malûmuâlileri şimdi mevsim müsaittir. Yine bu sene de her sene olduğu gibi; havale verilecek para olmayacak, olacak, havale yok gibi ahvale meydan vermiyecek teşebbüsatta bulundunuz mu?” diyerek Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye Vekili Dr. Rıza Nur Bey’e sözlü soru yöneltmiştir. Ahmet Hamdi Bey’in bu sorularına karşılık Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye Vekili Dr. Rıza Nur Bey: “Evet efendim; hattâ Maliye Vekâletine, Dahiliye Vekâletine ve bir de Müdafaa-i Milliye Vekâletine ayrı ayrı şekillerde tezkereler yazmışımdır. Demişimdir ki; çok rica ederim, behemehal bunların paraları temin edilsin ve bu mesele bu yaz bitsin.”³⁹⁰ sözleriyle karşılık vermiştir.

- Memurlardan Mebus Olanların Emeklilik ve Azledilme Haklarına Dair Kanun Tasarısının 5. Maddesinin Düzenlenmesi Münasebetiyle Sözleri

Memurların emeklilik haklarıyla ilgili Milli Mücadele döneminde Osmanlı mevzuatından devralınmış olan Memurini Mülkiye Tekaüt Kanunu esas alınmıştır. Meclis'in 12 Nisan 1923 tarihli oturumunda, Memurların emeklilik ve azillerine dair kanunun 5. maddesinin³⁹¹ görüşülmesi esnasında söz alan Ahmet Hamdi Bey: “Efendim malûmuâliniz beşinci maddede (Tekâüt ve mâzûliyet aidatı şehri on bin kuruş üzerinden

³⁹⁰TBMM ZC., D. 1, C. 28. s. 276.

³⁹¹MADDE 5. — Tekâüt ve mâzûliyet aidatı Meclisi Mebusan âzâlığı için şehri on bin kuruş üzerinden hesab olunur.

hesabolunur.) diyor. Maddeyi aynen okuyorum. Maddeyi aynen okudum madde hepinizin malûmu olmuştur. Bunda Meclisi Mebusan meselesinin zikri mücerret eski kanun mucibince, yani İstanbul'da iken inikad eden Meclisi Mebusana aittir. Burada bulunanların umumu, Büyük Millet Meclisi âzasıdır. Binaenaleyh ona şâmildir. Yalnız arkadaşlarımın beyan ettiği gibi burada mâzûliyet lâfzı zaittir. Tayyedilmek icabediyor.”³⁹² sözleriyle ifade etmiştir.

2.2.3.3. Sual Takrirleri

Bitlis, Genç, Muş Livalarında Mektep Olmadığı Halde Ne İçin Maarif Müdürü Tâyin Edildiğine Dair Maarif Vekâletinden İstizah Takriri

Ahmet Hamdi Bey, Meclis'in 26 Mart 1921 tarihli oturumunda Bitlis, Genç, Muş Livalarında bir tek iptidai mektebi olmadığı halde ne için Maarif Vekâletince maarif müdürü tayin edildiği, bunun yanı sıra başkatiplerin dahi tayin olunduğu, bu şekilde harcırahtan tasarruf vecibesi düşünülmeyerek yapılan bu tayinler hakkında Maarif Vekâletinden meselenin halli için sual ettiler³⁹³:

Riyaseti Celileye

“Bitlis - Genç - Muş livaları dâhilinde bir tek iptidai mektebi bulunmadığı halde bu livalara Maarif Vekâletince maarif müdürleri tâyin edildikten başka bir de tâli olan maarif başkâtipleri dahi tâyin ve kimi izam kimi de derdesti izam bulunduğu gibi mekezi ulûm ve maarif olan ve yalnız bir iptidai ve bir de idadisi bulunan Siird livasına da kezalik müdür ve hattâ başkâtip gönderildiğini haber alıyoruz. Mahallerinde en muktedirleri var iken harcırahtan tasarruf vecibesi düşünülmiyerek' güya ki mahallerinde ufak bir kitabeti ifa etmiyecek derecede efendi bulunmuyormuş gibi buradan ketebe tâyinine lüzum görülmesi cayi nazardır, ve zannedilebilirki, bu hareket İstanbul'dan akın akın gelen efendilerin kayırılması maksadına iptina ediyor. Binaenaleyh, Maarif Vekili Beyin bu hususlarda izahat vermesini teklif eylerim.”

Meclis Genel Kurulu'nda yapılan oylamada istizah takriri kabul edilmiştir³⁹⁴.

Meclis'in 4 Nisan 1921 tarihli oturumunda gündeme alınan bu İstizah takririne cevap verilmesi amacıyla Maarif Vekili Hamdullah Suphi Bey imzasıyla gönderilen

³⁹²TBMM ZC., D. 1, C. 29. s. 66.

³⁹³TBMM ZC., D. 1, C. 9. s. 235.

³⁹⁴TBMM ZC., D. 1, C. 9. s. 235.

yazıda; Ahmet Hamdi Bey'in bu suallerine karşılık şu cevapları vermiştir. Ahmet Hamdi Bey'in, "*Hamdullah Suphi Bey Bitlis'e Maarif Müdürü tayin etti*" iddiasına karşı Hamdullah Suphi Bey, Bitlis'e Maarif Müdürünün 29 Eylül'de tayin edilmiş olduğu, kendisinin ise bu tarihten üç ay sonra Maarif Vekâletine geldiğini söyledi. İkinci soru olarak; Ahmet Hamdi Bey'in "*Genç Maarif Müdürü niçin tayin edildi?*" sorusuna karşılık Hamdullah Suphi Bey, bu memlekette Genç Maarif Müdürü diye bir zatın olmadığını, kendisinin de böyle bir zatı tayin etmediğini söyledi. Üçüncü soru olarak; Ahmet Hamdi Bey'in "*Muş'a niçin Maarif Müdürü gönderildi?*" sorusuna karşılık Hamdullah Suphi Bey, Vekâlete geldiği zaman meclisten vekâlete yeni teşekkül eden livalara Maarif Müdürü göndermeyeceksiniz diye bir tebliğin vaki olmadığını, dolayısıyla meclisin kararına muvafık tayin yaptığını söyledi. Konuşmasının sonunda ise, yaptığı izahatı şöyle hulusa etti: "*Bitlis bendenize ait değil, Genç Maarif Müdürü yok. Muş meselesi ise; Meclisin yüksek kararını tatbikten ibaret bir şey*"³⁹⁵.

- Ordunun Elinde Kalan Hayvanların Muhtaç Halka Dağıtılması Hakkında Müdafai Milliye Vekâletinden Soru Takriri

Büyük Taaruzdan sonra ordunun elinde bulunan ve mağlup Yunan ordusundan ganimet olarak ele geçirilen hayvan varlığının çiftçiye bedelsiz verilmesi Meclis'te gündeme gelmiştir. Meclis'in 20 Aralık 1921 tarihli oturumunda Kütahya Mebusu Besim Atalay, Askeriyede bulunan cılız ve dermansız hayvanların bedelsiz olarak çiftçilere verilmesi hakkında soru takriri vermiştir.³⁹⁶ 22 Aralık 1921 tarihli Meclis oturumunda, Askeriyeye Satılan Hayvanat Hakkındaki Kanun görüşülürken Ahmet Hamdi Bey, cevaplanması amacıyla Müdafai Milliye Vekâletine soru takriri vermiştir. Gündeme alınan bu teklif incelenmek üzere Müdafai Milliye Vekâletine gönderilmiştir³⁹⁷. Yasama dönemi sonuna kadar Ahmet Hamdi Bey'in soru takriri hakkında Müdafai Milliye Vekâletinden bir cevap gelmemiştir³⁹⁸.

³⁹⁵BMM Z.C., D. 1, C. 9. s. 339-343.

³⁹⁶TBMM Z.C., D. 1, C. 15. s. 173-174.

³⁹⁷TBMM Z.C., D. 1, C. 15. s. 193.

³⁹⁸Soru takririne cevap verilmediğinden takririn içeriği hakkında bilgi sahibi olunmamıştır.

2.2.3.4. İmzasının Bulunduğu Ortak Takrir ve Teklifleri

- Muş Mebuslarının, Muş kasabasında harap olan su yollarının tamirine ve tamir bedelinin evkaftan itasına dair takrirleri³⁹⁹.
- Bitlis Mebusu Yusuf Ziya Beyle Rûfekasının, Bitlis ve Van Vilâyetleri ve buna bağlı yerlerde mektep açılmamasının sebeplerine dair maarif vekâletinden sual takriri⁴⁰⁰.
- Amasya Mebusu Hamdi Beyle rûfekasının, mebdei İçtimain 1337 martı iptidasına tahviline dair takriri⁴⁰¹.
- Van Mebusu Hasan Sıddık Beyle rûfekasının, Kırşehir Mebusu Sadık Bey'in tahsisatının meclise tarihi iltihakından itibaren verilmesine dair takriri⁴⁰².
- Bitlis Mebusu Yusuf Ziya Beyle 50 kadar refikinin İktisat Vekili Sırrı Bey'e itimat beyan edilmesine dair takriri⁴⁰³.
- Saruhan Mebusu Reşad Beyle Muş Mebusu Hacı Ahmet Hamdi Efendi'nin bütçe müzakeresi için haftada dört gün tahsis edilmesine dair takrirleri⁴⁰⁴.
- Dersim Mebusu Mustafa Beyle arkadaşlarının, Sabık Kırşehir Mebusu Bekir Efendi hakkındaki İstida Encümeni mazbatasının müstaceliyetle müzakere edilmesine dair takriri⁴⁰⁵.
- 1338 Senesi Muvazenei Umumiye Kanunu Lâyihası ve Muvazenei Maliye Encümeni mazbatasına dair takriri⁴⁰⁶.
- Adana Mebusu Zamir Beyle Arkadaşlarının, ziraat makinalarında müstamel mevaddı müşteile ve damızlık hayvanat ve kimyevi gübrelerin gümrük resminden muaf olmasına dair kanun teklifinin perşembe ruzaamesine alınmasına dair takriri⁴⁰⁷.
- Kastamonu Mebusu Abdülkadir Kemali Beyle arkadaşlarının, meclisin Ankara'dan başka bir mahalle nakli hakkındaki 115 imzalı takrirleri⁴⁰⁸.
- Sinop Mebusu Dr. Rıza Nur Beyle 78 arkadaşının, Osmanlı İmparatorluğu'nun münkariz olduğuna ve Yeni Türkiye Hükümetinin onun vârisi bulunduğuna ve Makamı Hilâfetin esaretten kurtulacağına dair takriri⁴⁰⁹.

³⁹⁹ TBMM ZC., D. 1, C. 6. s. 117.

⁴⁰⁰ TBMM ZC., D. 1, C. 6. s. 283.

⁴⁰¹ TBMM ZC., D. 1, C. 8. s. 196-197.

⁴⁰² TBMM ZC., D. 1, C. 8. s. 302.

⁴⁰³ TBMM ZC., D. 1, C. 19. s. 411.

⁴⁰⁴ TBMM ZC., D. 1, C. 20. s. 491.

⁴⁰⁵ TBMM ZC., D. 1, C. 21. s. 485.

⁴⁰⁶ TBMM ZC., D. 1, C. 22. s. 394-395.

⁴⁰⁷ TBMM ZC., D. 1, C. 23. s. 402-403.

⁴⁰⁸ TBMM ZC., D. 1, C. 24. s. 25-26.

⁴⁰⁹ TBMM ZC., D. 1, C. 24. s. 292-294.

- Sinop Mebusu Dr. Rıza Nur Beyle arkadaşlarının; Hilâfetin Hanedanı Âli Osman'a aid olduğuna ve Halife'nin bu Hanedan'dan Büyük Millet Meclisi'nce intihab olunacağına dair takriri⁴¹⁰.
- Saruhan Mebusu Avni Beyle arkadaşlarının, Ziraat Bankası Bütçesinin müstacelen müzakere edilmesine dair takriri⁴¹¹.
- Kastamonu Mebusu Abdülkadir Kemali Bey'in ve Erzurum Mebusu Salih Efendi ile arkadaşlarının, Ceza Kanununun 203'üncü maddesine zeyledilecek mevad hakkındaki teklifi kanununun müzakere edilmesine dair takriri⁴¹².
- Erzincan Mebusu Tevfik Beyle rüfekasının, Vilâyatı Şarkıye Muhacirlerinin dört ay daha askerlikten tecillerine dair takriri⁴¹³.
- Isparta Mebusu Hüseyin Hüsnü Efendi ile rüfekasının, Şer'ıye Vekili Vehbi Efendi'nin müstahikkîni ilmiye tahsisatının kendi dairei intihabiyesi ulemasına tahsis ettiğine ve kayınbiraderini himaye eylediğine dair Şer'ıye Vekâletinden istizah takriri⁴¹⁴.
- Karahisarı Sahib Mebusu Ömer Lûtfi Beyle rüfekâsının, Büyük Millet Meclisi memurlarının İstiklâl Madalyası'yla taltiflerine dair takriri⁴¹⁵.
- Çorum Mebusu Fuat Bey ve rüfekasının, İcra Vekilleri intihabına dair kanunun tadili hakkında kanun teklifi⁴¹⁶.
- Hakkâri Mebusu Mazhar Müfit Beyle rüfehasının, Nafia Vekâletinin İktisat Vekâletine raptı hakkında kanun teklifi⁴¹⁷.
- Bayezit Mebusu Dr. Refik Beyle arkadaşlarının, Nisabı Müzakere Kanunu'nun tadiline dair kanun teklifi⁴¹⁸.
- Bitlis Mebusu Yusuf Ziya Beyle arkadaşlarının muhacir ve mültecilerin askerliklerine dair kanun teklifi⁴¹⁹.
- Bitlis Mebusu Yusuf Ziya Beyle 75 refikinin Heyeti Umumiye içtimainin dört ay olmasına ve saireye dair kanun teklifi⁴²⁰.
- Ergani Mebusu Sırrı Beyle rüfekasının, Nisabı Müzakere Kanunu'nun altıncı ve sekizinci maddelerinin tadiline dair kanun teklifi⁴²¹.

⁴¹⁰*TBMM ZC.*, D. 1, C. 24. s. 304.

⁴¹¹*TBMM ZC.*, D. 1, C. 26. s. 41.

⁴¹²*TBMM ZC.*, D. 1, C. 26. s. 42-43.

⁴¹³*TBMM ZC.*, D. 1, C. 28. s. 37-38.

⁴¹⁴*TBMM ZC.*, D. 1, C. 29. s. 31.

⁴¹⁵*TBMM ZC.*, D. 1, C. 29. s. 152.

⁴¹⁶*TBMM ZC.*, D. 1, C. 5. s. 291-292.

⁴¹⁷*TBMM ZC.*, D. 1, C. 7. s. 197.

⁴¹⁸*TBMM ZC.*, D. 1, C. 9. s. 31.

⁴¹⁹*TBMM ZC.*, D. 1, C. 11. s. 27.

⁴²⁰*TBMM ZC.*, D. 1, C. 16. s. 143-146.

- Aydın Mebusu Esad Efendi ile 120 refikinin, Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nun madde-i müzeyyelesinin ilgasına ve tecdidi intihaba dair kanun teklifi⁴²².

2.2.3.5. Kullandığı İzinler

Ahmet Hamdi Bey'in, 1. Yasama dönemi içerisinde 7 Aralık 1920 tarihinde üç ay⁴²³, 21 Nisan 1921 tarihinde üç ay⁴²⁴, 25 Haziran 1922 tarihinde üç ay⁴²⁵, 24 Mart 1923 tarihinde üç ay⁴²⁶ olmak üzere 3 defa izin kullandığı tespit edilmiştir.

2.3. İlyas Sami Bey (MUŞ)

2.3.1. Özgeçmişi

1879 yılında Muş sancağında dünyaya gelen İlyas Sami Bey'in babasının adı Abdulhamit annesinin adı ise Hatundur. İlk eğitimini Muş'taki medreselerde alan İlyas Sami Bey, daha sonra Mısır'da Şark İlimleri konusunda ihtisas yaparak müderris olmuştur. Bir süre Muş'taki medreselerde müderrislik yaptıktan sonra İstanbul'da Murat Paşa Camisi'ne aynı görevle atanmış ve ayrıca Dârülfünûn (İstanbul Üniversitesi) Edebiyat Fakültesinde Arapça dersler vermiştir⁴²⁷. Bir müderris olarak İlyas Sami Bey, Kürtçenin yanı sıra Türkçe, Arapça, Farsça, Ermenice ve İngilizce bilmekteydi⁴²⁸.

Osmanlı Mebusân Meclisi, I., II., ve III. Dönem Muş Mebusluğu yapan İlyas Sami Bey,⁴²⁹ Damat Ferit Paşa'nın 4 Mart 1919 tarihinde iktidara gelmesinden sonra İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliğinin talimatıyla Ermeni Tehciri sırasındaki olaylarda sorumluluğu olduğu gerekçesiyle tutuklanmış ve dönemin ünlü hapisanesi Bekirağa Bölüğüne konulmuştur⁴³⁰. 30 Ekim 1921 tarihinde Malta'dan dönen son sürgünler arasında yer alan İlyas Sami Bey, Malta'da sürgündeyken, TBMM'de 5 Haziran 1920 tarihinde yapılan toplantıda, İstanbul Meclisi Mebusan azasından iken

⁴²¹ TBMM ZC., D. 1, C. 28. s. 61-62.

⁴²² TBMM ZC., D. 1, C. 28. s. 283-284.

⁴²³ TBMM ZC., D. 1, C. 6. s. 255.

⁴²⁴ TBMM ZC., D. 1, C. 10. s. 55.

⁴²⁵ TBMM ZC., D. 1, C. 21. s. 39.

⁴²⁶ TBMM ZC., D. 1, C. 28. s. 156.

⁴²⁷ İlyas Sami Bey'in Tercüme-i Hal Belgesi, TBMM Arşivi: Sicil Dosyası No: 353; Ercan Çağlayan, "TBMM'de Muş Milletvekilleri [1923-1943]: Biyografik Bir Deneme", *Makalelerle Muş*, Mayıs 2014, s. 121.

⁴²⁸ TBMM Albümü, (1920-2010), C.1, s. 52.

⁴²⁹ Özalper, s. 519.

⁴³⁰ Hasan Kendirci, *Türkiye Büyük Millet Meclisinin Meclis-İ Mebusan Kökenli Üyeleri (1920-1950)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin, 2008, s. 128.

İngilizler tarafından tutuklanarak Malta'ya gönderilmiş olan İlyas Sami Bey'in Büyük Millet Meclisi azası addolunması kararlaştırılmıştır⁴³¹.

Ankara hükümetinin girişimleriyle 25 Ekim 1921 tarihinde serbest bırakılan 59 kişi arasında yer alan İlyas Sami Bey, 1 Kasım 1921'de bir İngiliz gemisiyle İnebolu'ya gelmiştir. Bir süre izin isteyen İlyas Sami Bey, 30 Kasım 1921 tarihinde Ankara'ya gelerek TBMM Genel Kuruluna Muş Milletvekili olarak takdim edilmiş. Mecliste Adalet, İrşad, Millî Eğitim, Bütçe ve İçtüzük komisyonlarında ve Memurin Muhakematı Tetkik Kurulunda çalıştı. III. Toplantı yılında Millî Eğitim Komisyonunun, IV. Toplantı yılında da 4. Şubenin Başkanlığını yaptı. 23 Kasım 1922'de Müdafaayı Hukuk Grubu ve Yönetim Kurulu Üyeliğine seçilmiştir⁴³².

TBMM'nin II. Dönemde yine Muş'tan seçilen İlyas Sami Bey, III. Dönemde ise Bitlis'ten Milletvekili seçilmiştir. IV. Dönemde seçimlere girmeyen İlyas Sami Bey, V. Dönemde ara seçimde 24 Ocak 1936'da Çoruh'tan milletvekili seçilmiştir. 1939'dan sonra politikadan çekilen İlyas Sami Bey, 27 Aralık 1945'de İstanbul'da vefat etmiştir. Evli olup üç çocuk babası idi⁴³³.

2.3.2. İlyas Sami Bey'in Meclis'te Almış Olduğu Görevler ve Grup Üyelikleri

İlyas Sami Bey, II. Meşrutiyet döneminde Mebûsân Meclis'inde I., II. ve III. dönemlerde Muş Mebusu olarak görev almıştır⁴³⁴. İlyas Sami Bey, İstanbul'un İşgal edildiği 16 Mart 1921 tarihinde İngilizler tarafından tutuklanarak Malta'ya sürülen 11 kişi arasında yer almıştır⁴³⁵. 1 Aralık 1921 tarihinde Ankara'ya gelerek Meclise katılmıştır⁴³⁶. İlyas Sami Bey'in TBMM çatısı altında almış olduğu görevlere bakıldığında; 2. yasama yılında 1. Şube Üyeliği,⁴³⁷ 4. Şubeden Müvazenei Maliye Encümeni Üyeliği,⁴³⁸ Adliye Encümeni Üyeliği,⁴³⁹ Memurin Muhakemat Tetkik Heyeti Üyeliği,⁴⁴⁰ 3. yasama yılında 2. Şube Üyeliği,⁴⁴¹ 2. Şubeden Müvazenei Maliye

⁴³¹ Çağlayan, s. 121-122.

⁴³² Çoker, *Türk Parlamento Tarihi TBMM I. Dönem 1919-1923...*, C. III, s. 797-798.

⁴³³ Çağlayan, s. 122

⁴³⁴ İhsan Güneş, *Türk Parlamento Tarihi Meşrutiyet'e Geçiş Süreci: I. ve II. Meşrutiyet*, Cilt: II, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1997, s. 25.

⁴³⁵ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler (Mütareke Dönemi 1918-1922)*, Cilt: 2, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1986, s. 22.

⁴³⁶ TBMM ZC., D. 1, C. 14. s. 417, Demirel, *Birinci Mecliste Muhalefet...*, s. 105.

⁴³⁷ TBMM ZC., D. 1, C. 9. s. 17.

⁴³⁸ TBMM ZC., D. 1, C. 14. s. 147.

⁴³⁹ TBMM ZC., D. 1, C. 16. s. 133.

⁴⁴⁰ TBMM ZC., D. 1, C. 16. s. 173.

⁴⁴¹ TBMM ZC., D. 1, C. 18. s. 21.

Encümeni Üyeliği,⁴⁴² 4. yasama yılında 4. Şube Üyeliği,⁴⁴³ Maarif Encümeni Üyeliği,⁴⁴⁴ görevinde bulunduğu tespit edilmiştir. Meclisteki gruplardan İlyas Sami Bey Birinci Grupta yer almıştır⁴⁴⁵.

2.3.3. İlyas Sami Bey'in Meclis Çalışmaları

I. Yasama dönemi içerisinde ilgili Bakanlığa 1 sözlü soru yönelten İlyas Sami Bey'in sorusu cevaplanmıştır. İlyas Sami Bey, I. Yasama dönemi içerisinde çeşitli konular üzerine 21 konuşma yaptığı tespit edilmiştir. Meclisteki diğer milletvekillerinin hazırlamış olduğu 13 ortak tahrir ve teklifte imzası tespit edilen İlyas Sami Bey; Meclis tarafından 1 defa izinli sayılmıştır.

2.3.3.1. Meclis Konuşmaları

- Malta'dan Avdeti ve Meclise Takdimi Münasebetiyle Sözleri

Damat Ferit Paşa'nın 4 Mart 1919'da iktidara gelmesinden sonra İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliğinin talimatı üzerine Ermeni Tehciri sırasındaki olaylarda sorumluluğu olduğu gerekçesiyle tutuklandı ve dönemin ünlü hapisanesi Bekirağa Bölüğüne konuldu. 30 Ekim 1921 tarihinde Malta'dan dönen son sürgünler arasında yer almıştır. Meclis'in 1 Aralık 1921 tarihli oturumunda İngilizler tarafından sürgün olarak gönderildiği Malta'dan dönüşü münasebetiyle Meclis Başkanı'nın kendisini Meclis'e takdimi sırasında söz alan İlyas Sami Bey, vatana olana sadakatini ve özlemini dile getiren şu konuşmayı yapmıştır⁴⁴⁶:

“Arkadaşlar sakın doymayınız; milleti Osmaniye ikbal ve istikbal hususunda doymıyacaktır. Efendiler üç senedir mütareke devresinin her Türk kalbinde hakaret yaraları Öyle az şey ile doymaz. Sakın doymıyalım. Cenabıhakkın eltafi mütevaliyen gelecektir. Benim ve mazlum arkadaşlarımın huzurunuzda isbatı vücud etmesi, o tevali edecek naam ve muvaffakiyeti ilâhiyenin birer nümunesidir. Cenabıhakkı hepimiz

⁴⁴²TBMM ZC., D. 1, C. 22. s. 386.

⁴⁴³TBMM ZC., D. 1, C. 28. s. 21.

⁴⁴⁴TBMM ZC., D. 1, C. 28. s. 43.

⁴⁴⁵Çoker, *Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923...*, C. I, s. 304, Demirel, *İlk Meclisin Vekilleri...*, s. 258.

⁴⁴⁶TBMM ZC., D. 1, C. 14. s. 417-418.

birden teşekkür edelim, Ve hepinize sarihi ve derâguş ederim. İstikbal ve ikbal bizimdir. Ye'se meydan vermeyiniz, istiklâl İslâmiyetin ve Türklerindir."

- Erkânı Harbiyeyi Umumiye Reisi Fevzi Paşa Hazretlerinin Sakarya Harbinden Sonraki Askeri Vaziyet Hakkında Beyanâtı Münasebetiyle Sözleri

Meclis'in 13 Aralık 1921 tarihli gizli oturumunda, Erkânı Harbiye-i Umumiye Reisi sıfatıyla Fevzi Paşa, Sakarya Harbi'nden sonraki askeri vaziyet hakkındaki izahatı ve izahatı üzerine açılan müzakerat, ordunun ilbas ve iaşesi, mali, askeri ve siyasi vaziyet hakkında Meclis'e bilgi vermiştir. Bu görüşmeler esnasında söz alan İlyas Sami Bey, Meclis'in bu meselelere dair bir çözüm bulması gerektiği hakkında şu konuşmayı yapmıştır⁴⁴⁷:

"İlk celsede gerek Erkânı Harbiye reisi, gerek Başkumandan Paşa Hazretleri ordu ve cephenin vaziyetini söylerken bir çok itiraflar yapmıştı. O itiraflar ceffekalem meskûtuanh geçti. İtiraflara mukabil hemen onun fâidesi hatıra gelmek icab ederken bizde cevap hatıra gelir. Yoksa o sözün fâidesi nedir düşünülmez. Paşa Hazretlerinin hakayiki malları şayanı şükrandır. Çarei halli sırasında vahdet göstermenizi temenni etmiştir. Fakat bütün mevcudiyetimle kulak kesilerek Paşa Hazretlerini dinlediğim halde, acaba ne çare söyleyecek derken, buna yalnız vahdet ve tesanüdü çare göstermiştir. Binaenaleyh ufku siyasimizin muzlim bulutlarla mali olduğunu söyledikten sonra, dün de teklif etmiştim, şu meseleyi Meclisi Âli ihtisar etsin, vaktimiz yoktur, mesele nazik ve hayatidir. Burada üç, dört meseleden bahsedildi ki bunların her birisi birer heyeti içtimaiyeyi mahvetmeye kâfidir. Ondan sonra Fevzi Paşa dedi ki meseleye biz nikbin nazarla bakıyoruz. Halbuki her mesele hakkında şöyle yaptık, böyle yaptık diyecekti. Meclis, kuvvet ve kudretini bundan evvelki mühim zamanlarda göstermiştir. Taksimi âmâl ve vezâif ettiği zamanlar Meclis mühim bir harika olur."

- Veliaht Abdülmecit Efendinin Meclis Riyasetine Gönderdiği Mektup ve Müdafaai Milliye Vekilinden İstizah Münasebetiyle Sözleri

Meclis'in 24 Aralık 1921 tarihli gizli oturumunda gelecekte Osmanlı Padişahı olacak Şehzade Abdülmecit Efendi'nin, Meclis Riyasetine gönderdiği mektup okunmuştur. Mektupta Milli Mücadeleyi desteklediğinden söz etmiştir. Bu mektupla alakalı söz alan İlyas Sami Bey, "*Şehzade Abdülmecit Efendi'nin, üzerine düşen*

⁴⁴⁷TBMM GCZ., D. 1, C. 2. s. 478-479.

vazifeyi yaptığını, Meclisimizin de Süleyman Şah'ın Millet'in kalbinde yer etmiş olan hürmet hissini, bir Osmanoğlu olduğunu ispat için kendisinin şimdiye kadar mümkün olan ve bu ruhu taşıyan bu Şehzadenin burada bulunmasını Yüce Meclis namına teklif eylerim.” sözleriyle ifade etmiştir. Araya giren Trabzon Milletvekili Hüsrev Bey: “Efendim, bu vesika hakikaten pek tarihî ve pek saygı gösterilecek bir vesikadır. Buna karşı Meclisin millet namına bunu göstermesi şüphesiz ki lâzımdır. Yalnız bu pek nazik bir meseledir. İlyas Sami Efendi kendisinin Meclisimize gelmesini tasvip buyurdular. Bu, tatbikatta pek kötü ve pek fena bir şeydir ve mümkün değildir. Hallolunacak meselemiz, şu veya bu şahıs değil, Hilâfettir. Milletimize dokunulmazlığı kazandırmışızdır. Bugünlerde bunu karıştırmak doğru değildir. Bundan dolayı Hükümetin vazife ve mesuliyetine dair görüşme neticesinde Paşa Hazretlerinin söyledikleri o büyük nutuk dahi, ne kadar fena yorumlara uğrayacaktır. Onun için bunu gayet dikkatli ve hissiyattan uzak olarak düşünmenizi rica ederim.” demiştir. İlyas Sami Bey konuşmasının devamında: “Usul hakkında görüşmeyi reye dair istekte bulunacağım. Meclisçe beyanatımın yanlış anlaşıldığını anladım. Şahısların Millete şeref verecek... Binaenaleyh rica ederim fikrimi düzeltiyim. Milletlerin ortaya koyduğu... Hizmet etmekle müşerref olurlardı. İşte maksadım budur.”⁴⁴⁸ sözleriyle görüşlerini beyan etmiştir.

- Savaş Encümeni Kararıyla Ordunun Geri Hizmetini Teftiş Etmek Üzere Seçilmiş Mebuslar Hakkında Sözleri

Meclis'in 26 Ocak 1922 tarihli oturumunda, “Savaş Encümeni Kararıyla Ordunun Geri Hizmetini Teftiş Etmek Üzere Seçilmiş Mebuslar Hakkındaki” müzakereler esnasında söz alan İlyas Sami Bey: “Efendiler, ben itiraf ederim ki, şu teklifi anlamadım. Efendim müzakere değil, usulü müzakere hakkında söyleyeceğim. Bundan evvel harb encümeni lâyihai kanuniyesi buraya gelmişti. Müdellel, mufassal olarak reddi ciheti ekseriyetle takarrür etmişti. Şimdi harb encümeni lâyihai kanuniyesi Meclisi Âlinizde reddedildikten sonra bir cereyan onu aynen iade ediyor. Eğer şekil bu ise pek garip bir şey olacak. Lâyihai kanuniye reddedildiği halde şekli yine mahfuz tutulmak isteniyor. Yok bu değilse bu suretle anlamam. Bu teklifin mahiyeti yine takdiri âlinize muhavveldir. Asıl meseleyi şu noktai nazardan muhakeme etmenizi rica ederim. Pek garip bir meseledir”⁴⁴⁹.

⁴⁴⁸TBMM GCZ., D. 1, C. 2. s. 522

⁴⁴⁹TBMM ZC., D. 1, C. 16. s. 142-143.

- Gaziantep Mebusu Abdurrahman Lâmi Bey'in Ademi Mesuliyetine Dâir Encümen Mazbatası Münasebetiyle Sözleri

Meclis'in 28 Ocak 1922 tarihli gizli oturumunda, Gaziantep İstiklâl Mahkemesi azasından müstafî Maraşlı Hamdi imzasıyla Meclis Başkanlığına gönderilen ihbarname hakkında Yozgat Milletvekili Süleyman Sırrı Bey, Meclis'i bilgilendirmiştir. İhbarname Abdurrahman Lâmi Efendi'nin Antep'te Fransızlarla birlikte hareket ettiğine dair birtakım iddialar içermiştir. İhbarname hakkında söz alan İlyas Sami Bey, Gaziantep Mebusu Abdurrahman Lâmi Bey hakkında hazırlanan fezlekeye karşı çıkmış ve onu savunduğu şu konuşmayı yapmıştır⁴⁵⁰:

“Bundan evvel hatırı âlinize getireceğim bir mazbata var. Heyeti Aliyenizden mütehap mütehasıs zevat bir şubede Abdurrahman Lami efendiyi tahkik etmiş ve o mazbatanın fezlekesi okunduğu vakit bilâ tereddüt evet, evet dediniz. Zavallı hakkında evvelce kalplerimizde hasıl olan şüpheyi izale ettiniz. Çünkü şubenin tahkikatına itimat ettiniz. Şimdi ikinci mazbata okunuyor. Deniyor ki arkadaşlarımızdan şöyle birisi de şu şekilde bir karara tabi olunması lâzımdır, deniliyor. Bendeniz şeklinden bahsedeceğim. Pek âlâ ondan evvel bir mazbataya caffelkalem evet demiş olan bir Meclis ikincisini de yine kendisine şayanı itimat bir heyetin tetkikiyle hasıl olan diğer bir şube olsun. Şimdi fezleke mevzubahis olunca gayet fena bir cereyan aldı Kimimiz Kanunu Esasimizden bahsetti. Bu mesailin hiç birini ihmal etmeyen Kanunu Esasi Mebusların Muhakemesini de kabul etmiş ve böyle bir şey yapacağını da kabul etmiş ve mebusiyetine de halel gelmemek suretiyle mahkemeye gitmesini ve orada kendisini müdafaa etmesini tamamiyle temin etmiş yollar varken bir arkadaşımız heyeti udul yapalım, Divanı Haysiyet var, Temyiz var dedi. Hayret olunacak şey halbuki mesele sahibi sevgili bir arkadaşımızdır. En mühim sözü kendisi söylemiştir. Dedi ki; bu, mesaili siyasiyeye iştirak eden ferdin serencamında her şey dahildir. Binaenaleyh mahkemeden hiç çekinmez, mahkemeye gider. Bu sözü söyleyen arkadaşımız bugün hepimizin gençliği ile, zinde kuvveti ile milletin, memleketin istifade etmesi ve hiç bir suretle heder olmasını istemediğim bir arkadaşımızdır. Kendisi söyledi gider ve mahkemeden korkmaz, gelir. Şimdi kırk kişiden mürekkep ve müteşekkil bir şube evet gitsin diyor. Heyeti Aliyenizin arasında, patırtı ve alkış cereyanlariyle anlamıyorum ki, bir kısmı gitsin diyor, bir kısmı gitmesin diyor. Kendi de gitsin diyor. Kanunu Esasi şekli hakikiyi göstermiştir.

⁴⁵⁰TBMM GCZ., D. 1, C. 2. s. 666.

Tereddüde mahal yoktur. Zaten müzakerenin kifayeti de söylenmiştir. Arkadaşımızı ağuşumuza alırken samimi alalım. Şüphe altında bırakıp heder etmiyelim.”

- Edirne Mebusu Şeref Beyle Arkadaşlarının, Atina Parlâmentosunda Üye Bulunan Bazı Kimselerin Trakya Türkleri Adına Olan Beyanatlarının Protesto Edilmesine Dair Tavriri Münasebetiyle Sözleri

Meclis'in 4 Şubat 1922 tarihli oturumunda, Edirne Mebusu Şeref Beyle Arkadaşları, Atina parlamentosunda üye bulunan bazı kişilerin Trakya Türklerinin Yunanistan'a bağlanmasına dair beyanatlarının Meclis tarafından protesto edilmesine dair tavriri vermiştir. Bu konuya dair söz alan İlyas Sami Bey, Türk milletinin tarihsel büyüklüğünden bahsedip Atina Parlamentosunda gerçekleşen bu olayı sert bir dille eleştiren şu konuşmayı yapmıştır⁴⁵¹:

“Efendiler cihani beşeriyetin, tarih gibi önünde pek büyük bir hüccet vardır ki: O da feyiz ve ulviyeti, diyaneti Islâmiyeden mülhem olan milletimiz; değil şimdi şu vaziyetimizde, edvarı istilâ ve haşmetinde bile sergüzeştçülük yapmamıştır. Hakikat peşinde koşmuş ve hiyanete ehemmiyet vermemiştir. Hazmedemediği bir lokmayı Yunanistan gibi, hiçbir zaman yutayım kaydına düşmemiştir. Binaenaleyh, hakkı hayatı uğrunda harikalar gösteren milletimiz, harbler, masaip ve felâketler içerisinde idman yapa yapa öyle bir hale gelmiş ki, gözünün önüne bugün misakı millî, diye yüksek bir mefkure, yüksek bir gaye koymuştur. O yüksek mefkure; o yüksek gaye, onun asgari hakkı hayatıdır ve onun muhafazasında efradı millet yekdiğerine merbut, metin bir silsilenin halkatı merbutasma benzer ki; bunun arasına girip eski fikirlerle Garb'i ifsâd edenleri ve Garb'i yanlış yollarda sürükleyenleri o halkalar sıkır ve pek büyük evsaf ile muttasıl olan millet meclisleri, el'an o silâhı istimal ve tecviz edenlere, veledizina der, geçer. Efendiler, sulh ve sükûn alemi elinde tutan ve Şark milleti olan islâmlar, artık Garb'in bu gibi zaman zanian tezvirat ve ilkaatiyle dimai beşeri sefk etmeye inanacak kabiliyette değildir. Binaenaleyh, Garb bilsin ki, şu hedef etrafında toplanan milletimiz, artık hâdisat tecrübeleriyle o kadar basiretkâr olmuş ve o kadar büyük kanaatler taşımaktadır ki, demin arkadaşlarımızın hikâye ettiği gibi, bin türlü tahakküm ve tegallüp neticesinde Atina Parlâmentosuna gelen mebusların böyle zayıf ve namussuzca sadalarına bir samiai iltifat ne Garb'da ve ne de Şark'ta hiçbir kimsede kalmamıştır. Büyük Millet Meclisiniz şu vaziyettedir ki, on dört senelik, Balkan, Harbi Umuminin

⁴⁵¹TBMM ZC., D. 1, C. 16. s. 216-217.

cerihalarını, neticei fecaatini göğsünde taşıırken Allah'ına ve ordularına istinaden Hariciye Vekiline sulh ve sükûn namına itimat gösteriyor. Ve Türk'ün kaniyle âlude olmuş bir kalem gösteriyor ve sergüzeştçülük etmiyor. Yanlız böyle millet hakkı hayatı olmıyan bir gaye için feryadetmez. Yalnız silûhiyle değil, kalemiyle de çalıştığını ispat eden Büyük Millet Meclisi büyük itimatlarla Hariciye Vekilini gönderiyor ve hakikattan başka bir gaye peşinde koşmıyacağını söylüyor ve bununla gayesini cihanı beşeriyete bir kere daha ispat ediyor. Hulâsa efendiler, Garb'ın Şark'ta idamesini arzu ettiğı yanlış hareketler tezvîr ve ifsat ocakları yanmış, sönmüş, üzerlerine perde kapanmış, binnetice Şark'ta, Anadolu'da esası ulviyeti namus ve hakkı hayat üzerine müesses bir kütlei milliye meydâna gelmiştir. İşte bunun üzerinde diyebileceğim bir kelime var: Şark bayrağına vermede can İslâm'ın Türk'ü, Kürd'ü, Arab'ı, Çerkes'i..."

- Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın Genel Askeri Durum Hakkındaki Açıklamaları Münasebetiyle Sözleri

Sakarya Meydan Muharebesinden sonra Türk Ordusu, Yunanlıları batı istikametinde takibe başlamıştı. Bir yandan Türk Ordusu ileride yapacağı taarruz için hazırlanırken, diğer taraftan Ankara Hükümetinin Dışişleri Heyeti Avrupa'da barış kapılarını aralamaya çalışıyordu. Meclis ise çok hareketli toplantılarla mesaisini sürdürüyordu. Başkomutan, bu hareketli ortamda cepheye gidip, bizzat Ordunun durumunu yerinde görmek istemişti. Ankara'dan ayrılmadan önce Meclis'in 6 Mart 1922 tarihli gizli oturumunda, askeri vaziyet hakkında ayrıntılı bir durum değerlendirmesi yapmıştır. Bu görüşmeler esnasında söz alan İlyas Sami Bey: *"Efendim, Reis Beyefendinin hülâsa buyurduğu tavriler; Paşa Hazretlerinin beyanatına karşı millet namına mütalaat; celsei hafiyenin akdini, Hariciye Vekilinin mühim olarak teklif etmesi; bu üç mesele var. Bendeniz usulü müzakereye ait olmak üzere teklif ediyorum: Hükümeti celsei hafiyede mevzubahsetmek üzere teklif ettiğı meseleyi dinleyelim. Beyanat çok ediyoruz, yine edelim... Fakat evveliminde Hükümetin teklifini dinleyelim. Sonra beyanatta bulunuruz."*⁴⁵² sözleriyle fikrini beyan etmiştir.

- Geçici Olarak Samsun'a Gitmiş Olan Dahiliye Vekili Fethi Bey'e Maarif Vekili Vehbi Bey'in Vekillik Edeceğine Dair Tezkere Münasebetiyle Sözleri

Meclis'in 13 Mart 1922 tarihli oturumunda, Samsun ve havalisinde alınan askeri tedbirleri yerinde görmek üzere giden Dahiliye Vekili Fethi Bey'e Maarif Vekili Vehbi

⁴⁵²TBMM GCZ., D. 1, C. 3. 13.

Bey'in vekillik edeceğine dair tezkere görüşülmüştür. Bu görüşmeler esnasında söz alan İlyas Sami Bey, memleketin namus ve mukadderatını kendisine itimad ettiğimiz Dahiliye Vekili Fethi Bey'e, kendi yerine başka birini vekil tayin etme hakkının verilmemesinin doğru olmadığı hakkında şu konuşmayı yapmıştır⁴⁵³:

“Efendim, bu ikinci seferdir ki; bu mesele Meclisi Âlinin vaktini işgal ediyor. Bu mesele ruznamei mesaisi dâhiline giriyor. Bu bapta müzakere devam ederse bu; her halde çok söz söylenecek bir mesele ve bir mevzudur. Düsturul amel olacak olan kanun bu meselede meskûtunanhtır zannederim. Bu gibi bisut münakaşata müsaade veren Meclisi Âlinizdir. Her vesileden bilistifade ediyoruz ki, (Hakimiyeti milliyenin yegâne ve hakiki mümessili Meclisi Âlidir. Meclisi Âlinin ekseriyeti her neye karar verirse o kanundur) Binaenaleyh bunun münakaşası ne kadar devam etse bir neticeye vâsıl olunamaz. Müsaadenizle arz ediyorum ki; koca namus ve mukadderatı memleketi kendisine itimad ettiğiniz bir vekile, kendi yerine diğerini tevkil hakkını vermemek katiyen doğru değildir, Esasen reye vazedilecek bir mesele değildir.”

- İtilâf Devletlerinin Ateşkes Teklifi Münasebetiyle Sözleri

İngiltere, Fransa, İtalya Devletleri, 22 Mart 1922 günü Paris'te yaptıkları toplantıda Türkiye ile Yunanistan arasında ateşkes ve barış şartlarını kararlaştırdılar ve İstanbul'daki komiserleri vasıtasıyla doğrudan doğruya Büyük Millet Meclisi Hükümetine notalarını tebliğ etmişlerdir. Meclis'in 24 Mart 1922 tarihli gizli oturumunda Vekiller Heyeti Reisi Fevzi Paşa bu ateşkes teklifi konusunda meclisi bilgilendirmiştir. Meclis'te mütareke teklifi üzerine müzakereler devam ederken bu teklifle ilgili söz alan İlyas Sami Bey, İngiltere, Fransa ve İtalya devletleri tarafından Türkiye ve Yunanistan arasında bir mütareke teklifine karşı çıkmış ve bu devletlere güvenilmemesi gerektiğine dair görüşlerini ifade eden şu konuşmayı yapmıştır⁴⁵⁴:

“Efendiler, bir mütareke, teklif ediliyor. Diyor ki hemen ben sizi barıştıracam. Hemen bir mütareke yapınız. Ben sizi uylaştıracam diyor. Bu hissi kalbimizde duyduğumuz zaman mütarekeye verilecek cevap kendi kendine doğar. Efendiler şunu evvelâ hatırı âlînize getirmeğe müsaade buyurun ki garbin hile ile aleyhimize çevirmiş: okluğu, üzerimizde şimdiye kadar istimal ettiği silâhlar iflas etmiştir. 55.nci senei

⁴⁵³TBMM ZC., D. 1, C. 18. s. 187.

⁴⁵⁴TBMM GCZ., D. 1, C. 3. 138-139.

meşrutiyetini hususî, millî bir şekilde idrak eden Ermeni milletinin en büyük hâmisî, en büyük müdafî kesilen Avrupa Cemiyeti Akvam diye ortaya bir şey çıkardı. Ermeniyeye bir şekli resmiyet vermek için uğraştığı zaman Karabekir Kâzım Paşa süngüsüyle tırpanıyla bütün amali siyasetini mahkûm Ediyordu. Bu haberler Cemiyeti Akvamda okunduğu zaman tir tir titriyorlardı ve işleri yalnız bir protestodan ibaret kalıyordu. Binaenaleyh mesele nedir? Mesele burada müstakil Türkiye şimdiye bize bir muvazaa teklif ediyor. Muvazaa diyor. Diyor ki Bu arazi sizin elinizde iken ey Türkiye'nin zemamdarını ben sana bunu terkettim. Seni siyasetle vücuda getirdim. Heyecan karşısında durulmaz. Öyle bir kuvvettir ki bu hak mukaddesi, bu istiklali vermiştir. Bu bir heyecanı millidir diyor. Bunların heyecanını söndüreyim. Ondan sonra orduları kalsa bile ben komisyonları vesair heyetleri içerilerine soktuktan sonra... Nitekim eskiden vardı ve bu arazi, meşgul olan arazi elimizde idi. Bunu ben bir hile, yine bir desise ile sokarım. Binaenaleyh bunları istediğim ve bunların istediği yola götürebilirim. Binaenaleyh mesele bendenizce vazih, vecizdir. Verilecek cevabın kabule şayan olmadığı gibi ceffelkalem refi değil, şu suretle bir teklif ile cevap verilmelidir. Meselede bu suretle tenevvür etmiştir.”

- Pontus Meselesi Hakkındaki Müzakerat Münasebetiyle Sözleri

Birinci Dünya Savaşı sırasında Yunanistan ve Rusya lehine casusluk faaliyetine girişen Karadenizli Rumlar Mütareke Dönemi'nde de siyasi ve fiili eylemlerle amaçlarına hizmet etmeye çalışmışlardır. Pontus Devleti, merkezi Samsun olmak üzere, Batum'dan İnebolu'nun batısına kadar olan Karadeniz kıyıları ile bugünkü Kastamonu, Çankırı, Yozgat, Sivas, Tokat, Amasya, Çorum, Gümüşhane ile kısmen de Erzincan vilayetini kapsamaktaydı. O yıllarda teşkilatlanan Rum çeteleri silahlanarak Müslümanlara karşı Samsun, Amasya ve Tokat çevresinde saldırmaya başlamışlardır.⁴⁵⁵ Meclis'in 21 Ağustos 1922 tarihli gizli oturumunda, Pontus Meselesi hakkındaki müzakereler esnasında söz alan İlyas Sami Bey, Karadeniz Bölgesinde bir Rum-Pontus Devleti kurulması yolunda içerdeki ve dışardaki Rumların yanısıra, Rumların hamisi rolünü üstlenen başta Yunanistan olmak üzere diğer Batılı devletlerin tecavüzkar tutumlarına karşılık hangi tedbirlerin alınması gerektiği hakkında şu konuşmayı yapmıştır⁴⁵⁶:

⁴⁵⁵Yunus Kosal, “Millî Mücadele’de İç Ayaklanmalar”, (Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), *Türkler*, Cilt: 16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 142.

⁴⁵⁶*TBMM GCZ.*, D. 1, C. 3. s. 682-683.

“İlk yapacağımız iş, B. M. Meclisinin oradaki bütün memurların azletmek. Yapabilir misiniz? Bakınız ben bu memurların hiç birisini tanımam. Hiç birisi ile alakam yoktur. B.M. Meclisinin alakasını işgal eden bu asayiş meselesile iki seneden beri... asıl çare bu değildir. Asıl çareyi söyleyeceğim. Bu benim zihnime geliyor, ki iki seneden beri Meclisi bu Pontüs meseles ile iştiğal ediyor. Hükümetin oralarda Mutasarrıfı var mı? Var. Valisi var mı? Var. Muhtelif livalarda mühim memurları var. Yalnız memurlar sandalyalarda oturmak için. Yoksa gel Ahmed, Mehmed şu meseleyi halledeceksin demiş de, makamı aidinden ne yaptın diye sormuş mu? Yaptığım lâyhada budur. Daima anane ile yürümeği ayağımıza bağlamışız. Başka türlü hareket edemeyiz. Lakin ben asıl çare nedir, diyorum. Ben artık on dört senelik tarzı kadim hayattan, tefrikah hayattan Hükümetten bıkmış bir arkadaşımım. Ordu orada vazife mukaddesesini ifa ederken, bizde şurada işimizi yapalım, şu dahilî emniyeti tutalım, demek için içimizde askerî teşkilâtçı var, mülki teşkilâtçı var, hepsi var. Pontüs mevzubahis olduğu zaman gariptir; size bir hikaye arzedeceğim; fakat iki kelime bir hikayeciktir. Bendenize Tunuslu bir arkadaşım dedi ki, istanbul’a ayağımı bastığımdan itibaren benliğimi unutuyorum. Çünkü kendi kendine müteferrik ayrı söz söyleyen çok.. Efendim bendeniz dünden bu gün iyiyim. Ben diye ortaya kendisini atan, yüksek nasiyesi ile, ben bu işin ehliyim diyecek adam yok. Ben Meclisi Âlinize hitap ediyorum, Meclisi Âlinizden bir şahıs çıkıp, da bir fert ki üç yüz adamı işhat edecek bi adam, esiri ruha malik olmazsa işgal edemez. Bunları defterine kaydedecek adam mesuliyet de yapamaz. Onun istiyeceği parayı vermeli, böyle bir adam, ki Dahiliye Vekilinden daha ziyade iş yapar. Binaenaleyh burada bu suretle halen ve âtiyen zabıtlara akisler bırakacak, ben bu işi deruhte ediyorum ve şu şeraiti istiyorum diyecek bir adam yoksa, biz de bu davaya bu işe paydos diyelim, gidelim.”

- İtilâf Devletlerinin Ateşkes Teklifi Münasebetiyle Sözleri

Daha önce İtilaf devletlerinin barış şartlarına karşı, Ankara Hükümeti Anadolu ve Trakya'nın derhal boşaltılması şartıyla Ateşkesi kabul edeceklerini bildirmiştir. Fakat İtilaf Devletlerinden bir cevap alınmamıştır. Türk Ordusunun 26 Ağustos'tan beri devam eden taarruzları sonunda Yunan Ordusu dağıtıldı. Bu defa köşeye sıkışan Yunan Hükümeti hiç olmazsa İzmir ve çevresini kurtarmak ümidiyle İngiltere'ye Ateşkes için arabulucu olmasını istemiştir. Meclis'in 7 Eylül 1922 tarihli gizli oturumunda, İtilâf Devletlerinin, Yunanistan ile Türkiye arasında mütareke teklifi müzakere edilmiştir. Bu

müzakereler esnasında söz alan İlyas Sami Bey, ateşkes teklifine karşı çıktığı şu konuşmayı yapmıştır⁴⁵⁷:

“Bendeniz müzakere edilecek şey olmadığını, mühür kimde ise Süleyman o olduğunu ve meselenin Ordunun süngülerine bağlı bulunduğunu arz ederim. Hükümet Reisi Beyefendi pek güzel söylediler. Yalnız Hükümetin, bilhassa Hükümet Reisinin dikkatini çekecek bir iki nokta görüyorum. Yunanistan’ın ateşkes teklifinde bulunduğu laflarını birkaç gün evvel gazetelerde de görmüştük. Yunanistan ateşkes için Anadolu’yu tahliye etmek suretiyle İtilaf devletleri temsilcilerine müracaat etmiştir. Yalnız böyle bir tahribat ile onlardan alınan bir haber ile bu şekilde böyle bir şey olmamıştır. Yani Yunan’ın vasilik işlerinde İstanbul’a meydan verilmemesini Hükümetin ve Yüce Meclisin dikkatine arz ederim. En mühim şey budur.”

- 1922 Yılı Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesi Bütçesi Münasebetiyle Sözlere

Meclis’te şiddetli eleştiri alan dairelerden biri de Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürlüğü bütçesidir. Meclis’in 9 Eylül 1922 tarihli oturumunda, Kütahya Mebusu Cemil Bey, Matbuat ve İstihbarat Müdüriyetinin kaldırılmasına dair taktir vermiştir. Bu konu üzerine söz alan İlyas Sami Bey, bütçe üzerine görüşlerini beyan eden şu konuşmayı yapmıştır⁴⁵⁸:

“Efendiler müzakere ettiğimiz şey, Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti bütçesidir. Şimdiye kadar iradı mütalâa eden rüfekayı muhtereme aracında Cemil Bey’in taktir etmiş olduğu taktir ki matbuatın lağvidir bu okunan taktirden maada., diğer arkadaşlarımız, matbuatın derececi vücubunu lüzumunu taktir etmişlerse de esaslı ilmî bir mütalâa dermeyan eden hiçbir arkadaşımı görmedim. Binaenaleyh o mesele. Meclisi Âlice böyle müttetikunaleyh. Bunlar arasında şu mevzu nazarı dikkate alındığı zaman şayanı dikkat noktalar var. Onlar arasında Hakkı Hami Bey kardeşimizin (Matbuatı, Meclisin müzakeratını tenkid hususunda dairei nezahate davet ediyorum) yolundaki ifadesi şayanı hayret bir kelime olduğu için onda tabiî maksatlarımız müşterektir ifadesi ihtimal ki, yanlış oldu. Meclis, müzakeratı noktai nazarından ihtimal ki, tenkid edilebilir. Lâkin mukarrerat kanundur. Gerek bu bütçe olsun ve gerek sair şubabı devletteki, bütçeler olsun, ona vaziyed edecek adamın hüsnü idarede kabiliyeti

⁴⁵⁷TBMM GCZ., D. 1, C. 3. s. 752.

⁴⁵⁸TBMM ZC., D. 1, C. 22. s. 589-590.

tasarrufluyesi ile kâfi derecede dirayet sahibi olmasına fevkalâde itina ediniz. Efendiler; İdare memuru Kanununun hüsnü tatbikini bilsin. Siz, ne kadar kanunlar vaz ederseniz ediniz; hüsnü tedbir sahibi olan ellere verilmedikçe, bu işe ulvi, nezahetkâr insanlar vâziülyed olmadıkça, hüsnü tatbik göremez. Binaenaleyh şu bütçede de şu millet hesabında yegâne dikkat edeceğimiz nokta, onun ancak vaziülyedinin baş olmasıdır. Matbuat Müdürü ancak baş olsun, ayak olmasın. Bir ferdin fikrine, memleketin bir cemiyetine menfur bir partinin amaline hizmet etmekten içtinab edecek bir fert olması lâzımdır. En şayanı dikkat nokta budur.”

- 8 Kânunusâni 1920 Tarihli Kararnamenin Kaldırılması Hakkında Kanun Tasarısı Münasebetiyle Sözleri

Meclis'in 14 Eylül 1922 tarihli gizli oturumunda, Gaziantep mebusu Cenani Bey, “Ahar mahalle nakledilen eşhasın tasfiyeye tabi tutulan emvali hakkında 11 Rebiyülahır 1338 ve 8 Kânunusani 1336 tarihli kararnamenin reddine dair takrir” vermiştir. Takririn görüşülmesi esnasında söz alan İlyas Sami Bey, bu kanunun kaldırılmasına meclisin karar vermesi gerektiği hakkında şu konuşmayı yapmıştır⁴⁵⁹:

“Efendim ortada bir esas vardır ki Ali Cenani Bey ve Meclisi Âli kâmilen onun taraftarıdırlar. O da behemehal şu tasfiye kanununa müteallik maddenin bu günlerde her halde kalkması meselesidir. Buna Meclis her halde karar vermelidir. Şu esas bir kere tespit edilmeli ve kararlaştırılmalı. Her iki fikir de bir gayeye vasıl olur. Bir maddei kanuniye ile refetmek için şu tarih ve numaralı lâyiha merfudur demek ki olur, yoksa buraya getirip müzakeresini yapmak mı lâzımdır? Bu kavanin mademki mevcuttur. Heyeti Vekile bunların hepsi ile meşgul olabilir mi, Defi mazarrat celbi menfaattan ehvendir Binaenaleyh bunun fevkalâde lüzumu olduğu Meclisi Alice tahakkuk ediyor. Bu lâyiha şeklinde gelerek reddedilmesinin bir maddei mahsusa ile kabul edilmesi bin kere daha iyidir. Bütün kanunların getirilmesi lâzım gelmez efendim, Netice itibariyle iki teklif birdir. Makul olan reddi cihettidir.”

⁴⁵⁹TBMM GCZ., D. 1, C. 3. s. 771.

- Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'nın, Genel Durum Üzerinde Fikir Alışverişinde Bulunmak Üzere Hükümeti Cepheye Daveti Münasebetiyle Sözleri

Meclis'in 18 Eylül 1922 tarihli gizli oturumunda, Başkumandan Mustafa Kemal Paşa, genel vaziyet üzerinde fikir alışverişinde bulunmak ve gereken tedbirlerin alınması amacıyla Heyeti Vekileyi cepheye davet etmiştir. Bu konunun Meclis'te görüşülmesi esnasında söz alan İlyas Sami Bey, milletvekillerinin esas işlerinin bu olmadığı gerekçesiyle karşı çıkmış, ve Yüce Heyeti Vekilenin Meclisi terk ederek İzmir'e kadar seyahat etmesinin uygun olmadığı hakkında şu konuşmayı yapmıştır⁴⁶⁰:

“Efendim; şu maddenin bir cihetinde bir şey vardır ki; ... beyanatında tahakkuk eden bir şeye göre o da esas seyahat teatiî fikir... vaziyeti hazıramız itibariyle ne kadar mantıkî ve ilmî esaslara istinat ediyorsa küllün, kül olarak gitmesi esasını dermeyen etmek kâfi gelecek kanaatındayım. Evet teatiî efkâr mecburiyeti ve zarureti katiiyen sabittir... O cihet Heyeti Vekile arkadaşlarıyla karardan evvel Paşa Hazretleriyle muhabere ederken bu iki, üç kişi ile görülmez mi? Şimdi düşünsünler. Benim sualim budur. Kamilen burayı ihmal ederek gitmek gayet fenadır. Binaenaleyh ordu, kuvayı milliyenin başında bulunan Başkumandan ve Meclisin Reisi tabîisi de şu mahzuru nazarı dikkate almak itibariyle, şu mahzuru hallettiği dakikada onun da kani olacağı..... üç dört kişinin kâfi geleceğine kaniim. Şu cihet Başkumandanlıkça mı tespitte edilmiştir... İki üç kişi kanaat etsin.”

- Sadrazam Tevfik Paşa İmzasıyla Gelen ve Müzakeresi Neticesinde Osmanlı İmparatorluğunun Son Bulduğuna ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin Teşekkül Ettiğine Karar Verilen Telgraf Dolayısıyla Sözleri

Sadrazam Tevfik Paşa'dan 17.9.1338 günlü telgraf, önce Mustafa Kemal Paşa'ya, daha sonra ikinci bir telgraf, Ankara Büyük Millet Meclisi Başkanlığına gitti. Meclis'in 30 Ekim 1922 tarihli oturumunda; Sadrazam Tevfik Paşa imzasıyla gelen telgraf Meclis'te okunmuştur⁴⁶¹. Telgrafta, konferansa Babıâli'nin yanında Büyük Millet Meclisi'nin de davet edildiğini bildirilmiştir. Bu telgraf mecliste uzun süre müzakere edilmiştir. Bu telgraf hakkında söz alan İlyas Sami Bey, bu telgrafın basiretsizlik,

⁴⁶⁰TBMM GCZ., D. 1, C. 3. s. 792.

⁴⁶¹TBMM ZC., D. 1, C. 24. s. 270.

hayâsızlık ve ihanetin son bir kâğıdı olduğunu ifade etmiş ve sert tepki gösterdiği şu konuşmayı yapmıştır⁴⁶²:

“Efendiler bu paçavra diyorum ki; körlük paçavrası, basiretsizlik vesikası, hayâsızlık ve ihanetin son bir kâğıdıdır. Türk, İslâm milleti bugünkü güne vâsıl olduktan sonra hem hariç Avrupa üzerinde hem de dâhil islâm muhitinde nifak saçmaktan başka hiçbir faidesi olmıyan şu kâğıdı âlemi İslâm dâhilinde ve haricindeki Avrupa'ya hakikatleri açarak, tahlil ederek bâtil olduğunu göstermek vaziyetindedir ve Cenabı Hakka yüz bin şükürler ederim ki tam İstanbul'un bugünkü mütareke günlerinde kalbimi inleyen İslâm namına olan bu mezelletlerin darbeleri, tatlı tatlı tenefüs ettiğimiz şu günde beni zehirledi. Bugünüümüzde bize paçavrayı gönderdiler. Ben kendilerine bilhassa, şu pis hain ellerle dönen rolün neticeleneceği bir günde olduğumuzu gördüğüm için hepimizi tebrik ve kendimi tebşir ediyorum. İşte bu en son gün de gelmiştir. Efendiler bu hiyanet vesikasıdır. Efendiler bir gün ona biat ettiği için sağ elime nefretle bakıyorum.”

Meclis'in, 1 Kasım 1922 tarihli oturumunda, Büyük Millet Meclisi tarafından alınan karar üzerine Saltanat ve halifelik birbirinden ayrılmış ve saltanat kaldırılmıştır⁴⁶³.

-Barış Konferansına Gidecek Delege Heyeti ile, Bunlara Verilecek Tahsisata Dair Mazbata Münasebetiyle Sözleri

Meclis'in 2 Kasım 1922 tarihli gizli oturumunda, Barış Konferansına gidecek delege ve bunlara verilecek tahsisat hakkında müzakere yapılmıştır. Bu konuyla alakalı söz alan İlyas Sami Bey, barış ve savaş gibi büyük meselerle ilgili kararın Hükümet tarafından değil bizzat Meclis tarafından alınması gerektiği hakkında şu konuşmayı yapmıştır⁴⁶⁴:

“Efendim; mevzuubahis mesele, günlerce devam edecek kadar nazik ve hayatî bir meseledir. Arkadaşlarımızın şimdiye kadar beyan ettikleri izahatta belki ben hata ediyorum hakikî, ilmî bir şehrah takip etmediklerinden dolayı, böyle yanlış bir vadiye sapmaları yüzünden, bu müzakereye ne kadar devam etsek çıkmaz bir yola gidiyoruz.

⁴⁶²TBMM ZC., D. 1, C. 24. s. 280-282.

⁴⁶³TBMM ZC., D. 1, C. 24. s. 313-315.

⁴⁶⁴TBMM GCZ., D. 1, C. 3. s. 996.

En mühim olarak denilen şey nedir? Hukuku hükümranîden olan harp ve sulh murahaslar meselesi. Meclisin hakkı mıdır, değil midir? İşte en mühim mesele budur. Bu meselede, arz ettiğim gibi, hakikî, ilmî bir şehrah takip edilmelidir. Çünkü Teşkilâtı Esasiye Kanunu hakkı, hukuku hükümranîden olan şu mesailin Meclise verildiğini tasrih etmekle beraber, teşrii ve icraî vezaifî haiz olan şu Meclis, hukuk ve vezaifinin icrasını, kendisine izafeten bir heyeti muayyeneye vermiştir. Binaenaleyh, Meclis o heyeti muayyeneye bu vezaifî tevdi ettiğine göre, Hükümet de teamül iddia ederek şu mesele müteallik, salâhiyetleri kendinde bulamaz. Size bir misal söylüyorum. Bilfarz, Hükümet murahas olarak bir İngiliz intihap etseydi bu mesele mevzuubahis olacak Binaenaleyh bu kadar salâhiyete malik bir Meclisi; Ziya Hurşit Bey biraderimizin dediği gibi, iradei millîyenin aksine hareket etmiş, bilmem ne demek doğru değildir.”

- İstanbul'un Durumuna ve Refet Paşa'nın İcraatına Dair Hükümet İçin Verilen Gensoru Önergesinin Görüşülmesi ve Hükümete Güvenoyu Verilmesi Münasebetiyle Sözleri

Beyazıt Mebusu Şevket Bey ve 7 arkadaşı, Trakya'yı teslim almaya vazifeli iken İstanbul'un son vaziyetinden dolayı İstanbul idaresinin reisi olarak görünen ve Yüce Meclisin kanaatine, kanunlarına aykırı bir takım icraat ve hareketlerde bulunduğu anlaşılan Refet Paşa'nın bu icraatından dolayı sessiz kalan ve hiç bir muameleye teşebbüs etmeyen Hükümet Reisi ile Dışişleri, İçişleri, Maliye vekillerinden istizah takriri istemişlerdir. Meclis'in 23 Kasım 1922 tarihli oturumunda bu konuyla alakalı söz alan İlyas Sami Bey: *“Muhterem arkadaşlar, aleni celsede bir gensoru önergesi verilmiş ve gündeme alınması kabul edilmiş. Sonra Devlet ve Millet menfaati için müzakeresi gizli olarak yapılmıştır. İşte mesele budur. Gizli celsede cereyan ettiği için neticesine de gizli olarak karar verilmiştir. Şimdi Hükümet Reisinin bunu isterim demesiyle gensoru neticesinin kamuoyuna duyurulmasına lüzum vardır. Bu gensoru neticesi, alenen yayınlanmalıdır.”*⁴⁶⁵ sözleriyle görüşünü belirtmiştir.

- İşgalden Kurtarılmış Memleketlerde Terkedilmiş Mallar Üzerinde Yapılan Suiistimal Hakkında Kütahya Mebusu Bagib Bey'e Gelen ve Meclis'te Okunan Mektup Münasebetiyle Sözleri

Meclis'in 25 Kasım 1922 tarihli oturumunda, işgalden kurtarılmış bölgelerde metruk mallar üzerinde yapılan suiistimal hakkında Kütahya mebusu Bagib Bey'e gelen

⁴⁶⁵TBMM ZC., D. 1, C. 25. s. 46.

mektup mecliste okunmuştur. Mektupta Hükümetin mühürleyip emniyete aldığı veya müsadere edip bir yerlere depoladığı malların tamamen yok ve yağma edildiğini, yağmacıların, Terk Edilmiş Mallar Komisyonu Reis ve üyeleriyle rüşvet karşılığında uzlaşıp depolardan serbestçe mal çıkardıkları belirtilmiştir. Bu konu hakkında söz alan İlyas Sami Bey, bu durumu yerinde tesbit etmek üzere bir an önce işgalden kurtarılmış bölgelere Meclis tarafından bir heyetin gönderilmesini talep ettiği şu konuşmayı yapmıştır⁴⁶⁶:

“Efendim, zannedirim ki, havalii müstahlasadaki emvali metruke hakkında arkadaşların fikri okunan mektuptan daha ziyade hali işbadadır. Yalnız şu meseleye bir aydan beri veziyed eden Heyeti Âliyeniz oraya bir heyet gönderilmesini kararlaştırmış. Hükümet de bir ay veyahut iki ay evvel bu havalie bir heyet gönderilmesini teklif etmişti, Meclis de muvafakat etmiş, encümene gitmiş, Meclis ile Hükümet arasında olan fark gidecek heyeti bir salâhiyeti kazaiye ile gönderelim yahut bir murakabe heyeti mahiyetinde kalsın noktasındadır. Üç gün bunu müzakere etseniz ve istediğiniz kadar acı hakikatler söyleseniz bu iş ancak mahallinde ciddî bir murakabeye vâbi tutulmakla halledilecek bir iştir. Binaenaleyh yapılacak iş, bu heyetin gönderilmesine Meclisin karar vermesi ve o şekilde bu işe vaziyed etmesidir. Yoksa burada ne kadar söz söyleseniz hiçbir amelî netice vermiyecektir. Ancak beyhude yere vaktinizi izae edecek hem de harice fena akisler yapmış olacak.”

- Erzurum Mebusu Necati Beyle Arkadaşlarının Milletvekili Seçim Kanunu'nun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine Dair Kanun Teklifi Münasebetiyle Sözleri

Meclis'in 2 Aralık 1922 tarihli oturumunda, Erzurum Mebusu Necati Bey ve arkadaşlarının Mebus Seçimleri Hakkındaki Kanununun değiştirilmesine dair kanun teklifi vermişlerdir. Bu kanun teklifinde, Millet Meclisi'ne mebus ve âza seçilebilmek için Türkiye'nin bugünkü sınırları içinde yaşamak, dışardan göç etmiş Türkler ve Kürtler'in seçilebilmeleri için tarihi iskânlarından itibaren beş sene geçmiş olmak, diğer unsurlar (Ermeniler, Rumlar ve Araplar) bu haktan yararlanamazlar denmiştir. Özellikle Milletvekili adayı olma şartları içine, seçim bölgesinde en az beş yıl ikamet etme şartı konulmaya çalışılması bu şartın doğrudan doğruya Mustafa Kemal Paşa için olduğu düşünülmüş ve Mustafa Kemal Paşa'nın buna tepkisi çok sert olmuştur. Meclis'te bu konu uzun uzadıya müzakere edilirken İlyas Sami Bey söz alarak, Osmanlılık sıfatı

⁴⁶⁶TBMM ZC., D. 1, C. 25. s. 67-68.

nasıl ki sınırlar içinde yaşayan herkesi kapsamışsa, bu kanunun da sınırlar içinde yaşayan herkesi (Ermeniler, Rumlar ve Araplar) kapsamalıdır diyerek bu kanun teklifine şiddetle karşı çıktığı şu konuşmayı yapmıştır⁴⁶⁷:

“Efendim bu mesele kanun lâyihası dolayısıyla mevzu bahis olmuştur. Bu mevzu bahsolan şey tarihi hayatımızda gayet mühim bir hatvei inkılâbiyeye taallûku itibariyle değil ve hattâ Paşa Hazretlerinin telâkkisi itibariyle de değil, başka nıkattan ve belki başka cihetlerden gayet mühim bir meseledir. O mesele tenevvür etmeli, ondan sonra yine encümene gitmelidir. Arz edeyim efendiler; zaman zaman mevzu bahsolan bu meselenin tarihimizde açtığı ve açacağı acı sayfaları nazarı dikkatinize arz ediyorum. Bakınız iki kısa kelime ile arz edeceğim. Bir kere bütün Rum ve Ermenileri içimize almak için Osmanlı sıfatını kabul etmişiz.”

Milletvekili Seçim Kanunu'nun değiştirilmesi Meclis'te uzun süren tartışmalara sebep olmuştur. Bu Kanunu'nun bazı maddelerini değiştirilmesi hakkında Erzurum Mebusu Süleyman Necati Bey ve arkadaşları tarafından verilen ve Meclis Umum Heyeti tarafından 2 Aralık 1922 tarihli Meclis oturumunda Komisyonuna havale olunan kanun teklifinin müzakere edilmesinin uygun olduğuna dair Tasarı İnceleme Komisyonundan gelen rapor 3 Nisan 1923 tarihli Meclis oturumunda okunmuştur. Bu görüşmeler esnasında söz alan İlyas Sami Bey, seçimlerin yenilenmesi ve yürütülmesi görevinin Hükümet tarafından değil bizzat Yüce Meclis tarafından alınacağı hakkında şu konuşmayı yapmıştır⁴⁶⁸:

“Efendim, çok mühim olmayan bir mesele üzerinde bahis açılıyor. Şimdi burada, kabul edilen yedi maddedir. O kanunun neticesi olacak seçim var. Seçim Kanununun yürütmesine memur birisi var, bir makam var. Şu yedi maddeyi oraya ilave ederken rica ederim, gaflet etmeyiniz. Evvelki Seçim Kanununun merciinden gaflet ederek illa bu yedi maddeyi buraya alalım. Müsaade buyurun ikinci ve gayet mühim mesele de nedir, efendiler? Biz bu kanunu yaparken subaylar olmasın, hakimler olmasın, reisler olmasın, hepsini adeta olmasın, dedik.”

⁴⁶⁷TBMM ZC., D. 1, C. 25. s. 163-164.

⁴⁶⁸TBMM ZC., D. 1, C. 28. s. 346.

- Lord Curzon'un Lozan Konferansındaki Beyanâtı Münasebetiyle Sözleri

Lozan görüşmeleri devam ederken İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon, Türkiye'deki Kürtlerin cahil olduklarını, TBMM'de temsil edilmediklerini, mevcut Kürt Milletvekillerinin de Mustafa Kemal Paşa tarafından tayin edilerek Meclise girdiklerini, ifade etmiştir. Bu olayı Ankara'da gazetelerden öğrenen milletvekilleri, 25 Ocak 1923 tarihli Meclis oturumunda gündem dışı söz alarak Lord Curzon'un bu sözlerini protesto ettiler. Bu konu hakkında söz alan İlyas Sami Bey, Türk ve Kürt milletinin tarihsel birlikteliğinden bahsederek Lord Curzon'u sert bir şekilde eleştiren şu konuşmayı yapmıştır⁴⁶⁹:

“Evrakı havadiste Lord Curzo'nun sulh masası üzerinde esnayı müzakerede iki menfur kelimesi var. Birisi; mensubiyetiyle iftihar ettiğim ırk ve milletimin tahkiri, ikincisi; Kürd mümessillerinin Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin namını yâd ederek onun intihabı suretiyle.... Kürd, Türk ve muhtelif namlar altında müttehit bir kitlenin, bir milleti vâhidenin bulunduğundan çoktan haberdar olduğundandır ki, bunları da tefrikaya, ihtilâle, ihtilâfa sevk etmek istiyor. Efendiler, benim hesabıma, cevaben Lord Curzon'a denecek iki şey vardır. Kâzım Karabekir Paşa kumandasının Elviye Selâse'de yazdığı zafer tarihlerinde bayrağını, mızrağını, atını oynatan, kanını döken asil ve necip Kürd ırkı ve Kürd kavmi idi. Efendiler; Yunan gibi âdi ve denî hasmını kendisine mukadder olan felâket uçurumlarına dökerken, yine dökülen kanlar, Türkle beraber Kürdün yine asil ve necip kanı ve fedakârlığı idi. Binaenaleyh şu iki fedakârlığı yapan, kendi menafimi Türk'ün halâsında bulan Kürdler saadeti Kürd'le Türk'ün vahdetinde bilir. Kendi zannına göre, kendi zannı fasidine göre milletimizin, cahil dediği en büyük yer efendiler Dersim'dir. Dersim'in, Meclisinizin hakiki mümessilleri arasında altı mebusları arzı endam eder. Bunlardan dördü askerî kumandanlığa kadar irtika etmekle beraber tahsili âli görmüş arkadaşlardır. Sonra Lord Curzon'a son olarak diyorum ki, kendi zannına göre merkezi cehalet olan Dersim'in hiçbir ferde serfüra etmemiş ve doksan yaşma gelmiş bir Diyab Ağası vardır.”

- İkinci Avans Kanunu Münasebetiyle Sözleri

Meclis'in 12 Nisan 1923 tarihli oturumunda, İkinci Avans Kanunu ile ilgili görüşmeler üzerine söz alan İlyas Sami Bey: *“Efendim iki vekili resminin 3,5 milyon için söylediği esbabı mucibe arasında hakemlik vazifesi mevkiinde olan Meclisi Âlinin*

⁴⁶⁹TBMM ZC., D. 1, C. 26. s. 507-508.

iki mühim şeye nazarı dikkatini celbetmek isterim. Hasan Beyefendi kâfidir diyor, bütün esbabı bundan ibarettir. Hasan Beyefendi eşkâli maliyeden dolayı, eşkâl ve merasimi kanuniyeden dolayı taassubu malî göstermekte gayet haklıdır ve bu maksuttur ve bu salâhiyeti daima haizdir. Yalnız fikrini buna hasır ve kasrederse daha iyi ve amelî söylemiş olur. Kâfidir yollu söz söylemenin harb ve hayati bir mesele arz edildiği vakit ne kadar kıymet ve ehemmiyeti kanuniye ve ameliyesi olduğunu Heyeti Aliyenin nazarı takdirine arz ediyorum. İkincisi efendiler lüzumu anında verilmediği takdirde (50) milyon lira dahi verilse şu (3,5) milyonun yerini tutamayacağını katı bir ifade ile söylemiş olan vekili mesule iman edilir ve Meclisi Âlinin bulunmadığı bir zamanda bu parayı isterse, yapacağı bir şey vardır, o da hepimizin müvekkilerimiz olan millete müracaatle tekâlifi haribiye suretiyle iaşesini alır. Binaenaleyh şimdiden... Binaenaleyh söylenen esbabı mucibeler arasında ilmî ve kanuni sebeplere ircaı nazar etmenizi ve bu bapta Muvazenei Maliye Encümeninin bir an evvel kendi fikir ve kanaatinin ne olduğunu söylemesi lâzımdır. Mesele naziktir, harb, Meclisin münakit bulunmadığı zamanda vâki olursa...? Efendiler; son günlerde Hasan Beyefendiye hitaben söylüyorum. Meclisten geçirilen ve milyonlara baliğ olan avanslar birtakım eşkâl ve merasime tâbi olarak geçmemiştir.”⁴⁷⁰ sözleriyle görüşlerini ifade etmiştir.

2.3.3.2. Sual Takrirleri

- Lozan Konferansındaki Tekalifi Sulhiye Üzerinde İcra Vekilleri Heyeti Reisi Hüseyin Rauf Bey, Hariciye Vekili İsmet Paşa ve Sulh Heyeti Murahhasa Müşavirlerinden Diyarbekir Mebusu Zülfü Beyin İzahatı Münasebetiyle Sual Takriri

Meclis’in 4 Mart 1923 tarihli gizli oturumunda, Hükümet Reisi Rauf Bey Lozan’da sunulacak olan karşı tekliflerle ilgili Meclisi bilgilendirmiştir. Lozan ile ilgili görüşmeler esnasında söz alan İlyas Sami Bey, “Heyetimizin karşı teklifinde bir sene geciktirilen Musul meselesi bir sene içinde hal edilmezse Cemiyeti Akvama gidip gitmemeyeceğine dair açık bir taahhüt var mıdır ve Musul Türkiye’nin tek meselesi olarak düşmanlara gösterilmiş midir?” diyerek İsmet Paşa’ya sözlü sual yöneltmiştir. İlyas Sami Bey’in bu sual takririne cevap veren Baş Delege İsmet Paşa: “Efendim dün mukabil bir proje arz ettim ve oradaki ifadem budur. İngiltere ile Türkiye arasında muahedenin tasdikinden bir sene sonra Cemiyeti Akvama havale edeceğiz.” Sözleriyle

⁴⁷⁰TBMM ZC., D. 1, C. 29. s. 88-89.

cevap vermiştir. İsmet Paşa'nın verdiği cevap İlyas Sami Bey'i tatmin etmediğinden tekrar söz alarak şu soruyu sormuştur: *“Paşam müsaade buyrulur mu? Cemiyeti Akvama gitmek buyurdunuz. Bir taahhüt ederek gitmek vardır. Yani şimdiden kabul vardır. Bir de hakem denilen bir heyet tarafından olur. Bir de tarafeynce muvafakat olurda sonra mı Cemiyeti Akvama gider, yoksa bir sene bitmeden mi Cemiyeti Akvama gidecek, yoksa iki taraf kabul etmedikçe mi Cemiyeti Akvama gidecek? Yani Cemiyeti Akvama esasen tevdi ediliyor, taahhüt ediliyor değil mi?”* sözlerine karşılık İsmet Paşa: *“Türkiye'nin gayri kabili fek aksamamdan olarak bütün dünyaya karşı taahhüt ettik. Sulh olsa bile bu maksadı istihlal edinceye kadar çalışacağız ve onun için yapıyoruz.”*⁴⁷¹ sözleriyle İlyas Sami Bey'e cevap vermiştir.

2.3.3.3. İmzasının Bulunduğu Ortak Takrir ve Teklifler

- Muş Mebuslarının, Muş kasabasında harap olan su yollarının tamirine ve tamir bedelinin evkaftan itasına dair takrirleri⁴⁷².
- Aydın Mebusu Esad Efendi ile arkadaşlarının, Hiyaneti Vataniye mücriminin bir kısmının affi hakkındaki kanun teklifleri üzerine Adliye Encümenince tanzim edilmiş olan mazbatanın, ruznameye alınması hakkında takrirleri⁴⁷³.
- Gelibolu Mebusu Celâl Nuri Beyle arkadaşlarının, Türk Dostu Klod Farer'e teşekkürname yazılmasına ve Piyer Loti'nin Türkiye'nin Paris Mümessilliğince hatırının sorulmasına dair takrirleri⁴⁷⁴.
- Ergani Mebusu Hakkı Beyle rüfekasının 23 Nisan 1336 Tarihinden Mukaddem Derecatı muhtelifede mahkûm olan eşhasın aflarına dair kanun teklifi⁴⁷⁵.
- Saruhan Mebusu Refik Şevket Beyle arkadaşlarının, İzmir ve Bursa'nın istirdadı dolayısıyla Başkumandan'a milletin ebedî şükran ve imtinanının iblâğ edilmesine dair takrirleri⁴⁷⁶.
- Gelibolu Mebusu Celâl Nuri Beyle arkadaşlarının, Darülfünun talebesiyle Vilâyatı Şarkıye Darüleytam talebesinin mazharı iltifat edilmesine dair takrirleri⁴⁷⁷.

⁴⁷¹TBMM GCZ., D. 1, C. 4. s. 81.

⁴⁷²TBMM ZC., D. 1, C. 6. s. 117.

⁴⁷³TBMM ZC., D. 1, C. 15. s. 36-37.

⁴⁷⁴TBMM ZC., D. 1, C. 16. s. 96.

⁴⁷⁵TBMM ZC., D. 1, C. 17. s. 8-9.

⁴⁷⁶TBMM ZC., D. 1, C. 22. s. 620.

⁴⁷⁷TBMM ZC., D. 1, C. 24. s. 147.

- Sinob Mebusu Dr. Rıza Nur Beyle 78 arkadaşının, Osmanlı İmparatorluğu'nun münkariz olduğuna ve Yeni Türkiye Hükümetinin onun vârisi bulunduğuna ve Makamı Hilâfetin esaretten kurtulacağına dair tavrileri⁴⁷⁸.
- Lord Curzon'un Lozan Konferansındaki beyanatı üzerine Bitlis Mebusu Yusuf Ziya Bey'in beyanatı ve bu hususta cereyan eden müzakereler hakkındaki kanun teklifi⁴⁷⁹.
- Gelibolu Mebusu Celâl Nuri Bey ve arkadaşlarının, Dalkılıç Marşının, ordu marşı ittihazına ve mezkûr marşın kürsü millet üzerinde Bolu Mebusu Tunalı Hilmi Bey tarafından inşad edilmesine dair tavriri⁴⁸⁰.
- Erzincan Mebusu Tefvîk Beyle rüfekasının, Vilâyatı Şarkıye Muhacirlerinin dört ay daha askerlikten tecillerine dair tavriri⁴⁸¹.
- Aydın Mebusu Esad Efendi ile 120 refikinin, Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nun madde müzeyyelesinin ilgasına ve tecdidini intihaba dair kanun teklifi⁴⁸².
- Isparta Mebusu Hüseyin Hüsnü Efendi ile rüfekasının, Şer'ıye Vekili Vehbi Efendinin müstahikkîni ilmiye tahsisatının kendi dairei intihabıyesi ulemasına tahsis ettiğine ve kayınbiraderini himaye eylediğine dair Şer'ıye Vekâletinden istizah tavriri⁴⁸³.
- Mardin Mebusu Necib Beyin, 29 Nisan 1338 tarihli Hiyaneti Vataniye Kanunu'nun birinci maddesinin tadili hakkında kanun teklifi⁴⁸⁴.

2.3.3.4. Kullandığı İzinler

İlyas Sami Bey'in, 1. Yasama dönemi içerisinde 3 Kasım 1921 tarihinde yirmi gün,⁴⁸⁵ olmak üzere 1 defa izin kullandığı tespit edilmiştir.

2.3.3.5. Hakkındaki Diğer Bulgular

- Malta'ya Gönderilmiş Olan Muş Mebusu İlyas Sami Efendinin Tahsisatı Hakkında Büyük Millet Meclisi Riyaseti Tezkeresi

Meclis'in 21 Eylül 1920 tarihli oturumunda, Malta'ya Gönderilmiş Olan Muş Mebusu İlyas Sami Bey hakkında Divanı Riyaset Kararı okunmuştur⁴⁸⁶.

⁴⁷⁸ TBMM ZC., D. 1, C. 24. s. 292-294

⁴⁷⁹ TBMM ZC., D. 1, C. 26. s. 511.

⁴⁸⁰ TBMM ZC., D. 1, C. 27. s. 132.

⁴⁸¹ TBMM ZC., D. 1, C. 28. s. 37-38.

⁴⁸² TBMM ZC., D. 1, C. 28. s. 283-284.

⁴⁸³ TBMM ZC., D. 1, C. 29. s. 31.

⁴⁸⁴ TBMM ZC., D. 1, C. 29. s. 175

⁴⁸⁵ TBMM ZC., D. 1, C. 14. s. 34.

⁴⁸⁶ TBMM ZC., D. 1, C. 4. s. 241.

Heyeti Umumiyeye

8.9.1336

Muş Mebusu İlyas Sami Efendi Malta'ya gitmiş bulunduğundan itası evvelce karargir olan tahsisatının istanbul Meclisi azasından olupta Malta'ya gönderilen zevatın tahsisatları hakkında yapılacak muameleye göre tevfiği hareket olunup olunmaması tahtı karara alınmak üzere Heyeti Umumiyeye şevki tensip edilmiştir.

Büyük Millet Meclisi

Reîsi Sanisi

Vehbi

Meclis Genel Kurulunda yapılan oylamada İlyas Sami Bey hakkındaki Divanı Riyaset kararı kabul edilmiştir⁴⁸⁷.

- Mebuslardan Yedi Zatın Vazaifi Vataniyeye Memur Edildiklerine Dair Başkumandanlık Tezkeresi

Meclis'in 6 Mart 1922 tarihli oturumunda içlerinde İlyas Sami Bey'in de bulunduğu yedi milletvekili vatani hizmette bulunmak üzere görevlendirildiği hakkında Başkumandan Mustafa Kemal Paşa imzasıyla meclise şu tezkere gönderilmiştir⁴⁸⁸.

Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

Siird Mebusu Halil Hulki Efendi,

Van Mebusu Haydar Bey,

Muş Mebusu Rıza Bey,

Diyarbakir Mebusu Zülfi Bey,

Siverek Mebusu Abdülğani Bey,

Bitlis Mebusu Sadullah Bey,

Muş Mebusu İlyas Sami Bey.

Balâda muharrerilesami zevat vazaiifi mühimmei vataniyeye memur edilmişlerdir. Arzı malûmat eylerim efendim.

Büyük Millet Meclisi Reisi ve Başkumandan

Mustafa Kemal

⁴⁸⁷TBMM ZC., D. 1, C. 4. s. 241.

⁴⁸⁸TBMM ZC., D. 1, C. 18. s. 73.

Başkomutanlık Tezkeresi Meclis Genel Kurulu'nda okunduktan sonra, İlyas Sami Bey ve diğer milletvekillerinin vatani hizmette bulunmak üzere görevlendirmeleri kabul edilmiştir⁴⁸⁹.

- Lord Curzon'un Lozan Konferansındaki Beyanatını Protesto İçin Rişvan ve Ciran Aşiretleri Tarafından Gönderilen Telgraflar

Meclis'in, 5 Şubat 1923 tarihli oturumunda, Lord Curzon'un beyanatını protesto etmek için Rişvan ve Şair aşiretleri tarafından biri Meclis'e diğeri İlyas Sami Bey'e olmak üzere iki telgraf meclise gönderilmiştir. Bu iki telgraf şu şekildedir⁴⁹⁰.

Ankara'da Büyük Millet Meclisi Riyasetine

“Curzon'un Lozan'da Kürdler ve Mebusanı Kiram hakkındaki tecavüzatı müfteriyanesi muhitimizde acı handelerle karşılandı. Mebuslarımız vücutlariyle iftihar ettiğimiz hakiki vekil ve mümessillerimizdir. İzzetinefsimizi cerihadar eden bu tecavüzatı tel'in ve kemali nefretle Carzon'a reddediyoruz. İngilizlerin Müslümanlara gösterdiği siyaseti hadnâşinasane ve zalımanesi cahil zannettiği Kürdlerin çoktan malûmu olmuştur ki Kürd ve Türk vahdeti bugün İngiltere esaret zincirleri altında inliyen Arab ve saireden mürekkep kütlei İslâmiye inayeti Hakla yakında Curzon'un Müslümanlar hakkındaki muzır siyaset plânlarını karşılayacak, İngilizleri de topraklarımızdan tardedecektir. Bu telgrafımızın İngiliz matbuatı vasıtasıyla Curzon'a iblâğını istirham ederiz.”

Ankara'da Muş Mebusu İlyas Sâmi Bey'e

“Kürdlere tevcih edilen tahkiri protesto ve hararetli müdafaalarınızı kemali şükranla okuduk; mâruzâtımızın Meclisi Âliye arzını istirham eyleriz. Hükümeti Milliyemizin küşadından akdemki kürdlerin Kafkas-Ermeni harekâtı vatanperveranesi Curzon'un cehaletini ispata kâfidir. Kürdler serbest semin ve zamanlarda her türlü tesirlerden azade olarak mebuslarını kendi kalemleri, yazılarıyla intihabettiler. Kemal Paşa Hazretleri de bu meyanda ihrazı rey eylemiş mebuslardan biri iken diyaneti İslâmiyeye vakfi vücud eylemesi ile bütün milletin hüsnüitmadını kazanmış ve en yüksek bir mevkii işgale muvaffak olmuştur. Türk, Kürd ayrılık kabul etmez bir vahdettir. Bu

⁴⁸⁹TBMM ZC., D. 1, C. 18. s. 73.

⁴⁹⁰TBMM ZC., D. 1, C. 27. s. 165.

vahdet çeliktir. Kırılır, eğilmez. Irak, Suriye, Hicaz ve sairesinin avakıbini müşahede eden zeki ve dindar Kürdler Curzon'un sözlerini tel'in ve kendisine reddinde yekdil re yekzebandır. Kürdler İslâmiyeti bırakıp tedricen kâfir olmaya, beş yüz senelik büyük kardeşleri bulunan Türkleri bırakıp İngilizleşmeye ne para ile, ne sözle, ne de hiçbir kuvvet ve zor ile razı olamaz. Mâbudlarına imanları kadar metbularına sadakatlerini muhafaza etmekle iftihar ederler. Eğer bu cehalet ise böyle âlimane cehaletten Kürdlerin ayrılmıyacağına ve Churchill'lerin Curzon'ların halen esaretindekilerin dahi kariben kurtulacaklarına şüphe edilmemelidir. Vallahülmuvaffık."

Meclis'e gelen bu iki telgraf Hariciye Vekâletine havale edilmiştir⁴⁹¹.

2.3. Kasım Bey (DEDE)

2.4.1. Özgeçmişi

1886 yılında Muş'ta dünyaya gelen Kasım Bey'in babasının adı İzzet, annesinin adı Emine'dir⁴⁹².

İlk ve orta öğrenimini Muş Rüştîyesi'nde tamamladı. Toprak sahibi bir aileden gelmesi itibarıyla ziraat ve ticaretle meşgul oldu. Ayrıca liva Genel Meclisi ve Daimi Encümen Üyesi olarak görev yaptı. I. Dünya Savaşında er olarak doğudaki muharebelere katıldı⁴⁹³.

Belediye Meclisi Üyesi iken TBMM'nin Birinci Dönemi için 15 Nisan 1920 yapılan seçimlerde 66 oy alarak Bitlis Vilayetinin Muş Sancağından milletvekili seçilen Kasım Bey,⁴⁹⁴ yolluğunun zamanında gönderilmemesi nedeni ile başvurusu üzerine, 21 Temmuz 1920 birleşiminde, Meclise gelinceye kadar izinli sayılması kararlaştırıldı⁴⁹⁵. Mecliste Anadolu ve Rumeli Müdafaa-yı Hukuk Grubunun kurulmasından sonra muhalefetteki II. Grupta yer aldı. Milletvekilliği bu dönemde sona eren Kasım Bey, memleketine dönerek ziraat ve ticaretle uğraşmıştır. 22 Ocak 1957 tarihinde vefat eden Kasım Bey, Muş Kale Mahallesiindeki aile mezarlığında toprağa verildi. Evli olup iki çocuk babası idi⁴⁹⁶.

⁴⁹¹ TBMM ZC., D. 1, C. 27. s. 165.

⁴⁹² Kasım Bey'in Tercüme-i Hal Belgesi, TBMM Arşivi: Sicil Dosyası No:354. TBMM Albümü (1920-2010), C.1, s. 53; Özalper, s. 522-523.,

⁴⁹³ Çoker, Türk Parlamento Tarihi TBMM I. Dönem 1919-1923..., C. III, s. 799.

⁴⁹⁴ Kasım Bey'in Seçim Mazbatası, TBMM Arşivi: Sicil Dosyası No:354.

⁴⁹⁵ TBMM ZC., D. 1, C. 2. s. 369-370.

⁴⁹⁶ Çoker, Türk Parlamento Tarihi TBMM I. Dönem 1919-1923..., C. III, s. 799.

2.4.2. Kasım Bey'in Meclis'te Almış Olduğu Görevler ve Grup Üyelikleri

Kasım Bey'in TBMM çatısı altında almış olduğu görevlere bakıldığında, 2. yasama yılında 3. Şube Üyeliği,⁴⁹⁷ 3. yasama yılında 3. Şube Üyeliği,⁴⁹⁸ 4. yasama yılında 4. Şube Üyeliği,⁴⁹⁹ görevinde bulunduğu tespit edilmiştir. Meclisteki gruplardan Kasım Bey İkinci Grupta yer almıştır⁵⁰⁰.

2.4.3. Kasım Bey'in Meclis Çalışmaları

Kasım Bey, I. Yasama dönemi içerisinde kullandığı izinler nedeniyle Meclis çalışmalarına çok fazla katkı sağlayamamıştır. Meclisteki diğer milletvekillerinin hazırlamış olduğu 16 ortak tahrir ve teklifte imzası tespit edilen Kasım Bey; Meclis tarafından 4 defa izinli sayılmıştır.

2.4.3.1. İmzasının Bulunduğu Ortak Tahrir ve Teklifler

- Burdur Mebusu İsmail Suphi Beyle arkadaşlarının, ordunun ne dereceye kadar iksa edilebileceğine dair müdafaai milliyeden olan sual tahririnin istizaha kalbi hakkında tahriri⁵⁰¹.
- Bitlis Mebusu Hüsni Beyle arkadaşlarının Bitlis Muhacirlerinin iâşe ve iskânlarına dair tahriri⁵⁰².
- Muş Mebuslarının, Muş kasabasında harap olan su yollarının tamirine ve tamir bedelinin Evkaftan itasına dair tahrirleri⁵⁰³.
- Sivas Mebusu Rasim Beyle rüfekasının, Burdur Mebusu Veli Beyin, mazeretinin meşru addiyle meclise kabul olunmasına dair tahriri⁵⁰⁴.
- Amasya Mebusu Hamdi Beyle rüfekasının, mebdei içtimain 1337 martı iptidasına tahviline dair tahriri⁵⁰⁵.
- Erzurum Mebusu Mustafa Durak Beyle arkadaşlarının muhacirlerin bir an evvel yurtlarına sevklerine dair tahrirleri⁵⁰⁶.

⁴⁹⁷TBMM ZC., D. 1, C. 9. s. 18.

⁴⁹⁸TBMM ZC., D. 1, C. 18. s. 21.

⁴⁹⁹TBMM ZC., D. 1, C. 28. s. 21.

⁵⁰⁰*Kasım Bey'in Tercüme-i Hal Belgesi*, TBMM Arşivi: Sicil Dosyası No:354; TBMM Albümü (1920-2010), S. 53; Çoker, *Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923*, C. I, TBMM Vakfı Yay., Ankara, 1994, s. 308; Demirel, *İlk Meclisin Vekilleri...*, s. 258.

⁵⁰¹TBMM ZC., D. 1, C. 5. s. 134-135.

⁵⁰²TBMM ZC., D. 1, C. 6. s. 88.

⁵⁰³TBMM ZC., D. 1, C. 6. s. 117.

⁵⁰⁴TBMM ZC., D. 1, C. 8. s. 162-163

⁵⁰⁵TBMM ZC., D. 1, C. 8. s. 196-197.

- Dersim Mebusu Mustafa Beyle arkadaşlarının, Sabık Kırşehir Mebusu Bekir Efendi hakkındaki istida encümeni mazbatasının müstaceliyetle müzakere edilmesine dair takriri⁵⁰⁷.
- Sivas Mebusu Vâsif Beyle rüfekasının, Müdafaa-i Milliye Encümeninin, bahriye dairesinin Müdüriyeti Umumiye'ye kalbine dair kanun teklifinin müstacelen müzakere edilmesine dair takriri⁵⁰⁸.
- Kastamonu Mebusu Abdülkadir Kemali Beyle arkadaşlarının, Meclisin Ankara'dan başka bir mahalle nakli hakkındaki 115 imzalı takrirleri⁵⁰⁹.
- Trabzon Mebusu Hasan Beyle arkadaşlarının, Kırşehir Sabık Mebusu Bekir Efendi'ye ait İstida Encümeni Mazbatasının müstacelen müzakere edilmesine dair takriri⁵¹⁰.
- Bitlis Mebusu Arif Beyle arkadaşlarının, Meclis Samiîn Locasında bulunan Vilâyatı Şarkıye ulemasından Bediüzzaman Said Mollaya hoşâmedi edilmesine dair takriri⁵¹¹.
- Mersin Mebusu Salâhaddin Beyle arkadaşlarının, Yenigün Gazetesi'nde intişar eden bir başmakaleye dair takriri⁵¹².
- Siverek Mebusu Mustafa Lûtfi Beyle arkadaşlarının, Nisabı Müzakere Kanunu'nun altıncı ve sekizinci maddelerinin tadiline dair kanun teklifi⁵¹³.
- Lâzistan Mebusu Esad Bey'in, Karadeniz sahiline hariçten ithal edilecek hububat ve dakikin muvakkaten gümrük resminden istisnasına dair kanun teklifi⁵¹⁴.
- 1338 senesi Şer'îye ve Evkaf Vekâleti bütçesi hakkında kanun teklifi⁵¹⁵.
- Kangırı Mebusu Behçet Beyle arkadaşlarının, Konya Bidayet Mahkemesi Reisi İhsan Beyle rüfekasının aflarına dair kanun teklifi⁵¹⁶.

2.4.3.2. Kullandığı İzinler

Kasım Bey'in, 1. Yasama dönemi boyunca 24 Temmuz 1921 tarihinde üç ay⁵¹⁷, 12 Eylül 1921 tarihinde üç ay⁵¹⁸, 28 Ekim 1922 tarihinde üç ay⁵¹⁹, 8 Mart 1923 tarihinde üç ay⁵²⁰ olmak üzere 4 defa izin kullandığı tespit edilmiştir.

⁵⁰⁶TBMM ZC., D. 1, C. 10. s. 419-420.

⁵⁰⁷TBMM ZC., D. 1, C. 21. s. 485.

⁵⁰⁸TBMM ZC., D. 1, C. 22. s. 318.

⁵⁰⁹TBMM ZC., D. 1, C. 24. s. 25-26.

⁵¹⁰TBMM ZC., D. 1, C. 24. s. 228.

⁵¹¹TBMM ZC., D. 1, C. 24. s. 439.

⁵¹²TBMM ZC., D. 1, C. 25. s. 95-96.

⁵¹³TBMM ZC., D. 1, C. 8. s. 270-271.

⁵¹⁴TBMM ZC., D. 1, C. 17. s. 124-125.

⁵¹⁵TBMM ZC., D. 1, C. 22. s. 394-395.

⁵¹⁶TBMM ZC., D. 1, C. 24. s. 234-235.

⁵¹⁷TBMM ZC., D. 1, C. 11. s. 359.

2.5. Mahmut Sait Bey (YETGİN)

2.5.1. Özgeçmişi

1885 yılında İstanbul'da dünyaya gelen Mahmut Sait Bey'in babasının adı Ahsen Hamit, annesinin adı ise Fatma Zehra'dır. İlk ve orta öğrenimini Sıbyan Mektebi ve Rüştüyede tamamladıktan sonra Büyük Cami Medresesinde öğrenim görerek icazetname aldı. Arapça Farsça ve Fransızca bilmektedir⁵²¹.

Mahmut Sait Bey, Metroviçe İlçesi Bidayet Mahkemesi Savcı Yardımcılığı, Bahçe İlçesi Bidayet Mahkemesi Başkanlığı, Piriştine Ceza Dairesi Başkanlığı, Kulp, Sason, Silvan Bidayet Mahkemesi Başkanlıkları, Muş Savcılığı ve Muş Bidayet Başkanlığı görevlerini yürütmüştür. TBMM'nin Birinci Dönemi için yapılan seçimlerde 76 oy alarak Muş'tan mebus seçilen Mahmut Sait Bey,⁵²² Büyük Millet Meclisi III.Şube Başkanlığı ve Divan-ı Riyaset Kâtipliği yapmıştır⁵²³.

Milletvekilliğinden sonraki hayatıyla ilgili tercüme-i Hal kağıdında şöyle demektedir:

*“Milletvekilliğinden ayrılır ayrılmaz Gümrükler Hukuk Müşavirliğine ve Umumi Vekaletine Tayin edildim. 929 yılında Barem'den evel isteğimle emekliye ayrıldım. Müteakıp hayatım İstanbul Barosu'nda kayıtlı ilim ve meslek adamı olarak geçmiştir. Yaşım ilerlemiş vücudum yıpranmış olduğundan avukatlık işlerine fazla meşgul olamıyor, tekaüdiyemle kanaatkarane geçiniyorum. Hal tercümesiyle müddeti hizmet cetvelinin Gümrük ve Tekel Bakanlığı'nda zat işleri 13 sayılı karton mahfuz bulunduğunu saygı ile arz ederim.”*⁵²⁴ 18 Kasım 1943'te vefat eden Mahmut Sait Bey, evli olup üç çocuk babasıydı⁵²⁵.

2.5.2. Mahmut Sait Bey'in Meclis'te Almış Olduğu Görevler ve Grup Üyelikleri

Mahmut Sait Bey'in TBMM çatısı altında almış olduğu görevlere bakıldığında, 1. yasama yılında Maarif Encümeni Üyeliği,⁵²⁶ 2. yasama yılında 1. Şube Üyeliği,⁵²⁷ 3.

⁵¹⁸ TBMM ZC., D. 1, C. 12. s. 187.

⁵¹⁹ TBMM ZC., D. 1, C. 24. s. 223

⁵²⁰ TBMM ZC., D. 1, C. 28. s. 40

⁵²¹ TBMM Albümü (1920-2010), C.1, s. 53.

⁵²² Mahmut Sait Bey'in Seçim Mazbatası, TBMM Arşivi: Sicil Dosyası No:355.

⁵²³ Özalper, s. 523.

⁵²⁴ Mahmut Sait Bey'in Tercüme-i Hal Belgesi, TBMM Arşivi: Sicil Dosyası No:355.

⁵²⁵ Çoker, Türk Parlamento Tarihi TBMM I. Dönem 1919-1923..., C. III, s. 796.

⁵²⁶ TBMM ZC., D. 1, C. 8. s. 21.

⁵²⁷ TBMM ZC., D. 1, C. 9. s. 17.

yasama yılında 2. Şube Üyeliği,⁵²⁸ 4. yasama yılında 5. Şube Üyeliği,⁵²⁹ Nizamnamei Dahiliye Encümeni Üyeliği,⁵³⁰ görevinde bulunduğu tespit edilmiştir. Meclisteki gruplardan Mahmut Sait Bey hiçbirine üye olmayıp bağımsızdır⁵³¹.

2.5.3. Mahmut Sait Bey'in Meclis Çalışmaları

Mahmut Sait Bey, I. Yasama dönemi içerisinde 1'si seçim bölgesi ile ilgili olmak üzere 3 takrir vermiştir. Takrirlerden 1'i reddedilirken 2 takriri de gerekli işlemlerin yapılması için ilgili Encümene havale edilmiştir. Yasama dönemi boyunca 3 teklif veren Mahmut Sait Bey'in tekliflerinden 1'i kanul görmüş 1'de reddedilirken 1 teklifi de ilgili Encümene gönderilmiştir. Dönem boyunca ilgili Bakanlığa 1 sözlü soru yönelten Mahmut Sait Bey'in sorusu cevaplanmıştır. Mahmut Sait Bey'in I. Yasama dönemi içerisinde çeşitli konular üzerine 11 konuşma yaptığı tesbit edilmiştir. Meclisteki diğer milletvekillerinin hazırlamış olduğu 15 takrir ve teklifte imzası tespit edilen Abdülgani Bey; Meclis tarafından 1 defa izinli sayılmıştır

2.5.3.1. Takrir ve Teklifleri

2.5.3.1.1. Kendisinin Doğrudan Yaptığı Teklifler

- Muş'taki İdarei Hususiye Matlubatı Hakkında Takriri

Mahmut Sait Bey ve arkadaşları Meclis'in 2 Aralık 1920 tarihli oturumunda Muş'taki İdarei Hususiye Matlubatı Hakkında takrir vermişlerdir⁵³²:

Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

“Şarki Anadolu vilâyatı müstahlasasınâa idarei hususiyeler mülga bulunduğundan emvali umumiye meyanında mahallî sandıklarınca kabz ve sarfedilmiş olan vilâyat hisseleri Hazine zimmetinde na tediye kalmakta olduğu gibi müracaatı adidemize rağmen maalesef Harbi umumî esnasında tamamen mahvü harap olan mektep binalarının tamir ve termimme bedelâtı icare ve masarifi müteferrikasına ve heyeti talimîye muhassasatına muvazenei umumiyeye hisse ifrazına imkân olmadığı anlaşıldığından Muş ve Genç livaları merakizinde olsun muvakkaten bir mektebi iptidai tesis ve küşadını ve evlâdı vatanın en'amı maariften hissement olmalarını teminen

⁵²⁸TBMM ZC., D. 1, C. 18. s. 21.

⁵²⁹TBMM ZC., D. 1, C. 28. s. 21.

⁵³⁰TBMM ZC., D. 1, C. 28. s. 42.

⁵³¹Demirel, *İlk Meclisin Vekilleri...*, s. 258.

⁵³²TBMM ZC., D. 1, C. 6. s. 173.

evvelâ teşkilâtın müceddeden ve betekrar icra ve ihdasına değin ve buna müteallik ve müteferri vezâifin rüesayi idare ve maliyece ifası ve saniyen marüzzikir idarei hususiye matûbatı malûmesinin defaten berveçhipesin tesviyesi ve muvazenei umumiye muavenet faslına meblâğı kâfi ve münasip tefriki ve itası hususunun ehemmiyetle Heyeti Vekileye havalesini arz ve teklif eyleriz.

Gündeme alınan bu taktir incelenmesi amacıyla Heyeti Vekileye havale edilmiştir⁵³³. Yasama dönemi sonuna kadar Mahmut Sait Bey ve arkadaşlarının taktiri hakkında Heyeti Vekile'den bir cevap gelmemiştir.

İdam Cezalarının Meclisçe Tetkikine Dair Kanun Teklifi

Mahmut Sait Bey ve arkadaşları, Meclis'in 25 Aralık 1920 tarihli oturumunda, mahkemeler tarafından verilen idam cezalarının meclis tarafından yeniden tetkik edilmesine dair teklif vermiştir⁵³⁴:

Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

“Mehâkimi âdiye ve fevkalâdeden isdar kılman ve nakabili tamir ve telâfi olan idam mukarreratının bilâtasdik ve resen infazı tecviz ve; ihmal olanamıyacak bir keyfiyeti mühimmedir, hükmü idamın kısası mutazammın emri şer/i olması,; kulûbu nasa havf ve haşyet ilka etmesi, teskini heyecanı ve emniyet ve selâmeti mülk ve milleti intaç eylemesi itibariyle istihsanen memduhihiyet ve makbuliyeti aşikâr olmakla beraber mehakimi nizamiyece bir takım kuyut ve şurut, ve merasimi kanuniye mevcut ve cari olmasına rağmen temyizen mukarreratı mezkûrenin kısmı kalili tasdik edilmekte bulunmuştur. İlâveten ierayi idam emri Ulülemre mütevakkıf ve hukuk Padişahiden mâdüt bulunduğundan Madamı Muallâyi Hilâfet ve saltanatı tahliş maksadına matuf en müteşekkil Büyük Millet Meclisince bu bapta icrayi tetkikatla tasdik vücup ve zaruretini hâvi bir kıta maddei kanuniye tertip ve leffedilmiş olduğundan kabulünü Heyeti Celilei muhteremeye arz ve teklif eyleriz.”

25 Kânunuevel 1336

MADDE 1. — Bilcümle mehakirden sadir olan cezayi idamı mutazammın mukarreratın Büyük Millet Meclisince badettasdik mahallerinde infazına bilûmum kuvayi müselleha gayri müsellehai Devlet memurdur. Mukarreratı mezkûre tasdik edilmediği takdirde Meclisçe ittihaz edilecek karara tevfiği muamele olunur.

⁵³³TBMM ZC., D. 1, C. 6. s. 173.

⁵³⁴TBMM ZC., D. 1, C. 7. s. 3.

MADDE 2. — İşbu kanun tarihi neşrinden muteberdir.

MADDE 3. — İşbu kanunun icrasına Büyük Millet Meclisi memurdur.

Gündeme alınan bu teklif incelenmesi amacıyla Lâyiha Encümenine havale edilmiştir⁵³⁵. Meclis'in 3 Ocak 1921 tarihli oturumunda, teklifin kabul edildiğine dair Lâyiha Encümeni Reisi Mehmet Şerif Bey imzasıyla gönderilen mazbata okunmuştur⁵³⁶:

Lâyiha Encümeni Mazbatası

“Bilcümle mehakimden sadır olan idam kararlarının Meclisi Âlice badet tetkik infazı lüzumuna dair Muş Mebusu Mahmut Said Bey ve rüfekasının Encümenimize muhavvel 25 Kânunuevvel 1336 tarihli Lâyihai kanuniyesi mütalâa ve tetkik olundu. Cinayet mahkemelerinden sadır olan idam kararlarının mehakimin derececi nihaiyeleri olan Mahkemei Temyizce tetkik olunduktan sonra ledelarz sâdır olacak iradei seniye mucibince infazı lâbüüt olmasına ve ahvali hâzıra dolayısıyla istihsali iradeye imkân olmayan şu zamanda Meclisi Âlinin tasdik ve iradesi iradei seniye makamına kaim ve hiyaneti vataniye kanuniyle Meclis bu hakkını teyit etmiş bulunmasına binaen bilcümle mehakimden ve alelhusus divanı harplerden sâdır olacak idamı müstelzim mukarraratın fimabaat Büyük Millet Meclisince tetkik ve tasdik olunduktan sonra infazı muvafıkı adil ve hakkaniyet olacağı cihetle Encümenimizce şayanı kabul görülen teklifi mezkûrun müstacelen müzakeresi zımında Heyeti Celilenin ârayi şaibesine arzı tezekkür kılındı.”

- 16 Mayıs 1919 Tarihinden İtibaren Şehit Olan Subay Ailelerine Bir Derece Üst Maaşı Tahsisi Hakkında Kanun Teklifi

Mahmut Sait Bey, 16 Mayıs 1335 Tarihinden İtibaren Şehit Olan Zâbitan Ailelerine Bir Derece Üst Maaşı verilmesine dair teklifte bulunmuştur. Meclis'in 7 Eylül 1921 tarihli oturumunda gündeme alınan bu teklif, incelenmesi amacıyla Layiha Encümeni'ne havale edilmiştir⁵³⁷. 9 Mayıs 1921 tarihinde Layiha Encümeninden gelen mazbata, Müdafaa-i Milliye ve Muvazene-i Maliye'ye gönderilmesine dair mecliste oylama yapılmışsa da kabul edilmemiştir⁵³⁸.

⁵³⁵TBMM ZC., D. 1, C. 7. s. 3.

⁵³⁶TBMM ZC., D. 1, C. 7. s. 126.

⁵³⁷TBMM ZC., D. 1, C. 9. s. 378.

⁵³⁸TBMM ZC., D. 1, C. 10. 268.

- Şehit Aileleri Menfaatine Bir Piyango Düzenlenmesi Hakkında Kanun Teklifi

Mahmut Sait Bey, şehit aileleri menfaatine dair bir piyango tertibi için teklifte bulunmuştur. Meclis'in 7 Eylül 1921 tarihli oturumunda gündeme alınan bu teklif, incelenmesi amacıyla Layiha Encümeni'ne havale edilmiştir⁵³⁹. 21 Nisan 1921 tarihinde Layihah Encümeninden gelen mazbata Muvazenei Maliye ve İktisat Encümenlerine gönderilmiştir⁵⁴⁰. Yasama dönemi sonuna kadar Mahmut Sait Bey'in teklifi hakkında Muvazenei Maliye ve İktisat Encümenlerinden bir cevap gelmemiştir.

- Mebusluğa İntihaplarından Evvelki Zamanı Memuriyetlerine Ait Lüzumu Muhakeme Kararının Memurin Muhakemat Tetkik Encümenine Havale Edilmesine Dair Tavriri

Mahmut Sait Bey ile Ahmet Hamdi Bey, Meclis'in 22 Ocak 1923 tarihli oturumunda, Mebusluğa İntihaplarından Evvelki Zamanı Memuriyetlerine Ait Lüzumu Muhakeme Kararının Memurin Muhakemat Tetkik Encümenine Havale Edilmesine Dair tavriri sunmuşlardır. Gündeme alınan bu teklif incelenmek üzere Memurin Muhakemat Tetkik Encümenine gönderilmiştir⁵⁴¹. Yasama dönemi sonuna kadar Mahmut Sait Bey ile Ahmet Hamdi Bey'in tavriri hakkında Memurin Muhakemat Tetkik Encümeninden bir cevap gelmemiştir.

- Kanunu Esasinin 48 ve 79'uncu Maddelerinin Tefsiri Hakkındaki Mazbatanın Takdimen Müzakeresine Dair Tavriri

Mahmut Sait Bey, Meclis'in 15 Şubat 1923 tarihli oturumunda, Kanunu Esasinin 48'inci ve 79'uncu maddelerinin takdimen müzakeresine dair teklifte bulunmuştur. Aynı konuda daha önce başka bir mebus kanun teklifi verdiği için Mahmut Sait Bey'in bu teklifi dikkate alınmamıştır⁵⁴².

2.5.3.1.2. Kanun Teklifleri Üzerine Verdiği Değişiklik Önerileri

- Temettü Vergisine Zam İcrasına Dair Kanun Tasarısının 5. Maddesinin Düzenlenmesi Sırasındaki Tavriri

Büyük Millet Meclisi'nin açılmasının ardından savaşın finansmanını karşılayabilmek amacıyla Hükümet mevcut vergilerde artış yoluna gitmiştir. Gelir

⁵³⁹TBMM ZC., D. 1, C. 9. s. 378.

⁵⁴⁰TBMM ZC., D. 1, C. 10. s. 53.

⁵⁴¹TBMM ZC., D. 1, C. 26. s. 446.

⁵⁴²TBMM ZC., D. 1, C. 27. s. 339.

artırıcı değişikliklerin en önemlisi Temettü Vergisi (Gelir Vergisi) Kanununda yapılmıştır. Buna göre, gelir çeşidine göre alınan vergilere 5 ve 10 kat zam yapılmış, ayrıca daha önce vergiden muaf tutulan şehir ve kasaba dışındaki sınai müesseseler, köylerde bulunsalar dahi, vergi kapsamı içine alınmıştır.⁵⁴³ Meclis'in 21 Eylül 1920 tarihli oturumunda, Temettü Vergisi'ne zam icrasına dair kanun tasarısı görüşmeleri esnasında Mahmut Sait Bey, bu kanun tasarısının 5. maddesi⁵⁴⁴ içerisinde geçen “*Müessesatı sınaiye vesaire*” ibaresinin yerine “*Vesair müessesatı sınaiyei mütenevvia*” şeklinde düzenlenmesini teklif etmiştir⁵⁴⁵:

Riyaseti Celileye

“*Beşinci madde fıkrai ulâsına (Müessesatı sınaiye vesaire) fıkrasının (Vesair müessesatı sınaiye! mütenevvia) şekline kalben tadilini teklif ederim.*”

Teklifin Meclis Genel Kurulu'nda okutulmasından sonra oylamaya geçilmiş ve Mahmut Sait Bey'in teklifi yapılan oylamada kabul edilmemiştir⁵⁴⁶.

- Tarik Bedelâtı Nakdiyesi Kanunu'nun 6. Maddesinin Düzenlenmesi Hakkındaki Teklifi

Milli Mücadele döneminde TBMM bayındırlık hizmetleri için finansman sağlamak amacıyla Tanzimat Dönemi'nde sistemleştirilen yol vergisi uygulamasına devam etmiştir. Birinci Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı yönetiminin vergi toplanmada sıkıntılar yaşaması ve verginin adeta unutulmasına rağmen Ankara Hükümeti yol vergisini önemli bir kaynak olarak görmüştür. TBMM'nin açılmasının ardından gündeme gelen vergilerden biri olan yol vergisi Meclis'te yoğun şekilde eleştirilmiştir. Ülkenin yol ihtiyacını temin etmek için genel bir seferberlik ilanında hemfikir olan milletvekillerinin eleştirileri verginin içeriğinden çok zamanlamasına yönelik olmuştur.⁵⁴⁷ Meclis'in 19 Şubat 1921 tarihli oturumunda, Yol Nakit Bedeli Kanunu

⁵⁴³ Ahmet Tekin, “Millî Mücadele Bütçeleri, Vergi Politikası ve Dış Yardımlar (1919-1923)”, (Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Türkler, Cilt.16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 268.

⁵⁴⁴ **MADDE 5.** — Şu'hur ve kasabat civarında bulunan değirmen, fabrika ve müessesatı sınaiye vesaire, köylerde dahi bulunsalar, senei haliye için temettü vergisi ile mükellef olacaklardır. Bu suretle tahakkuk eden temettü vergisi teşrinievvel 1336 ve kânunuevvel 1336 iptidasında olmak üzere iki taksitte tahsil olunacaktır.

⁵⁴⁵ TBMM ZC., D. 1, C. 4. s. 252.

⁵⁴⁶ TBMM ZC., D. 1, C. 4. s. 253.

⁵⁴⁷ Nuray Özdemir, “Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Yol Vergisi”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 32, Sayı: 53, 2013, 215-216.

görüşmeleri esnasında Mahmut Sait Bey, bu kanun tasarısının 6. maddesi⁵⁴⁸ içerisinde geçen, “İş bu görevi yerine getirmeyen veya işten kaçanlar beşinci madde gereğince ceza olarak iki misli amele yevmiyesi alınacaktır” ibaresinin yerine, “bu görevi yerine getirmeyen veya işten kaçanlar zabıta zoruyla istihdam edilecektir.” şeklinde düzenlenmesini teklif etmiştir⁵⁴⁹:

Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

Tarik bedeli kanununun altıncı maddenin berveçhi zir tadilini arz ve teklif eylerim:

MADDE 6. Her şahıs mükellefiyeti nakdiyesinden maada bulunduğu kaza ve nahiye dahilinde kasaba ve karyederinden nihayet üç saat mesafedeki turuku âdiye ve husuşiyenin tamir ve inşasında mahalli mecalis umumiyesince senede âzami sekiz günü tecavüz etmemek üzere tâyin olunacak eyyam ve hududu mesai dairesinde beden en ifayı mükellefiyete veyahut ikinci madde mucibince muayyen miktar bedeli nakdiyi tesviyeye mecburdur. İşbu mükellefiyeti bedeniye veya maliyeyi ifada, taallül edenler kuvvei zabıta marifetiyle cebren tarika sevk ve istihdam edilecektir. Birinci maddede istisna edilenler bu mükellefiyeti bedeniyyeden muaftır.

Mahmut Sait Bey’in teklifi Meclis Genel Kurulu’nda okunmasına rağmen oylama yapılmamıştır⁵⁵⁰.

- Erzurum Mebusu Salih Efendi’nin Muhacirlerin Askerlik Hizmetlerine Dair Tavrı Sırasındaki Tavrı

Meclis’in 25 Haziran 1921 tarihli oturumunda Erzurum Mebusu Salih Bey, “Muhacirlerin Askerlik Hizmetlerine” dair tavrı vermiştir. Bu tavrı ile ilgili Mahmut Sait Bey, mültecilerin mesken ve nevalarına sevk ve iadelerinden itibaren altı ay sonra

⁵⁴⁸ **MADDE 6.** — Her şahıs mükellefiyeti nakdiyesinden maada bulunduğu kaza ve nahiye dâhilinde kasaba ve karyelerine nihayet üç saat mesafede turuku âdiye ve hususiye inşasında ve memurini idare ve fenniyenin tâyin ve irae edecekleri mahallerde senede âzami sekiz günü tecavüz etmemek üzere mecalisi umumiyeye tâyin olunacak eyyam beden en çalışmaya ve bu mükellefiyeti bizzat ifa etmek istemiyenler yerlerine başkaca amele göndermeğe mecburdur. Bu mükellefiyeti bedeniyyeyi ifada; taallül edenlerden beşinci madde mucibince cezaen iki misli amele yevmiyesi ahzedilecektir. Birinci madde mucibince istisna edilenler mükellefiyeti bedeniyyeden de müstesnadır.

⁵⁴⁹ *TBMM ZC.*, D. 1, C. 8. s. 305-306.

⁵⁵⁰ *TBMM ZC.*, D. 1, C. 8. s. 305-306.

silah altına alınmalarının Mükellefiyeti Askeriye Kanunu'na uygun olduğundan oylamaya sunulması hakkında takrir vermiştir⁵⁵¹:

Riyaseti Celileye

“Müdafaa-i vatana iştirak vecibei diniye, vazifei mübecceledir. Bu bapta ihtilâf yoktur. Yalnız mültecilerin mesken ve nevalarına sevk ve iadelerinden altı ay sonra hizmeti askeriye davetleri hakkında Mükellefiyeti Askeriye Kanununa zeylen vukubulan teklifi kanuni muvafıktır. Esasen sarfi muktakzi tahsisatın avans olarak itası takarrür etmiştir. Binaenaleyh mesele muvazzahtır. Müzakere kâfidir, kanun aynen reyeye vazı'nı ile kabulünü teklif eylerim.”

Takririn Mecliste okutulmasından sonra oylamaya geçilmiş ve yapılan oylamada Mahmut Sait Bey'in takriri kabul edilmiştir⁵⁵².

- Darülharbe Gidecek Şahıs Haklarındaki Takibat ve Cezaların Teciline Dair 17 Rebiülâhir 1333, 17 Şubat 1330 Tarihli Kanuna Eklenen Ek Madde Hakkındaki Teklifi

Meclis'in 14 Temmuz 1921 tarihli oturumunda; Mükellefiyeti Askeriye Kanunu'na ve 17 Rebiülâhir 1333 17 Şubat 1330 tarihli kanuna ek bir madde konulmuştur. Bu madde çeşitli suçlardan ceza almış ve askerliğe elverişli olanlardan isteyenlerden cepheye gitmeleri ve faydalı olmaları halinde af edileceklerdir.⁵⁵³ şeklindedir. Bu madde ile ilgili Mahmut Sait Bey, mahkumlara kayıtsız şartsız çıkarılan bu af kanununa karşı çıkmış ve sadece cinayetle yargılanan ve haklarında takibat icrası ertelenmiş olan şahısların mahalli askerlik şubelerinde kayıtlı firarilerden başka hukuka uymak şartıyla af olacaklardır şeklinde düzenlenmesini teklif etmiştir⁵⁵⁴:

Riyaseti Celileye

“Darülharbe sevk olunan mahkûmin ve mevkufinin takibat ve mücazâtı müeccelelerinin bilâkaydû şart laâlettâyin afları muvafık olmadığından maddenin berveçhi zir tâdilini teklif ederim.

⁵⁵¹ TBMM ZC., D. 1, C. 11. s. 47.

⁵⁵² TBMM ZC., D. 1, C. 11. s. 48.

⁵⁵³ **MADDE 1.** — Cinayetle maznun ve mahkûm ve cünhadan dolayı maznunen mevkuf ve mahkûm olup da Mükellefiyeti Askeriye Kanununa ve darülharbe gidecek eşhasın tecili takibat ve muhakematına dair olan 19 Şubat 1330 tarihli Kanuna tevfikân seferberliğin ilânından mütarekenin akdi tarihine kadar askere alman ve o tarihe kadar askerde bulunmaları dolayısıyla her ne suretle olursa olsun mukaddema işledikleri cürümden dolayı haklarında takibat icrası tecil olunan eşhas hukuku şahsiyeye hâlel gelmemek şartıyla affolunmuşlardır.

⁵⁵⁴ TBMM ZC., D. 1, C. 11. s. 272.

Madde 1. — Cinayetle maznun... İlâh. Haklarında takibat icrası tecil edilmiş olan eşhasın mahallî ahzıasker şubatında mukayyet firarilerden maadası hukuku şahsiyeye hâlel gelmemek şartıyla affolunmuşlardır.”

Teklifin mecliste okutulmasından sonra oylamaya geçilmiş ve yapılan oylamada Mahmut Sait Bey’in teklifi kabul edilmemiştir⁵⁵⁵.

- İdare-i Kura ve Nevahi Kanun Tasarısının 53. Maddesinin Düzenlenmesi Hakkındaki Teklifi

Meclis’in 21 Mart 1922 tarihli oturumunda, Köy ve Nahiye Kanunu görüşmeleri esnasında Mahmut Sait Bey, bu kanununun 53. maddesi 3. fıkrası⁵⁵⁶ içerisinde geçen “İşbu bedelât hangi husus için istifa edilmiş ise münhasıran o hususa sarf olunur” şeklindeki ibarenin yerine “İşbu bedelâtan mahallî istifasına badessarf mütebakisi hususatı saireye sarf olunur.” şeklinde düzenlenmesini teklif etmiştir⁵⁵⁷:

Riyaseti Celileye

*53.ncü maddenin 3. ncü fıkrasının, berveçhi zir tadilini teklif eylerim.
(İşbu bedelâtan mahallî istifasına badessarf mütebakisi hususatı saireye sarf olunur.)*

Teklifin mecliste okutulmasından sonra oylamaya geçilmiş ve yapılan oylamada Mahmut Sait Bey’in teklifi kabul edilmemiştir⁵⁵⁸.

- İtilaf Devletleri’nden Gelen Ateşkes Teklifi Hakkındaki Takriri

Paris’te konferans düzenleyen İngiliz, Fransız ve İtalyan devletleri, Türkiye ve Yunanistan arasında bir ateşkes teklif etmişlerdir. Meclis’in 24 Mart 1922 tarihli gizli oturumunda, bu teklif müzakere edilmiştir. Bu müzakerelerle ilgili olarak Mahmut Sait Bey, ateşkes teklifi hakkında Doğu müttefiklerimizin düşüncelerinin ne olduğu hakkında Dışişleri Vekilinin Meclis’i bilgilendirmediğini, bu eksikliğin giderilmesi gerektiğini, ayrıca ateşkes teklifinin sadece Batı Anadolu’yu kapsadığını, İstanbul,

⁵⁵⁵TBMM ZC., D. 1, C. 11. s. 273.

⁵⁵⁶**Madde 53.** — Nahiye vazai fi meyanında tadadolunan hususat için bedenen ifayı mükellefiyet etmiyenler mukarrer olan eyyamı mesailin adedine göre yevmiye ita eylemekle mükellef tutulur. Yevmiyenin miktarı nahiye şurasınca takdir olunur. İşbu bedelât hangi husus için istifa edilmiş ise münhasıran o hususa sarf olunur. Her mükellef kazma, kürek ve balta gibi alâtı birlikte getirir.

⁵⁵⁷TBMM ZC., D. 1, C. 18. s. 315.

⁵⁵⁸TBMM ZC., D. 1, C. 18. s. 315.

Boğazlar ve Trakya'nın Misak-ı Milli'ye dâhil vatan parçaları olduğundan bu sebeple teklifin reddi hususunun ve önerenin Hükümete havale edilmesi hakkında takrir vermiştir⁵⁵⁹.

Riyaseti Celileye

“Mutelifin konferansının mütareke teklifi ve şeraiti hakkında şark müttefiklerimizin nokatı nazarı hakkında Hariciye Vekillimiz izahat vermemiş olduğundan bu noksanın ikmal ve mevzubahis Asya'yı Suğra irae edilmiş olmasına ve teklifin istanbul Hükümetine de vukuu malum bulunmasına göre istanbul ve boğazlarla sevgili yurdumuz Trakya mukadderatının mülevves ricalin ebedii ihanet ve hiyahetine tevdi an ve derecei ulâda bir sureti tesviyeye raptı demek olacağından (fevkalâde calibi nazardır) misakı millî dairesindeki hududu memleketten hariç bırakılan kıymettar eczayı vatan tamamen nazara alınmak şartıyla ve takrir edilecek sureti tesviyei mutavassıta dairesinde hareket muvafık olacağından (teklifin reddi muvafık olamaz) Heyeti Vekilece bu cihetlere atfi ehemmiyet olunmak üzere takririmin Heyeti Müşarünileyha Riyasetine tevdiini talep eylerim.”

Mahmut Sait Bey'in teklifi Heyete Vekileye havale edilmiştir⁵⁶⁰.

- Askerî Divanı Temyiz Teşkiline Dair Kanun Teklifinin 2. Maddesinin Düzenlenmesi Hakkında Teklifi

Meclis'in 10 Nisan 1922 tarihli oturumunda Askerî Divanı Temyiz Teşkiline Dair Kanunu'nun 2. maddesinin⁵⁶¹ görüşülmesi esnasında Mahmut Sait Bey, *“Divan Reis ve âzasiyla âza mülâzimleri Müdafaa-i Milliye ve Adliye Vekâletlerince seçilir ve memuriyetleri Meclis tarafından tasdik olunur. Reis ile iki âza ve bir âza mülâzimi askerî, diğer iki âza ile bir âza mülâzimi dahi adlî olacaktır. Âza mülâzimleri gerek duyulduğunda sınıflarına göre eksik olan heyeti tamamlarlar”* şeklinde düzenlenmesini teklif etmiştir⁵⁶²:

⁵⁵⁹ TBMM GCZ., D. 1, C. 3. 141.

⁵⁶⁰ TBMM GCZ., D. 1, C. 3. 141.

⁵⁶¹ **MADDE 2.** — Divanı Temyizde iki askerî, bir adlî üç âza mülâzimi bulunur. Bunlar sınıflarına göre âza noksanını ikmal ederler ve ledelhace umuru kalemiyede dahi istihdam edilebilirler.

⁵⁶² TBMM ZC., D. 1, C. 19. s. 110.

Riyaseti Celileye

“İkinci maddenin berveçhiâti tadilini teklif eylerim.

(Divas Reis ve âzasiyle âza mülâzimleri Müdafaa-i Milliye ve Adliye Vekâletlerince intihap ve memuriyetleri Meclisi Âlice tasdik olunur. Reis ile iki âza ve bir âza mülâzimi askerî, diğer iki âza ile bir âza mülâzimi dahi adlî olacaktır. Âza mülâzimleri indelhace sınıflarına göre noksanii heyeti ikmal ederler.)”

Teklifin mecliste okutulmasından sonra oylamaya geçilmiş ve yapılan oylamada Mahmut Sait Bey’in teklifi kabul edilmemiştir⁵⁶³.

- Para Cezalarının Beş Misline Çıkarılmasına Dair Kanun Tasarısının 3. Maddesinin Düzenlenmesi Hakkındaki Takriri

Meclis’in 17 Nisan 1922 tarihli oturumunda, “Para Cezalarının Beş Misline Çıkarılmasına Dair Kanun” tasarısının görüşmeleri esnasında Mahmut Sait Bey, bu kanunun 3. maddesi⁵⁶⁴ içerisinde geçen “*hüküm ve istifası iktiza eden bilûmum mücazâtı nakdiyenin*” cümlesinden sonra “*mahkûmun aleyhimden Tahsili Emval Kanunu mucibince istifası müteazzir olduğu takdirde*” fıkrasının ilave edilmesi suretiyle düzenlenmesi hakkında takrir vermiştir⁵⁶⁵:

Riyaseti Celileye

“Kanunun kabiliyeti, tatbikiyesini ve faidei amelîyesini temin ve tahsili mütkeffil olmak üzere üçüncü maddeye (hüküm ve istifası iktiza eden bilûmum mücazâtı nakdiyenin) cümlesinden sonra (mahkûmun aleyhimden Tahsili Emval Kanunu mucibince istifası müteazzir olduğu takdirde) (Kanunu Cezanın ... ilâh.) fıkrasının ilâvesi suretiyle tadilini teklif eylerim.”

Takririn mecliste okutulmasından sonra oylamaya geçilmiş ve yapılan oylamada Mahmut Sait Bey’in teklifi kabul edilmemiştir⁵⁶⁶.

⁵⁶³ TBMM ZC., D. 1, C. 19. s. 112.

⁵⁶⁴ **MADDE 3.** - İşbu kanunun tarihi neşrinden itibaren ika edilecek efâlden dolayı birinci madde mucibince tezyide tâbi olsun olmasın hüküm ve istifası iktiza eden bilûmum mücazâlî nakdiyenin Kanunu Cezanın otuz yedinci maddesine ve kavanini saireye tevfikân hapse tahvilinde beher yüz yirmi beş kuruş ve küsuru birer gün hapse muadil tulur.

⁵⁶⁵ TBMM ZC., D. 1, C. 19. s. 251.

⁵⁶⁶ TBMM ZC., D. 1, C. 19. s. 252.

2.5.3.2. Meclis Konuşmaları

- Van Mebusluğuna Seçilmiş Olan İsmail Hakkı Bey'in Mazbatasının Reddi Hakkında Mazbata Münasebetiyle Sözleri

Meclis'in 7 Şubat 1921 tarihli oturumunda Van Mebusluğuna Seçilmiş Olan İsmail Hakkı Bey'in milletvekilliğinin reddi hakkındaki 1. Şube mazbatasının⁵⁶⁷ Meclis'te görüşüldüğü sırada söz alan Mahmut Sait Bey, 5 Eylül 1922 Nasabı Müzakere Kanunu gereğince milletvekilliği kabul edilmeyen İsmail Hakkı Bey'in kanun yürürlüğe girmeden önce milletvekili seçildiği, bu sebepten İsmail Hakkı Bey'in milletvekilliğinin kabulü ve mazbatanın reddi hakkında şu konuşmayı yapmıştır⁵⁶⁸:

“Efendim; bendeniz iki mühim nokta üzerinde Meclisi Âlinizin nazarı dikkatini celbedeceğim.; Evveleminde Nisan iptidasında umum meyanında intihap icrası emredilmesi üzerine yandan intihap edilen Âzayı Kiramın istifası vuku bulmuş, idi. Vilâyetten vukubulan istizan üzerine, 24 Ağustos tarihinde dereceten dun rey ihraz etmiş olanların izamı muvafık alamıyacağı ve binaenaleyh müeeddeden intihabat icrası vücubu emrolunmuştur. Vilâyet de şu emir üzerine intihabata başlamış ve hatta beş Eylül tarihiyle Nisabı Müzakere Kanununun neşrini mütaakıp Riyaseti Celilece keyfiyet umum meyanında Van vilâyetinden istifsar olunmuş, ba telgrafname cevaben; intihabata beş Eylülden evvel mübaşeret edildiği bildirilmiş ve esa intihap vilâyet merkezinde beş eylülde evvel ikmal edilerek rüfekayi kiramımızın mebuslukları tahakkuk etmiş;; fakat mülhakata intihar olunmuş ve mülhakat da ayrıca intihabat yapmış; merkezde beş Eylül dan evvel içtima mümkün olamamış. Ve binaenaleyh neticelen mazbata muahhar, tarihle tanzim edilmiştir. Malumu âlileri intihabat ekseriyeti azîmesiyle münhasıran merkezi bir şekilde cereyan etmiş ve her taraftan, mülhakattan müntehibi saniler davete icabetle, âni olarak intihabı ikmal edememişlerdir. İkinci nokta: Gerçi Nisabı müzakere Kanununun ikinci maddesi mucibince yeniden âza intihabı caiz olamayacağı irae ediliyor ve üçüncü maddesinde de iki ay bilâ mazeret devam etmeyenlerin müstaifi addi zikrediliyorsa da, kavanini esasiye makabline raci olarak değil, hiç olmazsa neşir ve ilânından itibaren mer'i olmasına göre tarihi tebliğinden, beş Eylülden itibaren mer'i olmasına göre, tarihi

⁵⁶⁷Şubemize havale buyurulan işbu mazbatayı intihabiye ve merbutu arız ve amik tetkik edildi. Müstedi Salih Beyin intihabı Nisabı Müzakere Kanununun Meclisçe kabulünden sonra icra kılındığı cihetle Mebusluğun kabulü, olbaptaki kanununa ve Meclisin şimdiye kadar kabul ettiği teamüle nazaran gayri caiz görüldüğünden Heyeti Ümumiyeye arzı tezekkür kılındı.

⁵⁶⁸TBMM ZC., D. 1, C. 8. s. 111.

tedvininden itibaren beş Eylül'den itibaren iki ay müddet mürur eylemiş olduğu takdirce müstaifi, addolunmaları ve kabul edilmemeleri lâzım gelir. Binaenaleyh şu esbabı mucibe dolayısıyla arkadaşlarımızın kabulü muvafık gelir mütalâasındaım.

- 1920 Yılı Muvazenei Umumiye Kanun Tasarısı Münasebetiyle Sözleri

Meclis'in 7 Şubat 1921 tarihli oturumunda 1336 Senesi Muvazenei Umumiye Kanun Tasarısı görüşmeleri esnasında söz alan Mahmut Sait Bey, bu vergiyi fazla bulduğundan 1920 Yılı Muvazenei Umumiye Kanunu Lâyihasının 65. faslın dördüncü⁵⁶⁹, beşinci⁵⁷⁰, ve onuncu⁵⁷¹ maddelerine itiraz ettiği şu konuşmayı yapmıştır⁵⁷²:

“Altmış beşinci faslın dördüncü, beşinci, onuncu maddelerine itiraz edeceğim. Şimdi heyeti tahsiliyeye verilegelen bü mevaddan mürekkep hayli bir para yekûnu teşkil ediyor. Ezcümle süvari tahsildarlarının yem bedeli yüz bir bin dokuz yüz lira. Vakıa ahali vermesin deniyor, fakat ahali kimdir! Böyle alışmış. Hattâ tavuğunu bile kızartıyor. Vermesin ahali pekâlâ. Fakat tahsildarın gözünü onunla bağlıyor. Bü muhakkaktır ki, yem bedeli için on para hiçbir tahsildar vermemiştir. Bendeniz tahsil memurluğunda da bulundum, malmüdürlüğünde bulundum, kaymakamlık vekâletinde bulundum. Mümkün olmadı. Hiç bir zaman mümkün olmadı. Ahali kabul etmiyor.”

- Kângırı Mebusu Neşet Bey'in, Konya İsyanını İdare Edenlerin Ankara İstiklal Mahkemesince Muhakeme Edilmelerine Dair Takriri Münasebetiyle Sözleri

Meclis'in 25 Haziran 1921 tarihli oturumunda Kângırı Mebusu Neşet Bey, Konya isyanın baş sorumlularından olan Mustafa Remzi ve biraderi Hilmi ve Kalfazade Sabit ile Çumralızade Kâmil hakkında mahallî Bidayet mahkemesinin lâyıık olduğu derecede tahkikat yürütemeyeceğinden dolayı davanın Ankara İstiklal Mahkemesine nakline dair takrir vermiştir. Bu takririn görüşülmesi esnasında söz alan Mahmut Sait Bey, Neşet Bey'in vermiş olduğu takririn davanın nakline icap eden içerikte olmadığını, bunun Adliye Vekâletine havale edilmesinin uygun olacağını ifade ettiği şu konuşmayı yapmıştır⁵⁷³:

⁵⁶⁹ **65. Fasil Madde: 4.** Tahsilat komisyonların âmyi gayri muvazzaf ast yevmiyesi 10 000

⁵⁷⁰ **65. Fasil Madde: 5.** Tahsil memurları devriyesi 10 000

⁵⁷¹ **65. Fasil Madde: 10.** Süvari tahsildarları yem bedeli 101 900

⁵⁷² TBMM ZC., D. 1, C. 8. s. 115-116.

⁵⁷³ TBMM ZC., D. 1, C. 11. s. 36.

“Bendeniz refiki muhterem Neşet Beyefendinin bu bapta hamiyeti vataniyelerini hürmetle yâd ederim. Fakat takrirleri nakli dâvayı mucip esbabı kanuniyeyi muhtevi değildir. Malûmuâlileri İstiklâl Mahkemesinin dairei salâhiyeti tahdit ve takyid edilmiş idi. Elyevm Ankara’da mevcut olan bir numaralı İstiklâl Mahkemesini dairei salâhiyeti mahdut ve mukayyettir. Teklif doğrudan doğruya kanuni bir şekilde dermeyan edilir. Ve Ankara İstiklâl Mahkemesinin dairei salâhiyeti tevsi edilirse nakil imkânı bulunur. Yoksa muvakkaten vazifelerine nihayet verilmiş ve tatil edilmiş olan İstiklâl Mahakimine ait mevad ve evrakı deavi mahallî mahakimi nizamiyesine tevdi olunmuştur. Binaenaleyh takrir temenni mahiyetindedir. Adliye Vekâletine tevdi münasıptir. Ayrıca müzakereye ve ittihazı karara mahal yoktur.”

- Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey’in, Memurinin Usulü Muhakemesi Hakkında Kanun Teklifi Münasebetiyle Sözleri

Meclis’in 25 Haziran 1921 tarihli oturumunda Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey, Memurların haklarında mensub oldukları daire ve reisler taraflarından soruşturma yürütüldükten sonra Meclisi İdare Encümenlerince verilecek yargılanma kararı üzerine o memurlar derhal yargılanarak hak ve itirazından mahrum edilmesi ve Memurin Muhakemat Kanununun ona göre düzenlenmesine dair kanun kanun teklifi vermiştir. Bu kanun hakkında söz alan Mahmut Sait Bey, Ali Şükrü Bey’in vermiş olduğu kanun teklifinin ertelenmesi hakkında şu konuşmayı yapmıştır⁵⁷⁴:

“Reis Ben kendi, bendeniz tehir teklifinde bulunacağım. Müsaade ederseniz bu mesele hakkında izahat vereceğim. Şükrü Beyefendinin teklifleri memurini hükümetin bir cihetten lehinde diğer cihetten aleyhinde bir mahiyeti tazammun eder. Evvel emirde maznunun tahkikatı evveliyesinin icrasını mütaakıp... Efendim, tehirinin esbabı mucibesini arz ediyorum. Turku kanuniyeye tevessül edilerek zan ve şüphe, şek ve şaibesinin ref edilmesi ihtimaline karşı re’sen mahkemeye tevdi suretiyle teşhiren muhakemesini istilzam ediyor. Binnetice aynı zamanda Şûrayı Devlet teşkilâtının mefkudiyeti, mâdumiyeti dolayısıyla memurinin de kezalik tahtı şüphede mütemadiyen kalarak senelerce inlemesini mucibolur. Beyefendi; fevkalâde hüsnüniyetle şu mağduriyetin ref’i için şu suretle bir teklif dermeyan buyurdular. Dahiliye ve Adliye encümenlerinden mürekkep bir şûra teşkili hakkındaki teklif mevzuubahis ve derdesti müzakere olduğu cihetle bu teklifin de tehirini teklif ediyorum.”

⁵⁷⁴TBMM ZC., D. 1, C. 11. s. 38.

- Hıyanet-i Vataniyeden Mahkûm Sökeli İpokrat Hakkındaki Evrakı Hükmiyenin Gönderildiğine Dair Adliye Vekâleti Tezkeresi ve Adliye Encümeni Mazbatası Münasebetiyle Sözleri

Meclis'in 7 Temmuz 1921 tarihli oturumunda, Hıyanet-i Vataniyeden Çizmece Mihal Papadakioğlu İpokrat'ın üç sene müddetle küreğe konulmasına dair Söke Bidayet Mahkemesinden çıkan 13 Nisan 1337 tarihli ve 67 numaralı ilâm hakkında Adliye Encümeninden gelen mazbata okunmuştur. Bu mazbata hakkında söz alan Mahmut Sait Bey, Adliye Encümenini eleştirerek, Adliye Encümeninin alelacele delil yetersizliğinden hükmün kaldırılmasına karar verdiğini, mazbata metnine gerekli ve ikna edici sebepleri yazmadıklarını ifade etmiş ve Adliye Encümeninden bu yöndeki eksikliklerin tamamlanmasını istemiştir⁵⁷⁵:

“Efendim, bu, bugünün hâdisesi değildir. Maziye ve İstikbale maldır. Münakaşatın heyeti umumiyesinin baysi Adliye Encümeni mazbatalarının şekil ve tarzı tahriridir. Adliye Encümeninde bulunan rüfekayi kiram mazbata muharriri muhteremi alelittlâk delâili kâfiye istihsal olunamadı diye hükmün refine karar verildi demekle ve bu noksanı talep vukuunda kürsüden izahat itasiyle temin edeceklerine mazbata metnine esbabı mucibe ve mukniayı kâfi miktarda dercetmiş olsalar bu münakaşat ve ihtilâfata meydan kalmaz. Binaenaleyh bu cihetteki noksanın ikmâlini encümendeki rüfekayı muhteremeden hassaten rica ederim.”

- Hıyaneti Vataniyeden Mahkûm Beyşehirin Karadiken Karyesinden Gökoğlan Oğullarından Osmanoğlu Jandarma İbrahim Hakkındaki Evrakı Hükmiyenin Gönderildiğine Dair Adliye Vekâleti Tezkeresi Münasebetiyle sözleri

Meclis'in 19 Kasım 1921 tarihli oturumunda, Konya isyanına karışmış olduğu iddiasıyla üç sene kalebentliğe mahkûm edilen Beyşehir'in Karadiken karyesinden Gökoğlan Oğullarından Osmanoğlu İbrahim hakkındaki Konya Bidayet Mahkemesinden çıkan 20 Temmuz 1337 tarih ve 478 numaralı ilâm hakkında Adliye Encümeninden gelen mazbata okunmuştur. Bu mazbata hakkında söz alan Mahmut Sait Bey, Adliye Encümeninin tesbitinde bir eksiklik olduğunu, meselenin Hıyanet-i vataniye suçundan cezalandırılacak mahiyette olmadığını, bu yüzden meselenin adi suç kapsamına girmesi hasebiyle üsul gereği hıyaneti vataniye şeklinde olan ilâmın

⁵⁷⁵TBMM ZC., D. 1, C. 11. s. 155.

kaldırılması ve meselenin Mahkemei Nizamiye ve Adiyeye bırakılması durumundan ibaret olduğundan tetkikat icrasına gerek olmadığı hakkında şu konuşmayı yapmıştır⁵⁷⁶:

“Efendim, Adliye Encümeninin tarzı tesbitinde sakamet var. Mesele, gayet basit hiyaneti vataniye tenkil eder mahiyette değildir, Hâdisei isyaniyeye de müsadif değildir, binaenaleyh cürmü âdi olması itibariyle alelûsul hiyaneti vataniye şeklinde olan ilâmın ref’i ile mahkemei nizamiye ve âdiyeye tevdiî keyfiyetinden ibarettir. Binaenaleyh esbabı sübutiye ve esbabı mucibei hükmiye itibariyle tetkikat icrası şahadat beynindeki mübayeneti nazarı itibara almak bisuttur. Bu mesele itibariyle ve esas dolayısıyla tetkikat icrasına mahal yoktur. Binaenaleyh bu noktadan Adliye Encümeni mazbatasını netice karar itibariyle muvafıktır, efendim.”

- Şark Vilâyetlerine Gönderilen Heyet Hakkındaki Sual Tavriri Münasebetiyle Sözlere

Meclis’in 7 Mart 1921 tarihli oturumunda Bitlis Mebusu Yusuf Ziya Bey, Şark Vilâyetlerinde bâzı olayların yeniden cereyen ettiğine ve bu olayların önüne geçmek içinse bir heyetin Şark Vilâyetlerine sevk edildiklerine dair haberlerin doğru olup olmadığına dair Dahiliye Vekâletine sual tavriri vermiştir. Bu tavriri hakkında söz alan Mahmut Sait Bey, Yusuf Ziya Bey tarafından verilen tavriri sual tavriri olduğundan istizahına gerek olmadığı hakkında şu konuşmayı yapmıştır⁵⁷⁷:

“Efendim, tavriri Heyeti Celilece reye vaz’edilmiş. Reddinden sonra kendileri iddia etmemişler. Kendileri istizahtan vazgeçerek sual tavriri kalbetmişlerdi. Bu suretle işaret edilmiştir. Binaenaleyh sual tavriri. Dahiliye Vekâletine tebliğ olunacaktır. Mesele istizah meselesi değildir. Böyle bir mevzu kalmamıştır. Zemini müzakere de yoktur.”

- Adliye Vekili Refik Şevket Bey’den Aleni Celsede Olan İstizah Tavriri Üçüncü Fıkrasının Müzakeresi Münasebetiyle Sözlere

Meclis’in 27 Mart 1922 tarihli gizli oturumunda Lazistan Mebusu Ziya Hurşit Bey ve arkadaşları, Adalet Bakanlığındaki usulsüzlükler hakkında Adalet Bakanı Refik Şevket Bey için verilen gensoru önergesinin görüşülmesi esnasında görüşmelerin

⁵⁷⁶TBMM ZC., D. 1, C. 14. s. 262.

⁵⁷⁷TBMM ZC., D. 1, C. 18. s. 81.

usulüne itirazda bulunan Mahmut Sait Bey, açık oturum tamamlanmadan gizli oturuma geçmenin doğru olmayacağı, aynı konuların gizli oturumdan sonra açık oturumda ele alınmasının yanlış olacağını belirttiği şu konuşmayı yapmıştır⁵⁷⁸:

“Usule ait maruzatım vardır. İstizah mevaddı malumu âliniz kısmen hafî ve kısmen aleni devam, ediyor. Aleni celseye ait kısım müzakeratının kifayet veya ademi kifayeti hakkında henüz bir şekil takarrür etmedi. Şimdi de hafî celseye geçerse tekrar bu meseleyi aleni celsede mevzubahis etmek doğru değildir. Müzakerenin tertibi itibariyle evveleminde aleni celseye ait kısım hitam bulmalı. Bادهu hafî celseye mutaallık kısma geçmelidir.”

- Aydın Mebusu Tahsin Bey'in, Cenova Konferansı Hakkında İcra Vekilleri Riyasetinden Sual Tavrı Hakkındaki Sözleri

İtilaf Devletlerinin Dışişleri Bakanlarının katılımıyla 10 Nisan 1922 tarihinde İtalya'da, Cenova Konferansı toplanmıştır. Konferans, Avrupa'nın yeniden yapılandırılması için gerekli mali ve iktisadi politikaların belirlenmesi ve Sovyetler Birliği ile Almanya sorunlarının görüşülmesi amacıyla otuz dört ülkenin katılımı ile gerçekleştirilmiştir. Sovyetler Birliği'nin bütün çabalarına rağmen Türkiye bir Avrupa devleti değil, bir Asya devleti sayıldığından dolayı Konferansa davet edilmemiştir. Meclis'in 10 Nisan 1922 tarihli oturumunda Aydın Mebusu Tahsin Bey, toplanacak olan Cenova Konferansına, coğrafi vaziyetimiz bakımından Dünya iktisadi hayatına alakadar bir devlet sıfatıyla davet edilmemiz hususunda Dışişleri Vekilimiz ne gibi teşebbüste bulunulduğuna ve ne gibi sebepten dolayı katılmamızın sağlanmadığına dair İcra Vekilleri Riyasetinden sual tavrı vermiştir. Bu tavrı hakkında kendisine söz verilmemesinden dolayı Mahmut Sait Bey, sitemini dile getiren şu konuşmayı yapmıştır⁵⁷⁹:

“Reis Beyefendi, Meclis kâtiplerinin hakkı kelâmı yok mudur? İstirham ederim? Bu hal tekerrür ediyor ve bendenize bir söz söylemek nasibolmuyor. Bazan kitabet kürsüsünde bulunuyorum. Fakat bugün kitabet mevkiinde olmadığım halde yine burada mâruzâtta bulunamadım. Feryâdettim. Bir söz istedim onu da lütuf buyurmadınız..”

⁵⁷⁸TBMM GCZ., D. 1, C. 3. s. 151.

⁵⁷⁹TBMM ZC., D. 1, C. 19. s. 109

- Para Cezalarının Beş Misline Çıkarılmasına Dair Kanun Münasebetiyle Sözleri

Meclis'in 17 Mart 1922 tarihli oturumunda, "Para Cezalarının Beş Misline Çıkarılmasına Dair Kanun" tasarısının 1. maddesinin⁵⁸⁰ görüşülmesi esnasında söz alan Mahmut Sait Bey, bu kanunun çıkarılması halinde birçok insanın hapse gireceğini belirtmiş ve bu kanunun reddedilmesi gerektiği hakkında şu konuşmayı yapmıştır⁵⁸¹:

"Efendim bendenizce kanunun heyeti umumiyesini ve ruhunu ihtiva eden, birinci maddedir. Kavanin vaz'ında, tedvininde nazarı itibara alınacak cihet, kabiliyeti tatbikiye ve faidei ameliye noktasıdır. Adliye Vekili muhteremi Refik Şevket Beyefendi biraderimiz, mücazâtı asliye miktarına dört misli zam tekliflerine mukabil, teklifi kanununin bedeni ve nakdî aksam beyninde müsavat ve mümaseleti ihtiva etmesi lüzumu ve esas itibariyle malî bir teklif addedilmemesini ve bu itibarla kanun metninin aslen muvafık olduğunu beyan buyurdular. Halbuki kanunun üçüncü maddesi sureti müdafaa ve ifadeyi nakızdır. Çünkü birinci madde heyeti umumiyesini teşmil ediyor. Birinci madde kabul edilmezse heyeti umumiyeye intikal etmiş olur. Kanun doğrudan doğruya bir teklifi malîdir. Binaenaleyh kabiliyeti tatbikiyesi yoktur. Ve faidei ameliyesi de yoktur. Bu beş misil zammiyle hükmolunacak cezayı nakdîlerin istifası imkânı yoktur. Cezayı nakdîleri doğrudan doğruya hapse tahvil etmekten başka bir mânayı ifade etmez ve bir fâideyi tazammun etmez, Hapsaneleri imla etmekten başka bir mânası olmaz. Sarfiyatın tezayüdünü mucibolur. Başka hiçbir faidesi yoktur. Reddini teklif ediyorum."

- Jandarma Asker ve Subay Maaşlarının Zammı Hakkındaki Kanun Tasarısı Münasebetiyle Sözleri

Meclis'in 3 Şubat 1923 tarihli oturumunda, "Jandarma Asker ve Subay Maaşlarının Zammı Hakkındaki Kanun Tasarısı" görüşmeleri esnasında söz alan Mahmut Sait Bey, jandarma asker ve subayların maaş miktarı belirlenirken görev yapılan bölgeye göre maaşların belirlenmesi gerektiğini belirttiği şu konuşmayı yapmıştır⁵⁸²:

"Efendim Muvazenei Maliye Encümeninin tesbiit ettiği madde esas ve seldi ibaresi itibariyle muvafık değildir. Evvelâ madde metni mukaddemesinde gönüllü ve

⁵⁸⁰ **MADDE 1.** Resmi damga ve inhisarı duhan ve tekâlifî emriyenin tekasiti muayenesinde ademi tesviyesinden dolayı istifa olunacak mücazâtı nakdiye hakkındaki kavanin ile Büyük Millet Meclisi tarafından aslen veya tadilen vaz'olunan kavanin müstesna olmak üzere kavanin ve nizamatı sairede muharrer bilûmum, cezayı nakdîler beş misline iblâğ olunmuştur.

⁵⁸¹ TBMM ZC., D. 1, C. 19. s. 244-251.

⁵⁸² TBMM ZC., D. 1, C. 27. s. 150-151.

mükellef kaydı vardır. Esas tahsisat itibariyle böyle bâr tefrik caiz olsa bile iaşe bedeli itibariyle tefrik katiyen gayricaiz olmak lâzım gelir. Esasen birinci maddeden bunun tayyî Heyetti Celilenin deseriyetine iktiran etmiştir. Sonra deniliyor ki, her vilayet ve liva merkezindeki rayice göre iaşe bedeli verilir. Halbuki jandarma, taksimatı lâalettayin taksimatı mülkiyeye tâbi olmayabilir. Bâzı mevakim ehemmiyeti itibariyle oraya, müstakil kıtaat ikame olunabilir. Ve merkez tahsis olunur. Saniyen iaşe bedeli rayicini mutlak olarak behemehal vilâyet veya liva merakiziyle takyit dahi caiz değildir. Bu elbet hem jandarmanın menafime ve hem de menafii Hazineye külliyyen mugayir olur. Her halde kıtaatin merakizi itibariyle ve hatta bölüklerin ikame edildikleri kaza rayici itibariyle iaşe bedellerinin tekdiri zarureti vardır, üçüncü nokta efendim; miktar meselesi: Mahiye yedi yüz kuruşu tecaviüz etmemek üzere iaşe bedeli verilir, deniyor. Birinci madde ile maaş olarak bir kısım beş, yüz, ikinci madde ile yedi yüz olması takdirinde ceman yekûn haddi âzami itibariyle mecmuu tahsisatın 1200 kuruşa baliğ olması lâzım gelir. Halbuki es'arın galası hasebiyle asgari yevmiye yarım lira ancak hakiki bir iaşe bedeli olabilir. Binaenaleyh bu ciheti nazarı dikkate alan Hükümet iaşe bedelini bin kuruş olarak, bir had olarak takdir etmiştir. Bendeniz bu hadin de Hükümetin teklifi veçhile bin kuruşa iblâğını teklif ediyorum.”

2.5.3.3. Sual Takrirleri

- Vilâyatı Şarkîye Muhacirleri Hakkındaki Sual Takriri

Mahmut Sait Bey, BMM'ye 31 Ekim 1921 tarihinde Vilâyatı Şarkîye Muhaciri Hakkında sual takriri vermiştir. Gündeme alınan bu sual takriri Sıhhiye Vekâletine havale edilmiştir.⁵⁸³ Meclis'in, 10 Kasım 1921 tarihli oturumunda Sıhhiye Vekili Refik Bey imzasıyla gönderilen yazıda, Muş Mebusu Said Bey'in vilâyatı Şarkîye muhacirleri hakkında yedi sual sorduğunu belirterek bu sorulara cevaplar vermiştir. Birinci sual, Muş Mebusu Said Bey'in: “*Vilâyatı Şarkîye mültecilerinin mesken ve mevalarına sevk ve iadesi zımında 1337 Bütçesine mahsuben sarfına izin verilen 150 bin liradan ne kadar sarf edilmiştir?*” sorusuna karşılık Sıhhiye Vekili Refik Bey: “*150 bin liranın tamamının vilâyatı Şarkîye muhacirine harcandığını*” söylemiştir. İkinci sual olarak, Muş Mebusu Said Bey'in: “*bu sene zarfında ne kadar mülteci kendi imkanlarıyla yola çıkmış ve hükümetin yardımlarıyla ne miktarı sevk edilmiş?*” Sorusuna karşılık Sıhhiye Vekili Refik Bey: “*ellerindeki kayıtlara göre 125-130 bin*” olduğunu

⁵⁸³ TBMM ZC., D. 1, C. 14. s. 7.

belirtmiştir. Üçüncü soru olarak, Muş Mebusu Said Bey'in: *"Sonraki durum münasebetiyle havalii garbiyeden gelen muhacirin yoğunluğu Kayseri'de ve Sivas'ta artmıştır, Sinai maliyenin yokluğundan dolayı muhacir gönderilmemesi ve para yardımı ve fiiliye ifası Sivas ve Kayseri'den defalarca tebliğ olunmuştur.. Ne muamele yapılmıştır?"* sorusuna karşılık Sıhhiye Vekili Refik Bey: *"Dahiliye Vekâletine müracaat edilerek vilâyatı garbiyeden gelen muhacirinin Kayseri ve Sivas'a kadar gitmemeleri vekâletçe istenildiğini Fakat Kırşehir diye vesika alan zatın doğrudan kalkıp Kayseri'ye gitmesi Yozgat'a diye vesika alan zatın doğrudan doğruya Sivas'a kadar gitmesi, yani bunların oralara kadar gitmemelerini temin edecek elimizde engelleyecek bir araç olmadığından bunlardan en büyük kısmı ta Sivas'a kadar yahut, ta Kayseri'ye kadar gitmişlerdir."* sözleriyle cevap vermiştir. Dördüncü soru olarak, Muş Mebusu Said Bey'in: *"Muhacirinden sonra Sivas, Kayseri, Yozgad merkez ve bağlı yerlerde iskân ve ikamet talebinde bulunanların müracaatları ilk olarak yerine getirilmediği ve uygun karşılanmadığı gibi tahsisat havale nameleri muhteviyatı mal memurları listesinde silsilei ödemelerin son rakamını teşkil etmekte ve muhacirin günlerce boş bekledikten sonra yardım almadan yola çıkarak mahıv ve perişan olmaktadır; bu hususta vekâlet ne düşünmektedir?"* sorusuna karşılık Sıhhiye Vekili Refik Bey, *"eğer malmemurları doğrudan bana bağlı olsalardı bu paranın, silsilei ödemelerin son rakamı olmasını değil, belki silsilei ödemelerin birinci rakamı olmasını temin ederdim."* şeklinde cevap vermiştir. Beşinci soru olarak, Muş Mebusu Said Bey'in: *"Muhacirinden bî kudret olanlara verilmekte ulaştırmaya bile kâfi olmıyan meblâğ Hazinenin keyfiyeti itası, bilhassa Konya merkezinde evvelâ ödemelerden önce bordrolarının tanzimi ve makbuz hanelerinin hesabına mühürlenmesi şeklinde açık olmasına nazaran, muhasebede para mevcut bulunmadığı mânasiyle günlerce bekledikten sonra yardımsız olarak yola dizilen kavafile çaresizlerin istihkakları hangi hesaba irat kaydedilmektedir?"* sorusuna karşılık Sıhhiye Vekili Refik Bey: *"muhacirin nizamnamesi gereğince muhacirin sevk komisyonu, sevk olunacak muhacirin için bir istihkak bordrosu yapar, büyük, küçük aile efradiyle reisi, ailenin ismi, kaç kuruluş verileceğinin belli olduğunu bu bordronun iki nüsha olarak tanzim edilmeden maliyenin para vermediğini bu bordrolardan bir tanesi mal memurunun nezdinde diğeri de muhacirin komisyonu nezdinde kaldığını imza hanesi olduğunu, para alırken oraya imza atıldığını"* belirtmiştir. Altıncı soru olarak, Muş Mebusu Said Bey'in: *"Muhacirinden bikudret olanlara başlangıç hareketlerinden itibaren bir kalem hangi dereceye kadar tahsisat ita olunmakta ve ödemeler tek mi yoksa bir heyet marifetiyle mi, icra kılınmaktadır?"* sorusuna karşılık Sıhhiye Vekili

Refik Bey: “mültecilerin hareket ettikleri mahalde ödeme yapılırsa oradaki sandığının bütçesi nispetinde yol masrafı için ödeme yapılmaktadır.” şeklinde karşılık vermiştir. Yedinci soru olarak, Muş Mebusu Said Bey’in, “Zaman ve mevsim ve sevkiyat zamanı ve ekim süresi geçmektedir. Bundan dolayı muhacirinden arzu edenlerin seneye kadar beklemesi ve geçici olarak iskânları uygun olsa gerektir. Vekâletin bu baptaki mütalâası, tertibat ve tedbiri neden ibarettir? sorusuna karşılık Sıhhiye Vekili Refik Bey: “Hükümetin yardımıyla gideceklerin buldukları yerde bilâmazet kalacakların ve içlerinde yardıma muhtaç olanların iaşesinin bizce karşılandığını ve her yere tamim tebliğ edildiğini söylemiştir. Fakat henüz sevkiyat kafilelerinin hangi noktalarda olduklarına dair tam malûmat toplamadıklarını bunları da topladıktan sonra, muhacirleri gidip de havaleleri kalmış olan yerlerden bu havaleleri toplayıp diğer muhacirlere vereceğiz.”⁵⁸⁴ sözleriyle cevap vermiştir.

2.5.3.4. İmzasının Bulunduğu Ortak Takrir ve Teklifler

- Malatya Mebusu Lûtfi Beyle rüfekasının, Büyük Millet Meclisi Azası harcırahlarından yüzde kırk tenzilât yapılması esbabının tenvir edilmesine dair takriri⁵⁸⁵.
- Muş Mebuslarının, Muş kasabasında harap olan su yollarının tamirine ve tamir bedelinin Evkaftan itasına dair takrirleri⁵⁸⁶.
- Genç Mebusu Fikri Beyle rüfekasının, Kulp-Muş şosesiyle bir köprünün tamirine dair takriri⁵⁸⁷.
- Van Mebusu Hasan Sıddık Beyle rüfekasının, Kırşehir Mebusu Sadık Bey’in tahsisatının Meclîse tarihi iltihakından itibaren verilmesine dair takriri⁵⁸⁸.
- Konya Mebusu Ömer Vehbi Efendi İle arkadaşlarının, Mecellei Ahkâmı Cezaiye tertip edilmesine dair takriri⁵⁸⁹.
- Mersin Mebusu Selâhaddin Beyle arkadaşlarının, Müdafaa-i Milliye Vekâletinden istifa eden Refet Paşaya Meclisin teşekkürlerinin iblâğıyle beraber Meclis takdirnamesiyle taltif edilmesine dair takriri⁵⁹⁰.
- Kastamonu Mebusu Abdülkadir Kemali Beyle arkadaşlarının, Meclis’in Ankara’dan başka bir mahalle nakli hakkındaki 115 imzalı takrirleri⁵⁹¹.

⁵⁸⁴TBMM ZC., D. 1, C. 14. s. 148-152.

⁵⁸⁵TBMM ZC., D. 1, C. 3. s. 503.

⁵⁸⁶TBMM ZC., D. 1, C. 6. s. 117.

⁵⁸⁷TBMM ZC., D. 1, C. 6. s. 173.

⁵⁸⁸TBMM ZC., D. 1, C. 8. s. 302

⁵⁸⁹TBMM ZC., D. 1, C. 9. s. 281-282.

⁵⁹⁰TBMM ZC., D. 1, C. 16. s. 16-17.

- Sinob Mebusu Dr. Rıza Nur Beyle arkadaşlarının; Hilâfetin Hanedanı Âli Osman'a aid olduğuna ve Halifenin bu Hanedan'dan Büyük Millet Meclisince intihab olunacağına dair takrir⁵⁹².
- Çorum Mebusu Fuat Bey ve rüfekasının, İcra Vekilleri intihabına dair kanunun tadili hakkında kanun teklifi⁵⁹³.
- Hakkâri Mebusu Mazhar Müfit Beyle rüfekasının, Nafia Vekâletinin İktisat Vekâletine raptı hakkında kanun teklifi⁵⁹⁴.
- Siverek Mebusu Mustafa Lûtfi Beyle arkadaşlarının, Nisabı Müzakere Kanununun altıncı ve sekizinci maddelerinin tadiline dair kanun teklifi⁵⁹⁵.
- Bayezit Mebusu Dr. Refik Beyle arkadaşlarının, Nisabı Müzakere Kanununun tadiline dair kanun teklifi⁵⁹⁶.
- Bitlis Mebusu Yusuf Ziya Beyle 75 refikinin Heyeti Umumiye içtimainin dört ay olmasına ve saireye dair kanun teklifi⁵⁹⁷.
- Ergani Mebusu Hakkı Beyle rüfekasının 23 Nisan 1336 tarihinden mukaddem derecatı muhtelif ede mahkûm olan eşhasın aflarına dair kanun teklifi⁵⁹⁸.
- Bolu Mebusu Tunalı Hilmi Beyle arkadaşlarının, bir Tanzim Encümeni kurulmasına dair kanun teklifi⁵⁹⁹.

2.5.3.5. Kullandığı İzinler

Mahmut Sait Bey'in, 1. Yasama dönemi içerisinde 25 Haziran 1922 tarihinde üç ay⁶⁰⁰, olmak üzere 1 defa izin kullandığı tespit edilmiştir.

⁵⁹¹ TBMM ZC., D. 1, C. 24. s. 25-26.

⁵⁹² TBMM ZC., D. 1, C. 24. s. 304.

⁵⁹³ TBMM ZC., D. 1, C. 5. s. 291-292.

⁵⁹⁴ TBMM ZC., D. 1, C. 7. s. 197.

⁵⁹⁵ TBMM ZC., D. 1, C. 8. s. 270-271.

⁵⁹⁶ TBMM ZC., D. 1, C. 9. s. 31.

⁵⁹⁷ TBMM ZC., D. 1, C. 16. s. 143-146.

⁵⁹⁸ TBMM ZC., D. 1, C. 17. s. 8-9.

⁵⁹⁹ TBMM ZC., D. 1, C. 17. s. 24.

⁶⁰⁰ TBMM ZC., D. 1, C. 21. s. 39.

2.5.3.6. Hakkında Diğer Bulgular

- Muş Mebusu Mahmut Sait Beyle Arkadaşlarının, Harcırahlarının Düzenlenmesi ve Meclis'e Gelene Kadar İzinli Sayılmalarına Dair Telgrafı

Muş milletvekili seçildikten sonra Mahmut Sait Bey, Abdülgani Bey, Kasım Bey, Ahmet Hamdi Bey ve Rıza Beyler, Meclis'e katılabilmek için milletvekili seçtikleri andan itibaren maaşları ve yolluklarının ödenmesi, ayrıca Meclis'e katılana kadar izinli sayılmaları hususunda TBMM' ye bir telgraf gönderişlerdir⁶⁰¹:

Ankara'da Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

“Harcırahımıza hasrı iradei celileleri ahkâmından olan ağnam rüsümü cihai ahireye sarf olundu. Elviyei saire azaları hareket ettirildiği ve sekizer aylık maaşlarımızın terakümüne rağmen harcırahlarımızın livamıza hasren irsalât akçesinden verilmemesi İspatı vücut şerefinden bizi mahrum bırakıyor, bugünlerde Erzurum'dan, Mardin'den vürudu mahakkak yirmi dört bin liradan yol masrafımızla müterakim maaşatimizin tesviyesiyle hareketimizden muvasalatımıza kadar mezun addi inayetlerinden müsterhamdır.”

Muş milletvekillerinin telgraflarının okutulması üzerine yapılan oylamada maaş ve yolluklarının ödenmesi ve Meclis'e katılana kadar izinli sayılmaları kabul edilmiştir⁶⁰².

2.6. Osman Kadri Bey (BİNGÖL)

2.6.1. Özgeçmişi

1881 yılında Muş'ta dünyaya gelen Osman Kadri Bey'in babasının adı Talip Hikmet,⁶⁰³ annesinin adı ise Dilber'dir⁶⁰⁴. Rüştüyeden mezun olduktan sonra medrese eğitimi alan Osman Kadri Bey, Liva Tahrirat Kalemî Kâtip ve Başkâtipliği, Tahrirat Müdürlüğü, Muş idadisi Tarih ve Coğrafya Öğretmenliği, Varto ve Sason 75 Kaymakam Vekilliği, Diyarbakır Yetim Yurdu Başöğretmenliği, Göçmen İşleri

⁶⁰¹TBMM ZC., D. 1, C. 2. s. 369.

⁶⁰²TBMM ZC., D. 1, C. 2. s. 370.

⁶⁰³Osman Kadri Bey'in Tercüme-i Hal Belgesi, TBMM Arşivi: Sicil Dosyası No:356.

⁶⁰⁴TBMM Albümü (1920-2010), C.1, s. 53.

Memurluğu, Hakkâri Tahrirat Müdürlüğü, Çölemerik ve Mahmudiye Kaymakam Vekilliği yapmıştır⁶⁰⁵.

Osman Kadri Bey, bürokrat ve eğitimci kimliğinden çok siyasetçi kimliği ile bilinir. Elbette bunda, Osman Kadri Bey'in biri Osmanlı Mebusan Meclisi, ikisi de TBMM'de olmak üzere üç dönem milletvekilliği yapmış olması belirleyici olmuştur. Osmanlı Mebusan Meclisi'nde dördüncü dönem Muş mebusu olan Osman Kadri Bey,⁶⁰⁶ TBMM'nin Birinci Dönemi için yapılan seçimlerde 60 oy alarak Muş'tan mebus seçilmiştir.⁶⁰⁷ 8 Ağustos 1930'da vefat eden Osman Kadri Bey, evli olup beş çocuk babası idi. Ailesi (Bingöl) soyadını almıştır. En büyük oğlu, İsa Hisan Bingöl, Cumhuriyet Senatosu Üyeliği (1964-1973) ve Orman Bakanlığı (16.4.1973- 15.1.1974) yapmıştır⁶⁰⁸.

2.6.2. Osman Kadri Bey'in Meclis'te Almış Olduğu Görevler ve Grup Üyelikleri

Osman Kadri Bey'in TBMM çatısı altında almış olduğu görevlere bakıldığında; 2. yasama yılında 3. Şube Üyeliği,⁶⁰⁹ Dahiliye Encümeni 3. Şube Üyeliği,⁶¹⁰ 3. yasama yılında 3. Şube Üyeliği,⁶¹¹ Tetkik Encümeni 3. Şube Üyeliği,⁶¹² Memurin Muhakemat Tetkik Encümeni Üyeliği,⁶¹³ 4. yasama yılında 1. Şube Üyeliği,⁶¹⁴ Sıhhiye ve Muaveneti İhtimaiye Encümeni Azalığı,⁶¹⁵ görevinde bulunduğu tespit edilmiştir. Meclisteki gruplardan Osman Kadri Bey Birinci Grupta yer almıştır⁶¹⁶.

2.6.3. Osman Kadri Bey'in Meclis Çalışmaları

Osman Kadri Bey, I. Yasama dönemi içerisinde 5 taktir vermiştir. Taktirlerden 1'i kabul görülmüş 1'de reddedilmiştir. Temenni taktiri mahiyetinde olan 3 taktiri de gerekli işlemlerin yapılması için ilgili Encümene havale edilmiştir. Yasama dönemi boyunca 1 temenni teklifi veren Osman Kadri Bey'in teklifi gerekli işlemlerin yapılması

⁶⁰⁵Özalper, s. 521.

⁶⁰⁶Çağlayan, s. 122.

⁶⁰⁷Osman Kadri Bey'in Seçim Mazbatası, TBMM Arşivi: Sicil Dosyası No:356.

⁶⁰⁸Çoker, *Türk Parlamento Tarihi TBMM I. Dönem 1919-1923...*, C. III, s. 803.

⁶⁰⁹TBMM ZC., D. 1, C. 9. s. 18.

⁶¹⁰TBMM ZC., D. 1, C. 16. s. 254.

⁶¹¹TBMM ZC., D. 1, C. 18. s. 21.

⁶¹²TBMM ZC., D. 1, C. 24. s. 515.

⁶¹³TBMM ZC., D. 1, C. 26. s. 235.

⁶¹⁴TBMM ZC., D. 1, C. 28. s. 20.

⁶¹⁵TBMM ZC., D. 1, C. 28. s. 43.

⁶¹⁶Demirel, *İlk Meclisin Vekilleri...*, s. 258.

için ilgili Encümene gönderilmiştir. Dönem boyunca ilgili Bakanlıklara 4 sözlü soru yönelten Osman Kadri Bey'in sorularından 2'si cevaplanırken 2'si de ilgili Bakanlıklara havale edilmiştir. Osman Kadri Bey'in I. Yasama dönemi içerisinde çeşitli konular üzerine 9 konuşma yaptığı tespit edilmiştir. Meclisteki diğer milletvekillerinin hazırlamış olduğu 18 ortak takrir ve teklifte imzası tespit edilen Osman Kadri; Meclis tarafından 2 defa izinli sayılmıştır.

2.6.3.1. Takrir ve Teklifleri

2.6.3.1.1. Kendisinin Doğrudan Yaptığı Teklifler

- İstanbul'da Tutuklu Bulunan Muş Mebusu İlyas Sami Efendinin Tahliyesi Esbabının İstimaline Dair Takriri

Osman Kadri Bey, İstanbul'da tutuklu bulunan Muş Milletvekili İlyas Sami Bey'in serbest bırakılması için talep edilen 1500 liralık kefalet bedelinin, kendisine verilecek olan yıllık ödenekten ödenmesi hakkında bir takrir vermiştir. Takririn gündeme alınması ve Meclis İkinci Başkanı'nın bu konu hakkında açıklamaları üzerine İlyas Sami Bey'in tutukluluk halinin sonlandırılması için Meclis Başkanlık Divanı'nın yetkilendirilmesi kabul edilmiştir.⁶¹⁷

-Sason Kazası Teşkilâtı Mülkiyesinin Düzenlenmesine Dair Takriri

Osman Kadri Bey, Meclis'in 25 Haziran 1921 tarihli oturumunda Sasun kazası teşkilâtı mülkiyesinin düzenlenmesine dair takrir vermiştir. Gündeme alınan bu takrir Heyeti Vekile Riyasetine havale edilmiştir⁶¹⁸. Yasama dönemi sonuna kadar Osman Kadri Bey'in takriri hakkında Heyeti Vekile Riyasetinden bir cevap gelmemiştir.

- Aile Harcırahları Hakkındaki Tefsirin Tercihan Müzakere Edilmesine Dair Takriri

Osman Kadri Bey, Meclis'in 13 Ocak 1923 tarihli oturumunda, aile harcırahları hakkındaki Kavanini Maliye Encümeninden gelen Heyeti Vekile Riyaseti tezkeresinin tercihan müzakere edilmesine dair takrir sunmuştur⁶¹⁹:

⁶¹⁷TBMM ZC., D. 1, C. 2. s. 380.

⁶¹⁸TBMM ZC., D. 1, C. 11. s. 39.

⁶¹⁹TBMM ZC., D. 1, C. 26. s. 316.

Riyaseti Celileye

“Memurinin aile harcırahlarının tefsirine mütedair olarak Kavanini Maliye Encümeninden tefsiren Heyeti Celilei Umumiyyeye gelen Heyeti Vekile Riyasetinin tezkeresinin tercihan müzakeresini rica ve teklif eylerim.”

Takririn mecliste okutulmasından sonra oylamaya geçilmiş ve yapılan oylamada Osman Kadri Bey’in takriri kabul edilmemiştir⁶²⁰.

- Muş’a Bir Doktor Gönderilmesi Hakkında Temenni Takriri

Osman Kadri Bey, Meclis’in 15 Ocak 1923 tarihli oturumunda; Muş’a bir tabip gönderilmesi hakkında takrir vermiştir. Gündeme alınan bu takrir Heyeti Vekile Riyasetine havale edilmiştir⁶²¹. 20 Ocak 1923 tarihinde Layiha Encümeninden gelen mazbata Adliye Encümenine gönderilmiştir⁶²².

- 23 Nisan 1920 Tarihine Kadarki Mahkûmların Affi Hakkında Temenni Teklifi

Osman Kadri Bey, Meclis’in 15 Ocak 1923 tarihli oturumunda; 23 Nisan 1336 tarihine kadarkî mahkûmların affi hakkında kanun teklifinde bulunmuştur. Gündeme alınan bu teklif Lâyiha Encümenine havale edilmiştir⁶²³.

- Muş’a Gönderilecek Ziraat Aletleri Hakkında Temenni Takriri

Osman Kadri Bey, Meclis’in 8 Mart 1923 tarihli oturumunda; Muş’a gönderilecek ziraat aletleri hakkında takrir vermiştir. Gündeme alınan bu takrir İktisat Vekâletine havale edilmiştir⁶²⁴.

- Van Sultanisi Arabi Muallimi Ömer Azmi Efendinin Birikmiş Aylıklarının Verilmesine Dair Temenni Takriri

Osman Kadri Bey, Meclis’in 28 Mart 1923 tarihli oturumunda; Van Sultanisi Arabi Muallimi Ömer Azmi Efendi’nin birikmiş aylıklarının verilmesi hakkında takrir vermiştir. Gündeme alınan bu takrir Şer’iye Vekâletine havale edilmiştir⁶²⁵.

⁶²⁰TBMM ZC., D. 1, C. 26. s. 316.

⁶²¹TBMM ZC., D. 1, C. 26. s. 357.

⁶²²TBMM ZC., D. 1, C. 26. s. 440.

⁶²³TBMM ZC., D. 1, C. 26. s. 357.

⁶²⁴TBMM ZC., D. 1, C. 28. s. 38.

⁶²⁵TBMM ZC., D. 1, C. 28. s. 196.

2.6.3.1.2. Kanun Teklifleri Üzerine Verdiği Değişiklik Önerileri

- Aşar Vergisi Hakkında Kanun Tasarısının 2. Maddesinin Düzenlenmesi Hakkındaki Takriri

Toprak mahsullerinden alınan aşar, en eski vergilerden olup, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan yıkılışına kadar tatbik edilmiş ve umumi devlet gelirinin ortalama dörtte birinden fazlasını teşkil etmiştir. Osmanlı Devleti aşar vergisini bir yıllık, iki yıllık ve beş yıllık iltizam şeklinde doğrudan toplamayı defalarca denemiş, bütün denemelere rağmen pek ilerleme kaydedilememiştir. 1925 yılına kadar yürürlükte kalan aşar vergisinin Milli Mücadele döneminde üç taksitte toplanması konusu mecliste müzakere edilmiştir.⁶²⁶ Meclis'in 10 Ağustos 1920 tarihli oturumunda, Aşar vergisinin 2. maddesinin⁶²⁷ düzenlenmesi esnasında Osman Kadri Bey: “vilayet, müstakil liva ve işgalden kurtarılmış köyler için 1335 senesinde ekim yapılmayıp 1336 senesinde ekim yapıldığından dolayı aşara tabi tutulan köyler aşarı hakkında yerel meclis idarelerince belirlenecek bedeller esas olunacaktır.” ibaresinin ikinci maddeye eklenmesine dair takrir vermiştir⁶²⁸:

Riyaseti Celileye

“Berveçhizir fıkranın ikinci maddeye ilâvesini teklif eylerim..”

Yalnız vilâyatı ve elvi'yei müstakillei müstahlâsadaki kura için 1335 senesi bedelâtı ihalesi ve 1335 senesinde zeriyaat yapılmayıp 1336 senesinde zeriyaat yapıldığından dolayı aşara tabi tutulan kura aşarı hakkında da mahalleri mecallisi idarelerince takdir olunacak bedelât esas itibar olunacaktır.”

Takririn mecliste okutulmasından sonra oylamaya geçilmiş ve yapılan oylamada Osman Kadri Bey'in takrir kabul edilmemiştir⁶²⁹.

⁶²⁶Hatice Yıldırım, *I Ve II. Dönem TBMM Çorum Milletvekilleri (Biyografileri ve Faaliyetleri)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), T.C Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2008, s. 30.

⁶²⁷**Madde 2.** — Bedeli ihalenin tayininde teslis usulüne müracaat olunacaktır, işbu teslise üç yüz yirmi dokuz ve üç yüz otuz senetleriyle üç yüz otuz 'beş senesi bedelâtı ihalesi esas İttihaz edilecektir.

⁶²⁸TBMM ZC., D. 1, C. 3. s. 171.

⁶²⁹TBMM ZC., D. 1, C. 3. s. 171.

- Cepheye Gitmiş Olan Heyetin, Memleketin Bazı Bölgelerinde Müfettişi Umumilikler Kurulmasına Dair Teklifi Mükerrer Hakkındaki Teklifi

Meclis'in 4 Ağustos 1921 tarihli oturumunda, cepheye gitmiş heyet tarafından memleketin bazı bölgelerinde Müfettiş-i Umumilik kurulmasına dair kanun teklifi vermişler. Bu teklife göre yedi ayrı bölgede⁶³⁰ TBMM tarafından geçici olarak birer Müfettiş-i Umumilik kurulması planlanıyordu. Bu müfettişliklerin görevleri; ülkenin maddi ve manevi kaynaklarını vatan savunmasına yöneltmek, buldukları bölgenin askeri, mülki ve adli bütün şubelerini teftiş etmek, halkın hukukunu korumak ve bunu bozanları gerekirse İstiklal Mahkemelerine sevk etmek, bölgedeki memurlardan azli ve değiştirilmesi gerekenleri ilgili daireye bildirmek ve 15 günde bir bölgenin durumunu bir raporla TBMM başkanlığına iletmektir⁶³¹.

Teklifin, 4 Ağustos 1921 tarihli meclis oturumunda görüşülmesi esnasında Osman Kadri Bey, bu kanunun 1. maddesi⁶³² içerisinde geçen “*Büyük Millet Meclisince*” tabirinden sonra “*meyanında ve hariçten*” ifadesinin birinci maddeye ilavesini teklif etmiştir⁶³³:

Riyaseti Celileye

“Birinci maddeye (Büyük Millet Meclisince) tâbirinden sonra (meyanında ve hariçten) kelimelerinin de ilâvesini teklif eylerim.”

Teklifin mecliste okutulmasından sonra oylamaya geçilmiş ve yapılan oylamada Osman Kadri Bey'in teklifi kabul edilmemiştir⁶³⁴.

2.6.3.2. Meclis Konuşmaları

- Konya Mebusu Refik Beyle Arkadaşlarının, Müdafaai Milliye Teşkilâtının Takviyesi Hususunda Tedbirlerin Gizli Bir Celsede Müzakeresine Dair Takriri Münasebetiyle Sözleri

Meclis'in 12 Temmuz 1920 tarihli oturumunda, Konya Mebusu Refik Beyle arkadaşları, Müdafaai Milliye Teşkilâtının Takviyesi Hususunda Tedbirlerin Gizli Bir

⁶³⁰ TBMM ZC., D. 1, C. 12. s. 3. A: İzmit, Bolu, Zonguldak, Bilecik, Eskişehir; B: Karahisar-ı Sahib, Konya, Aksaray, Silifke; P: Antalya, Isparta, Burdur, Denizli, Aydın, Menteşe; T: Kastamonu, Kangırı, Sinop; S: Samsun, Amasya, Tokat, Sivas; C: Ankara, Çorum, Yozgat; Ç: Kayseri, Niğde, Kırşehir.

⁶³¹ TBMM ZC., D. 1, C. 12. s. 3, Bulut, s. 90.

⁶³² MADDE 1. — İcabatı ahval dolayısıyla berveçhiâti menatıka muvakkaten Büyük Millet Meclisince müntehap birer müfettişi umumi izam olunur.

⁶³³ TBMM ZC., D. 1, C. 12. s. 8.

⁶³⁴ TBMM ZC., D. 1, C. 12. s. 8.

Celsede müzakeresine dair takrir sundu. Takrirden, Dahiliye Vekâletinde bir hayli memurların bulunduğundan söz edilmiştir. Bu takrir hakkında söz alan Osman Kadri Bey, bunun doğru olduğunu fakat Dahiliye Vekâletine bağlı bir çok vilâyetler, müstakil mutasarrıflıkların da bulunduğunu, Dahiliye Vekili yalnız şahsı ile bu kadar işleri idare edemeyeceğinden kâtiplere, memurlara ihtiyaç duyduğunu ifade ettiği şu konuşmayı yapmıştır⁶³⁵:

“Refik Bey kardeşimiz, Dahiliye Vekâletinde bir hayli memurların bulunduğundan bahsediyorlar. Bu doğrudur efendim. Fakal düşünülün ki Dahiliye Vekâletine merbut bir çok vilâyetler, müstakil mutasarrıflıklar var. Dahiliye Vekili yalnız şahsı ile bu kadar umuru idare edemez. Her halde kâtiplere, memurlara muhtaçtır. Dahiliye Vekâletinde bazı münasebetti ve münasebetsiz birtakım memurlar intihap edildiği düşünülüyorsa şüphesiz bunu ekseriyetle bizim arkadaşlarımızdan da söyleyenler vardır. Yalnız bendeniz şunu arz ediyorum ki; infisalini işittiğim. vali sabık Yahya Galip Bey; Muş'ta muhasebecilikte, mutasarrıf vekâletinde ve Bitliste defterdarlıkta hüsnü nam kazanmış mı. Azlinden dolayı Dahiliye Vekâletine söylemek fırsatını arıyordum, Mumaileyh buradan azledilmiş, burada istihdamı muvafık değil ise hizmeti vataniyesinden istifade edilecek başka mahaller eksik değildir. Bir de zabitanın hizmetçi meselelerinden bahsetmek İstiyorum. Ekseriya zabitan muharebelere gidiyor ve bunların bîkes kalan aileleri başında kalan hizmetçiler akrabalarından oluyor veya en ziyade zabitanın İtimat etmiş olduğu kimselerden bulunuyor. Bendeniz bunların iltimasını muvafık bulmuyorum.”

- Karahisarı Sahip Mebusu Mehmet Şükrü Bey'in, Bekir Sami, Hacim Muhittin ve Âşir Beylerin Ayrılmalarına ve Şimdiye Kadar Bir Divanı Harbe Görevlendirilmemeleri Sebebine Dair Dahiliye ve Erkânı Harbiye-i Umumiye Riyasetinden İstizah Takriri münasebetiyle Sözleri

Meclis'in 14 Ağustos 1920 tarihli oturumunda, Bursa'nın Yunan işgaline uğramasında hataları ve ihmalleri olduğu iddiasıyla, Bursa Valisi Hacim Muhittin Bey, Kolordu Komutanı Bekir Sami Bey ile Tümen Komutanı Aşir Bey'in azledilmelerine ve Harp Divanına verilmelerine dair Afyonkarahisar Milletvekili Mehmet Şükrü Bey, İçişleri Bakanlığına ve Genel Kurmay Başkanlığına takrir vermiştir. Bu takrir üzerine söz alan Osman Kadri Bey, Bekir Sami Bey'in Birinci Dünya Savaşı esnasında Kuvayi

⁶³⁵TBMM ZC., D. 1, C. 2. s. 278.

Seferiye Kumandanlığı ile Muş'ta geldiğini ve Muş'a büyük hizmetler yaptığını belirten şu konuşmayı yapmıştır⁶³⁶:

“Kendisinden sık sık bahsettiğimiz Bekir Sami Bey ki, Erkânı Harbiyei Umumiye Reisi Bey bu ismi bendemize tanıttırdı şimdi kendisünden bahsedilirken tahattur ettim. Bu zat harbi umumî esnasında kuvayi seferiye kumandanlığı ile Muşa gelmişti. Orada celâdet ve azim ile, salâbeti diniye ile tanınmış bir adam idi. Bir asker gibi bir düşmana hücum ederken halka ve ahaliye bir baba gibi şefkat ediyordu. Hattâ Muşlular kendisine bir altın saat göndermek teşebbüsünde idiler. Vaziyetin tebeddülü ile bu maksat akamete uğradı. Bu şahadet benim için bir kaderşinaslıktır, Orada büyük, büyük hizmetler yapmıştır. Bu hizmetlerinde muvalffak olmuştur. Burada talihsizlik münasebetiyle başka bir şeye muvaffak olamamış ise bu kaderşinaslık zail olmuş olmasın.”

- 1922 Ziraat Bankası Bütçesi Müzakereleri Münasebetiyle Sözleri

Meclis'in 13 Aralık 1922 tarihli oturumunda, Ziraat Bankası Bütçesi görüşmeleri esnasında söz alan Osman Kadri Bey, Nevahi Kanunu'nun hayata geçirilmesinin, büyük bir savaş atlatmış olan millet için çok önemli olduğuna vurgu yapmış ve görüşülmesini talep ettiği şu konuşmayı yapmıştır⁶³⁷:

“Meclisin ruznamesinde tercihen müzakeresi mukarrer Ziraat Bankasının bütçesi vardır. Bununla; birçok halkın yüzü gülecek, birçok dul ve yetimler sevinecek, Harbi Umumi dolayısıyla hâk ile yeksan olan memleketlerimizin, birçok dertlerini söylemek mecburiyetindeyim. Hayati mesele, olan Nevahi Kanuniyle saadetimiz temin edilecekken bilâkis Meclis bu cihetleri fevkalâde ihmal etmiştir. Hiç lüzumu olmadığı halde Nafia Vekâleti istizahına günlerle devam, ediliyor. Bilhassa temenniyatım budur. Eğer maksudumu eda edememişsem aczime bağışlayınız. Terciham ruznamei müzakerata alınan Ziraat Bankası bütçesi intihaptan sonra müzakere edilsin.”

⁶³⁶TBMM ZC., D. 1, C. 3. s. 224.

⁶³⁷TBMM ZC., D. 1, C. 25. s. 341.

- Müsakkafat Vergisi ve Ağnam Resmiyle Gümrük Tarifesinin Tadiline ve 15 Ağustos 1336 Tarihli Kanunun İlgasına ve Memaliki Nüstahlasa Aşar Muamelâtına ve Aşar Mültezimlerinden Edayı Deynedenlerin Emlâki Merhume ve Mütefevzularının İadesine ve Aşar Nizamnamesine ve Vilâyetlerin Hissei Menafii ve Mesarifine ve Tömbekiler Beyiye ve İstihlâk Resmine ve ve 9 Kânunuevvel 1338 Tarihli Avans Kanununa Bir Madde İlâvesine Dair Kanun Münasebetiyle Sözleri

Osman Kadri Bey, Meclis'in 16 Aralık 1922 tarihli oturumunda söz alarak, 1 Dünya Savaşı'nın özellikle Doğu bölgesinde Hakkâri, Van, Muş, Bitlis, Bayezid, Erzincan livalarını çok sarstığını buralarda ekonomik hayatın savaştan sonra durma noktasına geldiğinden bahsederek ağır vergiler alınmaması hususunda şu konuşmayı yapmıştır⁶³⁸:

“Arkadaşlar Harbi Umumi memleketlerimizi bilhassa Hakkâri, Van, Muş, Bitlis, Bayezid, Erzincan livalarını öyle sarsmıştır ki, öyle bir sarsmıştır ki, onun safahati fecaatengizini tahlil etmek ancak mahallinde tetkik etmekle kabil olabilir. Arkadaşlar! Zannemeyiniz ki, orada hükümran olan âlâm ve ıztırap bugün vilâyatı Garbiyedeki alam, ve ıztırap onun yüzde biri olur. Affınıza güvenerek israf ettiğim vaktinize müteessir olmayacağım Müsakkafat Kanunu denilince... Arz edeyim efendim. Müsakkafat denilince hatırıma güzelim mağazalar, muhteşem binalar gelir. Oralarda ise güzel mağazalar şöyle dursun, meskenler birer kulübe, evler birer kümeştir. Ankara'da, Konya'da, İstanbul'da, Trabzon'da tatbik ettiğimiz kanunların aynı oralarda caridir. Buralarına ev, mağaza demek için biraz fazla düşünmek lâzımdır. Ve Müsakkafat Vergisinden fazla vergi alınmak için de hiç şüphe etmiyorum ki, iktidarlarını bilirler. Üç yüz, beş yüz lira sermayeli bir tüccarımız bugün maatteessüf yoktur. Muhteşem bir çiftlik sahibinin, sürülerle koyun sahibinin bugün üç beş keçiye ancak malik olduğunu ciddiyetle iddia edebilirim. Bu şeraiti hayatiyenin müşkül olduğuna rağmen bizi oralarda tutan başka bir şey değildir. Arkadaşlar yalnız ve yalnız analarımızın, babalarımızın kabirleridir. Yoksa hayati iktisadiye ve içtimaiye oralarda sönmüştür. Şahsan Maliye Vekilinden ve Heyeti Aliyenizden ayn ayrı bilhassa rica ediyorum. Oraları bu halde bırakmamak imkânı ne ise tevessül buyurunuz. Vaziyetleri arz ediyorum, maksadım oralara derman bulmaktır. Her birerlerinizden ferden ferda rica ediyorum. Buraları bu halde bırakmayınız ve buralara bir çare bulunuz ve bir de takrir takdim ediyorum. Rica ederim kabul ediniz.”

⁶³⁸TBMM ZC., D. 1, C. 25. s. 427.

- İktisat Vekili Mahmud Esad Beyi'n İşgalden Kurtarılmış Yerlerin İktisadi Durumu Hakkındaki Beyanâtı Münasebetiyle Sözleri

Meclis'in 30 Aralık 1922 tarihli oturumunda, İktisat Vekili Mahmud Esad Bey, Batı Anadolu'da iki aya yakın devam eden seyahatında 1. Dünya Savaşı'nın sosyal, ekonomik ve kültürel yıkıntılara dair gözlemlerini Meclis'le paylaşarak bundan sonraki süreçte atılacak ekonomik adımlardan bahsetmiştir. İktisat Vekili Mahmud Esad Bey'in konuşması devam ederken Osman Kadri Bey söz alarak, cevaplama istemiyle İktisat Vekili Mahmud Esad Bey'e şu sözlü suali yöneltmiştir: *"Efendim beyanatınızın umumi olması lazım gelir. Binaenaleyh beyanatınıza Doğu vilayetleri de dâhil midir?"* sorusuna karşılık İktisat Vekili Mahmud Esad Bey, *"Dâhildir efendim."* sözleriyle cevap vermiştir. Tekrar söz alan Osman Kadri Bey, İktisat Vekili Mahmud Esad Bey'e yeni bir sual yöneltmiştir: *"Beyanatınız arasında yabancı sermayelerinden de bahis buyurdunuz. Fakat bu sermayelerin hangi iktisadi sahalarda işletilmesine taraftarsınız. Bu hususta müspet bir programınız var mıdır ve ne şekilde muamele olunacaktır?"* sorusuna karşılık İktisat Vekili Mahmud Esad Bey: *"yabancı sermayeler; memleketimizin, BMM'nin kanun ve nizamlarına tâbi olmak şartıyla ve Türkiye vatandaşlarından daha fazla ve daha müsait şartlar dâhilinde çalışmaktan vazgeçmeleri şartıyla her türlü kolaylığı elde edebilirler. İsteriz ki Türk sermayesi, Türk emek ve üretimi yabancı sermayesiyle karşılaşsın. Fakat kapitülasyon gibi birtakım şartlarla değil. Hatta medeni memleketlerde yabancı sermayesinin, yerli sermaye kadar hakkı ve imtiyazı yoktur. Biz o derecesini istemiyoruz. Biz diyoruz ki yabancı sermayeye, kanunlarımız gereğince ve Memleketimizdeki yerli ahalinin sermayesinden daha fazla hakkı olmamak şartıyla her türlü kolaylık gösterilebilir. Binaenaleyh yabancı sermaye her hususta memleketimizde çalışabilir. Şirketlere de girebilir. Fakat Türkiye Büyük Millet Meclisinin kanun ve nizamlarına tabi olmak şartıyla."* sözleriyle cevap vermiştir. Tekrar söz alan Osman Kadri Bey, İktisat Vekili Mahmud Esad Bey'e başka bir sual yöneltmiştir: *"Demin de arz ettiğim gibi, beyanatınız umumi olmak itibariyle, onun içine Doğu vilayetleri de dâhil midir?"* sorusuna karşılık İktisat Vekili Mahmud Esad Bey: *"Evet, Doğu vilayetleri de dâhildir, bütün Türkiye dâhildir."*⁶³⁹ sözleriyle cevap vermiştir.

⁶³⁹TBMM ZC., D. 1, C. 26. s. 111-112.

- Muş Mebusu Ali Rıza Bey'in, Tecavüz Ettirdiği Müddetin Mezuniyetten Sayılmasına Dair Divanı Riyaset Kararı Münasebetiyle Sözleri

Meclis'in 6 Ocak 1923 tarihli oturumunda, Muş Mebusu Ali Rıza Bey'in, Tecavüz Ettirdiği Müddetin Mezuniyetten Sayılmasına Dair Divanı Riyaset Kararı okunurken Osman Kadri Bey söz alarak, Muş Mebusu Ali Rıza Bey'i destekleyici cihette şu konuşmayı yapmıştır⁶⁴⁰:

“Efendim arkadaşımız Ali Rıza Bey (Divanı Riyasete verdiği takrirden başka bir şey söyleyeceğim.) Bu zat 24 Mayıs'ta Muş'tan Van'a gidiyor. Kiyaset tarafından vâki olan davet telgrafının tarihi 16 Hazirandır. Muş'tan hareketi 29 Hazirandır. Van'da vazifesini bitirdikten sonra Muş'a avdet ediyor. O vakitten sonra hasta bulunuyor ki, hakikaten o vakit orada idim. 8 Temmuz tarihinde doktor rapor veriyor. O müddet geçiyor. Divanı Riyaset evvelce kendi ifadesini almadığı için bu tecavüzünü lüzumsuz addetmiştir. Yani böyle bir sebebi mâkul görmemiştir. Şimdi tekrar ikinci takrirle meseleyi izah etmiştir.”

- 1923 Yılı Birinci Avans Kanunu Münasebetiyle Sözleri

Meclis'in 28 Şubat 1923 tarihli oturumunda, 1839 Senesi Birinci Avans Kanunu görüşülürken bu kanunun 2. maddesi⁶⁴¹ içerisinde geçen *“Mülkiye daireleri maaş kadroları Muvazenei Maliye Encümeninin 1338 senesinde tesbit ettiği kısım ve maddelere göre tatbik olunur.”* şeklindeki madde ile ilgili olarak söz alan Osman Kadri Bey, *“Şimdi şu halde Sıhhiye Vekâleti yarın muhacirleri gönderecek. Bunların masrafları bundan hariç mi kalacaktır? Sonra maarif mektep açmış bu hariç mi kalacaktır? Bunu üç ay sonraya tehir etmek demek muhacirleri göndermemek demektir.”*⁶⁴² diyerek bu meselenin de Avans Kanununa ilavesini istemiştir.

- Havalii Şarkiyeli Muhacirlerinin İadesi ve Meskenlerinin Tamir ve İnşası İçin Tahsisat İtasına Dair Kanun Münasebetiyle Sözleri

Meclis'in 31 Şubat 1923 tarihli oturumunda, Havalii Şarkiyeli'de Rus istilâsına maruz kalan mahaller ahalisinden dahili memlekete hicret etmiş olanların gidecekleri

⁶⁴⁰TBMM ZC., D. 1, C. 26. s. 203.

⁶⁴¹MADDE 2. — Devairi mülkiye maaşat sarfiyatı Muvazenei Maliye Encümeninin bin üç yüz otuz sekiz zerresinde tes'bit etmiş olduğu fusul ve mevadda tatbik olunur. Masarif tediyaatı fusul ve mevaddı aidesinde murak'kam tahsisatın üç aya isabet eden miktarının yüzde yetmişini tecavüz edemez.

⁶⁴²TBMM ZC., D. 1, C. 27. s. 523.

yere sevk ve iadeleri masraflarıyla Havalii mezkûrede savaş dolayısıyla kısmen veya tamamen tahrip edilmiş olan meskenlerinin süratle tamir ve inşası masraflarına karşılık Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye ve Maliye Vekâletleri bütçelerine tahsisat ilâvesi hakkında kanun tasarısı müzakere edilmiştir. Bu kanun hakkında söz alan Osman Kadri Bey, Havalii Şarkıye muhacirlerinin iadesi ve meskenlerinin tamir ve inşası için ayrılan bütçenin yetersiz olduğu hakkında şu konuşmayı yapmıştır⁶⁴³:

“Bu beş yüz bin lira yahut bir milyon, aksamı memleketimizin, harabolan muhitinin yalnız ahırlarını tamir edemez. İşte nazarı şefkat ve merhametinizi celp için daha evvel söylemiş ve yine tekrar ediyorum ki; bu memleketler, o memleketlerdir ki; Harbi Umumiden evvel hareketi arzdan musabolan Aydın, Denizli, Konya’ya, İtalya’nın bilmem ne şehrine birçok muavenetler yapmış, imkânsızlık karşısında hâk ile yeksan olmuş, yıkılmış, yakılmış berbad olmuştur ve bu defada tekrar ediyorum ki bu memleketlerde hayatı içtimaiye, hayatı iktisadiye sönüktür. Ben öyle zannediyorum ki; bu teklif ile Hükümet vereceği paraların gayrimüsmir olacağını tahmin ediyor da dilencilere sadaka verir gibi bizi susturmak istiyor. Hükümet bize sadaka verdiğini zannediyorsa biz bunu reddediyoruz, kabul etmiyoruz. Bizim dertlerimizi düşünsün ve adamakıllı tarasın, ne gibi noksanımız varsa onu ikmal etsin. Biz bütçe dâhilinde, ve milletin büyük ruhuna hitabederek îs’tiane ediyoruz, yardım işitiyoruz. Ben Mecliste öyle bir çağır, öyle bir cereyanın mevcudiyetini anlıyorum iki; bu defa bu beş yüz bin lira verilirse bu memleketlerin dertlerine bir dereceye kadar derman olmuş olur.”

- Bazı Mahkumların Affı Hakkındaki Kanun Tekliflerine Dair Adliye Encümeni Mazbatası Münasebetiyle Sözleri

Meclis’in 11 Nisan 1923 tarihli oturumunda, “Bâzı Mahkûmların Affı Hakkındaki Kanun” ile ilgili söz alan Osman Kadri Bey, Doğu vilayetlerinde iletişim imkânlarının kısıtlı olduğundan dolayı yayınlanan kanunların Muş’a zamanın da ulaşmadığını beyan ederek Tecili Mücazat Kanunu’nun Muş’ta hakkıyla tatbik edilmediğini, konunun tekrar ele alınması gerektiği hakkında şu konuşmayı yapmıştır⁶⁴⁴:

“Beyefendi, Tecili Mücazat Kanunu bir kısım havalide tatbik buyruldu. Fakat bizim memleketlerde ne telgraf, nede diğer vesait bulmadığı için tamamiyle tatbik

⁶⁴³TBMM ZC., D. 1, C. 28. s. 265-266.

⁶⁴⁴TBMM ZC., D. 1, C. 29. s. 55.

edilemedi. Bunun için birkaç defa müracaatte bulunduk, semeri bir netice istihsal edemedik. Memleketimiz cidden müşkülât içindedir. Affı umumi kabul olunmıyacaksa hiç olmazsa bu kanunu bir kere daha neşir ve tamim ediniz.

2.6.3.3. Sual Takrirleri

- Diyarbekir Telgraf Memuru Behçet Bey'in Askerliğine İlişkin Müdafaa-i Milliliye ve Dahiliye Vekâleti'nden Sual Takriri

Osman Kadri Bey, Meclis'in 26 Eylül 1921 tarihli oturumunda, Diyarbekir posta ve telgraf Başmüdüriyet Dairesi posta memurluğunda çalışan Behçet Bey'in, askerlikten istisnası ve görevine iadesi için tebligat yapıldığı halde henüz memuriyetine iade edilmediği gibi, herhangi bir kanun kararı bulunmadığı halde de maaşının da niçin verilmediğine dair Müdafaa-i Milliliye ve Dahiliye Vekâleti'ne cevaplaması amacıyla sual takriri vermiştir⁶⁴⁵.

Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

“Diyarbekir posta ve telgraf Başmüdüriyet Dairesi posta memurluğunda müstahdem ve ihtiyat sınıfına mensup Bahçet Beyin Müdafaa-i Milliye Vekâleti Celilesinin tebliği veçhile müstesna memurlardan olduğu cihetle askerlikten istinası ile vazifesine iadesi lâzım geldiği ve mükerreren tebligat yapıldığı halde henüz memuriyetine iade edilmediği gibi kanunu mahsus mucibince itası lâzımgelen maaşının da verilmediği anlaşılmıştır. Müstesna memurinden iken vazifesine iade olunmaması ve başka bir sebebi kanuni mevcut olmadığı halde maaşının verilememesi sebeplerinin Müdafaa-i Milliliye ve Dahiliye Vekâleti Celilelerinden sual buyurulmasını teklif ederim.”

Gündeme alınan bu sual takriri incelenmesi amacıyla Dahiliye Vekaletine havale edilmiştir.⁶⁴⁶ 24 Kasım 1921 tarihli Meclis oturumunda, Dahiliye Vekili Ali Fethi Bey imzasıyla gönderilen yazıda, askerlik hizmetini yerine getirmek için silahaltına davet olunan bu gibi kişilerin her ne sebeple olursa olsun vazifelerinden ayrılmaları durumunda, görevine son verilmesi ve maaşının ödenmemesi kanun gereği olduğuna dair bir cevap göndermiştir⁶⁴⁷:

⁶⁴⁵TBMM ZC., D. 1, C. 13. s. 24.

⁶⁴⁶TBMM ZC., D. 1, C. 13. s. 24.

⁶⁴⁷TBMM ZC., D. 1, C. 14. s. 311.

Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

“İhtiyat sınıfına mensup Diyarbekir posta ve telgraf memurlarından Behçet Beyin kat’ı maaşı sebebi Muş Mebusu Osman Kadri Bey tarafından verilip 25 Eylül 1337 tarih ve 830 numaralı tezkerei aliyyei riyasetpenahileriyle mevdu takrirda sual olunuyor. Mumaileyh dört ay evvel Diyarbekir Posta Başmüdüriyeti tahrirat kalemine bir hizmeti muvakkate ile alınmış ve bu suretle istihdam edilmekte bulunmuş iken hizmeti askeriyesini ifaya davet olunmuş olup her ne suretle olursa olsun vazifelerinden infikâk eden bu gibi müstahdeminin hizmetlerine nihayet verilmesi hükmü kanun icabı olmakla mumaileyhin de bu dairede vazifesine nihayet verilerek maaşı da kat’edilmiş olduğu mâruzdur, efendim.

- Muş’ta Doktor Bulunmadığına Dair Sıhhiye Vekâletinden Suali Takriri

Osman Kadri Bey, Meclis’in 12 Şubat 1923 tarihli oturumunda, Muş’un sağlık yönünden ciddi problemlerinin olduğunu, salgın hastalıkların mevcut olduğunu ve Muş’ta doktor bulunmadığına dair Sıhhiye Vekâletine sual takriri vermiştir⁶⁴⁸:

Riyaseti Celileye

“Memleketimizin elemlerini fırsat düştükçe arz ederken bilmiyoruz ki, vekillerimizin üzerinde niçin ümidolunan tesiri istihsal edemiyoruz? Muş bütün mahrumiyetlere katlandığı gibi doktoru da bulunmuyor. Mütevali müracaatımızla mürüvvetkâr Hükümetten beklediğimiz bu mudur?

Osman Kadri Bey’in sual takririne cevap veren Sıhhiye Vekâleti Vekili Dr. Tevfik Rüşdü Bey, en kısa zamanda Muş’a bir doktor gönderileceğine dair bir cevap vermiştir⁶⁴⁹. Sual takririnin cevaplanmasından sonra söz alan Osman Kadri Bey, Muş’un sağlık yönünden ciddi problemlerinin olduğuna dikkat çekmiş ve salgın hastalıkların yaygınlaştığını doktor temininin elzem olduğundan bahsetmiştir. Ayrıca Sıhhiye Vekili Dr. Tevfik Rüşdü Bey’e Muş’a yaptığı yardımlardan dolayı teşekkürlerini sunduğu şu konuşmayı yapmıştır⁶⁵⁰:

⁶⁴⁸TBMM ZC., D. 1, C. 27. s. 305.

⁶⁴⁹TBMM ZC., D. 1, C. 27. s. 306.

⁶⁵⁰TBMM ZC., D. 1, C. 27. s. 308.

“Efendim, memleketimizin derdi o kadar çok ki, Mecliste cereyan eden herhangi müzakeratla bir yaramızın kanadı gına şahidoluruz. Allalh da bilir. Tevfik Rüşdü Beyefendiye çok teşekkür ederim ki, memleketin bu derdiyle cidden alâkadar olmuş ve Müdafaai Milliye Vekâleti nezrinde teşebüsatta bulunmuş ve bir haftaya kadar doktor gönderileceğinden de ümitvar olduğunu söylemiştir. Memleketimizin vaziyeti sıhhiyesi Ağustostan beri hemen yok derecesindedir. Ne mualecesi, ne doktoru, ne sıhhiye memuru hiçbir şeysi yoktur. Ağustostan bugüne kadar altı aydır hastalık müstevli bir halde devam ediyor. Vefiyat, falan filân oluyor. Tevfik Rüşdü Beye yine tekrar teşekkür ederim. Memleketimize izmir’den biraz da mualece göndermek suretiyle yardımlarını göstermişlerdir. Bundan dolayı üçüncü defa yine teşekkür ederim.”

- Mükellefiyeti Ziraiye Kanununun Muş Sancağında Hakkıyla Tatbik Edilememesi sebeplerine Dair Müdafaai Milliye ve İktisat Vekâletlerinden Sual Takriri

Osman Kadri Bey, Meclis’in 31 Mart 1923 tarihli oturumunda, Mükellefiyeti Ziraiye Kanununun Muş Sancağında hakkıyla tatbik edilememesi sebeplerine dair Müdafaai Milliye ve İktisat Vekâletlerinden cevaplaması amacıyla sual takriri vermiştir. Gündeme alınan bu takrir incelenmesi amacıyla Müdafaai Milliye ve İktisat vekâletlerine havale edilmiştir⁶⁵¹. Yasama dönemi sonuna kadar Osman Kadri Bey’in sual takriri hakkında Müdafaai Milliye ve İktisat vekâletlerinden bir cevap gelmemiştir.

- Mehmed Ali Efendinin Matlubatı Hakkındaki Sual Takriri

Osman Kadri Bey, Meclis’in 2 Nisan 1923 tarihli oturumunda, Mehmed Ali Efendinin matlubatı hakkında sual tekriri vermiştir. Gündem alınan bu takrir cevaplanması amacıyla Maliye Vekâletine havale edilmiştir.⁶⁵² Yasama dönemi sonuna kadar Osman Kadri Bey’in takriri hakkında Maliye Vekâletinden bir cevap gelmemiştir.

2.6.3.4. İmzasının Bulunduğu Ortak Takrir ve Teklifler

- Dahiliye Vekili Hakkı Behiç Bey’in izahnamesinin beyanatı şifahiye telâkki edilerek beyanı itimat olunmasına ve istifasının iadesine dair Antep Mebusu Kılıçalı Beyle rüfekasının takriri⁶⁵³.

⁶⁵¹TBMM ZC., D. 1, C. 28. s. 243.

⁶⁵²TBMM ZC., D. 1, C. 28. s. 304.

⁶⁵³TBMM ZC., D. 1, C. 3. s. 112-114.

- Erzurum Mebusu Salih Bey İle rüfekasının, muhacirin tarafından verilen istidaların merbuten takdim edildiğine ve bu muhacirlerin memleketlerine sevkine dair takiri⁶⁵⁴.
- Malatya Mebusu Lûtfi Beyle rüfekasının, Büyük Millet Meclisi azası harcırahlarından yüzde kırk tenzilât yapılması esbabının tenvir edilmesine dair takiri⁶⁵⁵.
- Muş Mebuslarının, Muş Kasabasında harap olan suyollarının tamirine ve tamir bedelinin Evkaftan itasına dair takirleri⁶⁵⁶.
- Aydın Mebusu Esad Efendi ile arkadaşlarının, Hiyaneti Vataniye mücriminden bir kısmının affi hakkındaki kanun teklifleri üzerine Adliye Encümenince tanzim edilmiş olan mazbatanın, ruznameye alınması hakkında takiri⁶⁵⁷.
- Gelibolu Mebusu Celâl Nuri Beyle arkadaşlarının, Türk Dostu Klod Farer'e teşekkürname yazılmasına ve Piyer Loti'nin Türkiye'nin Paris Mümessilligince hatırının sorulmasına dair takiri⁶⁵⁸.
- Saruhan Mebusu Avni Beyle arkadaşlarının, Ziraat Bankası Bütçesinin müstacelen müzakere edilmesine dair takiri⁶⁵⁹.
- Kastamonu Mebusu Abdülkadir Kemali Bey'in ve Erzurum Mebusu Salih Efendi İle arkadaşlarının, Ceza Kanununun 203'üncü maddesine zeyledilecek mevad hakkındaki teklifi kanununun müzakere edilmesine dair takiri⁶⁶⁰.
- Isparta Mebusu Hüseyin Hüsnü Efendi ile rüfekasının, Şer'iyeye Vekili Vehbi Efendinin müstahikkîni ilmiye tahsisatının kendi dairei intihabiyesi ulemasına tahsis ettiğine ve kayınbiraderini himaye eylediğine dair şer'iyeye vekâletinden istizah takiri⁶⁶¹.
- Saruhan Mebusu İbrahim Süreyya Beyle 62 arkadaşının, Başkumandan Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine Gazilik Unvanı verilmesine ve Müşirlik Rütbesi tevcih edilmesine dair kanun teklifi⁶⁶².
- Erzincan Mebusu Tefvik Beyle seksen iki arkadaşının, Dersimli Zeynozade Bego Ağanın maluliyetine binaen bakıyei müddeti cezaiyesinin affına dair kanun teklifi⁶⁶³.
- Bitlis Mebusu Yusuf Ziya Beyle 75 refikinin heyeti umumiye içtimainin dört ay olmasına ve saireye dair kanun teklifi⁶⁶⁴.

⁶⁵⁴ TBMM ZC., D. 1, C. 3. s. 402.

⁶⁵⁵ TBMM ZC., D. 1, C. 3. s. 503.

⁶⁵⁶ TBMM ZC., D. 1, C. 6. s. 117.

⁶⁵⁷ TBMM ZC., D. 1, C. 15. s. 36-37.

⁶⁵⁸ TBMM ZC., D. 1, C. 16. s. 96.

⁶⁵⁹ TBMM ZC., D. 1, C. 26. s. 41.

⁶⁶⁰ TBMM ZC., D. 1, C. 26. s. 42-43

⁶⁶¹ TBMM ZC., D. 1, C. 29. s. 31.

⁶⁶² TBMM ZC., D. 1, C. 12. s. 263-264.

⁶⁶³ TBMM ZC., D. 1, C. 12. s. 265-266.

⁶⁶⁴ TBMM ZC., D. 1, C. 16. s. 143-146.

- Çorum Mebusu Ferid Beyle 43 refikinin, Başkumandanlık Kanununun üç ay daha temdidine dair kanun teklifi⁶⁶⁵.
- Ergani Mebusu Hakkı Beyle arkadaşlarının, Umum Jandarma Kumandanlığının Meclis âzasından biri tarafından idare edilmesine dair kanun teklifi⁶⁶⁶.
- Kangırı Mebusu Behçet Beyle arkadaşlarının, Konya Bidayet Mahkemesi Reisi İhsan Beyle rüfekasının aflarına dair kanun teklifi⁶⁶⁷.
- Ergani Mebusu Sırrı Beyle rüfekasının, Nisabı Müzakere Kanununun altıncı ve sekizinci maddelerinin tadiline dair kanun teklifi⁶⁶⁸.
- Aydın Mebusu Esad Efendi ile 120 refikinin, Teşkilâtı Esasiye Kanununun madde-i müzeyyesinin ilgasına ve tecdidi intihaba dair kanun teklifi⁶⁶⁹.
- Mardin Mebusu Necib Bey'in, 29 Nisan 1338 Tarihli Hiyaneti Vataniye Kanununun birinci maddesinin tadili hakkında kanun teklifi⁶⁷⁰.

2.6.3.5. Kullandığı İzinler

Kasım Bey'in, 1. Yasama dönemi içerisinde 20 Eylül 1920 tarihinde 6 ay,⁶⁷¹ 6 Mart 1922 tarihinde dört ay,⁶⁷² olmak üzere 2 defa izin kullandığı tespit edilmiştir.

2.7. Rıza Bey (KOTAN)

2.7.1. Özgeçmişi

1890 yılında Muş'ta dünyaya gelen Rıza Bey'in babasının adı Ali Galip,⁶⁷³ annesinin adı ise Hırma'dır⁶⁷⁴. Genel itibariye ziraat ve ticaretle meşgul olan Rıza Bey,⁶⁷⁵ Belediye Meclisi, Liva Genel Meclisi ve Liva Daimi Encümen üyeliği yapmıştır. Nisan 1920'de Muş sancağında yapılan seçimlerde 44 oy alarak milletvekili seçilmiştir.⁶⁷⁶ Birinci dönem TBMM'de Muş milletvekilliği yaparken Batı cephesinde Yunanlılarla yapılan savaş nedeniyle üç ay izin alarak cephede görev yapmıştır⁶⁷⁷. Bu

⁶⁶⁵ TBMM ZC., D. 1, C. 16. s. 202.

⁶⁶⁶ TBMM ZC., D. 1, C. 19. s. 125.

⁶⁶⁷ TBMM ZC., D. 1, C. 24. s. 234-235.

⁶⁶⁸ TBMM ZC., D. 1, C. 28. s. 61-62.

⁶⁶⁹ TBMM ZC., D. 1, C. 28. s. 283-284.

⁶⁷⁰ TBMM ZC., D. 1, C. 29. s. 175.

⁶⁷¹ TBMM ZC., D. 1, C. 4. s. 218.

⁶⁷² TBMM ZC., D. 1, C. 18. s. 75.

⁶⁷³ *Ali Rıza Bey'in Tercüme-i Hal Belgesi*, TBMM Arşivi: Sicil Dosyası No:357.

⁶⁷⁴ *TBMM Albümü (1920-2010)*, C.1, s. 53.

⁶⁷⁵ Özalper, s. 521.

⁶⁷⁶ Rıza Bey'in Seçim Mazbatası, TBMM Arşivi: Sicil Dosyası No:357.

⁶⁷⁷ TBMM ZC, D. 1, C. 18, s. 73.

hizmetinden dolayı, TBMM'nin 21 Kasım 1923 Çarşamba günü altmış beşinci toplantısında aralarında Rıza Bey'in de bulunduğu yirmi beş kişiye kırmızı-yeşil şeritli istiklal madalyası verilmiştir⁶⁷⁸.

II. dönemde tekrar Muş'tan Milletvekili seçilen Rıza Bey, dönem sonunda Ankara'ya yerleşti. Bir süre ticaretle meşgul oldu. Ancak işlerinin iyi gitmemesi üzerine ticareti bıraktı. 30 Temmuz 1937 tarihinde Ankara Belediyesi Otobüs İşletmesine biletçi olarak giren Rıza Bey, 1 Mart 1941 tarihinde görevinden ayrıldı. Sonraki yaşamı hakkında bir bilgi edinilemedi. 20 Ekim 1951'de Ankara'da vefat eden Rıza Bey, Cebeci Asrî Mezarlığında toprağa verildi. Evli olup dört çocuk babası idi⁶⁷⁹.

2.7.2. Rıza Bey'in Meclis'te Almış Olduğu Görevler ve Grup Üyelikleri

Rıza Bey'in TBMM çatısı altında almış olduğu görevlere bakıldığında, 2. yasama yılında 1. Şube Üyeliği,⁶⁸⁰ 3. yasama yılında 1. Şube Üyeliği,⁶⁸¹ 4. yasama yılında 2. Şube Üyeliği,⁶⁸² görevinde bulunduğu tespit edilmiştir. Meclisteki gruplardan Rıza Bey, Birinci Grupta yer almıştır⁶⁸³.

2.7.3. Rıza Bey'in Meclis Çalışmaları

Rıza Bey, mebus olduğu dönemde savaşın devam ettiği batı cephesinde görev yapması nedeniyle Meclis çalışmalarına çok fazla katkı sağlayamamıştır. Rıza Bey'in I. Yasama dönemi içerisinde çeşitli konular üzerine 1 konuşma yaptığı tespit edilmiştir. Meclisteki diğer milletvekillerinin hazırlamış olduğu 18 takrir ve teklifte imzası tespit edilen Rıza Bey; Meclis tarafından 5 defa izinli sayılmıştır.

⁶⁷⁸ TBMM ZC, D. 2, C. 3, s. 494, Çağlayan, s. 123.

⁶⁷⁹ Çoker, *Türk Parlamento Tarihi TBMM I. Dönem 1919-1923...*, C. III, s. 804.

⁶⁸⁰ TBMM ZC., D. 1, C. 9. s. 17.

⁶⁸¹ TBMM ZC., D. 1, C. 18. s. 20.

⁶⁸² TBMM ZC., D. 1, C. 28. s. 20

⁶⁸³ Demirel, *İlk Meclisin Vekilleri...*, s. 258.

2.7.3.1. Meclis Konuşmaları

- Çete Teşkil Etmek İsteyen Bazı Mebuslar Hakkında Dahiliye Vekâleti Tezkeresi Münasebetiyle Sözleri

Meclis'in 27 Aralık 1920 tarihli gizli oturumunda, Büyük Millet Meclisi Üyelerinden bazılarının çete kurmak üzere kimlikleri bilinmeyen şahıslara belge vermekte olduklarından konu edinerek, güvenliği ihlal edebilecek olan bu gibi davranışlara meydan verilmemesi hakkında Dahiliye Vekâleti tezkeresi okunmuştur. Bu tezkere hakkında söz alan Rıza Bey, kendisine çete kurduğu yönünde yapılan isnat üzerine böyle bir işle alakasının olmadığı hakkında şu konuşmayı yapmıştır⁶⁸⁴:

“Bala'dan Abbas isminde birisinden bir kâğıt geldi. Bunlardan bazıları benim maiyetimde bulunmuş, bana yazmışlar. Bunun için yetmiş seksen süvari ve tüfeğimiz var diyorlar. Jandarmalar almaya gitti. Bu mesele için cevap vermiştim. Bunlar yetmiş seksen süvaridir. O kâğıt elimdedir. Binbaşı Rıza Bey vardı. Onunla görüşmüşler. Bu süvariler kaymakama gitmişler ve Müdafaa-yı Milliye emrine verilmişlerdir.”

2.7.3.2. İmzasının Bulunduğu Ortak Takrir ve Teklifler

- Bitlis Mebusu Resul Beyle rüfekasının, memur mebuslardan bir kısmının memuriyetinin baki kaldığına diğer bir kısmının yerlerine başkalarının tayin olduğuna dair takriri⁶⁸⁵.
- Diyarbekir Mebusu Hacı Şükrü Beyle seksen arkadaşının, mahâlî muhtelifede azamî mukavemetin ihzarı için salâhiyeti mahsusayı haiz zevatın acilen teşkilâta memur edilmesi hakkındaki takriri⁶⁸⁶.
- Ergani Mebusu Sırrı Beyle rüfekasının Ergani Livası merkezinin Osmaniye'ye nakline, Palu'nun Liva haline ifrağına dair takriri⁶⁸⁷.
- Cebelibereket Mebusu İhsan Beyle rüfekasının, Büyük Millet Meclisi Hükümetinin bu sene neşet eden zabitanına meclis namına bir ziyafet verilmesine dair takrir⁶⁸⁸.
- Ergani Mebusu Mahmut Beyle rüfekasının, Teşkilatı Esasiye Kanun layihası münasebetiyle İsmail Suphi Bey'in beyanatına ait zaptın muhiti millide neşrine dair takriri⁶⁸⁹.

⁶⁸⁴TBMM GCZ., D. 1, C. 1. s. 265.

⁶⁸⁵TBMM ZC., D. 1, C. 2. s. 264.

⁶⁸⁶TBMM ZC., D. 1, C. 4. s. 42-43.

⁶⁸⁷TBMM ZC., D. 1, C. 5. s. 40.

⁶⁸⁸TBMM ZC., D. 1, C. 5. s. 308.

- Bitlis Mebusu Hüsni Beyle Arkadaşlarının Bitlis muhacirlerinin iâşe ve iskânlarına dair takriri⁶⁹⁰.
- Muş Mebuslarının, Muş kasabasında harap olan su yollarının tamirine ve tamir bedelinin Evkaftan itasına dair takrirleri⁶⁹¹.
- Sivas Mebusu Rasim Beyle rüfekasının, Burdur Mebusu Veli Bey'in, mazeretinin meşru addiyle meclise kabul olunmasına dair takriri⁶⁹².
- Amasya Mebusu Hamdi Beyle rüfekasının, mebdei içtimain 1337 martı iptidasına tahviline dair takriri⁶⁹³.
- Mersin Mebusu Selâhaddin Beyle arkadaşlarının, Müdafaa-i Milliye Vekâletinden istifa eden Refet Paşaya Meclis'in teşekkürlerinin iblâğıyle beraber meclis takdirnamesiyle taltif edilmesine dair takriri⁶⁹⁴.
- Erzincan Mebusu Tevfik Beyle rüfekasının, Vilâyatı Şarkiye muhacirlerinin dört ay daha askerlikten tecillerine dair takriri⁶⁹⁵.
- Isparta Mebusu Hüseyin Hüsni Efendi ile rüfekasının, Şer'îye Vekili Vehbi Efendinin müstahikkîni ilmiye tahsisatının kendi dairei intihabiyesi ulemasına tahsis ettiğine ve kayınbiraderini himaye eylediğine dair şer'îye vekâletinden istizah takriri⁶⁹⁶.
- Çorum Mebusu Fuat Bey ve rüfekasının, İcra Vekilleri intihabına dair kanunun tadili hakkında kanun teklifi⁶⁹⁷.
- Hakkâri Mebusu Mazhar Müfit Beyle rüfekasının, Nafia Vekâletinin İktisat Vekâletine raptı hakkında kanun teklifi⁶⁹⁸.
- Siverek Mebusu Mustafa Lûtfi Beyle arkadaşlarının, Nisabı Müzakere Kanununun altıncı ve sekizinci maddelerinin tadiline dair kanun teklifi⁶⁹⁹.
- Bitlis Mebusu Yusuf Ziya Beyle 75 refikinin heyeti umumiye içtimainin dört ay olmasına ve saireye dair kanun teklifi⁷⁰⁰.
- Çorum Mebusu Ferid Beyle 43 refikinin, Başkumandanlık Kanununun üç ay daha temdidine dair kanun teklifi⁷⁰¹.

⁶⁸⁹ TBMM ZC., D. 1, C. 5. s. 448.

⁶⁹⁰ TBMM ZC., D. 1, C. 6. s. 88.

⁶⁹¹ TBMM ZC., D. 1, C. 6. s. 117.

⁶⁹² TBMM ZC., D. 1, C. 8. s. 162-163.

⁶⁹³ TBMM ZC., D. 1, C. 8. s. 196-197.

⁶⁹⁴ TBMM ZC., D. 1, C. 16. s. 16-17.

⁶⁹⁵ TBMM ZC., D. 1, C. 28. s. 37-38.

⁶⁹⁶ TBMM ZC., D. 1, C. 29. s. 31.

⁶⁹⁷ TBMM ZC., D. 1, C. 5. s. 291-292.

⁶⁹⁸ TBMM ZC., D. 1, C. 7. s. 197.

⁶⁹⁹ TBMM ZC., D. 1, C. 8. s. 270-271.

⁷⁰⁰ TBMM ZC., D. 1, C. 16. s. 143-146.

⁷⁰¹ TBMM ZC., D. 1, C. 16. s. 202

- Aydın Mebusu Esad Efendi ile 120 refikinin, Teşkilâtı Esasiye Kanununun madde-i müzeyyelesinin ilgasına ve tecdidi intihaba dair kanun teklifi⁷⁰².

2.7.3.3. Kullandığı İzinler

Rıza Bey'in, 1. Yasama dönemi içerisinde, 7 Aralık 1920 tarihinde üç ay⁷⁰³, 21 Nisan 1921 tarihinde üç ay⁷⁰⁴, 5 Ekim 1922 tarihinde üç ay⁷⁰⁵, 4 Ocak 1923 tarihinde üç ay⁷⁰⁶, 9 Nisan 1923 tarihinde üç ay⁷⁰⁷, olmak üzere 5 defa izin kullandığı tespit edilmiştir.

2.7.3.4. Hakkındaki Diğer Bulgular

- Mebuslardan Yedi Zatın Vazaifi Vataniyeye Memur Edildiklerine Dair Başkumandanlık Tezkeresi

Meclis'in 6 Mart 1922 tarihli oturumunda, içlerinde Rıza Bey'in de bulunduğu 7 milletvekili vatani hizmette bulunmak üzere görevlendirildiği hakkında Başkumandan Mustafa Kemal Paşa imzasıyla meclise şu tezkere gönderilmiştir⁷⁰⁸.

Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

Siird Mebusu Halil Hulki Efendi,

Van Mebusu Haydar Bey,

Muş Mebusu Rıza Bey,

Diyarbakir Mebusu Zülfi Bey,

Siverek Mebusu Abdülgani Bey,

Bitlis Mebusu Sadullah Bey,

Muş Mebusu İlyas Sami Bey.

Balâda muharrerilesami zevat vazaiifi mühimmei vataniyeye memur edilmişlerdir. Arzu malûmat eylerim efendim.

Büyük Millet Meclisi Reisi ve Başkumandan

Mustafa Kemal

⁷⁰² TBMM ZC., D. 1, C. 28. s. 283-284.

⁷⁰³ TBMM ZC., D. 1, C. 6. s. 255.

⁷⁰⁴ TBMM ZC., D. 1, C. 10. s. 55.

⁷⁰⁵ TBMM ZC., D. 1, C. 23. s. 283-284.

⁷⁰⁶ TBMM ZC., D. 1, C. 26. s. 176.

⁷⁰⁷ TBMM ZC., D. 1, C. 29. s. 3-4.

⁷⁰⁸ TBMM ZC., D. 1, C. 18, s. 73.

Başkomutanlık tezkeresi mecliste okunduktan sonra, Rıza Bey ve diğer milletvekillerinin vatani hizmette bulunmak üzere görevlendirmeleri kabul edilmiştir⁷⁰⁹.

⁷⁰⁹*TBMM ZC, D. 1, C. 18, s. 73.*

SONUÇ

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Osmanlı Devleti'nin İtilaf devletleriyle imzaladığı Mondros Mütarekesi ile Anadolu'da işgaller başlamıştır. İstanbul'un işgal edilmesi ve Meclisi Mebusan'ın dağıtılması üzerine Mustafa Kemal Paşa, Samsun'a çıkarak Havza ve Amasya Genelgelerini yayınlamış, Erzurum ve Sivas Kongreleri ile halkın Milli Mücadelenin etrafında birleşmesini sağlamaya sağlamıştır. Böylece halk egemenliğe dayalı yeni bir devletin temellerini atmaya başlamıştır.

Mustafa Kemal Paşa, 17 Mart 1920'de Temsil Heyeti başkanı olarak bütün bağımsız sancaklara, valiliklere ve ordu komutanlarına gönderdiği bir tamim ile Ankara'da yeni bir meclisin açılacağını duyurmuştur. Bu tamimde seçimin hangi şartlarda yapılacağı açıklanarak seçim süreci başlatılmış ve Meclis'in açılması çalışmalarına başlanmıştır. Bu arada İstanbul'da işgal sonrası tatil kararı alarak dağılan Osmanlı Mebusân Meclisi'nin azalarından isteyenlerin yeniden seçilme şartı olmaksızın Ankara'daki Meclis çalışmalarına katılmalarına da imkân tanınmıştır. Böylece, Nüfus oranlarının dikkate alınmaksızın her sancaktan 5 milletvekilinin seçilmesi esası üzerine I. TBMM için 66 seçim bölgesinden 349 milletvekili seçilmiştir.

6 Nisan 1920'de yapılan seçimler sonucunda Muş'tan seçilen beş milletvekilinin yanı sıra ikisi de Meclis'i Mebusan milletvekili olmak üzere yedi milletvekili seçilmiştir. Bunlar, Abdülgani Bey (Ertan), Hacı Ahmet Hamdi Efendi (Bilgin), Hacı İlyas Sami Efendi (Muş), Kasım Bey (Dede), Mahmut Sait Bey (Yetgin), Osman Kadri Bey (Bingöl), Rıza Bey (Kotan), I. TBMM'ye katılmış ve böylece TBMM'de Muş'u 7 milletvekili temsil etmiştir.

I. TBMM'de yer alan yedi Muş milletvekillinin ülkenin ve seçildikleri bölgenin sorunlarına kayıtsız kalmadıkları, Meclis'te vermiş oldukları kanun teklifleri, önergeler ve yapmış oldukları konuşmalarla meclis çalışmalarına aktif bir şekilde katıldıkları görülmektedir.

I. TBMM'de yer alan milletvekillerinin faaliyetleri içerisinde Muş milletvekillerinin ne kadar aktif olduğunu belirtmek gerekirse; Abdülgani Bey'in 10 takrir ve teklifi, 1 meclis konuşması, 4 sual takriri, 11 imzasının bulunduğu ortak takrir, Ahmet Hamdi Bey'in, ise 17 takrir ve teklifi, 2 sual takriri, 14 meclis konuşması, 24 imzasının bulunduğu ortak takrir, İlyas Sami Bey'in, 1 sual takriri, 21 meclis konuşması, 13 imzasının bulunduğu ortak takrir, Kasım Bey'in, 16 imzasının bulunduğu ortak takrir, Mahmut Sait Bey'in, 6 takrir ve teklifi, 11 meclis konuşması, 1 sual takriri,

15 imzasının bulunduğu ortak tahrir, Osman Kadri Bey'in, 6 tahrir ve teklifi, 9 meclis konuşması, 4 sual tahriri, 18 imzasının bulunduğu ortak tahrir, Rıza Bey'in ise 1 meclis konuşması, 18 imzasının bulunduğu ortak tahrir tespit edilmiştir. Bu sonuçlar da bize gösteriyor ki I. Meclis'te görev alan Muş milletvekillerinin yasama faaliyetlerine aktif bir şekilde katıldıkları görülmektedir.

Meclis'te Yaptıkları konuşmalarla ve verdikleri önergellerle aktif bir çalışma sergileyen milletvekilleri ülke genelini ilgilendiren meselelerin yanında Muş halkının sorunlarını da meclise taşıyarak, kendi bölgeleriyle ilgili sorunları da gündeme getirmişlerdir. Örneğin, İkinci Gruba içerisinde yer alan Abdülğani Bey, Kumarın Yasaklanmasına Dair Kanun Teklifi, Bir Kütüphane Encümeni Teşkiline Dair Temenni Tahriri, Muş Camilerinin Tamiri Hakkında Şeriye ve Evkaf nezaretine bir teklif sunmuştur. Muş Mebusu Abdülğani Beyle Refikinin, Muş Maarif Müdürü hakkında Maarif Vekâletinden sual tahriri, Bulanık ve Malazgirt Kazalarında Telgrafhane Açılmaması Sebebine Dair Dâhiliye Vekâletinden Sual Tahriri, Tecil Kararnamesinin Sureti Tatbikatına Dair Adliye Vekâletinden Sual Tahriri, Posta ve Telgraf Memurlarının Sureti İstihdamına Dair Dâhiliye Vekâleti'nden Sual Tahriri vermiştir.

Birinci Grupta yer alan Ahmet Hamdi Bey ise, 30 Nisan 1921 Tarihli Kanun Gereğince Dağıtılmış Olan Yemeklik ve Tohumluk Bedellerinin Muş Havalisinde de Tecil Edilmesine Dair Tahriri, Muş Kasabasındaki Cemilerin Tamir Edilmesi Hakkında Tahriri, Muş Ahalisine Verilen Tohumluk Bedeller Hakkında Kanun Teklifi, Memurların Azil ve Terfileri Hakkında Kanun Teklifi, Tekâlifin Sureti Tahsili Hakkında Kanun Teklifi, Toplantıya Yetişemeyen Milletvekillerinin Geldikten Sonra Sürelerini Tamamlaması Hakkında Tahriri, Mülkiye Memurlarının Vazifelerinin Tesbiti Hakkında Kanun Teklifi, I. Dünya Savaşı'nda Evleri Yıkılmış ve Zarar Görmüş Olanlar Hakkındaki Tahriri, 1338 Senesi Bütçesi İçin Birtakım Tedbir Almasına Dair Tahriri, Bütçe Müfredatının Düzenlenmesi Hakkında Tahriri, Hapishane Koşullarının İyileştirilmesine Dair Tahriri, Meclis'in Erken Bir Saatte Toplanmasına Dair Tahriri, Usulü Müzakereye Dair Tahriri, Tecili Takibat Kanununun Muş Livası Dâhilinde Yeniden İlan Edilmesine Dair Tahriri, 30 Nisan 1337 Tarihli Kanun Gereğince Dağıtılmış Olan Yemeklik ve Tohumluk Bedellerin Muş Havalisinde de Tecil Edilmesine Dair Tahriri, Vilâyatı Şarkiye'de Muhtaç Olanlara Parasız Kereste Verilmesine Dair Kanun Kanun Tasarısı, Muş Kasabasında Harap Olan Su Yollarının Tamirine ve Tamir Bedelinin Evkaftan İtasına Dair Tahrirleri, Muş Sancağı Dahilindeki Köprülere Dair Tahrir vermiştir. Ahmet Hamdi Beyle arkadaşlarının, Bitlis ve Van

Vilâyetleri ve Buna Bağlı Yerlerde Mektep Açılmamasının Sebeplerine Dair Maarif Vekâletinden Suâl Takriri, Ciheti Askeriyece Satılan Hayvanat Hakkında Müdafaa-i Milliye Vekâletinden Suâl Takriri vermiştir.

Birinci Grupta içerisinde yer alan İlyas Sami Bey ise, Osmanlı Mebusan Meclisi'nden gelerek Muş milletvekili olarak meclise katılmıştır. Özellikle, İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon'un Lozan Konferansı görüşmeleri sürerken Kürtleri aptal ve cahil olarak nitelendirmesi üzerine söz almış Türk ve Kürt milletinin tarihsel birlikteliğinden bahsederek Lord Curzon'u sert bir dille eleştirmiştir.

İkinci Grup içerisinde yer alan Kasım Bey'in Meclis tutanaklarına geçen taksir, teklif ve konuşmaları bulunmadığından Meclis çalışmalarına aktif katılmadığı tespit edilmiştir.

Meclis'teki hiç bir grup içerisinde yer almayan Mahmut Sait Bey ise, 16 Mayıs 1335 Tarihinden İtibaren Şehit Olan Subay Ailelerine Bir Derece Üst Maaşı Tahsisi Hakkında Kanun Teklifi vermiştir. Bu teklif, incelenmesi amacıyla Layiha Encümeni'ne havale edilmiştir. Ayrıca şehit olan subayların ailelerine bir maaş bağlanması ve onlara yardım olması amacıyla bir çekiliş tertip edilmesi ile alakalı bir taksiri sunmuş, Bunun yanında mahkemeler tarafından verilen idam cezalarının meclis tarafından yeniden tetkik edilmesi ile ilgili bir taksir sunmuştur meclis tarafından layiha encümenine sevk edilmiştir. Jandarma maaşları hakkındaki düzenlemede söz alan Mahmut Said Bey maaş miktarı belirlenirken görev yapılan bölgeye göre yapılmasını teklif etmiştir.

Birinci Grup içerisinde yer alan Osman Kadri Bey ise, Muş-Hınıs arasındaki köprü'nün ve Muş-Bitlis ve Muş-Diyarbakır yollarının yapım ve onarım işlerinin yapılması ile alakalı olarak Meclise bir taksir, Muş'ta Doktor Bulunmadığına Dair Sıhhiye Vekâletine cevaplaması için şu suâl taksirini vermiştir. Bu taksirde Muş'un sağlık yönünden ciddi problemlerinin olduğuna dikkat çekmiş ve salgın hastalıkların yaygınlaştığını doktor temininin gerekli olduğundan bahsetmiştir. Ayrıca Muş'a ziraat aletleri gönderilmesi için bir taksir sunmuş ve meclis tarafında İktisat Vekâleti'ne gönderilmiştir. Bunun yanı sıra doğu vilayetlerinde iletişim imkânlarının kısıtlı olduğunu yayınlanan kanunların Muş'a zamanın da ulaşmadığını beyan ederek Mükellefiyet-i Ziraiyye Kanunu'nun Muş'ta hakkıyla tatbik edilmediğini, konunun tekrar ele alınması gerektiğini belirtip soru önergesi sunmuştur.

Birinci Grupta yer alan Rıza Bey'in meclis kayıtlarına geçen bir defa söz aldığını görmekteyiz. Gizli Celseye de katılıp söz alan Rıza Bey burada kendisine çete kurduğu yönünde yapılan isnat üzerine böyle bir işle alakasının olmadığını açıklamak

üzere söz almıştır. Son olarak milletvekilleri izinlerinde sürenin kısa olmasından bu sürede memlekete gidip gelmenin zor olacağından bahsetmek için söz almıştır. Ali Rıza Bey ise mebus olduğu dönemde savaşın devam ettiği batı cephesinde görev yapması hasebiyle Mustafa Kemal Paşa'nın teklifi ile kendisine İstiklal madalyası verilmiştir.

Genel olarak baktığımızda Kurucu Meclis'te görev alan Muş milletvekilleri verdikleri kanun teklifleri, önergeler ve yapmış oldukları konuşmalar ve komisyonlarda aldıkları görevler gibi faaliyetlerle üstüne düşeni yapmıştır. Muş milletvekillerinin yerellik oranına baktığımızda yedi milletvekillinden dördünün Muş doğumlu olması ikisinin yine doğu bölgesindeki vilayetlerde (Siirt, Bitlis) doğmuş olması bu şahısların bölgenin sıkıntılarını yakinen bilmesine ve bölgenin eğitim, sağlık ve ekonomik gibi sorunların meclis kürsülerine taşımalarına olanak sağlamıştır. Bölgenin temsil edilmesi bakımından avantaj olan bu hususun yanı sıra milletvekillerinin dördünün Rüştiye mezunu birinin Medrese mezunu olması eğitim seviyesinin düşük olmadığını göstermektedir. I. Yasama Dönemi boyunca çeşitli komisyonlarda ve encümenlerde aktif görev alan Muş milletvekilleri, Meclis çalışmalarında üzerlerine düşen görev ve sorumlulukları layıkıyla yerine getirdikleri görülmüştür.

KAYNAKÇA

ARŞİVLER

- TBMM Arşivi

Milletvekili Tercüme-i Hal Belgeleri

Abdülğani Bey'in Tercüme-i Hal Belgesi, TBMM Arşivi: Sicil Dosyası No:351.

Hacı Ahmet Hamdi Bey'in Tercüme-i Hal Belgesi, TBMM Arşivi: Sicil Dosyası No:352.

İlyas Sami Bey'in Tercüme-i Hal Belgesi, TBMM Arşivi: Sicil Dosyası No: 353.

Kasım Bey'in Tercüme-i Hal Belgesi, TBMM Arşivi: Sicil Dosyası No:354.

Mahmut Sait Bey'in Tercüme-i Hal Belgesi, TBMM Arşivi: Sicil Dosyası No:355.

Osman Kadri Bey'in Tercüme-i Hal Belgesi, TBMM Arşivi: Sicil Dosyası No:356.

Ali Rıza Bey'in Tercüme-i Hal Belgesi, TBMM Arşivi: Sicil Dosyası No:357.

Milletvekili Seçim Mazbataları

Abdülğani Bey'in Seçim Mazbatası, TBMM Arşivi, Devre 1, Sicil No: 351.

Ahmet Hamdi Bey'in Seçim Mazbatası, TBMM Arşivi: Sicil Dosyası No:352.

İlyas Sami Bey'in Seçim Mazbatası, TBMM Arşivi: Sicil Dosyası No:353.

Kasım Bey'in Seçim Mazbatası, TBMM Arşivi: Sicil Dosyası No:354.

Mahmut Sait Bey'in Seçim Mazbatası, TBMM Arşivi: Sicil Dosyası No:355.

Osman Kadri Bey'in Seçim Mazbatası, TBMM Arşivi: Sicil Dosyası No:356.

Rıza Bey'in Seçim Mazbatası, TBMM Arşivi: Sicil Dosyası No:357.

RESMİ YAYINLAR

- Düstur

- Resmi Gazete

ZABIT CERİDELERİ

- Açık Oturum Zabıtları

- Gizli Oturum Zabıtları

KİTAPLAR

Ahmad, Feroz, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, (Çev. Sedat Cem Karadeli), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003.

Ahmad, Feroz, *İttihat ve Terakki (1908-1914)*, (Çev. Nuran Ülken), Sander Yayınları, İstanbul, 1971.

Akın, Rıdvan, *TBMM Devleti (1920-1923)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.

Akşin, Sina, *100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, Gerçek Yayınevi, Birinci Baskı, İstanbul, 1980.

Akşin, Sina, *Türkiye'nin Yakın Tarihi*, 1. Cilt, Yenigün Haber Ajansı, Temmuz 1997.

Armaoğlu, Fahir, *19. Yüzyıl Siyasi Tarih 1789-1914*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1997.

Arsel, İlhan, *Teokratik Devlet Anlayışından Demokratik Devlet Anlayışına (Şeriat Devletinden Laik Cumhuriyete)*, 1. Baskı, İstanbul, 1993.

Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk*, Milli Eğitim Basımevi, Cilt: I, 10. Baskı, İstanbul, 1970.

Aybars, Ergun, *İstiklâl Mahkemeleri*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1975.

Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (Çev. Metin Kıratlı), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993.

Bozarslan, Hamit, *Türkiye'nin Modern Tarihi*, (Çev. Heval Bucak), Avesta Yayınları, İstanbul, 2008.

Çavdar, Tefik, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839 -1950*, İmge Kitabevi, 3. Baskı, İstanbul, 1995.

Çoker, Fahri, *Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923*, C. I, TBMM Vakfı Yay., Ankara, 1995.

Çoker, Fahri, *Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923*, C. III, TBMM Vakfı Yay., Ankara, 1995.

Demirel, Ahmet, *Birinci Mecliste Muhalefet (ikinci grup)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.

Demirel, Ahmet, *İlk Meclis'in Vekilleri ve Milli Mücadele Döneminde Seçimler*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

Düzdağ Ertuğrul (Haz.), *Said Halim Paşa Buhranlarımız ve Son Eserleri*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2015.

Ehzerli, İhsan, *Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1992) ve Osmanlı Meclisi Mebusanı (1877-1920)*, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No: 54, Ankara, 1998.

Ertunç, Ahmet Cemil, *Cumhuriyet'in Tarihi*, Pınar Yayınları, İstanbul, 2013.

Faroqhi, Suraiya (Ed.), *Türkiye Tarihi 1603-1839 Geç Osmanlı İmparatorluğu*, (Çev. Fethi Aytuna), Kitap Yayınevi, Cilt: 3, İstanbul, 2011.

Fındley, Carter V., *Modern Türkiye Tarihi (İslam, Milliyetçilik ve Modernlik 1789-2007)*, (Çev. Güneş Ayas), Timaş Yayınları, İstanbul, 2012.

Girgin, Kerem Ozan, *Türkiye Seçim Tarihi*, Sokak Kitapları Yayıncılık, İstanbul, 2013.

Goloğlu, Mahmut, *Üçüncü Meşrutiyet (Birinci Büyük Millet Meclisi)*, Cilt: 3, İstanbul, 2010.

Güneş, İhsan, *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2007.

Güneş, İhsan, *Türk Parlamento Tarihi Meşrutiyet'e Geçiş Süreci: I. ve II. Meşrutiyet*, Cilt: II, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1997.

Güneş, İhsan, *Türk Parlamento Tarihi Meşrutiyet'e Geçiş Süreci: I. ve II. Meşrutiyet*, Cilt: I, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1997.

Hayta, Necdet-Ünal, Uğur, *Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri (XVII. Yüzyıl Başlarından Yıkılışa Kadar)*, Gazi Kitabevi, Ankara, 2003.

İdem, Tekin, *Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Ders Notları*, Elif Matbaası, Şanlıurfa, 2015.

Kansu, Mazhar Müfit, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Cilt: II, 2. Baskı, Ankara, 1986.

Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, Cilt: IX, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999.

Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, Cilt: VIII, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2007.

Karpat, Kemal H., *Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma*, (Çev. Dilek Özdemir), İmge Yayınları, İstanbul, 2006.

Karpat, Kemal H., *Türk Demokrasi Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.

Kili, Suna-Gözübüyük, Şeref, *Türk Anayasa Metinleri Sened-i İttifak'tan Günümüze*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985.

Kuran, Ahmet Bedevi, *İnkılap Tarihimiz ve Jöntürkler*, Kaynak Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2000.

Lewis, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (Çev. Metin Kıratlı), Türk Tarih Kurumu Yayınları, 5. Baskı, Ankara, 1993.

Özgişi, Tunca, *Türk Parlamento Tarihinde Cumhuriyet Senatosu*, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara, 2012.

Petrosyan, Yuriş Aşatoviç, *Sovyet Gözüyle Jön Türkler*, (Çev. Mazlum Beyhan-Ayşe Hacıhasanoğlu), Bilgi Yayınevi, Ankara, 1974.

Ramsaur, Ernest Edmondson, *Jön Türkler ve 1908 İhtilali*, (Çev. Nuran Ülken), Sander Yayınları, İstanbul, 1972.

Roskin, Michael G., *Çağdaş Devlet Sistemleri*, Adres Yayınları, Ankara, 2007.

Sander, Oral, *Siyasi Tarih İlçâğlardan 1918'e*, İmge Yayınları, 12. Baskı, Ankara, 2003.

Sezgin, Ömür, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Siyasal Rejim Sorunu*, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara, 1984.

Şaylan, Gencay, *Çağdaş Siyasal Sistemleri*, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, No: 192, Ankara, 1981.

TBMM Albümü, *1920-2010 1. Cilt 1920-1950*, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yay., Ankara, 2010.

Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1838)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003.

Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler (Mütareke Dönemi 1918-1922)*, Cilt: 2, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1986.

Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, Cilt: 1, Hürriyet Vakfı Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1988.

Turan, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi*, 2. Kitap, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1992.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Araştırma Hizmetleri Başkanlığı, *Karşılaştırmalı Hükümet Sistemleri: Parlamenter Sistem (Almanya, Güney Afrika, Hindistan, İngiltere, İtalya ve Japonya Örnekleri)*, Yayın No: 8, 2. Baskı / Ankara, Şubat 2017.

Uçarol, Rifat, *Siyasi Tarih (1789-1994)*, Filiz Kitabevi, 4. Baskı, İstanbul, 1995.

Ustabulut, Batuhan, *Türkiye'nin Hükümet Sistemi: Parlamenter Sistem ve Başkanlık Sistemi Tartışmaları*, V. Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi-Bildiriler Kitabı II, (Siyaset ve Uluslararası İlişkiler-İktisat - Eğitim), Isparta 12-15 Mayıs 2016.

Ülken, Hilmi Ziya, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 1992.

Zürcher, Eric Jan, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, (Çev. Yasemin Saner Gönen), İletişim Yayınları, 7. Baskı, İstanbul, 2000.

MAKALELER

Akın, Rıdvan, “TBMM’nin İlk Bütçe Yasası: 1336 Muvazene-i Umumuye Kanunu”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları (İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi)*, Sayı: 2, 2002.

Akşin, Sina, “III. Selim’in Saltanatı (1789-1807)”, *Türkiye Tarihi 3 Osmanlı Devleti 1600-1908*, Cem Yayınevi, İstanbul, 2000.

Beyoğlu, Süleyman, “İmparatorluktan Milli Devlete Geçiş Sürecinde Demokratik Gelişmeler”, (Ed. Şaduman Halıcı), *Türkiye’de Demokrasi ve Parlamento Tarihi*, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 3071 Açıköğretim Fakültesi Yayını No: 2002, Eskişehir, 2013.

Bulut, Fatma, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Tehlikeli Bir Miras: Frengi”, *Tarih Okulu*, Sayı: III, İlkbahar, 2009.

Çağlayan, Ercan, “TBMM’de Muş Milletvekilleri [1923-1943]: Biyografik Bir Deneme”, *Makalelerle Muş*, Mayıs 2014.

Çanak, Erdem, “I. ve II. Dönem TBMM’deki Kozan Milletvekilleri ve Meclis’teki Faaliyetleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 9 Sayı: 43, Nisan 2016.

Eroğlu, Onur, “Osmanlı Devleti’nin Son Dönemlerinden Cumhuriyet’in İlk Yıllarına Kamu Maliyesi”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 12, Özel Sayı, 2010, s. 62.

Evsile, Mehmet, “Kurtuluş Savaşı’nda Askerî Nakliye Hizmetleri”, (Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), *Türkler*, Cilt: 16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

Gözler, Kemal, İngiltere’de Parlâmento Neden ve Nasıl Ortaya Çıktı: Mali Hukukun Anayasa Hukukundan Eksikliği Üzerine Bir Deneme”, *Prof. Dr. Mualla Öncel’e Armağan*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, C. 1, Ankara, 2009.

Güneş, İhsan, “Demokrasi: Anlamı, Tarihsel Gelişimi ve Uygulama Biçimleri” *Türkiye’de Demokrasi ve Parlamento Tarihi*, (Ed. Şaduman Halıcı), T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 3071 Açık öğretim Fakültesi Yayını No: 2002, Eskişehir, 2013.

İdem, Tekin, “I. Dönem TBMM’de Kozan Milletvekilleri ve Meclisteki Faaliyetleri”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 2, Ağustos 2016.

İnalçık, Halil, “Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu”, *Bellekten*, Cilt: XXVIII – Sayı: 112, Ekim 1964.

Kızıltan, Yılmaz, “I. Meşrutiyetin İlânı ve İlk Osmanlı Meclis-i Mebusan’ı”, *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt: 26, Sayı: 1, 2006.

Kobal, Yunus, “Milli Mücadele’de İç Ayaklanmalar”, (Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), *Türkler*, Cilt: 16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

Koylu, Zafer, “Milli Devletin Doğuşu ve Millet Egemenliğine Geçiş”, (Editör: Şaduman Halıcı), *Türkiye’de Demokrasi ve Parlamento Tarihi*, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 3071 Açıköğretim Fakültesi Yayını No: 2002, Eskişehir, Ekim 2013.

Olgun, Kenan, “Türkiye’de Cumhuriyetin İlanından 1950’ye Kadar Genel Seçim Uygulamaları”, *ATAM Dergisi*, C. XXVIII, S. 82, Ankara, 2012.

ÖRS, Orhan, “Kuruluşundan Birinci Dünya Savaşına Kadar İttihat ve Terakki Cemiyeti”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 51, Bahar 2013.

Özalper, Mehmet, “Birinci Meclis’te Muş Milletvekilleri ve Faaliyetleri (1920-1923)”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 3, Sayı: 13, Haziran 2015.

Özçelik, Mücahit, “I. ve II. Dönem TBMM’de Niğde Milletvekilleri ve Faaliyetleri”, *Turkish Studies*, Sayı: 7/4, Fall 2012.

Özdemir, Nuray, “Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Yol Vergisi”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 32, Sayı: 53, 2013.

Sencer, Muzaffer, “İnsan Hakları Açısından İngiliz Devrimi”, *Amme İdaresi Dergisi*, Sayı: 23 / 2, Haziran/ 1990.

Şavklı, Cengiz, “Birinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde Antep Milletvekili Mehmet Ali Cenani Bey ve Faaliyetleri”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 2, 2008.

Tanör, Bülent, “Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, Cilt: I, İstanbul, 1985.

Tekin, Ahmet, “Millî Mücadele Bütçeleri, Vergi Politikası ve Dış Yardımlar (1919-1923)”, (Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), *Türkler*, Cilt: 16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

Tosun, Hüseyin, “Türkiye’de Demokrasinin Gelişim Sürecine Genel Bir Bakış”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: XVIII, Sayı: 52, Mart 2002.

Tuna, Serkan, “Son Osmanlı Mebusân Meclisi Seçimleri Sürecinde Siyasî Bir Anket: Türk Kadınına Seçim Hakkı Verilmeli mi?”, *CTAD*, Yıl 12, Sayı 23, Bahar 2016.

Tunaya, Tarık Zafer, “1876 Kanun-i Esasîsi ve Türkiye’de Anayasa Geleneği”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, Cilt: I, İstanbul, 1985.

Tuzcuoğlu, Ferruh, “Demokratik Parlamenter Sistemin Beşiği İngiltere’nin Tarihinden İlginç Anekdotlar”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 1, S. 1, Isparta, 1996.

Ulusoy, Melek, “Türkiye Büyük Millet Meclisi Birinci ve İkinci Dönem Sinop Milletvekilleri”, *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 33, Güz, 2014.

Ürekli, Fatma, “Osmanlı Devleti’nde Tanzimat’dan Sonra Parlamento Denemeleri”, *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 2, Bişkek, 2001.

Yamaç, Müzehher, “İlk Anayasa (1876 Kanun-İ Esasisi)”, *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 5, 2014.

LİSANSÜSTÜ TEZ ÇALIŞMALARI

Alpaslan, Erhan, *1923-1950 Dönemi Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde Maraş Milletvekilleri ve Siyasi Faaliyetleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş, 2013.

Baştuğ, Turgay, *1920-1950 Yılları Arasında Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin Sosyal ve İktisadi Yapısı*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale, 2007.

Bayrak, Muammer, *Birinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisinde Erzurum Milletvekilleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Erzurum, 2017.

Behram, Z. Arzu, *1876 Osmanlı Kanun-i Esasisi İle 1924 Tarihli T.C. Anayasasının Karşılaştırılması*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Şanlıurfa, 2006.

Demirden Yüzgeç, *Ayşegül, Birinci Büyük Millet Meclisi'nin Yapısı ve Faaliyetleri (1920-1923)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2006.

Deniz, Şadiye, *Türkiye'de Parlamenter Sistem ve Hükümet Sistemi Tartışmaları*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla, 2005.

Dere, Ahmet, *Sened-i İttifak'tan 1876 Kanun-i Esasi'sine Osmanlı Anayasal Gelişmeleri ve Tanzimat Edebiyatçılarının Kanun-i Esasi'nin Hazırlanmasına Katkıları*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale, 2014.

Doğru, Deniz, *1923–1950 Dönemi Türkiye Büyük Millet Meclisinde Kütahya Milletvekilleri ve Siyasi Faaliyetleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uşak, 2014.

Dunbay, Seda, *Türk Parlamento Tarihinde Yasama Sorumsuzluğu ve Dokunulmazlığı 1908-1995*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Galatasaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2013.

Erdoğan, Nervzat, *1946-1960 Yılları Arasında Muş'taki Siyasi Faaliyetler*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van, 2015.

Haçın, İlhan, *Birinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Sivas Mebusları ve Faaliyetleri (1920–1923)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas, 2014.

Işık, Sedat, *Birinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Bitlis Milletvekilleri (Biyografileri ve Faaliyetleri)*, (Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.

İdem, Tekin, *Adana (Seyhan) Milletvekilleri ve Siyasi Faaliyetleri (1920-1960)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa, 2015.

Karnap, Huriye, *I. ve II. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Trabzon Milletvekilleri (Biyografi ve Faaliyetleri)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2004.

Kendirci, Hasan, *Türkiye Büyük Millet Meclisinin Meclis-İ Mebusan Kökenli Üyeleri (1920–1950)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin, 2008.

Kılıç, Rahşan, *Birinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde İçel Milletvekilleri ve Siyasi Faaliyetleri* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin, 2015.

Kızıltan, Yılmaz, *I. Meşrutiyetin İlanı ve İlk Osmanlı Meclis-i Mebusanı*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1994.

Küçükköse, Mustafa, *I. Dönem TBMM'de Amasya Milletvekilleri ve Faaliyetleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2016.

Örs, Orhan, *İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Kürt Politikası 1908-1914*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır, 2012.

Özbeyle, Arif, *Mersin Mebusu Salâhaddin Bey'in Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki Faaliyetleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ondokuzmayıs Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Samsun, 2015.

Özgül, Bülent, *Seçim ve Seçim Sistemleri, Türkiye'deki Seçim Sistemi Uygulamaları ve Bir Model Önerisi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2002.

Satılmış, Ayşe Pınar, *Birinci ve İkinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisinde Kayseri Milletvekilleri (Biyografi ve Faaliyetleri)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2002.

Sur, Süleyman Gürdal, *Türkiye'de Parlamenter Sistem Uygulaması*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2013.

Şavkılı, Cengiz, *Atatürk Döneminde Parlamento Faaliyetleri (1920-1938)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstîtüsü, Ankara, 2011.

Şener, Mahmut, *Çorum Mebusu İsmet Bey'in Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki Faaliyetleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2008.

Teke, Ali Vehbi, *Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde I-V. Dönem Adana Milletvekilleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2009.

Tekgündüz, Cemal, “Birinci Millet Meclisi’nde İçel (Silifke) Milletvekilleri”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde, 2013.

Tuncer, Rümeyza, *Osmanlı Mebusan Meclisi’nin Son Döneminden TBMM I. Dönemine Katılan Bolu Milletvekili Tunalı Hilmi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2010.

Uyan, Regaip, *Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Anayasalarının Hazırlanışı ve Değişiklikler*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hatay, 2009.

Uyanık, Esra, *I. TBMM’de Siverek- Şanlıurfa Milletvekilleri ve Siyasi Faaliyetleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa, 2016.

Yavuz, Mehmet, *Türkiye’de Anayasalar ve Demokratik Anayasa Yapım Süreçleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2017.

Yıldırım, Hatice, *I Ve II. Dönem TBMM Çorum Milletvekilleri (Biyografileri ve Faaliyetleri)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2008.

İNTERNET ERİŞİM ADRESLERİ

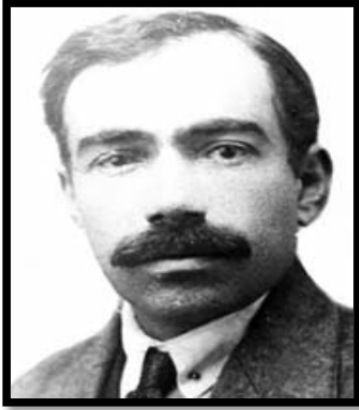
<https://www.uludagsozluk.com/k/musak kafat-vergisi/> (Erişim Tarihi, 10.04.2018).

[www.academia.edu/19826836/İNGİLİZ ANAYASA TARİHİNİN TÜRK ANAYASA TARİHİ İLE KARŞILAŞTIRMASI ve İNGİLTERE ANAYASASI](http://www.academia.edu/19826836/İNGİLİZ_ANAYASA_TARİHİNİN_TÜRK_ANAYASA_TARİHİ_İLE_KARŞILAŞTIRMASI_ve_İNGİLTERE_ANAYASASI), (Erişim Tarihi, 15.10.2017)

http://web.e-baro.web.tr/uploads/45/Etkinlikler/2015/1_Omer_Donmez, (Erişim Tarihi, 09.10.2017).

EKLER

Ek.1. I. Yasama Dönemi Muş Milletvekilleri Fotoğraf Albümü

Abdülgani Bey (Abdülgani ERTAN) Ahmet Hamdi Bey (BİLGİN) Hacı İlyas Sami Efendi (Muş)

Kasım Bey (DEDE)

Mahmut Sait Bey (YETGİN)

Osman Kadri Bey (BİNGÖL)

Rıza Bey (KOTAN)

Kaynak: *TBMM Albümü*, 1920-2010 1. Cilt 1920-1950, s. 52-53.

Ek.2. Abdülğani Bey'in Tercüme-i Hal Belgesi

Türkiye Büyük Millet Meclisi Birinci Döneminde Muş Millet Vekili
Abdülğani'nin kısa özümüştür .

Adı ve soyadı	Abdülğani Şekfatlızade Ertan	Eserleri	Yok
Babasının anasının adı	Abdullah Şekfatlızade Peri	İlim Kütbesi	
Doğum Yeri	Bitlis	Secimden evvelki mesleki ve işi gücü	Hakim
Doğum Tarihi	305	Millet vekilliği zamanında evli olup olmadığı	Bekar
Öğrenimi	Hukukçu	Osmanlı Meclisi Mebusanında Millet vekilliği yarsa secim yeri	Yok
Bildiği Diller	Türkçe	Öldü ise ölüm tarihi	Sağ
Nereden Uzmanlığı olduğu			

Hayatının türlü değişikliklerine ait tamamlayıcı
Bilgiler

Malatya Cumhuriyet Savcılığından emekli olarak Sivas'da ikamet etmektedir?

Te

H.M.17

Kaynak: Abdülğani Bey'in Tercüme-i Hal Belgesi, TBMM Arşivi: Sicil Dosyası No:351.

ملاحظات	امشاس	مملکتی و مملکتدکی مفصل آدرسی	آقریه تاریخ مواضین	رقم تاریخ	در نا غایبسی	سی	مسک و وظیفسی	منطق	پدرینک اسمی	مملکت اسمی
		سعود مدد خانزاده، زاده	۱۸			۵۱	ورگر باشکین	فدریه	محمد بن محمد	عبدالله بن محمد
	رضا	محمد کوناه زاره	۱۶			۵۴		فدریه	محمد بن محمد	عبدالله بن محمد
		نصرت شفقته زاره	۵۱			۵۱	سنگار افغانی	فدریه	محمد بن محمد	عبدالله بن محمد
		محمد : پاشنیک زاره	۶۶			۵۹	محمد افغانی	فدریه	محمد بن محمد	عبدالله بن محمد
		وانه : کرده زاره	۷۶			۵۵	محمد افغانی	فدریه	محمد بن محمد	عبدالله بن محمد

وکیل بر مامیت تاریخچه ای حاضر بودان پروک ملت مجلسی اعضای محترم مسک تاریخه : مقدار برر کید اولق اوزره سجالریک جمع و تنظیمت مجلس دیوان ریاستی قرار ویرمیشدر . اشیر - مملکت اسلامی الیمانه خصوصته انصاف دخی و شایسته اولوق مذکور سینه اساس اولوق اوزره باشکینایته اعطالی موجود .

Ek.4. Ahmet Hamdi Bey'in Tercüme-i Hal Belgesi

352

Türkiye Büyük Millet Meclisi Birinci Döneminde Muş Milletvekili .. Hacı Ahmet Bilgin'in kısa özetidir.			
Adı ve Soyadı [*]	Ahmet Bilgin	Eserleri	yok
Babasının ve anasının adı	İsmail Fatma	İlim rütbesi	yok
Doğum yeri	Siirt	Seçimden evvel- ki mesleki ve işi gücü	Muhasebecilik
Doğum tarihi	285	Milletvekilliği zamanında evli olup olmadığı ve kaç çocuğu bulunduğu	evli idi
Öğrenimi	Rüştiye	Osmanlı Meclisi Mebusasında Milletvekilliği varsa seçim yerleri	yok
Bildiği diller	Yok	Öldü ise ölüm tarihi	18/11/943
Neden uzmanlı- ğı olduğu	yok		
Hayatının türlü değişikliklerine ait tamamlayıcı bilgiler			
Muş Maliye Muhasebecisi iken I.ci devre Millet vekilliğine seçilmiş ve ikinci devre seçilmeyince tekrar Muhasebeciliğe tayin edilerek Kanuni te- katülük müddetini doldurmuş ve Mebusluk maaşı üzerinden emekliye ayrılmış - ölümünden sonra emekli maaşını ailesi almaktadır .			

[*] Soyadı Kanunundan evvel üyelerin ailelerinin aldıkları soyadı konulur.

Kaynak: Ahmet Hamdi Bey'in Tercüme-i Hal Belgesi, TBMM Arşivi: Sicil Dosyası No:352.

ملاحظات	امضای	ملکیتی و ملکیتدهکی مفصل آدرسی	آقروبه تاریخ مواندن	تاریخ و مکان	سی	مسلک و وظیفه سی	صنعتی	پدرینش اسمی	معمولک اسمی
		سعود مدینه لایحه زاره	۱۸ ۱۲ ۱۹۰۶	۶۸	۵۱	ورگور باشقون	مدرسه	دکتر عثمان غنی	عبدالله احمدی
	رضا	روسه کوناقه زاره	۱۹ ۱۲ ۱۹۰۶	۶۹	۵۲		کارت	علی اطا	رضا بیک
	محمد	نیب شفقته زاره	۲۰ ۱۲ ۱۹۰۶	۷۰	۵۳	سیدک احمدی	مدرسه	عبدالله احمدی	علی احمدی
	محمد	روسه : پاشن کله زاره	۲۱ ۱۲ ۱۹۰۶	۷۱	۵۴	عبدالله احمدی	کارت	عزت اقا	فکرم
	محمد	وانه : کرده کله زاره	۲۲ ۱۲ ۱۹۰۶	۷۲	۵۵	سیدک احمدی	مدرسه	احمد احمدی	احمد احمدی

بوکک برماهیت تاریخده حیاتی بولان بویوک مات مجلسی اعضای عزمه سیک تارینه ایتداتر بررکدر اولوق اوزره سجالر سیک جیم و تنظیمات مجلس دیوان ریاستی قرار ویرمیشدر . ایشو - بویوک انالی ایلمخانه محسوسه انصاف دخی و سیک اولوق مذكور سیکله اساس اولوق اوزره باشکتابته اعطای مراجودر .

Ek.6. İlyas Sami Bey'in Tercüme-i Hal Belgesi

353

نومبر
۹۱۰

تورکيا بونوک ملت مجلته ایکنجی دورته انتخابیهده ایضا انتخاب اولومان ذوات کرامه محضوس مختصر ترجمه حال ورفه سیدون .

شویت :

مجلده مدین و کلامه بیله	ایخایدن اول سوک .آموزی	۳۰۰	دائرة انتخابیه
اودر بسمه سیر زینر و نیر ها حد مستوی	آموزگه اذین اول سوک و متدی	الیس ساه	اسی
مکرر سیر	مضیطة انتخابیه تاریخ	دوره عیب الجب	یدور کاسی
۵۰۰ بنی نسطا	تاج رای ایلمیون انتخاب اولدی	۹۰	تاریخ تولدی
۱۰۰۰۰	مضط سداک مجلس هکت عمومی سده تاریخ تصدیق (۲)	۳۰۰	محل تولدی
۱۰۰۰۰	مجلسه تاریخ التحاق	.	سکی

مختصر ترجمه مال (**)

Kaynak: İlyas Sami Bey'in Tercüme-i Hal Belgesi, TBMM Arşivi: Sicil Dosyası No:353.

Ek.8. Kasım Bey'in Tercüme-i Hal Belgesi

354

Türkiye Büyük Millet Meclisi Birinci Döneminde ¹³⁰² Milletvekili Kasım Dede in kısa özlüğüdür.			
Adı ve Soyadı [*]	Kasım Dede	Eserleri	gak
Bahasının ve anasının adı	İzzet - Emine	İlim rütbesi	gak
Doğum yeri	Muş	Seçimden evvel- ki mesleki ve işi gücü	Ziraat ve ticaret
Doğum tarihi	1302	Milletvekilliği zamanında evli olup olmadığı ve kaç çocuğu bulunduğu	Ezvi, iki çocuk
Öğrenimi	gak	Osmanlı Meclisi Mebusanında Milletvekilliği vürsa seçim yerleri	gak
Bildiği diller	gak	öldü ise ölüm tarihi	sağ
Neden uzmanlı- ğı olduğu	gak		
Hayatının türlü değişikliklerine ait tamamlayıcı bilgiler			
<p>Mevlaketim olan Mus' da ziraat ve ticaretle meşgul ve Mus belediyesinde dâimî encümeni azası iken 1336 yılında yapılan seçimlerde Bitlis vilâyetinin Mus sancağında millet vekili seçildim ve 23 - nisan - 1337 tarihinde Ankara da toplanan Türkiye Büyük Millet Meclisinin birinci dönemine iştirak ettim.</p> <p style="text-align: right;"><i>Kasım Dede</i></p>			

[*] Soyadı Kanunundan evvel ölenlerin ailelerinin aldıkları soyadı konusudur.

Ek.10. Mahmut Sait Bey'in Tercüme-i Hal Belgesi

Türkiye Büyük Millet Meclisi Birinci Döneminde Müş. Milletvekili . Mahmut. Sait. Yetginin
kısa özlümlüğüdür.

Adı ve Soyadı [*]	mahmud said yetgin	Eserleri	gayri matbu' telifatım ya- ngın ve harplerde mahvolmuşur
Babasının ve anasının adı	ahsen hâmit ve fatma zehra hürmüz	İlim rütbesi	hukuk doktörü
Doğum yeri	istanbul	Seçimden evvel- ki mesleki ve işi gücü	muş mahkeme rıyaseti
Doğum tarihi	1301 - 1885	Milletvekilliği zamanında evli olup olmadığı ve kaç çocuğu bulduğu	evli idim ve üç erkek evlâ- dım vardı
Öğrenimi	yüksek tahsil . hukuk mesunu	Osmanlı Meclisi Mebusanında Milletvekilliği varsa seçim yerleri	yokdur
Bildiği diller	türkçe, arapça, faraca, fransızca	aldığı ise bitim tarihi	gükürler olsun hayataya
Neden uzmanlı- ğı olduğu	hukuki bilgiler		

Hayatının türlü değişikliklerine ait tamamlayıcı bilgiler

millet vekilliğinden ayrılır ayrılmaz gümrükler hukuk müşavirliğine ve unu-
mî vekâletine tayin edildim . 929 yılında baren,den evvel isteğimle emekliye
ayrıldım . müteakıp hayatım istanbul barosunda kayıtlı ilim ve meslek adamı
olarak geçmiştir . yaşım ilerlemiş, vücudum yıpranmış olduğundan avukatlık
işleriyle fazla meşgul olamıyor, tekaüdiyemle kasaatkârâne geçiyorum .
hâl tercemesile müddeti hizmet cetvelimin gümrük ve tekel bakaalığında- zat
işleri 13 sayılı karton- mahfuz bulunduğunu saygı ile arz ederim

1301 948
Mahmut Sait Yetgin

[*] Soyadı Kanunundan evvel ölenlerin ailelerinin adları soyadı konulur.

ملاحظات	اشخاص	ملکیتی و ملکداری مفصل آدرسی	آقروبه تاریخ مواضات	تاریخ تولید	دولت یا خاوریسی	سی	مستک و وظیفه سی	منطق	پدرینک اسمی	میتوک اسمی
		سعود مدد خاندان، زاده	۱۸			۵۱	ورگر باغش	فردیه	محمد بن محمد	عبدالله بن محمد
	رضا	محمد کوناه زاره	۱۶			۵۴		قارت	عبدالله	رضا
		نصیب شفقته زاره	۵۱			۵۱	سنگار اصفهانی	مکریه	عبدالله	علی
		محمد : پاشا زاره	۶۶			۵۹	محمد اصفهانی	قارت	عبدالله	محمد
		وانه : کرده زاره	۷۶			۵۵	محمد زاده	مکریه	عبدالله	محمد

توکک بر مابیت تاریخچه ای جائز بودان پویوک ملت مجلسی اعضای خاندان مستک تاریخه : مقدار برر کید اولوق اوزوره سجالریک جمع و تنظیمه مجلس دیوان ریاستی قرار ویرمیشدر . اشیر - میتوک ایلی الیامانه خصوصته انصاف دغ و شاد اولوقی مذکور سینه اساس اولوق اوزوره بانکایته اعطای موجود .

ملاحظات	امضای	ملکیت و ملکداری، فصل آدرسی	آغزیه تاریخ موادتی	ای تاریخ	سی دائر فاعلیتی	مستلک و وظیفه سی	مشق	پدرینه، ادرسی	مبونک ادرسی
	مجلس	ملکیت و ملکداری، فصل آدرسی مجلس	تاریخ	۶۰	مجلس	مجلس		طالب	مجلس

بوکاف بر ماعت تاریخیهی حاکم بودان بوبوک ملت مجلسی اعضای عزمه سنک تاریخ، ایتدار پررککار اولقی اوزره سالارینک، مع و شتار: مجلس دیوان وایسی قرار ویرشدور، اشبو، بوبوک ادرسی ایلمخانه ممدونه امضا دخر وویع اولتوق مذکور سجه اساس اولقی اوزره بانکتابیه اعطالی موجودور.

ملاحظات	اشخاص	ملکیتی و ملکداری مفصل آدرسی	آقروبه تاریخ مواضانی	تاریخ تولدی	دولت یا غایب	سی	مستک و وظیفه	منطق	پدرینک اسمی	میتوک اسمی
		سعود مدد خانزاده، زاده	۱۸۹۰	۱۸		۵۱	ورگر باغی	فردیه	محمد بن محمد	عبدالله بن محمد
	رضا	محمد کوناه زاده	۱۸۹۰	۱۹		۵۲		فردیه	محمد بن محمد	عبدالله بن محمد
		محمد شفقته زاده	۱۸۹۰	۲۰		۵۳	مستک افغانی	فردیه	محمد بن محمد	عبدالله بن محمد
		محمد شفقته زاده	۱۸۹۰	۲۱		۵۴	مستک افغانی	فردیه	محمد بن محمد	عبدالله بن محمد
		محمد شفقته زاده	۱۸۹۰	۲۲		۵۵	مستک افغانی	فردیه	محمد بن محمد	عبدالله بن محمد

وکالت بر ماموریت تاریخچه ای حاضر بودان پروک ملت مجلسی اعضای محترم مستک تاریخچه ای مقدار برر کید اولوق اوزره سجالریک جمع و تنظیمه مجلس دیوان ریاستی قرار ویرمیشدر . اشیر - میتوک ایلمی الیمانه خصوصته انصاف دغ و شای اولوقی مذکور سبیله اساس اولوق اوزره بانکتابینه اعطایی موجودد .

Ek.15. Milletvekilleri Seçim Mazbatalarının Transkripsiyonu

Her livadan beşer azanın intihabıyla Ankara'ya izamları hakkında 31 Mart 1336 tarihli ve 117/76 numaralı tahliyei vilayetpenahi ile meblağ-ı Muş Livası intihabatı ikmal ve ahkam-ı icra olundukda namzediliğini men eden zevattan isimleri ve kazandıkları numaralar balada gösterildiği üzere Muş Mahkeme Reisi Sait Bey'in 76 ve eşraftan ve belediye azasından Kasım Ağa'nın 66, Abdülgani Efendi'nin 51 ve vergi başkatibi Hacı Ahmet Efendi'nin 48 ve Kutunzade Rıza Efendi'nin 44 rey ile ve ekseriyet-i Mutalaka ile intihab olunduklarını mübeyyin işbu mazbata üç nüsha olarak tanzi ve bir nüshası alıkonularak diğer nüshasının biri intihab olunan zevata tevdi ve diğeri de Ankara'da salahiyet-i fevkalade meclise tısyar kılındı. 15 Nisan 1336.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : Burhan DİNÇER
Uyruğu : T.C
Doğum Yeri ve Tarihi : Muş, 12/12/1985
Telefon : 0 541 844 02 49
Faks :
e-mail : Emirhan_49_49@outlook.com

EĞİTİM

Derece	Adı, İlçe, İl	Bitirme Yılı
Lise	: Yabancı Dil Ağırlıklı Lise, Merkez/Muş	2005
Üniversite	: Muş Alparslan Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü	2015
Yüksek Lisans :		
Doktora :		

İŞ DENEYİMLERİ

UZMANLIK ALANI : Cumhuriyet Tarihi

YABANCI DİLLER : İngilizce

BELİRTMEK İSTEĞİNİZ DİĞER ÖZELLİKLER

YAYINLAR

BİRİNCİ TBMM'DE MUŞ MİLLETVEKİLLERİ VE MECLİS FAALİYETLERİ

Yazar Burhan Dinçer

Gönderim Tarihi: 25-Tem-2018 04:43PM (UTC+0300)

Gönderim Numarası: 985132450

Dosya adı: TURN_T_N_N.docx (350.22K)

Kelime sayısı: 46497

Karakter sayısı: 366934

BİRİNCİ TBMM'DE MUŞ MİLLETVEKİLLERİ VE MECLİS FAALİYETLERİ

ORIJINALLIK RAPORU

%**20**

BENZERLİK ENDEKSİ

%**19**

İNTERNET
KAYNAKLARI

%**6**

YAYINLAR

%

ÖĞRENCİ ÖDEVLERİ

BİRİNCİL KAYNAKLAR

1	dosyalar.nevsehir.edu.tr İnternet Kaynağı	%3
2	www.asosjournal.com İnternet Kaynağı	%2
3	www.tbmm.gov.tr İnternet Kaynağı	%2
4	es.scribd.com İnternet Kaynağı	%1
5	www.havaskitap.org İnternet Kaynağı	<%1
6	acikerisim.selcuk.edu.tr:8080 İnternet Kaynağı	<%1
7	www.tariheglencesi.com İnternet Kaynağı	<%1
8	www.msxlabs.org İnternet Kaynağı	<%1